СКАНИРАЛ: Ж.ВОЙНИКОВ

предоставил: Румен Иванов (Варна)

БЪЛГАРСКА ИСТОРИЧЕСКА БИБЛИОТЕКА

1

СВЕТЛОЗАР ЕЛДЪРОВ

БЪЛГАРИТЕ В АЛБАНИЯ 1913-1939

ИЗСЛЕДВАНЕ И ДОКУМЕНТИ

ИВРАЙ
София • 2000

© Светлозар Владимиров Елдъров, София 2000

ISBN 954-90684-1-2

СВЕТЛОЗАР ЕЛДЪРОВ

БЪЛГАРИТЕ В АЛБАНИЯ
1913-1939

ЧАСТ I

ИЗСЛЕДВАНЕ

ИСТОРИОГРАФСКИ БЕЛЕЖКИ

На 28 ноември 1912 г. (нов стил) - в разгара на Балканската война, десетина дни след злополучната атака при Чаталджа и по-малко от седмица преди първото примирие - се ражда държавата Албания. Албанското национално събрание във Валона[1] провъзгласява независимостта на страната и прерязва пъпната връв с Османската империя тъкмо преди цезаревото сечение на Балканския съюз да убие плода. Трябва да минат още няколко месеца на напрегнато очакване, докато на 29 юли 1913 г. посланическата конференция на Великите сили в Лондон да издаде акта за раждане на новата държава под формата на международно признаване.

Когато на другия край на Европа пиначертават политическата карта на Балканския полуостров, положението в Албания с нищо не предвещава, че тези решения някога ще влязат в сила. Почти цялата територия на страната е окупирана от сръбски, черногорски и гръцки войски, а временното правителство на Исмаил Кемали упражнява властта си само във Валона и близката околност. Въпреки всичко новата държава се оказва изключително жизнеспособна и съумява да оцелее и да поеме по своя път.

В границите на Албания, очертани след мъчителни преговори между Великите сили, попадат и късчета от територията, която България тогава смята за свое културноисторическо и етническо пространство: Голо Бърдо̀, Поле, Мала Преспа. Положението на българите в Албания и усилията на българските национални институции да защитят и поддържат техните политически, църковни и училищни права в периода от 1913 до 1939 г. - т. е. от международното признаване до италианската окупация в навечерието на Втората световна война - съставляват обект на настоящето изследване и се илюстрират с колекцията от документи, публикувана в книгата.

---

[1] Имената на градовете са предадени така, както в периода 1913 - 1939 г. са известни у нас, а не както ги назовават албанците, например: Валона вместо Вльора или Дурацо вместо Дуръс. По същия начин те фигурират и в публикуваните документи.

Проблемът за българското население в Албания през 1913-1939 г. е попадал в полезрението на историческата наука много рядко. Полюбознателна от науката се е показала нейната непретенциозна посестрима публицистиката. И тя обаче експлоатира темата само спорадично, главно според потребностите на политическата конюнктура. Едно от първите, ако не и първото споменаване на българите в Албания по страниците на българския периодичен печат датира от юни 1914 г. Обширна дописка, публикувана в два поредни броя на в. "Пряпорец" и подписана с анонима "Албански българин", дава на читателите някои статистически сведения за българското население в границите на албанската държава и пледира към обществеността и държавните институции за решаване на въпроса за техните национални права[2].

В края на същата година се появява пространната студия на д-р Табаков върху историята на Албания, но за актуалното състояние на тамошните българи авторът само преповтаря данните на в. "Пряпорец"[3].

По същия начин - само епизодично - албанските българи присъстват и в брошурата на Петър Чаулев. В качеството си на член на ЦК на Вътрешната македоно-одринска революционна организация (ВМРО), натоварен да представлява организацията в тази страна, авторът е разполагал с достатъчно подробна и точна информация, но по едни или други причини не е пожелал да я сподели с читателите си[4].

Видимо съживяване на интереса към българите в Албания се забелязва едва в края на 20-те и началото на 30-те години. То е следствие от дейността на Общобългарския съюз "Отец Паисий" и на неговото едноименно списание, което е посветено изцяло на проблемите на българите в чужбина. В сп. "Отец Паисий" през 1929 г. бившият учител и училищен инспектор в Македония Георги Трайчев публикува статия за българските села в Албания, която се основава главно на информация от старите екзархийски статистики[5]. Въпреки неточностите и остарелите данни, статията е препечатана във в. "Вардар", орган на Съюза на ма-

---

[2] *Албански българин.* Българските интереси в Албания (Писмо от Албания). - Пряпорец, № 134, 16 юни; № 137, 17 юни 1914.

[3] *Табаков, Н.* (Slivenson). Албания в миналото. Военен журнал, 1914, № 10, с. 1069 - 1110.

[4] *Чаулев, П.* Скипния (Албания). Цариград, 1924, 49 стр.

[5] *Трайчев, Г.* Български селища в днешна Албания. - Отец Паисий, 1929, № 13 - 14, с. 212 - 213.

кедонските благотворителни братства. Две години по-късно Г. Трайчев публикува нова статия по въпроса, обогатена вече с някои по-пресни сведения[6].

Най-продуктивният автор, който тогава разработва албанската проблематика и пише за българите в Албания, е Сребрен Поппетров, също бивш екзархийски учител и училищен инспектор. От 1929 до 1933 г. само по страниците на сп. "Отец Паисий" той публикува шест статии по тези въпроси[7]. Отделно от това пише по същата тема и за различни вестници - "Македония", "Мир", "Зора", "Слово", "Демократически сговор", "Отечество". Сребрен Поппетров тогава минава за най-компетентния познавач на проблемите на българите в Албания - по-нататък в изследването, когато неговото име ще се повтаря многократно, ще стане ясно защо[8].

През 1931 г. Македонският научен институт в София издава монографията на известния руски езиковед Афанасий Селищев "Славянското население в Албания". В нея авторът е разкрил следите от многовековното присъствие на славяните, респективно българите, в областта на езика, бита, топонимията и пр. Произведението остава класика в славистиката, но въобще не се занимава с актуалното състояние на албанските българи[9].

След 1934 г., когато вътрешната и особено външнополитическата конюнктура диаметрално се обръща, интересът към българите в Албания излинява заедно с промененото отношение на обществеността към македонските организации и македонския въпрос изобщо. Дори и сп. "Отец Паисий" до края на своето съществуване публикува само една статия по тази тема, която преповтаря отдавна познати факти[10]. Също толкова лаконичен се показва и протопрезвитер Стефан Цанков, който през 1935 г. публикува задълбочена студия за Албанската православна църква, но не казва почти нищо за църковно-религиозните проблеми на българите в Албания[11].

---

[6] *Трайчев, Г.* Български селища в Албания. - Отец Паисий, 1931, № 9 - 10, с. 129 - 135.

[7] *Поппетров, С.* Български селища в днешна Албания. - Отец Паисий, 1929, № 18, с. 286; *същият:* Литературен атентат против народното ни дело. - Отец Паисий, 1931, № 21 - 24, с. 278 - 280; *същият:* Истината по правата на българското малцинство в Албания. - Отец Паисий, 1932, № 3, с. 37 - 39; *същият:* Гръцки и сръбски училища в Албания. - Отец Паисий, 1932, № 9 - 10, с. 148 - 149; *същият:* Български села в Албания. - Отец Паисий, 1933, № 2 - 3, с. 72 - 75; *същият:* Отношенията между Албания и България. - Отец Паисий, 1933, № 7, с. 189 - 194; № 10, с. 261 - 262.

[8] Пълната библиография на издадените и неиздадените трудове на Сребрен Поппетров виж в НБКМ - БИА, ф. 808, а. е. 4, л. 1 - 14.

[9] *Селищев, А.* Славянское население в Албании. София, 1931.

След 9 септември 1944 г. българите в Албания са забравени от "държавата-майка" и нейната казионна историография за близо половин век. Единственият проблясък в тази тотална амнезия е статията на Боби Бобев от Института по балканистика, публикувана през 1985 г. В нея авторът е разгледал проблема в контекста на българско-албанските взаимоотношения след края на Първата световна война до 1933 г., черпейки информация главно от една архивна единица от фонда на българската легация в Тирана. Това е лишило изследването от редица съществени детайли, но все пак то остава единственият сериозен опит, който до днес може да се впише в актива на историографията[12].

Българите в Албания са преоткрити от публицистиката чак в началото на 90-те години. Най-често за тях пише в. "Македония", седмичният орган на ВМРО - Съюз на македонските дружества. Той обаче се интересува не толкова от миналото, колкото от настоящето на албанските българи. Единственото изключение е статията на Росица Цветкова - Печеникова, публикувана във вестника през 1993 г., която популяризира някои неизвестни дотогава факти, очевидно извлечени от архивите[13].

През 1994 г. инж. Спас Ташев, член на Изпълнителния комитет на ВМРО-СМД, отговарящ за контактите с Албания, публикува статия за българите в Албания от 1913 до 1993 г. Частта за периода между двете световни войни е изградена главно върху публикациите в сп. "Отец Паисий" от 20-те и 30-те години, статията на Р. Цветкова - Печеникова и някои други библиографски източници. Напълно отсъстват архивни документи, не е ползвана и статията на Б. Бобев. Авторът, който очевидно няма историческо образование и квалификация, се е предоверил на своите източници и особено на посочваните от тях сведения за броя на българското население[14].

---

[10] *П. Ат.* Българите в Албания. - Отец Паисий, 1937, № 3, с. 115 - 120.

[11] *Цанков, С.* Албанската православна църква и нейната уредба. С., 1935.

[12] *Бобев, Б.* По въпроса за българското национално малцинство в Албания след края на Първата световна война. - Векове, 1985, № 4, с. 40 - 45.

[13] *Цветкова - Печеникова, Р.* Хиляди българи в Голо Бърдо пазят етническото си самосъзнание. - Македония, № 24 (139), 16 - 23 юни 1913.

През 1996 г. популярна статия по този въпрос публикувахме и ние[15].

Въпросът за българите мюсюлмани в Албания напоследък намери място и в една книга Стоян Райчевски. Основният източник на информацията му е статията на Сп. Ташев и също като него авторът не е използвал архивни документи[16].

Едва ли е необходимо да се привеждат повече доказателства, че историческата наука е направила твърде малко за нашите сънародници, останали в границите на албанската държава. Надяваме се, че настоящото изследване и приложените документи ще поправят отчасти този пропуск и ще провокират по-траен интерес към миналото им.

ПЪРВИЯТ ОПИТ ЗА РЕАНИМИРАНЕ НА ЕКЗАРХИЙСКОТО НАСЛЕДСТВО

(1913-1914)

Границите на Албания са начертани на 17 декември 1913 г. от международната дипломатическа конференция във Флоренция. Окончателното установяване на граничната линия обаче става едва десетина години по-късно. Това най-вече се отнася за участъците северно от Охридското и южно от Преспанското езеро. По тази причина българските селища и числеността на българското население в Албания преди и след Първата световна война не са еднакви.

Първоначално в България се разпространяват сведения, че през периода 1913-1915 г. в границите на новосъздадената албанска държава попадат 43 български села с над 2300 къщи от Дебърска, Битолска и Костурска каза[17]. В действителност тогава в Албания са включени само 14 български села с около 400 къщи от областите Голо Бърдо и Поле, Дебърско. В религиозно отношение те се числят към диоцеза на Дебърската митрополия на Българската екзархия, която отдавна поддържа в тях български църкви и училища. Иначе в двата района числено преобладават българите мюсюлмани, но те остават встрани от процесите на формиране и консолидиране на българската нация. В Голо Бърдо и Поле има и албанско мюсюлманско население, което по численост се доближава до българите християни.

---

[14] *Ташев, С.* Българите в Албания (1913 - 1993 г.) - В: Етническият проблем и националният въпрос на българите. Пловдив, 1994, с. 141 - 162.

[15] *Елдъров, С.* Българите в Албания. - АНТИ, № 46 (261), 15 - 21 ноември 1996.

[16] *Райчевски, С.* Българите мохамедани. С., 1998, с. 175 - 180.

[17] Пряпорец, № 135, 17 юни 1914.

Още със създаването на Албания в нейните граници попадат и две големи български села югоизточно от Корча - Дреново и Бобощица. В църковно отношение те се намират под юрисдикцията на Корчанската епархия на Цариградската патриаршия, която поддържа в тях гръцки свещеници и учители.

Освен в селата българи по това време има и в някои от градовете на Албания. Най-старата българска колония е в Корча, където през 80-те години на XIX век е правен опит за отваряне на екзархийско училище. От по-ново време са българските колонии в Шкодра и Билища.

Другите български селища от Битолската и Костурската каза, които според протокола от Флоренция трябва да принадлежат на Албания, са незаконно окупирани и анексирани от Гърция чак до края на 1924 г.

Усилията на българската държава да защити българите в Албания и да подпомага тяхното културно развитие датират от есента на 1913 г. Те съставляват съществена част от служебните задължения на първото българско официално представителство в новосъздадената държава - генералното консулство във Валона. Със заповед на министъра на външните работи и изповеданията Никола Генадиев от 7 октомври 1913 г.* за пръв генерален консул в Албания е назначен Тодор Павлов, тогава консул в Будапеща. Когато той заема новия си пост, Албания наподобява действащ вулкан от политически страсти и интереси със сигурни симптоми за предстоящо изригване[18].

През април 1914 г. между Албания и България се установяват официални дипломатически отношения. Българското генерално консулство, което на 30 април се премества от Валона в Дурацо, прераства в легация. Същият растеж в ранговете изживява и Т. Павлов, който от генерален консул става управляващ легация[19]. На 18 май той връчва акредитивните си писма на министър-председателя и министър на външните работи Турхан паша, а на 31 с. м. е приет на първата си (и последна) аудиенция при княз Вилхелм I Вид и съпругата му княгиня София[20].

Въпреки сложната политическа обстановка в Албания, по това време съществуват и редица фактори, които благоприятстват развитието на въпроса за религиозно-просветните права на българското малцинство. На първо място това безспорно е още пресният спомен от недалечното минало, когато българската държава съчувства на албанското националноосвободително движение, а ВМОРО при поискване никога не отказва съдействие. Албанските офицери от състава на османската армия с готовност се поставят в услуга на българското военно разузнаване в годините преди Балканската война[21]. През септември - октомври 1913 г. албанци и българи заедно въстават в Източна Албания и Западна Македония срещу сръбския режим и заедно понасят жестокия ответен удар на сръбската войска[22]. И България, и Албания имат идентични нагласи за реванш по отношение на Сърбия заради присвоени късове от националната им територия - първата заради Македония, втората заради Косово. С други думи - и миналото, и настоящето, и бъдещето неизбежно и закономерно свързват двете държави. При това положение никак не е чудно, че личности с висок политически пост или голям обществен престиж в Албания тогава демонстрират симпатиите си към България под най-различни форми.

Още с откриването на генералното консулство във Валона байрактари от различни райони на Албания изказват желание пред Т. Павлов да видят децата си настанени в учебни заведения в България. Сред многобройните кандидати се открояват: синът на Байрам Цури, един от водачите на косовските албанци; братът на неговия най-близък сподвижник, байрактарът Байрам Даклян; синът на байрактара от Мат Ислям Коля и др. Предпочитанията на всички са към Военното училище в Со-

---

* Датите в този раздел са по стария стил, който е в сила в България до 1916 г.

[18] *Матеева, М.* Консулските отношения на България 1879 - 1986. С., 1988, с. 44 - 45.

[19] Пак там, с. 44. *Матеева, М., Х. Тепавичаров.* Дипломатически отношения на България 1878 - 1988. С., 1989, с. 68 - 69.

---

[20] ЦДА, ф. 176 к, оп. 3, а. е. 29, л. 58, 65.

[21] *Елдъров, С.* Към историята на българското военно разузнаване в Османската империя и Вътрешната македоно-одринска революционна организация (1895 - 1908 г.) - Военноисторически сборник, 1990, № 2, с. 3 - 24.

[22] *Пърличев, К.* Сръбският режим и революционната борба в Македония (1912 - 1915 година). С., 1917, с. 27-31; *Гоцев, Д.* Националноосвободителната борба в Македония 1912 - 1915. С., 1981, с. 124 - 128.

фия. Там впрочем вече е настанен като юнкер синът на Яшар Еребара, виден деец от Долно Дебърско и депутат в албанския парламент. Като изпраща списъка на желаещите да учат в България, Т. Павлов изрично подчертава ползата, която ще пожъне българският национален интерес от такова непосредствено участие във формирането на албанския политически и военен елит[23].

Сходни внушения в същата перспектива прави и българският дипломатически представител в Рим Димитър Ризов. В писмо от януари 1914 г. до министър-председателя и управляващ Министерството на външните работи и изповеданията (МВРИ) В. Радославов той споделя идеята да се отпуснат няколко хиляди лева за субсидирането на албански вестник, който "ще пропагандира нашето искрено приятелство и доброжелателство"[24].

България тогава може да разчита на доброжелатели в Албания не само сред албанците, но и сред могъщите чужденци. Един от тях е Август Крал, делегат на Австро-Унгария в Международната контролна комисия, бивш консул в Битоля и Солун. В рапортите си Т. Павлов го нарича "известен българофил" и припомня заслугите му от времето на революционната борба в Македония. "Горещ приятел на България" се оказва и италианският офицер Кастолди, съветник на княз Вилхелм Вид[25].

Освен в бъдещето, българската политика има на какво да се уповава и в настоящето. На първо място в ранглистата на албанските българофили тогава безспорно стои Хасан бей Прищина, лидер на албанската иридента в Косово, депутат в османския парламент след 1908 г., водач на голямото албанско въстание през лятото на 1912 г., министър на пощите и телеграфите в правителството на Турхан паша от март 1914 г. В характеристиката, която по този повод му прави Т. Павлов, покрай многото заслужени ласкателства може да се прочете и следното: "горещ привърженик на албано-българското споразумение още като депутат в Отоманския парламент... той е човек, който още преди три години заявяваше, че бъдещето на Балканите е в ръцете на двете раси - българска и албанска... негов всегдашен идеал е бил и си остава освобождението на Косово и добиване автономия на Македония при тясно сближение и съвместно действие с българите". По-нататък, като разказва как Хасан

---

[23] ЦДА, ф. 176 к, оп. 3, а. е. 29, л. 29 - 30.

[24] Пак там, л. 1.

[25] Пак там, л. 11, 38.

бей Прищина се консултирал с него преди да приеме министерския пост, Т. Павлов завършва характеристиката с категоричната декларация: "Излишно е да прибавям, че Хасан бей е всецяло предан нам и винаги можем да разчитаме на него"[26]. И се оказва прав - Хасан бей Прищина не забравя своите български приятели.

В такива рамки се развива акцията на българската държава за подпомагане на българите в Албания.

На 13 ноември 1913 г. МВРИ решава да изпрати първата мисия за организиране на църковно-училищното дело на българите в Албания. Тя е в състав иконом Търпо Поповски като Охридско-Дебърски архиерейски наместник и Павел Христов в качеството на училищен инспектор. След като на 16 с. м. Синодът отпуска даром на иконом Поповски един антиминс и малко миро, мисията потегля за своето местоназначение[27]. Двамата пратеници влизат в Албания през Дурацо и оттам отиват във Валона при генералния консул Тодор Павлов. Заедно уточняват предварителния план за действие и установяват контакти с албанските власти. Въпреки получените устни обещания за съдействие, след завръщането си в Дурацо те са принудени дълго време да стоят в бездействие, докато най-сетне получат очакваното разрешение за свободно движение из страната. Същинската част на мисията им започва на 26 декември 1913 г., когато Т. Поповски и П. Христов напускат Дурацо - първият на север за Шкодра, вторият на запад към Дебърско[28].

Иконом Търпо Поповски, който е придружен от търговеца Коста Мирчев, успява да стигне в Шкодра чак на 30 декември, затруднен неимоверно от лошите пътища и дъждовното време. Неговата задача е да организира църковно-училищна община и да открие училище и параклис. По това време българската колония в града наброява около 80-85 души, половината от които са гурбетчии, а другите членове на десетина семейства, включително и от смесени бракове на българи с албанки[29].

Шкодренските българи не посрещат ентусиазирано предложенията на Т. Поповски. Той отдава тяхната резервираност на силното влияние на сръбската пропаганда в града и региона, докато генералният консул

---

[26] Пак там, л. 34.

[27] Пак там, ф. 791 к, оп. 1, а. е. 24, л. 701.

[28] Пак там, ф. 176 к, оп. 3, а. е. 29, л. 16.

[29] Пак там, л. 27.

Т. Павлов е склонен да мисли, че тя се дължи по-скоро на липсата на организаторски качества и напредналата възраст на стария екзархийски свещеник. Във всеки случай, след настоятелни увещания представителите на българската колония в Шкодра приемат “по принцип” идеята, но отлагат осъществяването ѝ за следващо гостуване в града им[30]. На 3 януари 1914 г. Поповски и Мирчев напускат Шкодра и още с пристигането си в Дурацо на 6 с. м. са арестувани от полицията и без обяснения са интернирани във Валона. Впоследствие става ясно, че инцидентът е дело на местния мютесариф, плащан едновременно от сърби и гърци[31].

Значително по-сполучливо се развива мисията на Павел Христов в Дебърско. Той също има придружител - бившия четнически войвода на ВМОРО Григор Ошавков. Освен обичайните трудности на пътуването, двамата трябва да се справят и със смутната политическа обстановка. Само два месеца по-рано в този район са се разиграли заключителните сражения между албанско-българските въстаници и сръбските войски. Някои български села са непосредствено засегнати от военните действия. Около 150 семейства от Голо Бърдо и Поле са потърсили спасение в Македония под сръбска власт и живеят като бежанци в Дебър или в изоставени мюсюлмански села в околността. Реквизициите и грабежите допълнително утежняват икономическата обстановка и изострят старите конфликти между чифликчийските села и бейовете, някои от които се възползват от безвластието, за да решават имуществените спорове от позицията на силата.

Най-лошото обаче като че ли тепърва предстои. Точно по това време се разгаря борбата за власт между Исмаил Кемали и Есад паша, която в затънтената провинция заплашва да се излее в руслото на кървави стълкновения между местните байрактари. В Дебърско двете групировки се представят от Дан Цан, привърженик на Исмаил Кемали, и Мерсим Демо, поддръжник на Есад паша. В края на декември 1913 г. техните въоръжени отряди, наброяващи по 150 - 200 бойци, окупират българските села в Дебърско и вече се готвят за решителната битка.

Павел Христов и Григор Ошавков пристигат тъкмо навреме, за да предотвратят кървавия сблъсък, чиито най-големи потърпевши без съмнение биха станали местните българи. С цената на доста увещания двамата все пак успяват да разубедят байрактарите в техните намерения и дори да ги склонят да оттеглят отрядите си. Това още повече издига авторитета им сред местното население, както сред българите християни и мюсюлмани, така и сред самите албанци.

Всъщност П. Христов и Гр. Ошавков са натоварени с двойна мисия - политическа и културна. Като представители на ВМОРО и с препоръката на Албанския национален комитет те трябва да уредят сътрудничеството между двете организации и да организират мрежа от погранични пунктове и канали за Македония. В качеството си на официални български представители пък трябва да инспектират и реанимират останките от църковно-училищното дело на Екзархията. И в двете направления постигнатите резултати надхвърлят очакванията.

Препоръките на Албанския национален комитет, старата слава на ВМОРО и общият враг в лицето на сърбите изиграват решаваща роля за успеха на мисията. Вестта, че идват представители на българските комитети бързо се разнася из цяло Дебърско. Екскортирани от почетна стража, приемани навсякъде като “принцове”, П. Христов и Гр. Ошавков пребродват цяло Дебърско, отиват в Мат, получават покани чак от Люма. Доволни са и домакините, и гостите. Българите са обнадеждени за съществуването си, а албанците са окуражени за предстоящата борба. В среща с най-известните байрактари и главатари на кланове от региона се сключва споразумение за единодействие, скрепено с традиционната албанска беса. Албанците се задължават да мобилизират от Долни Дебър, Голямо и Мало Гърло, Голо Бърдо и Поле около 8000 въоръжени и 4000 невъоръжени бойци. От България очакват 5 - 6 хиляди пушки и няколко десетки офицери, войводи и инструктори, които да ги организират и да ги обучат за действия с експлозивни материали. Навсякъде по границата са поставени верни хора и са изградени нелегални канали към Македония. Уредени са и повечето от проблемите, които тежат над българското християнско население. Връщат се и част от забягналите оттатък границата семейства.

Също толкова успешна е и културната част от мисията. Павел Христов инспектира училищните сгради - 4 в Голо Бърдо и 4 в Поле, в които още се пази инвентарът, а някъде дори и архивата. Въпреки започналия училищен сезон, той назначава двама учители в Обоки и Дренок, които да подновят занятията.

Българските представители успяват да постигнат своите цели независимо от силната сръбска конкуренция. Точно по същото време чрез купени прозелити, поканени на преговори в Битоля, Сърбия се опитва да спечели байрактарите на своя страна и да неутрализира евентуалната заплаха от въоръжено нахлуване. Един от главните протагонисти в тази афера е Ахмед бей Зоголи - млад, едва 19-годишен, но вече доста опитен в тънкостите на разбойническия занаят и на политическата интрига главатар от областта Мат, на когото мнозина признават качествата на достоен байрактар, но никой не е в състояние да разпознае в неговото лице бъдещия крал на Албания Зог I. Павел Христов и Григор Ошавков се срещат с него в родното му село и успяват да провалят планирания сръбско-албански съюз. Поне с такова впечатление остават, когато след близо едномесечен престой напускат Дебърско и тръгват за Драцо[32].

---

[30] Пак там, л. 26 - 27.

[31] Пак там, л. 17; а. е. 31, л. 1.

В края на януари 1914 г. в Драцо отново се събира цялата мисия - току що пристигналите от Дебърско П. Христов и Гр. Ошавков и иконом Т. Поповски, междувременно освободен от интерниране. В обширни рапорти до генералния консул Т. Павлов те излагат подробностите от своите инспекции и предложенията си за бъдещата дейност. Визиите, които се чертаят в тях, са повече от оптимистични. В рапортите се предлага изпращането на още десетина български учители, църковни одежди, богослужебни книги и популярна литература. Павел Христов и Търпо Поповски дори си поръчват печати - първият е с надпис "Българска Митрополия в Албания", а вторият с "Инспекция на българските училища в Албания"[33]. Светли перспективи се откриват и пред Григор Ошавков, за когото генералният консул Павлов още от по-рано е предложил на МВРИ да му отпусне няколко хиляди лева, с които да отвори хотел в Драцо и да го превърне в "гнездо за българите"[34].

С пукването на пролетта на 1914 г. българската просветно-религиозна мисия в Албания навлиза във втората си фаза. На 21 април в Драцо пристигат още петима учители. Секретарят на консулството Р. Петров заедно с училищния инспектор П. Христов ги разпределя по районите и селата, в които ще практикуват: Христо Атанасов - главен учител за Голо Бърдо и Поле, Стоян Лазаров - основен учител в Дренок, Михаил Зафиров - в Кърчища, Мартин Попарсов - в Ърбеле, и Никола Киров - главен учител за Корча, Дреново и Бобощица. Всички те са стари екзархийски кадри и същевременно с богато революционно минало. Някои от тях, като Христо Атанасов, са родом от местните села, други произхождат от близки райони отвъд границата. И едните, и другите следователно имат опит в общуването с албанци, без който мисията им би била силно затруднена, ако не и невъзможна[35].

Новите учителски попълнения, снабдени с подробни инструкции от главния инспектор П. Христов и с препоръчителни писма от Хасан бей Прищина, министър на пощите и телеграфите и управляващ Министерството на правосъдието, в чийто ресор се намира и образованието, заминават за местоназначенията си на 26 април. Групата за Дебърско - Хр. Атанасов, Ст. Лазаров, М. Зафиров и М. Попарсов - стига само до Тирана, едно, поради липса на коне, реквизирани от военните, и друго, заради настъпилата пълна анархия в района на сръбско-албанската граница[36].

По-голям късмет има Н. Киров. Той бързо се придвижва до Корча, където след около месец е настигнат от главния инспектор П. Христов и архиерейския наместник иконом Т. Поповски. Целта им е да организират българска църковно-училищна община и да отворят училище и параклис в града, по възможност и в селата. Политическата обстановка тук също е неспокойна, но в основата си благоприятна за тяхната мисия. Силните противогръцки настроения, породени от откритите аспирации на Гърция към Корча и цяла Южна Албания, сближават албанците и власите с българите. И трите националности хранят много лоши спомени от първата гръцка окупация по време на Балканските войни. След оттеглянето на гръцките окупационни части в Корчанско се формира доброволчески влашко-български отряд под командването на Епаминонд Баламаче (брат на убит от гърците влашки свещеник в Корча), който съдейства на албанците за охраната на границата и региона. Съвсем естествено е при това положение новодошлите български представители да получат съдействие и улеснение от властите[37].

Мисионерите постигат известен успех. В Корча организират "агитационна група" от няколко по-видни българи от града и двете близки села, която сплотява около идеята двайсетина семейства. Подготовката за учредяване на църковно-училищна община набира ход. Намерена е дори къща за архиерейско наместничество и параклис. Обнадеждаващи са и посещенията в селата - на 11 май в Дреново, когато за пръв и последен път се чества славянският празник, и на 8 юни в Бобощица, където има радушна среща с населението след църковния отпуск. Навсякъде мисионерите са придружавани от албанския офицер Садък бей, който не пропуска да демонстрира искреното си българофилство. С тях е и малката чета на войводата Дельо Марковски, командирована в Корчанско “за всяка евентуалност”.

---

[32] Пак там, а. е. 31, л. 6, 7 - 9, 14 - 15. За дейността на Павел Христов като представител на ВМОРО в Албания виж и *Гоцев, Д.* Пос. съч., с. 135.

[33] ЦДА, ф. 176 к, оп. 3, а. е. 31, л. 15.

[34] Пак там, л. 5.

[35] Пак там, а. е. 29, л. 60 а - 61.

[36] Пак там, л. 62 - 63.

[37] Пак там, л. 13 - 14.

Всичко рухва на 23 юни 1914 г. В този ден гръцката войска пресича ефимерната гръцко-албанска граница и помита слабовъоръжените и неорганизирани албански погранични части. Корча пада за броени часове, а след няколко дни и почти цяла Южна Албания. Гръцките войски стигат чак до Берат. Заедно с остатъците от албанската войска и бягащата администрация членовете на българската мисия спешно евакуират Корча и след изнурителен осемдневен пешеходен преход се добират здрави и читави до Дурацо[38].

Предприетата от България акция за съживяване на екзархийското църковно-училищно дело в Албания започва и се развива мощно, в голям обхват и с широка перспектива. Въпреки изключително сложната политическа обстановка в страната резултатите от шестмесечната дейност на мисията могат да се оценят като отлични и обнадеждаващи. Все пак още в началото се забелязват някои недостатъци, които впоследствие - вместо да бъдат отстранени - постоянно се задълбочават и съпътстват докрая усилията на българските държавни институции да защитят правата на българите в Албания и собствените си политически интереси.

Сред тях е липсата на координация между МВРИ в София и легацията в Албания. От България се изпращат хора със специална мисия, за която българският дипломатически представител не е предварително и достатъчно информиран. Петима български учители пристигат в Дурацо, а Т. Павлов във Валона не знае “в какво се състои работата”. Никой в София не се е сетил да му прати “официално уведомление”, но за сметка на това учителите са предупредени, че ще получат подробни инструкции за работата си от него. Месец след пристигането им генералният консул продължава да очаква от МВРИ подробности за тяхната мисия[39].

Друг съществен проблем произтича от пестеливото финансово обезпечаване на акцията. П. Христов и Т. Поповски получават на тръгване известна субсидия за първоначални разноски, а след това шест месеца са оставени без заплата и в тежест на ограничения легационен бюджет[40]. Т. Павлов на няколко пъти трябва да моли МВРИ за известна субсидия за Гр. Ошавков. Само поради липсата на пари пропада идеята на генералния консул да изпрати опитния войвода като придружител на Международната комисия по очертаването на границата, за да може в кръга на възможното да брани българските интереси[41]. По същото време Сърбия инвестира огромни суми в полза на националнополитическите си интереси в Албания. Само за подкупи в приграничните области са пръснати около 200 000 динара. Почти цялата албанска военна и цивилна администрация там минава на заплата към фондовете на сръбската пропаганда. Тези крупни инвестиции дават резултат. В средата на април 1914 г. байрактарите в Мат и Дибра се обявяват за независими спрямо централното правителство. Пробългарски настроените главатари, офицери и чиновници са прогонени и всичко съградено до този момент от П. Христов и Гр. Ошавков рухва[42].

Сериозни претенции могат да се предявят и към подбора на кадрите. Той не винаги е сполучлив. Някои от членовете на първата църковно-училищна мисия не успяват да се справят с трудностите, други направо изменят на българската кауза и преминават на сръбска служба. Такъв е Иван Делев, който заедно с Павел Христов е назначен за училищен инспектор. Вместо да работи в Албания, той предпочита да отиде в Охрид, където изкарва курсове по сръбски език и става сръбски учител[43]. По-късно същото правят Михаил Зафиров и Стоян Лазаров от втората група[44]. Три измени в един ограничен екип никак не са малко и лошо атестират не само изпълнителите на терена, но и организаторите в центъра.

Но като че ли най-съществения̀т недостатък е прекомерното уповаване в лоялността на албанските партньори. Много години ще минат, докато българската дипломация проумее, че Албания не е нито по-малката сестра на България, нито пък е венчана за нейната кауза. Тя не само има свои интереси, но - още по-важното - разполага и с умението да ги постига. В случая с българското малцинство това ще бъде изцяло за сметка на България.

---

[38] Пак там, л. 68 - 70.

[39] Пак там, л. 60 а - 61, 62.

[40] Пак там, л. 50 - 51; а. е. 31, л. 11.

[41] Пак там, а. е. 29, л. 45.

[42] Пак там, л. 43 - 44.

[43] Пак там, а. е. 31, л. 12 - 13.

[44] Пак там, ф. 166 к, оп. 1, а. е. 186, л. 146 - 147.

Първата българска културнополитическа експедиция в Албания приключва по следния начин.

След бягството от Корча архиерейският наместник Търпо Поповски, училищният инспектор Павел Христов и главният учител Никола Киров пристигат в Дурацо. Тук идва и дебърската група, която дотогава остава блокирана в Тирана. През юли всички напускат страната и поемат по различни житейски пътища. Само един от тях след години пак ще се върне в Албания.

По-различна е съдбата на войводата Григор Ошавков, без когото цялото начинание едва ли щеше да стане възможно. Дали с получена от българското правителство субсидия, дали с лични средства, той все пак успява да наеме хотел в Тирана и го именува "Лирия" (свобода). На 25 септември 1914 г., под предлог че подстрекавал населението на Дебърско към бунт срещу Есад паша, той е арестуван и пратен в затвора в Дурацо. След направените от страна на легацията енергични постъпки Гр. Ошавков е освободен. Това последно премеждие, съчетано с бурния живот на стария дебърски войвода и разклатеното му здраве, се оказва фатално. На 7 ноември 1914 г. войводата Григор умира с диагноза "скоротечна охтика". По ирония на съдбата и поради липса на друга възможност тленните останки на човека, който цял живот се е борил за България и българщината, са опети от гръцки свещеник и положени в гръцкото гробище на Дурацо[45].

Григор Ошавков не оставя семейство и имоти нито в Албания, нито в България. С времето славата му излинява, засенчена от известността на братовия му син - тогава едногодишно дете, което няколко десетилетия по-късно ще стане основоположник и най-изтъкнат представител на марксистко-ленинската социология в България: Живко Тръпков Ошавков (1913 - 1982).

Така започва и така завършва първият опит за организиране на просветно-религиозния живот на българите в Албания. От начало до край той се развива със средствата, методите и манталитета на предходния период. Сякаш събрана в рамките на по-малко от година, пред очите ни се повтаря историята на екзархийско-комитетските десетилетия в Македония от края на XIX и началото на XX век. Дори участниците са пак същите дейци. Еднакъв е печалният край - различен е само мащабът на катастрофата.

---

[45] Пак там, ф. 176 к, оп. 3, а. е. 30, л. 1, 4.

ВЪВ ВИХЪРА НА СВЕТОВНАТА ВОЙНА

(1914-1918)

Първата световна война и годините непосредствено след нея са безспорно най-бурните и трудни времена както за Албания и албанците, така и за българското малцинство.

След бягството на принц Вилхелм Вид и превземането на Дурацо от въстаниците в началото на септември 1914 г. държавността в Албания е пред прага на пълен разпад. На 2 октомври в страната се връща Есад паша и се обявява за председател на правителството и главнокомандващ въоръжените сили. Неговата власт обаче е по-скоро ефимерна и освен в столицата Дурацо се простира само над част от Средна Албания. В Шкодра се създава локално временно правителство от християни и мюсюлмани; мирдитите се смятат за независими начело със своя пренк (принц) Биб Дода; малисорите в непристъпните планини на Северна Албания също ревниво пазят традиционната си автономия; във Валона функционира общинска комисия с известно влияние в областта, която е в опозиция на централното правителство; почти цяла Южна Албания формално е под властта на "Правителството на Автономен Епир" начело със Зографос, а фактически в ръцете на Гърция. На 30 октомври италиански войски окупират о. Сазено във Валонския залив, а на 27 декември дебаркират във Валона. Това е Албания в края на 1914 г. и нейната бъдеща съдба като че ли изглежда предрешена от споразумението на страните от Антантата, постигнато на 26 април 1915 г. в Лондон, което силно окастря територията ѝ до миниатюрна "независима" албанска мюсюлманска държава в Средна Албания. Единствената съществена промяна в тази вътрешнополитическа конфигурация е нахлуването на сръбски и черногорски войни през юни 1915 г., които окупират почти цяла Северна Албания и Есад паша окончателно се превръща в тяхна безволева марионетка[46].

В такива условия българската легация в Дурацо трябва да изпълнява служебните си задължения, в които влиза и грижата за българите в страната. След отпътуването на учителите и смъртта на Гр. Ошавков управляващият Тодор Павлов остава без помощници, ако не се броят двамата легационни чиновници - секретаря М. Георгиев и драгомана Р. Петров. Той с нищо не може да помогне на българите в Дебърско и Корчанско не само поради липса на хора, но и заради пълната анархия в страната. Под въпрос е поставено дори самото съществуване на легацията.

---

[46] *Бобев, Б., Т. Кацори*. Албания. С., 1988, с. 90 - 91.

Още през септември 1914 г. Т. Павлов е готов да напусне Албания заедно с другите дипломатически представители, които един по един отпътуват за своите страни[47]. МВРИ обаче го разубеждава да остане на поста си. От неговото присъствие тогава има голяма нужда, тъй като тъкмо по това време започва най-масовото дезертиране на българите от Македония, подлежащи на мобилизация в сръбската армия. Един от каналите за бягство и прехвърляне в България минава през Албания[48].

Прехвърлянето на бежанците през албанска територия обаче е силно затруднено от просръбската ориентация на Есад паша. Той става особено брутален в разправата с всяка опозиция срещу властта си, след като сръбските и черногорските войски влизат в страната . През юни 1915 г. Есад паша предава на сръбските военни власти голяма група български дезертьори. По този повод управляващият легацията Т. Павлов връчва остра протестна нота, на която Есад паша отговаря, че бил принуден да постъпи така под натиска на сърбите, но получил от тях "положителни сведения", че българите щели да бъдат третирани добре! Този откровен цинизъм кара Т. Павлов да отбележи в рапорта си: "Факт е, че той е послушно тяхно оръдие; сигурно те го подстрекават да върши беззакония и жестокости"[49].

През октомври 1915 г., след като България влиза в Първата световна война на страната на Централните сили, управляващият Т. Павлов е отзован. За пазител и завеждащ легацията е оставен секретаря М. Георгиев. Малко по-късно и той напуска Дурацо заедно с персонала на австрийската легация, като преди това унищожава тайния архив и шифъра на легацията[50]. Българите в Албания са оставени на собствената си съдба. Освен всичко друго през следващите няколко години те ще бъдат разделени и от фронтовата линия и ще принадлежат на двете воюващи коалиции: българите в Голо Бърдо и Поле минават към Централните сили, а сънародниците им от Мала Преспа и Корчанско - при Антантата.

Всъщност още в навечерието и през първата година на световната война българите в Дебърско - Голо Бърдо и Поле - се намират по-скоро под управлението на местните байрактари, отколкото под юрисдикцията на централната власт. След юни 1915 г. за около шест месеца попадат под сръбска окупация. През ноември българските войски освобождават Вардарска Македония, стигат до Дебърско и за кратко дори до Елбасан. Като част от Дебърската околия на Охридския окръг Голо Бърдо и Поле са включени в Македонската военноинспекционна област под българско военновременно управление. От началото на 1916 г. започва възстановяването на екзархийското управление в старата Дебърска епархия. За зла участ в началото на януари в Кичево на път за своя престолен град умира дебърският митрополит Козма. Назначен е временен епархийски духовен съвет, а от 26 юни 1916 г. до края на войната Дебърската епархия се управлява от архимандрит Кирил, местен българин, бивш ректор на екзархийската семинария в Цариград и управляващ Драмската епархия до Балканската война. Секретар на митрополията е Христо Атанасов, участник в първата културна мисия в Албания през 1914 г. Доколкото позволяват военновременните условия започва да се нормализира и църковно-училищното дело на българите от тази най-западна покрайнина[51].

Още по-объркано е положението на българите в Корчанско. На практика те не живеят в Албания от юни 1914 г., когато районът е окупиран от гръцки войски и българите са подложени на системна елинизация чрез гръцки учители и свещеници. Такава е съдбата още от 1913 г. и на българските села в Мала Преспа. Но и Гърция не е в състояние да установи пълен контрол поради парализирането на централната власт от борбите между привържениците на министър-председателя Венизелос и крал Константин, първите ориентирани към Антантата, вторите - към Централните сили. През юни 1916 г. Корча е окупирана от френски войски, но запазва гръцката гражданска администрация.

---

[47] ЦДА, ф. 176 к, оп. 3, а. е. 29, л. 85.

[48] *Гоцев, Д.* Пос. съч., с. 136 - 137.

[49] ЦДА, ф. 176 к, оп. 3, а. е. 30, л. 9.

[50] *Матеева, М., Х. Тепавичаров.* Пос. съч., с. 69.

[51] *Елдъров, С.* Българската православна църква по време на Първата световна война (1915 - 1918 г.) - Военноисторически сборник, 1997, № 4, с. 28.

Селата около града пък са във властта на различни албански и гръцки отряди, плащани от двете воюващи коалиции[62].

На 10 декември 1916 г. французите разпускат гръцката администрация и въоръжени отряди и провъзгласяват т. нар. Корчанска република, чиято юрисдикция се разпростира само на територията на едноименната каза. Сега гражданската власт е поверена на албанците и се упражнява от 14-членен съвет, съставен по равно от християни и мюсюлмани. Корчанската република се сдобива с почти всички държавни атрибут: албанският език става официален за администрацията и образованието, албанските чети се реорганизират в жандармерия и полиция, знамето е съчетано от традиционния двуглав орел с френския трикольор, наред с френския франк в обръщение се пуска и нов паричен знак. Тази квазидържавица просъществува точно една година - до 10 декември 1917 г., когато французите я деградират до автономна каза и отново възстановяват гръцкото влияние в гражданската администрация и образованието. В това състояние Корчанско дочаква края на войната[63].

Бурните военни години още по-здраво каляват взаимоотношенията между българи и албанци. За това спомага и общата им служба в състава на българската армия. В края на 1916 - началото на 1917 г. в Македонската военноинспекционна област са мобилизирани около 15 000 албанци. Част от тях попълват щатовете на Планинската дивизия, формирана по същото време под командването на полковник Александър Протогеров, натоварена първоначално да изпълнява функциите на окупационна войска със специално военноадминистративно назначение, а през декември с. г. въведена на Солунския фронт в сектора между Вардар и Дойранското езеро[64]. Значително е и албанското участие в партизанската рота на поручик Никола Лефтеров, създадена в началото на 1916 г. със задача да охранява границата с австрийската окупационна зона в Албания, да разузнава за въоръжените сили и намеренията на противника и да води борба с вражеската пропаганда, четничество и шпионаж[65]. Наистина по време на войната албанците участват във въоръжените сили на воюващите групировки и от двете страни на Солунския

---

[62] Le truppe italiane in Albania (Anni 1914 - 20 e 1939). Roma, 1978, p. 102.

[63] Ibid., pp. 104 - 106, 126 - 127.

[64] *Минчев, Д.* Участието на населението от Македония в българската армия през Първата световна война 1914 - 1918 г. С., 1994, с. 159 - 175.

[65] Пак там., с. 112 - 113.

фронт, но само в българската армия имат такова силно и организирано присъствие. Дори Есад паша, самодекорирал се с длъжността главнокомандващ албанските въоръжени сили, който в края на 1914 г. щедро обещава на Антантата 50 000 бойци, едва успява да събере около себе си 200 - 300 души, когато през есента на следващата година австрийските и българските войски навлизат в Албания[66].

При това положение въобще не е чудно, че членовете на албанския комитет в Лозана, които ратуват за запазване на националното единство и териториалната цялост на своята родина, тогава най-сериозно обмислят възможността да предложат короната на независима и обединена Албания на княз Кирил Преславски. Като докладва тази информация в МВРИ на 14 март 1918 г., българският пълномощен министър в Берн Тодор Недков подчертава: "Въпреки резервите, които ни се налагат в подобни случаи, моето скромно схващане е, че едно националистично албанско движение трябва да се посрещне симпатично от наша страна и при случай да се насърчи, защото макар и разнебитени и лишени от положителни елементи в една солидна държавна организация, албанците във всеки случай са достатъчно силни, за да създадат сериозна грижа на нашите врагове. А това обстоятелство не може да се изпуска от предвид"[67].

Този допълнителен щрих към българско-албанските политически взаимоотношения подсказва, че бъдещото сътрудничество между двете страни би могло да се гради на здрави основи.

ПО ОКОЛНИТЕ ПЪТЕКИ НА БЕЗВРЕМИЕТО

(1919-1924)

След края на Първата световна война на Албания предстои второ държавнополитическо раждане. По-голямата част от територията на страната е окупирана от италиански войски, а по периферията - от френски и сръбски. В края на 1918 г. в Дурацо е свикана Националната асамблея, която избира временно правителство начело с Турхан паша Пермети, подкрепян от италианците. Претенции за властта обаче предявява и Есад паша Топтани, министър-председател на последното довоенно правителство, който се уповава на сърбите. От 28 януари до 2 февруари 1920 г. в градчето Люшня се събира друга Национална асамблея, която също излъчва временно правителство начело със Сюлейман Делвина, осланящ се на националните патриотични сили. Така малката държава се сдобива едновременно с трима министър-председатели, които се борят за единственото премиерско кресло.

---

[66] Le truppe italiane..., p. 62.

[67] ЦДА, ф. 176 к, оп. 3, а. е. 1321, л. 3.

В този трибой успяват да надделеят националнопатриотичните сили. Тяхното правителство се установява в Тирана, която на 27 март 1921 г. е обявена за столица на Албания. Макар с неохота, чуждите войски опразват страната. Провалят се опитите на новосъздаденото Кралство на сърбите, хърватите и словенците - бъдещата Югославия - да откъсне още някое парче от албанската територия, като провокира сепаратизма на клановете в Северна Албания. Вторичните родилни контракции приключват успешно на 9 ноември 1921 г., когато посланическата конференция на Великите сили в Париж признава Албания за независима държава в границите от 1913 г.[58]

Вътрешнополитическите турбуленции продължават още три години, съпътствани от постоянни кабинетни рокади, чести локални бунтове и най-вече от стръвния стремеж към властта на възмъжалия главатар от Мат Ахмед Зоголи, сега по-известен с името Ахмед Зогу. Политическата криза достига кулминацията си през лятото на 1924 г., когато едно въстание, известно в историографията като "юнската буржоазнодемократична революция", катапултира на върха на властта православния епископ Фан Ноли[59]. Демократичната алтернатива обаче тогава няма почва в Албания. С подкрепата на Югославия Ахмед Зогу се връща триумфално в страната. На 21 януари 1925 г. Албания е провъзгласена за република, а десет дни по-късно Ахмед Зогу е избран за президент. Оттук насетне в оставащите до италианската окупация близо 14 години той няма да изпусне властта нито за минута.

Същественото за българите в Албания през този период е, че техният брой рязко се увеличава. Това обаче не се дължи на демографски бум, а на обстоятелството, че през 1924 г. окончателно се установява границата с Гърция. Десетина български села в Мала Преспа, които от 1913 г. се намират под гръцка окупация, през 1924 г. окончателно са включени в Албания. Забележителното е, че това става по тяхно желание - българите сами настояват пред международната комисия за делимитиране на албанско-гръцката граница да бъдат включени в новата им родина. По същия начин в Албания попада и Връбник - единственото българско село от Костурската каза. Едновременно с това е извършена поправка и на границата в Дебърско, в резултат на която четири български села минават към Югославия.

Нова акция за подпомагане на църковноучилищното дело на българите в Албания ще стане възможна едва осем години след приключването на първата. Дотогава, тъй като политическите условия в България в частност и на Балканите изобщо не позволяват това да стане пряко, МВРИ се опитва да изпробва околни пътища. В началото на октомври 1922 г. към българската легация в Цариград е командирован Димитър Михайлов със задача да се свърже с македонските българи в турската столица, да проучи възможностите им за контакти с останалите в Албания техни родственици и познати и най-вече да убеди някои от тях да се завърнат по родните си места и да работят за българщината. Същината на плана се заключава в обстоятелството, че македонски българин, идващ от Цариград с турско тескере, ще има значително по-големи шансове да се справи със задачата, без да привлече вниманието на заинтересовани и злонамерени фактори, отколкото някой друг с българско поданство и български паспорт, още повече че дипломатическите и консулските отношения между България и Албания по това време не са уредени.

Димитър Михайлов има ангажименти и към друг поръчител. Като активен деец на националноосвободителната борба той е натоварен от ЦК на ВМРО да работи за запазване на македонските българи в Цариград от попълзновенията на чуждите пропаганди.

За по-малко от месец той влиза във връзка с колониите на съответните региони и селища и изпраща подробен рапорт до министър-председателя и министър на външните работи и изповеданията Александър Стамболийски. Димитър Михайлов е твърде резервиран по отношение на дебърската колония, която според него е попаднала под сръбско влияние и поради това е негодна за работа. По-големи надежди му вдъхва костурската колония, за която смята, че е възможно да се подберат и изпратят хора, достойни и способни за такава мисия. В този контекст отново се появява името на иконом Търпо Поповски, който по това време доживява старините си в Бургас, но все още бленува да се върне в родния си край. В доклада са посочени и други хора, все бивши екзархийски кадри, способни да се нагърбят с тази нелека задача.

---

[58] *Фрашери, К.* История Албании. Тирана, 1964, с. 185 - 195; *Бобев, Б., Т. Кацори*. Пос. съч., с. 91 - 94.

[59] Юнската буржоазнодемократична революция в Албания 1924 г. С., 1989.

Димитър Михайлов обаче предлага и друг вариант за дейност в полза на българите в Албания и българската национална кауза. Според него това най-добре може да стане, като се назначи титулярен Дебърски митрополит, който, макар и да няма шансове заедно с другите екзархийски владици скоро да се върне в Македония, би могъл без проблеми да влиза в Албания и да се грижи за духовните нужди на местните българи. Д. Михайлов смята, че националните интереси ще накарат Синода на БПЦ да погледне по-широко на църковните канони и да ускори решаването на въпроса. Това може да стане, като всички български села в Албания, които формално принадлежат към два различни екзархийски диоцеза - Дебърско-Кичевската и Охридско-Преспанската митрополия, - се обединят в обща епархия. Нейният бъдещ митрополит ще резидира официално в Цариград, но при нужда винаги ще може да отива при паството си в Албания. Като най-подходящ за новата катедра Д. Михайлов предлага архимандрит Кирил, който в миналото вече е управлявал Дебърско-Кичевската епархия и освен това има нужните документи като турски поданик.

Удобен случай за разрешаване на църковно-училищното устройство на българите в Албания Д. Михайлов вижда в конфликта между Цариградската патриаршия и новоучредената Албанска православна църква. Той предлага Софийският Синод да побърза да хиротониса архимандрит Фан Ноли, както и да се намеси по-активно в изграждането на албанската църковна йерархия. По този начин би могло да се спечелят авторитет и влияние пред новата автокефална църква. "Това е от голямо значение за нас и грешка непростима ще бъде, ако не съумеем да се възползваме от благоприятния случай" - изтъква Д. Михайлов, като сочи не само църковните, но и политическите дивиденти от акта[60].

Този въпрос обаче вече е поставян на благоусмотрението на върховната църковна управа в София. Още през април 1914 г., в зенита на първата мисия в Албания, МВРИ изпраща писмо до Синода на БПЦ с информация за постигнатото до момента и с предложение да се определи архиерей, който да ръководи на място българското религиозно-просветно дело. Това официално писмо на държавната институция, единствено упълномощена да кореспондира служебно с управителното тяло на Българската църква, попада в дневния ред на синодалното събрание чак на 20 ноември с. г., пет месеца след като всичко градено дотогава в Албания вече е рухнало. При това положение за синодалните старци е много лесно да формулират соломоновското решение да не се избързва с изпращането на архиерей и въпросът да се отложи за времето, "когато се умиротворят работите"[61].

Такъв благоприятен момент настъпва през първата половина на 1922 г., когато в Синода се получават сигнали от Албания, идващи по дипломатически път чрез албанския пълномощен министър в Лондон, че очакват БПЦ да подпомогне създаването на националната им йерархия. Конкретното желание е да се изпратят български владици да хиротонисат архимандрит Фан Ноли. МВРИ предава сигнала на адресата, като не скрива надеждата, че отплатата за този жест ще бъде в полза на българите в Албания.

Въпросът е поставен на обсъждане на 6 юли 1922 г. в 37-то заседание на Архиерейското събрание, свикано да приеме решенията на току-що приключилия църковно-народен събор. За неговото положително решаване се изказват по-голямата част от архиереите, като най-настоятелни естествено са пропъдените от Македония екзархийски владици. Категорично "за" са Софийският митрополит Стефан, Охридският Борис, Неврокопският Макарий. Също толкова убедено "против" се определят Пловдивският митрополит Максим, Врачанският Климент и Старозагорският Методий. Останалите заемат колеблива позиция. При това положение решаващата роля се пада на Варненско-Преславският митрополит Симеон, чието мнение винаги тежи при разрешаването на заплетени църковни казуси. Той не възразява по принцип срещу идеята, но предлага такова строго съблюдаване на каноните, което на практика прави невъзможно изпълнението й. Председателят на Архиерейското събрание Пловдивският митрополит Максим това и чака. Той побързва да обяви мнението на Симеон за прието, без да провежда формално гласуване. Така българският църковен елит не стига до обща и ясна позиция и въпросът остава без разрешение.

Никой от българските архиереи не чува и предложението на Драговитийския епископ Павел да се делегира владика в Албания, който да проучи на място положението на българите и развитието на албанския църковен въпрос[62].

---

[60] ЦДА, ф. 166 к, оп. 1, а. е. 185, л. 3 - 6, 9 - 12.

[61] Пак там, ф. 791 к, оп. 1, а. е. 25, л. 1000 - 1001.

По същия начин остават нечути и гласовете на миряните. Една обща молба на Дебърското, Кичевското и Реканското благотворително братство в София да бъде ръкоположен архимандрит Кирил за титуляр на Дебърската епархия и управляващ българските църковни дела в Албания, адресирана до Синода и разгледана от него, е оставена без отговор до предварителното произнасяне на правителството[63]. На следващата година подобна съдба споделя и молбата на епархиотите от Дебърско за по-скорошно попълване на овдовялата митрополитска катедра, тъй като религиознонравственият живот на българите в Албания от години вече е оставен без надзор. На 6 декември 1923 г. синодалните старци разглеждат молбата и отлагат решението ѝ за по-късно - когато в Албания се изпрати дипломатически представител, той да проучва положението, после да докладва на правителството, което от своя страна да уведоми върховната църковна управа...[64]

Междувременно Димитър Михайлов от Цариград продължава да изпраща до МВРИ подробни рапорти за последните фази от развитието на албанския църковен въпрос и да изтъква ползите, които БПЦ би могла да извлече от една по-активна позиция. За евентуално нарушение на църковните канони според него и дума не може да става, тъй като в миналото по-голямата част от албанските земи са спадали към диоцеза на Охридската българска архиепископия. Затова всяко забавяне от страна на Синода "ще бъде престъпно" по отношение на българското малцинство[65]. "Тия малки български центрове в Албания имат голямо значение; с времето те ще се увеличат и ще станат по-силни и когато по-късно се отворят и българските църкви и училища в македонските села, останали в Албания, тогава чрез тия наглед малки, но важни фактори връзките между Албания и Македония, а чрез това и с България, ще се уякчат и ще станат по-големи."[66] Така Д. Михайлов, без да е учил каноническо право или висша дипломация, очертава само с едно изречение същността на българските национални и политически интереси в Албания.

---

[62] Пак там, а. е. 32, л. 385 - 388.

[63] Пак там, а. е. 34, л. 888 - 889.

[64] Пак там, а. е. 37, л. 102.

[65] Пак там, ф. 166 к, оп. 1, а. е. 749, л. 2 - 12.

[66] Пак там, л. 11.

Затисната от тежки вътрешни и външни проблеми, БПЦ пропуска златен шанс. Едно решение в полза на Албанската автокефална църква несъмнено би задълбочило бездната между Българската екзархия и Цариградската патриаршия, но за сметка на това щеше да хвърли здрав мост към българското малцинство в страната. Явно българските архиереи не са желали да поемат отговорност за трудния избор и са предпочели да не рискуват. Това, което БПЦ се въздържа да стори за изграждането на албанската национална йерархия, през 1929 г. го прави без никакви канонически задръжки Сръбската православна църква. За награда тя е възмездена със сръбски епископ в Албания. Така онова, което по право се пада на България, го получава Сърбия.

Пропуснала прекия път, България отново е принудена да търси околни пътеки, за да гони собствените си национални интереси. През май 1923 г. управляващият българската легация в Цариград Тодор Марков отправя молба до италианския висш комисар Маиса да събере чрез консулите на своята страна в Албания данни за българското малцинство и за състоянието на неговото църковно-училищно дело. Сведенията, които се получават през септември с. г. чрез италианския военен аташе в турската столица, не са обнадеждаващи[67].

НОВО НАЧАЛО - НОВИ НАДЕЖДИ

(1925-1928)

Истинската дейност в защита на народностните права и за подпомагането на просветно-религиозния живот на българите в Албания става възможна едва след уреждане на дипломатическите отношения между двете страни. Официално те са възстановени още на 22 октомври 1922 г.[68] Откриването на генерални консулства в София и Тирана обаче се забавя. Преговорите в тази насока, проведени между легациите на България и Италия в Рим в края на 1923 - началото на 1924 г., разчистват всички пречки[69]. През лятото на 1924 г. МВРИ вече е направило избора си за български генерален консул в Тирана. Това е Иван Икономов, тогава временно управляващ легацията в Будапеща. На него обаче никак не му се ще да смени прекрасния дунавски град с неугледното балканско градче. Той се опитва да мотивира нежеланието си със здравословни причини и с евентуалната негативна реакция на Сърбия заради битността му на български дипломатически агент в Скопие преди Балканската война. Министерството обаче остава непреклонно[70].

---

[67] Пак там, а. е. 185, л. 13.

[68] *Матеева, М.* Пос. съч., с. 144 - 145; *Матеева, М., Х. Тепавичаров*. Пос. съч., с. 69, 72.

[69] ЦДА, ф. 176 к, оп. 5, а. е. 1321, л. 2 - 4.

Откриването на българското консулство е предвидено за края на 1924 г., но точно тогава въоръжените отряди на Ахмед Зогу нахлуват в страната и свалят правителството на Фан Ноли. Икономов намира за уместно да остане известно време в Италия, докато утихнат размириците в Албания и едва тогава дебаркира на албанския бряг. Първият си рапорт от Тирана изпраща на 6 януари 1925 г., а на 11 с. м. официално известява албанските власти за своето назначение. Трябва да минат обаче още две - три седмици, докато българското консулство започне да функционира нормално. Това става възможно едва на 25 януари, когато в албанската столица пристига Лазар Поповски - драгоман и завеждащ счетоводната служба. Той донася печатите и бланките на консулството, без които то не може да изпълнява служебните си задължения[71].

Една от основните задачи на новия генерален консул, издигнат на 15 май 1925 г. в ранг на управляващ легация, е да свери доколко старите статистики съответстват на действителното положение след бурните събития от края на последната екзархийска година в Македония. На 25 юни Ив. Икономов вече е в състояние да изпрати първия си рапорт по този въпрос в МВРИ. Макар непълен и не съвсем точен, рапортът все пак очертава приблизителната картина на българското присъствие в Албания - 27 села с около 5 - 6 хиляди души, без нито едно българско училище или църква. На няколко пъти, като се позовава на миналите заслуги на българската държава към албанското националноосвободително движение, на топлия прием на албанците в България и на приятелските отношения между двете страни, Ив. Икономов неофициално ходатайства пред управляващите в Тирана за назначаване на български учители в българските села. Срещу това той неизменно получава уверения за "пълна готовност" за съдействие, но също така и извинения, че "външни влияния" пречели това да стане веднага[72].

Всъщност през цялата 1925 г. управляващият легацията Ив. Икономов се въздържа да направи официални постъпки пред албанското правителство по въпроса за просветнорелигиозните права на българското население. Причините са две - външнополитическите ангажименти на Ахмед Зогу към Югославия и липсата на достоверни сведения за конкретните нужди на сънародниците в Албания. На 26 януари 1926 г. МВРИ поставя като непосредствена задача на легацията да сондира условията за официално поставяне на въпроса, както и да проучи в кои точно села са необходими учители[73]. Икономов продължава да действа крайно предпазливо - и по отношение на сондажите сред представителите на властта, и в контактите си с местните българи. Затова през първата година след откриването на легацията (а и за целия си мандат) той не посещава лично нито едно българско село в провинцията. Вместо това на няколко пъти предлага на МВРИ да му отпусне средства за командироването на драгомана Лазар Поповски в Корчанско (Мала Преспа), но така и не получава исканата субсидия. За сметка на това Външното министерство в София напълно одобрява неговата "осторожност" и му препоръчва и занапред да действа все така "настойчиво и с такт"[74].

Най-сетне през март 1926 г. Ив. Икономов поставя официално въпроса за българските училища пред министъра на външните работи Илиас Врионi. Той му дава уверения, че въпросът ще бъде внесен за разглеждане в Министерския съвет. Управляващият легацията си издейства аудиенция и лично при Ахмед Зогу. Той също го изслушва с внимание и обещава да разгледа въпроса "в дух на благосклонност". В следващите си срещи с външния министър Врионi и с неговия главен секретар Джафер Вилла Икономов заявява желанието на българската държава да поеме издръжката на учителите. Изтъква и готовността на местното българско население да се жертва за такава кауза. Отговорите са все така обнадеждаващи[75].

Приблизително по същото време, когато Иван Икономов обикаля коридорите на властта в Тирана, министърът на външните работи и изповеданията Христо Калфов заявява пред управляващия албанската легация в София Али Аслани надежда и желание, че албанското правителство "ще има една благоволителна политика в училищно и църковно отношение спрямо българския елемент". Отговорът, естествено, е утвърдителен[76].

---

[70] Пак там, л. 7.

[71] Пак там, ф. 325 к, оп. 1, а. е. 17, л. 1 - 20; а. е. 20, л. 1 - 17.

[72] Пак там, ф. 166 к, оп. 1, а. е. 185, л. 15 а - 18.

[73] Пак там, л. 23.

[74] Пак там, л. 33.

[75] Пак там, л. 34 - 35.

Избраната от МВРИ в София и стриктно следвана от управляващия легацията в Тирана позиция изглежда печеливша. На 6 април 1926 г. Ив. Икономов отново посещава Вриони, който пак го уверява, че "правителството проучва деятелно въпроса" за българските училища. Той щял да се уреди със специален закон съгласно Пакта за малцинствата още до започването на новата учебна година през септември. Почти дословно такъв отговор на въпросите си Икономов получава и от директора на народното просвещение. Той обаче прави и съществено допълнение - учителите в българските села щели да бъдат интегрирани в албанската образователна система и преподаването на български език щяло да става в рамките на албанската учебна програма с по няколко часа седмично[77].

Когато обаче месец по-късно Икономов се опитва да получи повече информация за основните постановления на подготвяния законопроект, Вриони се показва "доста залисан" и не му дава необходимите сведения[78].

В началото на май дългоочакваният "Законопроект за народното просвещение в Албания" най-сетне е внесен в дневния ред на Националната асамблея (парламента). Очакванията са да бъде приет преди началото на предстоящата учебна година. От "достоверен източник" Икономов получава потвърждение за онова, което вече се мълви сред дипломатическия корпус в Тирана - допуска се откриването на малцинствени училища с назначавани и плащани от правителството учители, които да преподават няколко часа седмично майчиния език като допълнение към официалната учебна програма; където бюджетните средства не достигат, населението само ще може да предлага свои кандидати за учители. С оглед на това Икономов предлага да се потърсят евентуални кандидати в България чрез македонските благотворителни братства, доколкото българите в Албания не разполагат с подготвени кадри, които да знаят едновременно български и албански и да имат необходимата

---

[76] Пак там, л. 44.

[77] Пак там, л. 36 - 37.

[78] Пак там, л. 46.

професионална квалификация[79].

Това, което Ив. Икономов предлага на началството си в София през май 1926 г., вече е поискано от българското население през септември предходната година. С оглед на наближаващата тогава учебна година някои български села в Мала Преспа отправят молби до Министерството на народното просвещение в София, с които искат да им се изпратят "учители българи - родолюбци, които да учат децата им на българско четмо и писмо и да държат буден българския дух". Експертите на просветното ведомство преценяват, че за 12-те български села в Мала Преспа ще са необходими най-малко четирима учители. В този смисъл е изпратено писмо до МВРИ. От там обаче няма реакция[80].

В първия ден на Великден 1927 г. (24 април) министърът на финансите и управляващ министерството на външните работи Фейзи Ализоти доверява на Ив. Икономов, че Министерският съвет най-сетне се е занимал, при това "благосклонно", с въпроса за български учители в селата, населени с българи. След около 20 дни управляващият легацията очаква среща с директора на просвещението, в която да получи конкретни решения. Във връзка с това той отново умолява МВРИ да се обърне към македонските братства в София за намиране на подходящи лица за учители. Иска и разрешение да командирова драгомана си в Корчанско със задача да предупреди и подготви българските села, за да се представи случаят като местна инициатива. "Работата трябва да се опече добре, че тогава да стане назначението на хората и да тръгнат насам" - подчертава в рапорта си управляващият легацията[81]. Как в МВРИ се отнасят към неговото предложение, свидетелства фактът, че на 6 декември 1927 г. Икономов пак моли да се отговори на запитванията му[82].

Всичко, което управляващият легацията в Тирана и МВРИ в София реално успяват да направят за българското просветно-религиозно дело в Албания, е изпращането на 10 комплекта буквари за първо отделение и толкова библии, апостоли, требници и евангелия[83].

---

[79] Пак там, л. 47 - 48.

[80] Пак там, л. 22.

[81] Пак там, л. 65.

[82] Пак там, л. 69.

[83] Пак там, л. 58 а.

РЕВОЛЮЦИЯ ИЛИ ЕВОЛЮЦИЯ - ВМРО В АЛБАНИЯ

(1925-1928)

Българите в Албания и албанската държава заемат важно място във външнополитическата стратегия и революционната дейност на ВМРО през първото следвоенно десетилетие. След България това всъщност е втората база в непосредствено съседство с Македония, на която тя разчита за възобновяване и продължаване на националноосвободителната борба.

Един от първите опити за разработка на оперативната база в Албания е предприет от Тодор Александров. При посещението си в Рим през пролетта на 1920 г. той постига важни политически и военни споразумения с представители на италианските власти, които осигуряват безпрепятствен достъп на хора и материали през Италия към Албания. Приблизително по същото време албански представител идва в София да преговаря за сътрудничество с ВМРО[84]. Всичко това дава възможност още през юни с. г. от албанска територия да бъдат прехвърлени в Битолския революционен окръг четири чети. По някои неподкрепени с доказателства твърдения през 1921 г. организацията вече разполагала в Албания с пет нелегални канала - два за Вардарска и три за Егейска Македония[85].

Албания остава в следвоенната история на ВМРО и с т. нар. "Тирански протокол" от 1 декември 1921 г. Той е плод на една "конференция между бившите революционери в Македония", специално организирана в албанската столица. В тази среща като представители на различните фракции на националноосвободителното движение участват Александър Протогеров, Павел Христов, Кръстьо Льондев, Христо Цветков, Крум Зографов, Ангел Попвасилев, Димитър Михайлов (Бужбов) и д-р Филип Атанасов. Разгледани са важни въпроси от миналото, настоящето и бъдещето на организацията и революционната борба.

Специално място в протокола е заделено на Албания. Пункт шести задължава новоизбраното Задгранично представителство (ЗП) в състав П. Христов, Ф. Атанасов и Н. Томалевски да организира базата на ВМРО на албанска територия, която да обслужва цяла Западна Македония, така както България осигурява връзката с Източна Македония. Под протокола са положени собственоръчните подписи на всички участници в конференцията начело с Ал. Протогеров. Само Д. Бужбов подписва с особено мнение: Ф. Атанасов не може да бъде представител, тъй като никога не е бил член на ВМРО и следователно неговото място в ЗП трябва да се заеме от някой от дейците, действително пребиваващи в Македония[86].

Според някои автори на същото място и в същия ден е подписан и друг "Тирански протокол", който рамкира българско-албанското сътрудничество в освободителната борба. От българска страна с подписи се ангажират Александър Протогеров и Филип Атанасов, а от албанска - Хасан бей Прищина и четирима негови съратници[87]. Според проф. К. Палешутски обаче в случая става дума за "едно формално споразумение", подписано от същите лица през ноември 1920 г. Очевидно този въпрос ще остане открит, докато се намерят оригиналът или други достатъчно сигурни аргументи[88].

Прокламираното в Тирана единство просъществува цели три дни. На 4 декември в София федералистите свикват учредителен конгрес, създават своя организация и откриват нова глава в обемистата история на българските братоубийства[89]. И двата "Тирански протокола" са отхвърлени от ръководителите на ВМРО - първия заради противни на нейните традиции политически идеи, организационни форми и конкретни персонажи, а втория заради концесии с териториалната цялост на Македония в полза на албанската страна. Официално е разпространена версията, че Ал. Протогеров нарочно бил пратен в Тирана, за да може чрез проведените там преговори да разкрие всички "пъклени планове и намерения" на противната фракция[90].

Оттук насетне двете враждуващи организации се вплитат в съперничество кой да овладее Албания като оперативна база. Залогът е голям, защото от това всъщност зависи кому ще принадлежи влиянието в цяла Западна Македония. В този двубой между автономисти и федералисти не след дълго ще се намеси и коминтерновската креатура ВМРО (обединена). Още при учредяването на тази организация през 1925 г. членът на нейния ЦК Георги Занков посочва Албания като една от базите на бъдещата дейност. На следващата година той се самопредлага да бъде изпратен там, но не да развива организационна и революционна дейност, а да крои диверсии и атентати срещу дейците на автентичната ВМРО. Тогава неговата авантюра не се осъществява[91]. Постепенно противниците на ВМРО деградират до жалки изменници на българската национална кауза и служители на чужди противобългарски интереси. Единствена организацията начело с Тодор Александров и Александър Протогеров е в състояние да осъществи реална дейност на територията на Албания и да направи нещо за българското население.

---

[84] *Палешутски, К.* Македонският въпрос в буржоазна Югославия 1918 - 1941. С., 1983, с. 111.

[85] Македония. История и политическа съдба. Т. 2. Ст. Загора, 1966, с. 102.

[86] ЦДА, ф. 1932 к, оп. 3, а. е. 57, л. 1 - 2.

[87] *Василев, В.* Правителството на БЗНС, ВМРО и българо-югославските отношения. С., 1991, с. 115; Македония. История..., с. 107.

[88] *Палешутски, К.* Пос. съч., с. 116-117.

[89] *Василев, В.* Пос. съч., с. 116.

[90] *Палешутски, К.* Пос. съч., с. 120; *Василев, В.* Пос. съч., с. 125.

Първоначално организацията и ръководството на спомагателната структура в Албания е възложено на члена на ЦК на ВМРО Петър Чаулев, като представител на Битолския революционен окръг. Още през лятото на 1923 г. другият член на ЦК Тодор Александров го критикува много остро за бездействието по отношение на Албания и за безцелното стоене в Италия[92]. Тодор Александров е загрижен не само за изграждането на организационната база на албанска територия, но и за развитието на църковно-училищния въпрос на българите в страната. "Има наши братя сега и в Албания - пише той на 30 декември 1923 г. до екзархийския заместник в Цариград Велешкия митрополит Мелетий. - Вие от там, ние от Македония, ще въздействаме, докато трябва, да се сдобият и те с управляющ епархия, свещеници и учители"[93]. Така ВМРО плътно се докосва до парливия проблем за съдбата на Дебърската епархия, който тогава трови спокойствието на Св. Синод.

Условията за организационна работа в Албания се подобряват от началото на 1925 г., когато в Тирана започва да действа българското дипломатическо представителство. По този случай ВМРО успява да уреди назначаването за легационен драгоман на Лазар Поповски, син на иконом Търпо Поповски и член на революционната организация. Докато неговият началник управляващият легацията Ив. Икономов праща

---

[91] *Добринов, Д.* ВМРО (обединена). С., 1993, с. 43, 58.

[92] ЦДА, ф. 1932 к, оп. 3, а. е. 71, л. 8.

[93] Пак там, ф. 1933 к, оп.1, а. е. 12, л. 1 - 2.

рапортите си само до Външното министерство в София, Л. Поповски поддържа интензивна кореспонденция с другарите си в София, Цариград и Рим (а както ще се окаже впоследствие - и с други другари на други места). За по-малко от година той експедира в тези направления около 60 писма[94]. Благодарение на тях ВМРО разполага с подробна, а в някои случаи и изпреварваща в сравнение с МВРИ информация за събитията в Албания и за положението на тамошните българи. В едно от първите си съобщения от 18 март 1925 г. Л. Поповски докладва "неутешителни за нас и за нашата кауза сведения": българите в Дебърско са намалели до 150 - 200 къщи, а със селата в Мала Преспа до момента е невъзможно да се установи контакт (същата информация, обобщена в таблица, управляващият легацията Ив. Икономов изпраща в МВРИ чак на 25 юни)[95].

Като използва умело авторитета на организацията, своите способности и старите връзки на баща си, Л. Поповски успява бързо и лесно да проникне сред албанския политически и военен елит. Много бързо влиза във връзка с висши офицери от албанската армия. Завързва приятелски отношения с министъра на вътрешните работи, а когато през октомври 1925 г. той подава оставка, Поповски с лекота успява да си уреди достъп и до неговия приемник. Близък е и с началника на жандармерията.

Тези и други такива контакти са изключително полезни за неофициалните функции на Поповски и за албанските проекти на ВМРО. Отчасти благодарение на тях през октомври с. г. албанското правителство отклонява съвместното искане на Югославия и Гърция да им предаде всички бежанци и революционери, напуснали нелегално съответните страни и пребиваващи необезпокоявани в Албания. Единственото, което правят по този въпрос органите на Министерството на вътрешните работи в Тирана, е да отдалечат визираните в нотата българи от пограничната зона[96]. Тази благосклонност на албанските власти обаче далеч не е заслуга само на Л. Поповски. Постоянният представител на ВМРО в Рим Георги Асенков и често пребиваващият в италианската столица член на ЗП Наум Томалевски редовно изплащат еднократни или месечни субсидии от по 1000 италиански лири (за времето добри пари) на отговорни и добронамерени граждански и военни служители в Албания[97].

---

[94] Пак там, ф. 1932 к, оп. 1, а. е. 74, л. 8.

[95] Пак там, л. 10.

[96] Пак там, л. 7 - 8, 10.

Най-заинтересовани от изграждането на организационната база в Албания са дейците на Битолския революционен окръг. Това е единственият сигурен път за прехвърляне на чети, оръжие и други материали на територията на окръга или за бърза евакуация на заподозрените. Затова в Албания най-често пребивава Перо Шанданов, резервен член на ЦК на ВМРО и секретар на окръжния комитет на Битолския окръг, както и Пецо Трайков, организатор на нелегалната дейност в съседна Гърция. Разработените от тях канали минават през българските села в Мала Преспа, Корчанско. Селата в Голо Бърдо и Поле, Дебърско, по редица причини са лишени от оперативна стойност и затова остават извън интереса и дейността на ВМРО.

През лятото на 1926 г., след като се връща в София от поредната експедиция в Македония, Перо Шанданов докладва устно и след това подава писмено изложение до ЦК и ЗП на ВМРО по въпроса за българите в Албания. Той изтъква морални и тактически съображения, които задължават организацията да се намеси "с всичката си енергия и мощ" в тяхна подкрепа, ако не иска да измени на директивите на общия конгрес. Революционният деец дори обвързва по-нататъшната си дейност в организацията с уреждането на политическите, религиозните и културните права на българското малцинство в Албания[98].

В същия дух, но още по-интензивно, продължава да работи ВМРО и през следващата година. Нейният представител в Турция Т. Николов отново поставя църковния въпрос на албанските българи на вниманието на екзархийския заместник Охридския митрополит Борис, сменил Велешкия Мелетий през 1924 г. Екзархийският заместник обещава да влезе в преговори с представителя на Албанската православна църква, но при условие ВМРО "да предразположи" Външното министерство в София да погледне с добро око на една подобна акция на Българската екзархия. Т. Николов обещава пълното си съдействие, включително и за осигуряването на проверена и достоверна информация за действителното положение на българите в Албания[99].

Основната цел, към която се стреми ВМРО през тези години, е да влезе в пряк контакт с президента на албанската република Ахмед Зогу.

---

[97] Пак там, а. е. 95, л. 17 - 20.

[98] Пак там, а. е. 95, л.

[99] Пак там, оп. 2, а. е. 70, л. 2 - 4.

Тъй като ръководителите на организацията имат точна представа за държавната машина, обществената организация и политическата нравственост в Албания, те искат окончателно и радикално да решат в средоточието на властта двата основни проблема - регламентиране на дейността на ВМРО на територията на страната и осигуряване на църковно-училищните права на местните българи. Уреждането на такава среща всъщност е най-важната задача на Л. Поповски. Същото се опитва да постигне от Рим и Г. Асенков. Работата обаче се забавя. Едва през февруари 1927 г. Т. Николов съобщава, че е обсъдил с албанския пълномощен министър в Анкара възможността за среща на задграничния представител на ВМРО Наум Томалевски с президента Ахмед Зогу. Уговорено е срещата да се състои през май, а Н. Томалевски официално да се представя за журналист[100]. И тази възможност обаче се проваля (по точно - провалена е умишлено).

Организацията обаче не се отказва. През същата година Наум Томалевски поверява тази задача на Боян Дановски, тогава млад чиновник в Рим. За прикритие той е легендиран като журналист и с неограничените възможности на ВМРО в Италия бързо е снабден с визиран паспорт, кореспондентска карта, достатъчно средства и всичко необходимо за ежедневието на професионалния конспиратор. Новоизлюпеният журналист заминава за Бари и оттам с редовния параходен рейс слиза на пристанището в Дурацо.

Мисията на Дановски се заключава в три точки - да проучи възможностите за придвижване из страната, да посети Пецо Трайков и другарите му, които по това време са задържани в Корчанския затвор, и - най-важното - да се срещне и разговаря лично с президента Ахмед Зогу.

Въпреки че по собствените му твърдения нямал опит в подобен род дейност, Боян Дановски се справя с мисията си с изненадващ професионализъм. С лекота преодолява всички гранични и полицейски проверки, без проблеми достига до Корча, бързо установява контакт с хората на организацията, по чудотворен начин прониква в затвора, среща се с П. Трайков и компания, предава новини, получава инструкции. Йерихонската тръба, с която Дановски срива всички стени и дефилира като на парад, е изкована от митичната слава на ВМРО с добавен за благозвучие звън на златни монети.

Двамата "ценни и предани" албански приятели, които му отварят всички врати в Корча, са споменати от Дановски в доклада до ЦК само по име - Кочо и Златка. Първият е Кочо Гърмени, чието презиме подсказва, че вероятно е родственик на известния Темистокли Гермени, албански войвода от Първата световна война, полицейски префект на Корча по времето на “републиката”, уличен от френското контраразузнаване във връзки с българската армия и разстрелян на 12 ноември 1917 г.[101] Всъщност неговият и други подобни случаи на симпатия към противника са една от причините за унищожаването на Корчанската република.

---

[100] Пак там, л. 5 - 6.

Вторият албански приятел на ВМРО, за когото не е съвсем ясно дали е назован с име, прякор или псевдоним, по всичко изглежда, че е самият директор на Корчанския затвор. Именно за да не компрометира такава ценна връзка, П. Трайков отказва да му се организира “бягство” от затвора, а предпочита да изчака легалното си освобождаване.

След завръщането си в Рим Б. Дановски докладва устно на Наум Томалевски и изпраща подробен доклад до ЦК на ВМРО за резултатите от мисията с ценни указания за възможностите за безопасно пътуване и анализ на политическото положение в Албания. Потвърждава и подозренията, които от известно време витаят около поведението на Лазар Поповски. Единственото, което не успява да изпълни, е срещата със Зогу[102].

В началото на юли с. г. Боян Дановски пак се връща в Албания, този път като постоянен представител на ВМРО. Легалното му прикритие отново е журналистиката. Сега обаче е снабден с две кореспондентски карти - от италианския в. “*Il Lavoro d'Italia*” и от българския в. “Слово”. Установява се в Елбасан, посреща и изпраща четници и войводи, прехвърля оръжие, литература и кореспонденция, обикаля страната, често отскача до Италия по организационни въпроси. Макар и конспиративна, дейността му не остава дълго в тайна. Въпреки двете кореспондентски карти скоро “цял свят” узнава кой е и с какво се занимава - “нещо като консул на македонската организация”[103].

Заедно с Дановски в Албания идват Георги Попхристов и Пецо Трайков, а по-късно очакват към тях да се присъедини и Перо Шанданов.

---

[101] Le truppe italiane..., p. 126.

[102] ЦДА, ф. 1932 к, оп. 3, а. е. 95, л. 2 - 6.

[103] Пак там, ф. 176 к, оп. 5, а. е. 600, л. 1 - 2; *Дановски, Б.* Кръстопътища. С., 1988, с. 77 - 90.

Членът на ЦК на ВМРО Г. Поприхстов също се представя за журналист, кореспондент на в. “*Il Lavoro d'Italia*”. Това му дава възможност по-спокойно и легално да обиколи пограничния район и обективно и критично да анализира допусканите дотогава слабости. Натрупал опит и впечатления, той препоръчва на другарите си от ЦК ориентиране към нов курс - бавна, тактична и търпелива работа и на постепенно приспособяване към специфичните условия в страната. Особено внимание обръща на културните потребности на българското население и препоръчва на ЦК и ЗП да действат за назначаване на учители и свещеници и за изпращане на учебници и богослужебни книги. Сам Г. Попхристов обикаля българските села в Мала Преспа и ги уговаря да подават заявления до албанските власти за български учители.

Близо половин година групата развива активна организационна дейност на територията на Албания, като понякога пътуват до Италия или преминават в Македония. Всички нелегални структури - канали, куриери, ятаци по границата и във вътрешността на страната са окончателно изградени. Дейците на ВМРО дори възнамеряват да прекарат зимата там. Противниците им обаче също не почиват. Сръбското разузнаване натрупва достатъчно сведения за интензивната подготовка в Албания и в края на годината югославското правителство подава остра нота в Тирана, с която настоява за незабавна екстрадация на революционните дейци. Всички са посочени поименно, представени са и неопровержими доказателства за същинската им дейност.

Георги Попхристов активира връзките си сред политическия елит в Албания, среща се лично с министъра на външните работи, телеграфира в редакцията на “своя” вестник, иска застъпничество от българския пълномощен министър в Рим, надява се на подкрепа и от София. Нищо обаче не е в състояние да промени намерението на властите. Това рядко проявявано дотогава упорство от албанска страна скоро получава своето обяснение от достоверен източник - депутат в албанския парламент: всичко се върши по личното разпореждане на президента Ахмед Зогу срещу щедра субсидия от Югославия[104].

В самото начало на 1928 г. Георги Попхристов получава нареждане от полицията в срок от 48 часа да напусне страната. На 9 януари той вече е в Италия[105]. Преди него е екстрадиран Пецо Трайков, а последен

---

[104] ЦДА, ф. 1932 к, оп. 2, а. е. 97, л. 1- 5.

[105] Пак там, а. е. 84, л. 35.

Боян Дановски - на 28 март с. г.[106]

Това приключение още повече убеждава Г. Попхристов в необходимостта от нова стратегия на ВМРО по отношение на Албания. В изложението си до ЦК и ЗП той рисува малко афектирана, но в основата си вярна картина на тогавашните политически нрави в страната и щрихира перспективите, в които оттук насетне трябва да се действа.

С мълчание и "мили очи" пред албанците няма шансове за успех, убеден е той. Всичките им обещания са игра и няма абсолютно никакъв смисъл да се апелира към тяхната признателност за миналите заслуги на България и ВМРО. Всичко е напразно, защото у управляващите в Тирана липсва искрено желание да помагат на организацията. Ако досега гоненията срещу българите не са отивали до край, то е било защото са се страхували от авторитета и силата на ВМРО и защото не са искали да пресъхне доходоносната им търговия с македонския въпрос. Крайно разочарован, Г. Попхристов квалифицира всичките си албански сътрудници с нелицеприятното: "или безпомощни кукли, или шайка от изнудвачи".

Изходът от това положение е един - още по-енергична и настъпателна дейност, но в нова посока. Пресата в България трябва да разкрие истинското положение на българите в Албания, а правителството да вземе най-строги мерки за защита на техните просветно-религиозни и политически права. То трябва да настоява "да се отворят училищата не за гавра, както сега, а каквито имат сърби и гърци, т. е. да се преподава на български, от българи". От своя страна ВМРО трябва да съдейства за внедряването на нови хора чрез икономическа интеграция в албанското общество - занаятчии, работници, търговски представители, застрахователни агенти. Нелегалната дейност да се води изключително тайно и само с подкупи на конкретни длъжности лица - полицаи, префекти и пр.[107]

Същите идеи развива през ноември 1927 г. в изложението си до ЦК и Пецо Трайков. И той поставя акцента върху укрепването на българското население в църковно-училищно отношение и изграждането във вътрешността на страната на мрежа от хора с реални и легални професии. Като илюстрация за проницателността на неговите наблюдения и заключения трябва да се изтъкне, че той предрича възможността Ахмед

---

[106] Пак там, ф. 176 к, оп. 5, а. е. 600, л. 5 - 6.

[107] Пак там, ф. 1932 к, оп. 2, а. е. 97, л. 5 - 10.

Зогу да се провъзгласи за крал девет месеца преди това да стане факт[108].

В същия дух са и внушенията на постоянния представител на ВМРО в Рим Георги Асенков. В обширно писмо от 1 април 1928 г. до Георги Баждаров в София той развива схващането, че досега ВМРО е гледала на българското население в Албания повече с революционно око, а доколкото са се правили опити за културна дейност, пак се е работило с революционни методи. На тази основа Г. Асенков гради цялата си теза: "От там и мисълта за отделна културна дейност, официална и устроена по приетите изисквания, ръководена и представлявана от официални институти, и отделна революционна дейност според условията и случая, вършена по своите конспиративни пътища и до известна степен отначало, а по-късно и напълно базираща се на културната дейност и реабилитацията на българщината и на възможни политически споразумения. Културната дейност трябва да се подеме от широкото българско общество, от неговите съществуващи висши институти - държавните ръководители и духовните такива, като Екзархията (което е по-удобно, но за съжаление останала само сянка) или Св. Синод."

По-нататък Г. Асенков се разпростира върху конкретните мерки, с които "да се постигне запазването на българщината в тия две покрайнини и осигуряване поминък и търговия на българите в тая страна". Те са почти същите, които предлага и Г. Попхристов, само че разгърнати в още по-голям обхват - създаване и поддържане на осигурителни дружества, търговски представителства, захарна фабрика, тютюнева кооперация, банка и дори редовна параходна линия между България и Албания. "Нашата революционна дейност изисква горната канава, всред която ще се свият тела по градове и особено в селата"[109].

Въпреки че визиите на Асенков отиват по-далеч от възможностите и на България, и на ВМРО, те все пак чертаят вярната посока и доказват, че идеята за културната борба в Албания печели все повече привърженици в средите на революционната организация. При толкова много и при това компетентни и авторитетни сигнали, ЦК на ВМРО не може да не вземе отношение. От края на 1927 - началото на 1928 г. има ясни симптоми за преориентация в такава посока. За съжаление може само да се гадае дали новата албанска стратегия на организацията щеше да даде плодове, тъй като точно когато тя вече започва да се оформя като съзнателна и целенасочена дейност, стават събития, които коренно променят и ВМРО, и Албания.

---

[108] Пак там, оп. 3, а. е. 95, л. 7 - 8.

[109] Пак там, оп. 2, а. е. 36, л. 19 - 24.

На 7 юли 1928 г. в София е убит членът на ЦК на ВМРО Александър Протогеров. Освен че бележи кулминацията на братоубийствената война в редовете на организацията, този акт нанася съкрушителен удар и върху всичко градено дотогава в Албания. Георги Попхристов, Наум Томалевски, Перо Шанданов, Пецо Трайков, Боян Дановски и повечето от местните активисти са все привърженици на протогеровисткото крило[110]. Тяхната дейност в Албания в най-голяма степен се основава върху личния авторитет на Ал. Протогеров сред част от албанския политически и военен елит, изграден в годините на Първата световна война. Като заместник-началник на Македонската военноинспекционна област и командир на Планинската дивизия, той си създава ценни връзки и познанства, които по-късно улесняват дейността на хората му в Албания. Противниците му от крилото на Иван Михайлов нямат нито неговите връзки, нито неговия авторитет. За тях Албания е и ще остане затворена и негостоприемна страна.

Променя се обаче и самата Албания. На 1 септември 1928 г. тя е обявена за монархия, а президентът Ахмед Зогу се провъзгласява за крал под името Зог I. С този акт личният му режим прераства в истински абсолютизъм и откровена диктатура, осветена от новата конституция от 1 декември с. г. По принцип Ахмед Зогу, който във всичко се води не от чувства, а от интереси, не е против ВМРО. Като всеки диктатор обаче и той се страхува, че организацията може да посегне на живота му. Именно за да разсеят тези подозрения, дейците на ВМРО настоятелно се опитват да влязат в личен контакт с него[111].

Със същите мотиви, но с противоположна цел, противниците им не само умело саботират и провалят тези опити, но сами замислят и организират покушение срещу Ахмед Зогу.

---

[110] По този въпрос виж по-подробно *Пърличев, К.* 36 години във ВМРО. Спомени на Кирил Пърличев. С., 1999.

[111] *Бобев, Б., Т. Кацори*. Пос. съч., с. 102 - 103.

БОМБА ЗА ПРЕЗИДЕНТА - БЪЛГАРСКАТА СЛЕДА В ЕДИН ОСУЕТЕН АТЕНТАТ

(1928)

През пролетта на 1928 г. в албанските вестници гръмва сензация - разкрит е опит за атентат срещу президента на републиката. Полицейското следствие и съдебният процес изваждат наяве широкомащабна конспирация с ярко българско присъствие и комунистическа закваска. Нишките на заговора се проточват чак до Виена, Триест и Москва, а главните действащи лица са двама българи, членове на БКП. Началото на "българската следа" в тази скандална афера е поставено пет години по-рано.

През юни 1923 г. на пристанището в Дурацо слиза млад българин. Пред граничните власти той се легитимира с български паспорт на името на Тодор Георгиев, а пристигането си обяснява с икономически мотиви. По това време България и Албания все още нямат разменени дипломатически мисии и албанските власти не могат да проверят самоличността на новодошлия, нито пък имат основания да се съмняват в обясненията му. Така никой не разбира, че паспортът е фалшив, а истинското име на приносителя му е Деко Михайлов Абаджиев. Младият 28-годишен мъж, родом от Стара Загора, вече има зад гърба си богат стаж в редовете на БКП и стари неуредени сметки с полицията. Веднага след преврата на 9 юни 1923 г. той напуска България и намира убежище в Албания под нова самоличност.

Деко Абаджиев се установява в Дурацо, където бързо и лесно успява да се приспособи към местните условия за живот. Помагат му неговото образование и професионална подготовка - завършил е средно техническо училище в София с диплома за монтьор, специалист по мотори с вътрешно горене. Такива кадри в Албания тогава не се срещат често и препитанието на новодошлия българин е повече от гарантирано.

Няколко седмици по-късно в Дурацо пристигат още двама пасажери с български паспорти - Тодор Георгиев Вълканов и сестра му Орания. Те са родени в Крушово, Македония, но след Илинденското въстание през 1903 г. емигрират с родителите си в България и оттогава имат българско поданство. Орания е съпруга на Деко Абаджиев, за когото се омъжва на 22 май 1920 г. Освен с любов, бракът им е скрепен от еднакви идеологически убеждения. Комунист като своя шурей е и

Тодор Вълканов, а двамата освен това са и връстници - родени са през 1895 г.

Комунистическата тройка води скромен, щастлив и на пръв поглед благопристоен живот в Дурацо. Деко Абаджиев открива монтьорска работилница, Тодор Вълканов се наема като бояджия, а Орания е грижовна домакиня. Фасадата на тази семейна идилия обаче прикрива много тайни, които нямат нищо общо с прозаичното ежедневие на другите домакинства. И тримата са сред най-активните сътрудници на члена на ЦК на ВМРО Петър Чаулев, който по това време отговаря за организационната дейност в Албания. Освен това те поддържат връзки и със своите съпартийци от Балканската комунистическа федерация и ВМРО (обединена) във Виена. От там редовно получават вестници като "Македонско дело" или "Балканска федерация" и друга литература с подобно съдържание, за да ги пласират в страната. След откриването на българската легация в Тирана към тяхната групичка тайно и по неизвестни мотиви се приобщава и драгоманът Лазар Поповски. От този момент именно започва нова фаза в нелегалната им дейност[112].

През август 1926 г. Деко Абаджиев и Тодор Вълканов пътуват до Виена и от там до Триест. В кафене в пристанищния град двамата конспиратори се срещат с Хасан бей Прищина, ръководител на Комитета за освобождение на Косово, противник на Ахмед Зогу и политически емигрант. Срещата е уредена с посредничеството на драгомана на българската легация в Тирана Лазар Поповски и на члена на ЦК на ВМРО (обединена) във Виена Георги Занков. Хасан бей Прищина развива пред новите си приятели тезата, че "в Албания трябва да стане промяна на управлението, да се премахне А. Зогу, който пречи на освобождението на Македония от Югославия и Гърция, и да се образува Балканска федерация". Доколкото обаче "албанците не ги бивало за атентати, когато пък българите били много способни за това и много решителни", той предлага с тази работа да се заемат те. Срещу това обещава, че щом убият Зогу, той ще вдигне въстание в Албания и след като завземе властта, ще остави македонските българи "свободно да работят за Балканска федерация" и ще ги подкрепи финансово.

---

[112] *Гаврилов, Г.* На албанска земя. - В: Българи борци за свобода на други народи. С., 1965, с. 105 - 113; *Атанасова, Е.* Юнската революция в Албания и българската общественост. - В: Юнската буржоазнодемократична революция в Албания 1924 г. С., 1989, с. 87.

В Триест са обсъдени и техническите детайли на атентата. По този въпрос най-компетентно звучи мнението на Деко Абаджиев. Той категорично отхвърля варианта за използване на ръчни бомби, които не били достатъчно ефикасни. Като най-сигурно средство за ликвидиране на жертвата Д. Абаджиев препоръчва, а другарите му одобряват адската машина. Решено е при едно от първите идвания на Ахмед Зогу в Дурацо, на подходящо място по маршрута до вилата му да бъде заложен мощен заряд, който да е в състояние да нанесе смъртоносни поражения в радиус от сто метра. Взривяването на адската машина се наема да извърши лично Д. Абаджиев от разстояние с електрически проводници, по даден от съучастника му сигнал с ръка, кърпа или шапка[113].

Докато текат приготовленията за атентата, семейството на Деко, Тодор и Орания се увеличава с още един член. На 26 ноември 1926 г. при тях от България пристига по-възрастната сестра на Деко, Райна. Това би могло да бъде и обикновено съвпадение, ако не се касаеше за небезизвестната Райна Михайлова Кандева, активен член на БКП, съпруга на видния комунистически функционер Ламби Кандев, убит в репресиите след атентата в църквата "Св. Неделя" през април 1925 г.[114]

Първоначално атентатът е планиран за лятото на 1926 г. Метежът на привържениците на Хасан бей Прищина обаче избухва преди още да са завършили приготовленията. При това положение покушението е отложено за 9 април следващата година. За късмет Ахмед Зогу се връща по-рано от предвиденото в Тирана и атентатът отново пропада. Тогава семейството се разделя. Деко, Орания и Райна се преместват в Тирана, където със съдействието на Л. Поповски Деко успява да се уреди като механик в Народния театър - идеално място за претворяване на техния сценарий. В Дурацо остава само Тодор.

Междувременно, благодарение на случайно подслушан разговор, албанската полиция влиза в дирите на атентаторите и ги следи близо година, докато разнищи цялата конспирация. На 22 май 1928 г. Деко Абаджиев и Тодор Вълканов са арестувани. След приключване на следствието зетят и шуреят са изправени пред съда. Новият драгоман на българската легация (а всъщност единствен служител в нея по това време) Апостол Грежов два пъти ходи в Министерството на вътрешните работи и три пъти във Външното министерство, за да научи повече подробности или да се запознае с уликите. Навсякъде получава стереотипен отговор: "Има сериозни факти. Правителството без такива факти никого не арестува. Ще бъдат освободени, щом се докаже тяхната невинност"[115].

---

[113] ЦДА, ф. 167 к, оп. 5, а. е. 661, л. 5 - 11; ф. 325 к, оп. 1, а. е. 48, л. 157-159, 161.

[114] *Гаврилов, Г.* Пос. съч., с. 105 - 113.

Съдебен процес е открит на 28 юни 1928 г. За да получи още по-голям обществен и политически резонанс, той се провежда в сградата на парламента, в присъствието на многобройна и отбрана публика, а казионният печат подробно хроникира неговите заседания. Така придобиват известност още любопитни детайли. Окончателно се доказва, че в основата на комплота стои легационният драгоман Лазар Поповски, именуван в съда "секретар на българското консулство в Тирана". Неговият заместник А. Грежов смята, че ако тази версия се докаже, това ще унищожи окончателно престижа на българската легация, който и без това е силно уронен от поведението на бившия управляващ Иван Икономов[116]. Още на 1 юни 1927 г. обаче, вследствие на многобройните сигнали на ВМРО Лазар Поповски е освободен от длъжност и благоразумно напуска страната с цялото си семейство[117].

По време на процеса се установява, че истинското име на Тодор Георгиев е Деко Михайлов Абаджиев, издирван от българската полиция. Нашироко се коментира революционната биография на сестра му Райна Кандева, характеризирана в дипломатическата преписка като "отчаяна комунистка". При обиска на семейната квартира в Тирана албанската полиция залавя писмата на двете ѝ дъщери - едната в София, другата в Москва, които също са представени като доказателствен материал в съда. Както доверява близък до българската легация източник, който ги е чел, "тия писма били пълни със закани против България"[118].

В крайна сметка за всички става ясно, че е разкрит комунистически заговор, чиито нишки минават през съветската резидентура във Виена и вероятно стигат до "столицата на пролетарската революция" и международния тероризъм, който след 1918 г. залива Балканите, Европа и света. Както винаги обаче истинските поръчители остават недосегаеми, а пешкира опират дребните пионки.

Деко Абаджиев и Тодор Вълканов правят пълни самопризнания и

---

[115] ЦДА, ф. 176 к, оп. 5, а. е. 661, л. 1 - 2; ф. 325 к, оп. 1, а. е. 48, л. 160.

[116] Пак там, ф. 176 к, оп. 5, а. е. 661, л. 12.

[117] Пак там, ф. 325 к, оп. 1, а. е. 20, л. 1 - 4.

[118] Пак там, а. е. 48, л. 160; ф. 176 к, оп. 5, а. е. 661, л. 1 - 2.

са осъдени на смърт чрез обесване. Присъдата е изпълнена на 12 юли 1928 г. в центъра на Тирана[119]. Телата на двамата нещастници са оставени да висят за публично назидание през целия ден. Около седмица след екзекуцията Райна Кандева и Орания Вълканова - Абаджиева са екстрадирани от Албания и през Цариград и Одеса стигат до тяхната обетована земя - СССР. Там следите на Орания се губят, а Райна продължава кариерата си в съветската комунистическа партия благодарение покровителството на Изпълнителния комитет на Коминтерна[120].

След тази афера албанските власти стават още по-подозрителни към българите. Възможностите за дейността на ВМРО на културния или революционния фронт са силно стеснени. Скандално е уронен престижът на българската легация. Така предназначената за Ахмед Зогу бомба всъщност взривява и последните надежди за по-щастлива съдба на българите в Албания.

ВЕЛИКАТА ИЛЮЗИЯ НА ГЛАВНИЯ ИНСПЕКТОР

(1928-1931)

В много отношения 1928 г. е повратна за българите в Албания и за усилията на българските национални институции за защита на техните църковно-училищни права. Въпреки че ВМРО дерайлира от едва поетия курс на културната борба, натрупаният от нея опит служи на МВРИ да преосмисли поведението си спрямо персонала на българската легация в Тирана и за българите в страната. Още в навечерието на грандиозния скандал с неуспелия атентат срещу Ахмед Зогу управляващият легацията Иван Икономов е отзован. На 26 февруари 1928 г. той окончателно напуска Албания[121]. Преди облаците над главата му да се сгъстят, от страната се изнася и Лазар Поповски. На негово място като драгоман по спешност е назначен Апостол Димитров Грежов, който дотогава изпълнява същата длъжност в българската легация в Атина[122]. Той е родом от Костурско и е активен участник в македоно-одринската борба от предходната епоха. Владее албански език и има стари контакти с дейците на албанското националноосвободително движение.

---

[119] Пак там, ф. 176 к, оп. 5, а. е. 661, л. 13.

[120] Енциклопедия България. Т. 3. С., 1982, с. 312. След Втората световна война Райна Кандева се връща в България, където продължава главоломната си общественополитическа кариера и се радва на партийното благоволение до последния миг на дългия си 85-годишен живот († 25 май 1967).

[121] ЦДА, ф. 325 к, оп. 1, а. е. 17, л. 5.

Този път МВРИ се сеща и за българите в Албания. На 5 август 1928 г. към легацията в Тирана неофициално е прикрепен Димитър Илиев в качеството на "инспектор-организатор на църковно-училищното дело на българите в Албания". Бивш екзархийски учител, родом от с. Върбица, Дебърско, на него се разчита да разбуди българското население в Голо Бърдо и Поле, което дотогава остава встрани от вниманието както на легацията, така и на организацията[123].

През 1928 г. революционната и културната дейност на ВМРО сред българските села в Мала Преспа до такава степен е възбудила националното съзнание и патриотичните чувства на местното население, че то вече е готово за самостоятелни и решителни акции в защита на своите църковно-училищни права. В центъра на тази борба изпъква с. Връбник, единственото селище от някогашната Костурска каза, което през 1924 г. попада в границите на Албания. Административно принадлежи на околия Билища, Корчански окръг (префектура). Чисто българско село със старо екзархийско минало и богати традиции в революционната борба на Вътрешната организация, дало жертви в Илинденско-Преображенското въстание през 1903 г. и устояло на напора на гръцката пропаганда, Връбник прави решителната крачка по пътя на легална, но трудна борба, от изхода на която зависи дали и селата от Мала Преспа ще последват неговия пример.

През пролетта на 1928 г., окуражени от представителите на ВМРО, жителите на Връбник набират смелост да заличат гръцките надписи върху иконите в селската църква и да възстановят българските, както е било до гръцката окупация през 1913 г. За зла участ точно тогава се разшумява аферата с атентата срещу Зогу. Албанската полиция, очевидно вече инструктирана за нов курс спрямо българите, действа изключително брутално. Инициаторите на това "престъпно" деяние са арестувани, държани са за по няколко дни в ареста и са глобени със солидни суми. В селото е извършен обиск и са конфискувани много български книги[124]. Селяните от Връбник обаче не се огъват. На 15 декември с. г. кметът, двама общински съветници и 37 души подписват молба до Министерството на просвещението в Тирана да им се разреши да открият училище с преподаване на български език. Това всъщност е третата молба на Връбник до албанските власти със същото искане - първата е подадена през 1924 г., веднага след като селото попада в Албания, втората - през 1925 г.[125]

Примерът на Връбник заразява и други български села в Албания. След него молби с искане за български училища и богослужение на български език подават и селата Горна и Долна Горица и Туменец, Мала Преспа. През 1929 г. идентична молба до властите отправя и с. Кленье, Голо Бърдо[126].

Но и това не е последният знак на надеждата, че българското население ще се изправи на крака. На 17 август 1928 г. с поверителна заповед на министъра на външните работи и изповеданията Атанас Буров по щата на неговото ведомство е разкрита длъжността "Главен инспектор-организатор на църковно-училищното дело на българите в Албания". Тя е поверена на Сребрен Поппетров, родом от с. Върбени (Екши су), Леринско. Преди да отпътува за местоназначението си нейният титуляр е инструктиран да се представя пред албанските власти като български учен и писател, който събира исторически, етнографски и фолклорен материал за бъдеща книга. Неофициално Ср. Поппетров е натоварен със задача да проучи църковно-училищните нужди на местното българско население и да направи предложения за тяхното удовлетворяване в духа на приятелските взаимоотношения между Албания и България и в съответствие с албанското законодателство. Управляващият албанската легация в София Али Аслани е информиран устно от Атанас Буров за официалната и неофициалната страна на мисията и е помолен да уведоми и да помоли за съдействие своето правителство[127]. Очевидно тези предохранителни и полуконспиративни мерки са целели да предпазят както главния инспектор, така и албанското правителство от неизбежни политически усложнения и интриги от страна на подозрителните съседи.

---

[122] Пак там, а. е. 67, л. 1 - 2.

[123] Пак там, а. е. 69, л. 2.

[124] Пак там, ф. 176 к, оп. 5, а. е. 663, л. 1.

[125] Пак там, ф. 166 к, оп. 1, а. е. 186, л. 28 - 30.

[126] Пак там, ф. 325 к, оп. 1, а. е. 14, л. 30 - 37.

[127] Пак там, ф. 166 к, оп. 1, а. е. 185, л. 72.

Сребрен Поппетров се впуска в поверената мисия с неподозирана за напредналата му възраст енергия. Когато на 19 октомври 1928 г. изпраща своя рапорт № 1 до МВРИ, той току що е навършил 59 години. Дотогава съзнателният му живот е пресякъл всички етапи от развитието на екзархийското църковно-училищно дело и македоно-одринската революционна борба от началото на 90-те години на XIX век насетне. Възпитаник на Солунската мъжка гимназия, той е екзархийски учител в Македония от 1891 г. с някои прекъсвания чак до Балканската война. Учителства в родното си село Върбени, в Тетово, в Солун, в Сяр. През 1894-1897 г. като студент в Историко-филологическия факултет на Висшето училище в София участва в създаването и дейността на Върховния македонски комитет и Софийското македонско дружество. След завръщането си в Македония става член на ВМОРО. По време на Първата световна война е училищен инспектор в Скопско и Тетовско и окръжен управител в Битоля и Куманово. През 1922 г. пребивава известно време в САЩ и развива активна дейност сред българската емиграция. От 1923 до 1927 г. е депутат в XX и XXI Обикновено народно събрание като представител на Петричка околия и член на Македонската парламентарна група. Дългият списък на служебните му изяви се допълва и от някои други краткотрайни и второстепенни длъжности[128].

За първи път Ср. Поппетров се докосва до проблемите на българите в Албания през 1925 г. На 10 февруари той подава рапорт в МВРИ с копия до Синода в София и Екзарийското заместничество в Цариград. В него народният представител споделя увереността си, че в Албания има най-малко 50 български села с около 10 000 души, за които предлага да се изпратят епископ с 20 свещеници и училищен инспектор със също толкова учители[129]. Тогавашното ръководство на МВРИ не обръща внимание на неговия мащабен проект. На 1 април 1926 г. обаче Синодът на БПЦ изпраща копие от рапорта до новия титуляр на министерството Атанас Буров, който очевидно е бил силно заинтригуван и впечатлен от изложението, щом две години по-късно все още си спомня за неговия автор и му поверява отговорната длъжност[130].

Веднага след пристигането си в Албания Ср. Поппетров предприема първи опознавателни обиколки из страната, пропътува я надлъж и шир от Шкодра до Гирокастра и от Валона до Поградец. Не оставя местност, населена с българи, която да не посети и проучи. Също толкова активен и акуратен е в писането и изпращането на обширни рапорти до МВРИ с подробни данни за всичко видяно, чуто и научено. Главният инспектор обаче не ограничава дейността си само в Албания. При неколкократните си връщания в България той обикаля настоятелствата на македонските благотворителни братства в София, ходи в Св. Синод, посещава МВРИ. Навсякъде разказва за положението на българите в Албания, апелира за събиране на помощи, за намиране на подходящи кадри за учители и свещеници, за изпращане на буквари, читанки, календари, богослужебни книги и църковни одежди, за настаняване в български педагогически и свещенически училища на български младежи стипендианти от Голо Бърдо, Поле и Мала Преспа и пр. и пр., като при това нито за миг не престава да работи над книжовната си продукция под формата на рапорти, писма, изложения. Само официалните му рапорти до Политическия и Вероизповедния отдел на МВРИ по длъжността "Главен инспектор-организатор на църковно-училищното дело на българите в Албания" от 1928 до 1931 г. възлизат на 100, някои от които по обем приличат на статии. Никога дотогава, нито пък след това, в МВРИ не е постъпвала такава обилна информация за положението на българите в Албания.

За съжаление твърде скоро след началото на тази трета българска офанзива в Албания в нейната организация и дейност започват да се проявяват някои сериозни недостатъци.

Апостол Грежов например няма дипломатически статут, който да му позволи да контактува официално с Министерството на външните работи в Тирана. Неговите функции са формулирани от МВРИ с причудливото "пазител на легационната архива и заведующ експедиционната служба"[131]. Самият Грежов предпочита да подписва рапортите си като "завеждащ легацията", но това с нищо не променя положението му пред албанските власти и колегите му от дипломатическия корпус.

Първият инспектор на църковно-училищното дело на българите в Албания Димитър Илиев се оказва крайно несполучлив избор от страна на МВРИ - не владее нито албански, нито пък някакъв друг чужд език, няма албанско поданство и не проявява инициативност. В продължение на близо година той не извършва абсолютно нищо, което може да се впише в актива на официалната му мисия. Не отива дори в родното си село да се види със съселяните и роднините си[132]. Единствения рапорт за положението на българите в Албания Д. Илиев изпраща от София, след отозоваването му от длъжност на 12 януари 1929 г.[133]

---

[128] НБКМ - БИА, ф. 808, а. е. 1, л. 70 - 71, 79 - 139, 141 -147. Енциклопедия България. Т. 5. С., 1986, с. 373.

[129] ЦДА, ф. 166 к, оп. 1, а. е. 185, л. 39 - 40.

[130] Пак там, л. 38; ф. 176 к, оп. 5, а. е. 663, л. 14 -15.

[131] Пак там, ф. 176 к, оп. 5, а. е. 663, л. 21 - 22; ф. 325 к, оп. 1, а. е. 67, л. 2.

Съвсем различен е случаят със Сребрен Поппетров. Най-малко той може да бъде обвинен в бездеятелност и липса на инициативност. Тъкмо обратното - той демонстрира невероятна свръхактивност, проявяваща се в лавинообразно растяща служебна кореспонденция с МВРИ. С всеки следващ рапорт на главния инспектор числеността на българите в Албания все повече се увеличава. Първите му оценки са за около 8000 българи. После те се удвояват, след това нарастват до 25 000, прехвърлят 30 000 и накрая достигат до 40 000, от които 15 000 българи християни и 25 000 българи мюсюлмани. Успоредно с числеността се разширява и пространството на българското присъствие в Албания. Изникват все нови и нови колонии в градовете, появява се областта Гора в северните склонове на Шар планина, гъсто заселена с българи мюсюлмани, изплуват от небитието над 30 български села с около 30 000 елинизирани българи в околностите на Гирокастра[134]. Следите на българщината прошарват цялата територия на Албания, границата между минало и настояще сякаш изтънява и българското величие от времето на Симеон и Самуил отново оживява в рапортите на главния инспектор. Така в съзнанието на Сребрен Поппетров, обсебено изцяло от мисълта за възложената му мисия, постепенно изплуват контурите на една същинска българска Атлантида - забравена от всички, но преоткрита от него[135].

В рапортите на главния инспектор се появява и друг лайтмотив -

---

[132] Пак там, ф. 176 к, оп. 5, а. е. 664, л. 1 - 4; ф. 166 к, оп. 1, а. е. 185, л. 77 - 78.

[133] Пак там, ф. 166 к, оп. 1, а. е. 185, л. 83 - 85 а.

[134] Пак там, ф. 176 к, оп. 5, а. е. 663, л. 14 - 15, 21 - 22; ф. 166 к, оп. 1, а. е. 186, л. 105 - 111, 115 - 120.

[135] Очевидно Сребрен Поппетров е повлиян от изследванията на руския учен *А. Селищев*, чиито трудове по това време се печатат в България с подкрепата на Македонския научен институт (Полог и его болгарское население. С., 1929; Славянское население в Албании. С., 1931). Разликата между двамата, освен таланта и научната квалификация, е че Селищев пише за миналото на българското присъствие в Албания, а Ср. Поппетров си въобразява, че то живее или най-малкото че може да се реанимира по същия начин и в настоящето.

възможността за национално осъзнаване и приобщаване към българската нация на българите мюсюлмани в Албания. С течение на времето те заемат все по-голямо място в неговата преписка. Накрая стига до абсурдната идея да предложи на МВРИ да разпространява сред тях българския превод на Корана, за да буди заспалото им национално чувство. Сребрен Поппетров обаче гледа още по-далеч - към евентуалното бъдещо възвръщане на българите мюсюлмани в лоното на християнството и православната църква! "От Корана лесно се отива до Библията и тогава нека сравняват чия вяра е по-права - оная, която Св. Св. Кирил и Методи с Цар Борис I ни са завещали, или тая, която турският меч е наложил насила на техните деди и прадеди" - с апостолски плам и с много наивност приключва той поредния си рапорт[136]. Такива и други подобни хрумвания на главния инспектор карат чиновниците в МВРИ да подскачат от столовете си и да пишат резолюции от рода на "Слава Богу, че не са били публикувани тия рапорти!" Накрая вече никой не си дава труда да ги чете и книжовната продукция на Ср. Поппетров потъва неоценена в архива на министерството.

Странностите на главния инспектор създават голямо напрежение и в легацията. Завеждащият Апостол Грежов на няколко пъти сигнализира в МВРИ, но силните покровители на Сребрен Поппетров не му обръщат внимание. Стига се и до някои скандални сцени между двамата български представители. Българската колония също се отдръпва от главния инспектор и той остава изолиран в малка и крайно съмнителна компания[137]. Така продължава до лятото на 1931 г., когато правителството на Андрей Ляпчев пада и на власт идва нов кабинет с министър-председател Александър Малинов, който същевременно поема и министерството на външните работи и изповеданията. Едно от първите му решения е да закрие длъжността "Главен инспектор-организатор на църковно-училищното дело на българите в Албания"[138]. Албанската авантюра на Сребрен Поппетров приключва, макар че и след това в частния си живот той често ще се връща на тази проблематика.

Докато главният инспектор преследва собствените си видения, реалният живот на българите в Албания навлиза в мрачен период. Акцията на Връбник и другите села е смазана с брутална решителност от албанските власти. През цялата 1929 г. обиските и конфискациите на български книги във Връбник продължават. Първенците и подбудителите са арестувани наново и интернирани в Круя. Лично началникът на Обществената безопасност и предстоятелят на Албанската православна църква увещават енорийския свещеник Лазар Мушмов да се откаже от исканията си за българско училище и богослужение и да надпише иконите на албански. Оставено без подкрепа от страна на българската легация, селото капитулира. Отказват се от заявленията си и другите села. Единственият резултат от цялата тази акция е, че иконите в църквата на с. Връбник в крайна сметка се сдобиват с албански надписи[139].

---

[136] ЦДА, ф. 166 к, оп. 1, а. е. 186, л. 129.

[137] Пак там, а. е. 185, л. 91 - 92.

[138] Пак там, а. е. 186, л. 149 - 156.

Всички са убедени, че българската национална кауза в Албания е достигнала дъното на своето злощастие. Никой обаче не предполага, че най-лошото тепърва предстои.

КАТАСТРОФАТА
(1931-1933)

Докато главният инспектор Сребрен Поппетров се опиянява от собствените си фантазии, в икономическия, социалния и политическия живот на Албания настъпват важни промени и се зараждат нови тенденции, които още повече утежняват и без това нерадостната съдба на местното българско население.

По конституция (първата от 1925, втората от 1928 г.) Албания няма официална, държавна или господстваща религия. Църквата е отделена от държавата, а вероизповеданията са равни помежду си. Освен с конституцията те са длъжни да се съобразяват и с декрета-закон за религиозните общини от 1930 г. Той регламентира основните принципи за организация на религиозните общности и взаимоотношенията им с държавата. Основната идея в него е последователната секуларизация и строгия контрол. Най-силно и целенасочено се акцентира върху албанския национален характер на религиозните учреждения. Представителите и служителите на религиозните общини задължително трябва да бъдат албанци по поданство, език и произход, да знаят свободно да четат и пишат на официалния език и да нямат антинационални прояви. Те

---

[139] Пак там, ф. 176 к, оп. 5, а. е. 663, л. 52.

трябва да будят и развиват националното чувство у вярващите и да засилват албанското национално единство. Конкретно за Албанската православна църква това означава пълна албанизация и елиминиране на външните влияния. Със същата цел през 1933 г. е приет закон за изменение на конституцията, по силата на който основното образование става само държавно и всички малцинствени и чужди училища в Албания са закрити. Въпреки че са насочени главно срещу гръцкото влияние, тези закони рефлектират негативно и върху българите и лишават от легитимни основания техните искания за църковно-училищни права[140].

Същият негативен ефект имат и процесите в стопанската сфера. Албания е най-изостаналата страна на Балканите, без индустрия и с архаично земеделие. Все още са в сила чифликчийските поземлени отношения, в които са вплетени почти всички български села. През 1930 г. правителството шумно обявява закон за провеждане на аграрната реформа, с цел да оземли безимотните и малоимотните селяни. Неговото прилагане обаче се превръща в истински фарс, свързан главно със злоупотреба на държавни средства[141].

Докато в Албания се развиват подобни процеси, МВРИ продължава да разиграва в Тирана своя кадрови кадрил. През септември 1930 г. Апостол Грежов е освободен от задълженията си в легацията. Вместо него е изпратен запасният офицер Христо Минков, който става временно управляващ. На следващата година тази длъжност е поверена на Минчо Минчев, а предшественикът му е понижен в ранг на секретар. През октомври 1932 г. Христо Минков е окончателно отзован и на мястото му е изпратен Ангел Пецев, който по щат се води като "драгоман-отчетник". Впрочем и той не се задържа дълго и през 1934 г. се прибира в София[142]. Наистина е трудно при такова текучество на персонала българската легация да следи процесите в Албания.

Но има още нещо, което успокоява и донякъде заблуждава МВРИ за положението и перспективите на албанските българи. Приблизително по същото време паневропейската идея на Бриан достига и до Балканите. През октомври 1930 г. в Атина по инициатива на Международното бюро за мир със седалище в Женева е свикана конференция на представители на всички балкански страни, която прокламира принципите на бъдещия Балкански съюз - нещо като реплика на Обединена Европа от визиите на френския външен министър. Втората конференция се провежда през ноември 1931 г. в Цариград. Една от приетите от нея резолюции предвижда осъществяване на двустранни срещи по най-парливите проблеми. В началото на 1932 г. такава среща в София имат представители на албанската и на българската делегация. Преговорите се увенчават с протокол, подписан на 9 януари. Той се състои от три точки, които предвиждат признаване и реципрочна защита на българското малцинство в Албания и на албанското в България; сключване на двустранен пакт за приятелство, арбитраж и ненападение; и подписване на търговска спогодба[143]. Албанско-българският протокол вдига доста шум по вестниците, но има само пожелателно действие, което все още не ангажира официално двете правителства. Освен това паневропейската идея, която тогава трудно си пробива път дори и в Западна Европа, на Балканите просто е лишена от всякакви шансове за успех. През 1934 г., когато се създава Балканската антанта, България и Албания се оказват изключени и изолирани от съседите си. За всеки случай югославската дипломация полага немалко усилия, за да направи невъзможно евентуалното прилагане на албанско-българския протокол.

---

[140] *Снегаров, И.* Кратък исторически очерк за поместните православни църкви. С., 1948, с. 124 - 126; *Цанков, С.* Пос. съч., с. 58 - 64.

[141] *Фрашери, К.* Пос. съч., с. 225 - 226; *Бобев, Б., Т. Кацори*. Пос. съч., с. 103-104.

[142] ЦДА, ф. 325 к, оп. 1, а. е. 126, л. 1, 5, 10.

Всички тези обективни процеси и субективни намерения се преплитат в поредица от драматични събития, които в началото на 30-те години се разиграват сред българите в Мала Преспа. Най-засегнати от тях се оказват жителите на с. Горна Горица.

От няколко десетилетия, още от времето на Абдул Хамид II и Османската империя, горичани водят дълга съдебна битка с Малик бей Фрашери, който претендира, че притежава селото като чифлик. Тогава Битолският вилаетски съд се произнася в тяхна полза и признава собствеността им върху селското землище, гората и пасбищата. След като в края на 1924 г. Мала Преспа е включена в границите на Албания, Малик бей Фрашери отново предявява старите си претенции върху цялата поземлена собственост на с. Горна Горица. Този път освен с фалшифицирани тапии той разполага и с решаващ аргумент - неговият зет д-р Башо е личен лекар на Ахмед Зогу. С тази могъща протекция зад гърба си през 1928 г. Малик бей Фрашери лесно заграбва гората и пасбището на горичани. На следващата година възбужда съдебно дело с намерение да придобие правата за собственост върху цялото село. Както може и да се очаква, прочутият бей, за когото твърдят, че на съвестта му тежат доста криминални престъпления и поне десет убийства, печели делото по всички възможни съдебни инстанции. На 30 август 1932 г. горичани са официално уведомени, че от този момент собственик на селото с всички къщи, дворове и ниви е Малик бей, а те са длъжни в срок от три дни да напуснат домовете си. За да бъде ударът още по-съкрушителен, те научават, че ожънатото до момента жито и цялата им покъщнина се секвестира от държавата за покриване на съдебните разноски. Така най-голямото българско село в Мала Преспа с 62 къщи и 560 жители е обречено на неизбежна гибел.

Поставени в безизходно положение, за българите от Горна Горица остава една единствена надежда - българската легация. Веднага за Тирана отпътува кметът и един от първенците, които на 2 септември връчват на управляващия легацията Минчо Минчев подробно изложение за случая и молба за застъпничество[144].

Минчо Минчев незабавно се обръща за съдействие към министъра на външните работи Илиас Вриони. Постъпките му са устни и неофициални, но все пак постигат някакъв резултата - горичани са оставени за известно време в селото, а върху Малик бей е оказан натиск да намали размера на обезщетението, срещу което би се отказал от правото на собственост в полза на селяните. Въпреки че първоначалната сума от един милион франка е съкратена наполовина, исканата сума се оказва непосилна за горичани, които освен това са убедени, че беят пак ще ги измами[145].

Управляващият М. Минчев не се отказва от опитите да намери решение на проблема по най-високите етажи на властта в Тирана. От своя страна българското Министерство на външните работи и изповеданията прави необходимите постъпки пред албанския пълномощен министър Диметре Попа в София. Постепенно като евентуално решение на проблема се очертава възможността за оземляване на горичани с държавни парцели в областта Музакия, равнинна местност в долното течение на Шкумбини и Семени, където тогава се отводняват блата и се култивират нови територии. Българските селяни обаче отказват да отидат там, защото се опасяват, че или ще станат жертва на маларията, или ще бъдат пръснати и претопени сред албанци. Тяхна последна надежда и упование остава България, в която желаят да се изселят и очакват за това съдействие и подкрепа от страна на българската легация в Тирана. Нейните инструкции от София обаче са категорични - никакво изселване в България![146]

---

[143] *Петков, Б.* Албано-българският протокол и неговото значение. - Отец Паисий, 1932, № 1 - 2, с. 7.

[144] ЦДА, ф. 176 к, оп. 5, а. е. 663, л. 91 - 93, 104 а.

[145] Пак там, л. 102 - 103.

На 14 март 1933 г. горичани най-сетне са изгонени от жилищата им. Управляващият легацията М. Минчев се впуска в последна дипломатическа офанзива, увенчана с аудиенция при крал Зог I. Отвсякъде обаче освен голи обещания не получава нищо друго[147].

В желанието си да предотврати масова изселническа вълна, която би разредила, ако не и ликвидирала българското присъствие в Албания, М. Минчев се решава на стъпка, от която кой знае по какви съображения дотогава се въздържа - лично да се срещне с горичани. На 17 април потегля от Тирана и на другия ден намира несретниците в съседното с. Туменец, в което те се ползват с временен подслон.

Срещата се оказва колкото закъсняла, толкова и безполезна. Горичани въобще не желаят да чуят за оставане в Албания. Те вече са готови и на най-крайната стъпка - да се изселят в Югославия. Управляващият легацията се опитва да ги разубеди от това намерение, апелира към патриотичните чувства и националното им съзнание, но напразно. Горичани остават непреклонни и по свидетелството на М. Минчев "озлобени, отчаяни и решени да заминат на всяка цена". На раздяла кметът на бившето вече село му доверява, че те приели да се изселят в Югославия, защото вярвали, че Македония един ден все ще се освободи, но Албания - никога[148].

Една седмица след тази среща горичани напускат Албания. Още на границата са поети от представители на югославските власти и на групи са извозени до Косово. Там в околността на Дяково изселниците са настанени в трийсетина новопостроени къщи и 18 стари домове на прогонени албанци. Всяко семейство получава по 25 декара обработваема земя и семена за посев. Докато стъпят на крака, всички са зачислени на безплатна храна към кухнята на съседната казарма. Сръбската пропаганда вдига голям шум около този случай. На границата, по пътя, в новото селище - навсякъде се организират тържествени посрещания, леят се приветствия и патриотични слова, вестниците старателно отразяват грижовната благотворителност на югославската държава. Основният лайтмотив на тази отлично режисирана кампания е: това са наши братя сърби, прокудени от Албания; българската легация в Тирана им предлагаше да се заселят в България, но те послушаха гласа на кръвта и избраха да дойдат тук, при нас, в своята истинска родина![149]

Така една житейска трагедия е превърната в пропагандна стратегия. Пред такава перфектна манипулация са еднакво безсилни и бомбите на ВМРО, и монографиите на Македонския научен институт, и нотите на българската дипломация. Наистина, какво по-голямо доказателство от това, че македонците не са българи, а сърби, щом предпочитат да се изселят в Югославия? На кого, освен на сръбските власти, може да се уповава населението на Македония, щом българите не са в състояние да помогнат дори и на едно село? Такива и други подобни въпроси внушава сръбската пропагандна машина и дискретно помага да се намерят подходящите отговори.

Но това съвсем не е последната горчива чаша, която България и нейната дипломация ще трябва да изпият. По всичко личи, че опасенията на Минчо Минчев за възможно масово изселване, което ще обезбългари Албания, са на път да се сбъднат. Първият сигнал за тази опасност е обстоятелството, че жителите на с. Горна Горица наброяват 560 души, а албанско-югославската граница пресичат 600 души[150]. Мистерията се разгадава от заявление на местния български свещеник Христо Георгиев до Екзархийското заместничество в Цариград, с което той съобщава за бягството на своите енориаши от Горна и Долна Горица и моли за парична подкрепа[151]. Очевидно някои семейства от близкото село Долна Горица, също чифликчийско, са намерили за по-благоразумно да споделят съдбата на своите съседи, а вероятно и роднини, като ги последват в Югославия.

Още по-тревожно става през септември 1933 г., когато 17 семейства или общо 122 души от с. Гломбоч също пожелават да се изселят в

---

[146] Пак там, л. 107.

[147] Пак там, л. 114 - 117.

[148] Пак там, л. 129 - 133. По-подробно за случая със с. Горна Горица виж ЦДА, ф. 325 к, оп. 1, а. е. 111, л. 1 - 90; Македония, № 1964, 9 май 1933.

[149] ЦДА, ф. 176 к, оп. 5, а. е. 663, 143, 163 - 165.

[150] Пак там, л. 143.

[151] Пак там, л. 152; ф. 325 к, оп. 1, а. е. 91, л. 30.

Югославия. Причините отново са икономически. При обявяване на аграрната реформа селяните откупуват земите си от бея чифликчия, но поради високите лихви и слабата реколта не са в състояние да върнат взетите заеми. В крайна сметка остават без пари и без земи. Сръбската пропаганда веднага надушва новата възможност и полага много усилия да повтори сценария с Горна Горица. За целта дори е организирана тайна среща на границата между представители на горичани с гломбочани, за да могат едните сами да убедят другите в предимствата на изселването и новия живот в Югославия[152].

Веднъж поела, изселническата вълна започва да нараства лавинообразно. До края на октомври 1933 г. заради непосилни дългове към бейовете в Югославия бягат 8 семейства от с. Туменец и едно от с. Шулин. В същата посока продължават да напират жителите на Гломбоч, готвят се да ги последват и други желаещи от съседните села[153].

Пред лицето на тази нова опасност се активизира и българската легация. Този път тя успява да убеди Министерството на външните работи в Тирана, че още един скандал като случката с горичани напълно ще компрометира албанската държава пред собствените ѝ поданици и пред външния свят. Албанските властите впрочем сами се досещат за такава опасност и правят всичко възможно да осуетят масовото изселване на жителите на Гломбоч. В Югославия успява да се изсели само едно семейство, другите са принудени буквално насила да останат по домовете си. Случаят затихва за около шест месеца, но през пролетта на 1934 г. избухва с нова сила[154]. Документите мълчат за развръзката, но каквато и да е била тя, цялата тази история с изселванията не е най-добрата атестация, която може да се направи за способностите на българската дипломация.

В рапорт от 8 юли 1933 г., точно между случая с Горна Горица и този с Гломбоч, управляващият легацията Минчо Минчев обяснява изселванията със съчетанието между фалшивата аграрна реформа и умелата сръбска пропаганда, която от 6 - 7 години целенасочено работела сред българите в Мала Преспа. "Както ми съобщават - пише той, - сърбите още тогава са разколебали националното им чувство, като са изпращали пари, сръбски икони, книги и пр., без никой да е противодействал на тия сръбски домогвания"[155]. Визираният от М. Минчев период съвпада с времето, когато в Албания има българска легация без дипломатически представител и двама инспектори-организатори на църковно-училищните дела без нито една църква и нито едно училище. В рапортите от това време могат да се прочетат много и все ласкави отзиви за българско население, за неговия бодър дух и за непоклатимото му национално съзнание, но не може да се намери нищо, което дори и да загатва за предстоящата катастрофа.

Този упрек обаче съвсем не се отнася само за творчеството на Сребрен Поппетров. През юни 1932 г., два-три месеца преди да гръмне скандалът с Горна Горица, секретарят на българската легация Христо Минков изпраща обширен рапорт в МВРИ, в който характеризира селяните от Мала Преспа като "корави българи, с упорит характер и със силно национално съзнание". Макар че е офицер от запаса на българската армия, вместо точния език той предпочита поетичните метафори от рода на "горди стражи на българщината и Самуиловия дух в този край"[156]. Как така само след половин година тези "корави българи" и "горди стражи" се пречупиха и се превърнаха в "озлобени" и "отчаяни" хора, не обясняват нито Христо Минков, нито неговият началник Минчо Минчев.

ПОСЛЕДНИ НАДЕЖДИ ИЛИ КАК АРХИЕПИСКОП ВИСАРИОН ЗАСЛУЖИ БЪЛГАРСКИ ОРДЕН

(1933 - 1934)

Случаят със с. Горна Горица и другите успешни или неуспешни опити за изселване от Долна Горица, Гломбоч, Туменец и Шулин са най-печалната страница от историята на българите в Албания и от усилията на българската държава да осигури техните малцинствени права. Тази страница би могла да бъде и последна, ако албанското правителство действително искаше да пропъди българите и да приключи веднъж завинаги с този въпрос. То обаче няма такова намерение и въобще не гледа на тях като на потенциална заплаха. Напротив, Албания тогава е обременена с достатъчно вътрешни и външни проблеми, главно със своите непосредствени съседи, за да е живо заинтересована от запазване на приятелските взаимоотношения с България. Един от тях е проблемът с междуцърковното положение на Албанската православна църква (АПЦ), което е сходно с това на БПЦ - и върху двете тежи схизмата на Цариградската патриаршия. Общата съдба предполага еднакви интереси, а те предразполагат към взаимодействие. От взаимодействието между двете отлъчени църкви най-много биха спечелили българите в Албания. През 1922 г. БПЦ пропуска уникален шанс да извлече полза и за себе си, и за тях. Десет години по-късно Провидението ѝ предоставя утешителна възможност да поправи старата грешка. Това става по време на конференцията на Всесветския съвет за международно приятелство чрез църквите, проведена през септември 1933 г. в София. Предисторията обаче отвежда няколко години по-рано.

---

[152] Пак там, ф. 166 к, оп. 1, а. е. 185, л. 110 а - 110 б; ф. 176 к, оп. 5, а. е. 633, л. 168; ф. 325 к, оп. 1, а. е. 48, л. 44 - 45.

[153] Пак там, ф. 166 к, оп. 1, а. е. 185, л. 116; ф. 325 к, оп. 1, а. е. 91, л. 23.

[154] Пак там, ф. 325 к, оп. 1, а. е. 111, л. 91 - 118.

[155] Пак там, ф. 176 к, оп. 5, а. е. 663, л. 160 - 162.

[156] Пак там, ф. 166 к, оп. 1, а. е. 185, л. 95 - 99.

През 1929 г. Върховният църковен съвет на АПЦ се обръща с молба към Сръбската патриаршия да я подпомогне в създаването на албанската йерархия. Белградският синод откликва и изпраща в Албания епископ Виктор, главен викарий на сръбския патриарх. Той и епископ Висарион хиротонисват трима нови епископи, с които албанската национална йерархия става факт. На 18 февруари с. г. четиримата епископи (без Виктор) образуват синода на АПЦ, който избира Висарион за архиепископ на Албания. На 26 февруари синодът е утвърден от крал Зог I и независимостта на Албанската църква е официално провъзгласена. Двамата патриаршистки епископи - делегати, които от 1922 г. пребивават в страната, са прогонени зад граница. През юни 1929 г. в Корча е свикан Вторият църковно-народен събор, който изработва устава на АПЦ. През 1931 г. е приет правилник за общото администриране на църквата, който окончателно регламентира нейната организация и управление.

Цариградската патриаршия не признава автокефалността (независимостта) на АПЦ. Тя обявява всички албански епископи за низвергнати, а църквата им за схизматична. Православното население в Албания е предупредено със специално послание да не влиза в общение с низвергнатите архиереи. Патриаршията официално известява другите православни църкви за своята присъда. Не е уведомена само БПЦ, върху която продължава да тегне схизмата от 1872 г. При това положение сътрудничеството между двете отхвърлени посестрими е естествено и неизбежно[157].

---

[157] *Снегаров, Ив.* Пос. съч., с. 124 - 125.

Този път инициативата произлиза от БПЦ. Благодарение на нейното застъпничество и подкрепа Албанската църква е приета за редовен член на Всесветския съвет за международно приятелство чрез църквите. На 8 септември 1931 г., след като в Кембридж приключва конгресът на организацията, предстоятелят на АПЦ архиепископ Висарион смята за свое задължение да се отбие в българската легация в Лондон и лично да благодари за получената подкрепа. "По тоя повод - докладва в МВРИ временно управляващият легацията Д. Наумов - митрополит Висарион пожела да подчертае чувствата на искрено приятелство, които целокупният албански народ храни към България, в чието лице те виждат един искрен, незаинтересован и лоялен приятел, и изтъкна, че тяхното желание и решение е да работят в пълно разбирателство и сътрудничество с нашата Църква, в резултат на което той е подкрепил искането на нашата делегация в конгреса на Църквите по въпроса за малцинствата. Той ме увери, че преди да напусне Тирана, кралят му бил дал същата директива да сътрудничи с представителите на нашата Църква и да им дава своята пълна подкрепа. Накрая Албанският Примат ме помоли да предам на Царското Правителство заедно с благодарностите му и уверенията, че Албанската църква не ще пропусне случая да прояви на дело своята признателност."

Че това не е обикновена размяна на любезности, показва отношението на Висарион към проблема за църковно-училищните права на българите, поставен директно на вниманието му от управляващия Д. Наумов. Предстоятелят на АПЦ обещава, че след завръщането си в Албания "ще проучи и направи всичко зависящо от него, за да им се даде едно справедливо разрешение"[158].

Архиепископ Висарион не забравя даденото в Лондон обещание. Той позволява на тримата български свещеници в Мала Преспа да служат на български и ръкополага младеж от Голо Бърдо (Станко Илиев от с. Гинеец), току що завършил семинарията в Дурацо, с обещание да го назначи за енорийски свещеник в родния му край. Само че вместо в Голо Бърдо, го изпраща в областта Шпатария, край Елбасан[159].

На 23 февруари 1932 г. Висарион посещава българската легация в Тирана и чистосърдечно признава, че вече няма да служи на сръбската пропаганда, а ще съдейства на българските интереси. Такова по неговото свидетелство било и настроението на Ахмед Зогу. В знак на признателност за получаваната в миналото подкрепа и като залог за бъдещото сътрудничество Софийският митрополит Стефан е определен за награда с най-високия албански орден[100].

---

[158] ЦДА, ф. 325 к, оп. 1, а. е. 48, л. 85 - 86.

[159] НБКМ - БИА, ф. 808, а. е. 458, л. 312 - 313.

Сближението между двете църкви достига кулминацията си на 15 - 21 септември 1933 г., когато в София се провежда конференция на управителните тела на Всесветския съвет за международно приятелство чрез църквите. Преди да отпътува за България, архиепископ Висарион не пропуска възможността да се отбие в българската легация в Тирана и да декларира за сетен път, че "Албанското правителство и албанският народ хранят най-големи симпатии и най-приятелски чувства към българския народ". По този повод управляващият легацията М. Минчев посочва в доклада си до МВРИ какво конкретно трябва да искат българските архиереи от Висарион - да изпълни обещанието си да назначи Станко Илиев за свещеник в Голо Бърдо. "Освен това нека се знае - допълва инструкциите М. Минчев, - че като всеки албанец Г. Г. Висарион е доста славолюбив, с голяма слабост към почести и декорации, готов е да дава всички обещания на когото и да било и за каквото и да било, но като дойде моментът тия обещания да се осъществят, той намира винаги причина да не ги изпълни."[101]

Този път архиепископ Висарион опровергава широко разпространените предубеждения за албанците. По време на конференцията в София той прави многократни публични изявления за топлите отношения между двата народа, за общите интереси на България и Албания, за сътрудничеството между двете православни църкви. Освен традиционните любезности Висарион залага името и авторитета си и за нещо съвсем конкретно - че лично ще се погрижи за задоволяване на църковно-религиозните нужди на българите в Албания.

Точно по същото време, когато архиепископ Висарион се изявява на междуцърковната конференция в София, от българската легация в Тирана най-сетне излиза една разумна идея в полза на българщината. Нейното авторство не принадлежи, както би могло да се очаква, на управляващия Минчо Минчев, а на легационния драгоман Ангел Пецев, който е изпратен в Албания през 1932 г. Още в първите рапорти, които му се налага да пише поради дългите отсъствия по болест на неговия началник, той показва завидна за длъжността си проницателност, която рядко или никога не се е срещала у официалните дипломатически представители на България в албанската столица. Тъкмо заради тези свои качества А. Пецев е натоварен от Военното министерство с поверителната мисия да събира и изпраща в София сведения от военен, стопански и политически характер.

В доклад от септември 1933 г. до МВРИ, когато управляващият М. Минчев отново отсъства от Тирана, А. Пецев аргументирано доказва несъстоятелността на използваните дотогава средства и методи за уреждане на училищно-църковния въпрос на българите в Албания. Изпращането на инспектори по учебното дело при липсата на училища е било напълно безсмислено и само прахосало над един милиона лева от държавната хазна. От друга страна, последните промени в албанската конституция изключвали възможността за откриване и поддържане на частни малцинствени училища в Албания. Всичко това обезсмисляло по-нататъшните опити за дипломатически постъпки пред албанското правителство в полза на български училища и църкви. Вместо това А. Пецев предлага нещо просто и евтино - при българската легация в Тирана да се назначат свещеник и учител, които не само ще се грижат за просветно-религиозните нужди на българската колония в албанската столица, но ще могат в качеството на легационни чиновници да пътуват свободно и да обслужват сънародниците в Мала Преспа, Голо Бърдо и Поле. Поддържането на двамата служители ще струва на държавния бюджет само по 40 - 50 хиляди лева годишно, но щяло да има огромен ефект върху духа на албанските българи[102]. Ангел Пецев дори прави конкретно предложение за учителската длъжност. Той препоръчва Христо Атанасов от с. Пасинки, Голо Бърдо, бивш екзархийски учител и училищен инспектор в Македония, участник в голямата училищно-църковна мисия в Албания през 1913 - 1914 г., секретар на Дебърската митрополия по време на Първата световна война, лежал пет години в сръбски затвор след войната и после емигрирал за постоянно в Албания[103].

Като по чудо този път и МВРИ действа светкавично. Със заповед № 71 от 7 ноември 1933 г. при българската легация в Тирана са разкрити щатните длъжности "учител-черковен певец" и "свещеник и помощник на българския учител". Първата е поверена на Христо Атанасов, а втората - на свещеник Христо Георгиев от с. Туменец, чието паство драстично намалява след изселването на енориашите му от с. Горна Горица. Назначението на двамата нови легационни чиновници се счита от 1 ноември с. г.[164]

---

[100] ЦДА, ф. 166 к, оп. 1, а. е. 185, л. 107; ф. 325 к, оп. 1, а. е. 110, л. 6.

[101] Пак там, ф. 325 к, оп. 1, а. е. 110, л. 12.

[102] Пак там, ф. 166 к, оп. 1, а. е. 185, л. 111 - 113; ф. 325 к, оп. 1, а. е. 48, л. 42-43.

[103] Пак там, ф. 176 к, оп. 5, а. е. 1089, л. 44.

Макар и да не получава публичност нито в Албания, нито в България, този факт не би могъл да се състои без мълчаливото одобрение на албанското правителство. По същия начин няколко години по-рано то приема присъствието на двамата инспектори на църковно-училищното дело (Д. Илиев и Ср. Поппетров). И този път конспирацията е главно заради ревнивите съседи - сърбите и гърците, които не биха пропуснали случая да предизвикат дипломатически скандал. За тази благосклонност и толерантност, която не би могла да мине без знанието на Ахмед Зогу, очевидно принос има и предстоятелят на АПЦ архиепископ Висарион. Неговите откровени пробългарски изявления най-малкото окуражават МВРИ да се реши на такава смела стъпка, като назначаването на учител и свещеник към легацията в Тирана.

На 28 април 1934 г. архиепископ Висарион отново се явява в българската легация, за да съобщи, че е изпълнил всичко, което преди около половин година е обещал в София - назначил е Станко Илиев за енорийски свещеник при църквата "Св. Георги" в родното му с. Гинеец; заръчал му е да поиска от легацията български богослужебни книги; оставил е свободно да се чете и служи на църковно-славянски език в българските села в Мала Преспа; ходатайствал е пред крал Зог I да награди Софийския митрополит Стефан с най-високия албански орден. След като пунктуално изброява всичките си заслуги спрямо българщината, Висарион не се стеснява да си поиска и своето - българското правителство и Софийският митрополит Стефан да изпълнят обещанията си и да го предложат за награда с "подобаващи ордени". "Не съм славолюбив, обаче държа много на формалностите и на вниманието, което ще ми се окаже" - откровено признава на изпроводяк албанският архиерей[165].

Този път и такъв скептик като Минчо Минчев е принуден да признае заслугите на архиепископ Висарион за българите в Албания. Още същия ден с отделен рапорт той лично ходатайства пред МВРИ предстоятелят на АПЦ да бъде награден с "подходящ български орден"[166].

---

[164] Пак там, ф. 325 к, оп. 1, а. е. 91, л. 9.

[165] Пак там, а. е. 110, л. 11.

[166] Пак там, л. 10.

ПЛЕННИЦИ НА ПОЛИТИЧЕСКАТА КОНЮНКТУРА
(1934 - 1939)

Флиртът с архиепископ Висарион и назначаването на учител и свещеник при легацията в Тирана е последният успех на МВРИ в усилията му да осигури правата на българите в Албания. За зла участ той съвпада с някои събития, които коренно променят политическата конюнктура в България и на Балканите.

На 19 май 1934 г. в България е извършен военен преврат. Новите политически сили, които завземат властта, са настроени крайно негативно спрямо македонското движение. В Петрички окръг е въведено извънредно положение, ВМРО е поставена извън закона, а македонските дейци са хванати в желязната хватка на звенарския режим. Ударена в най-сигурната си база, организацията вече не е в състояние да направи каквото и да било за българите в Албания, които без друго след убийството на Александър Протогеров и последвалите кървави междуособици заемат все по-малко и по-малко място в нейното внимание.

Променя се и външната политика на страната. В стремежа си да преодолее политическата изолация на Балканите, българската дипломация залага на подобряване на отношенията с Югославия. Това е крайъгълен камък във външнополитическите програми на всички правителства след 19 май 1934 г. Особено настоятелен в тази насока е министър-председателят Георги Кьосеиванов, който в четирите си кабинета съвместява и МВРИ. През 1937 г. той най-сетне достига заветната си цел - подписването на българско-югославски договор за приятелство.

Всичко това неизбежно рефлектира върху българите в Албания. Тяхната съдба, която и без това не е особено радостна, сега още повече се утежнява.

Началото на новия период е белязано със старите неуредици в българското дипломатическо представителство в Тирана. През лятото на 1934 г. драгоманът Ангел Пецев, един от малцината показали здрав разум, е отзован в София[167]. Година и половина по-късно същата участ сполохожда и управляващия Минчо Минчев. За известно време легацията пак остава да се представлява от обикновен чиновник без дипломатически статут, какъвто е секретарят Пейчо Пеев. Едва през пролетта на

---

[167] Пак там, ф. 325 к, оп. 1, а. е. 126, л. 10.

1936 г. или повече от две десетилетия след установяване на дипломатическите отношения между България и Албания, в Тирана е назначен български пълномощен министър. Тази чест се пада на Янко Пеев, който пристига в албанската столица на 2 април и на 8 с. м. връчва акредитивните си писма[168]. Този факт обаче с нищо не облагодетелства българите в Албания. Дори напротив...

През 1934 - 1935 г., когато българската легация в Тирана изпада в нещо като дипломатическа летаргия, вместо нея се активизират македонските легални организации в България. Дебърското благотворително братство и дружеството "Св. Йоан Кръстител" на българските изселници от Голо Бърдо и Поле отправят няколко изложения до МВРИ и МНП, с които напомнят за проблемите и нуждите на сънародниците си в Албания[169]. Основното желание на двете организации е да им се изпратят български учебници и книги. На 1 октомври 1935 г. със заповед на министър-председателя и управляващ МВРИ Андрей Тошев от бюджета за извънредни разходи на министерството са отпуснати 1330 лв. за купуване на буквари и читанки за децата от българските села в Голо Бърдо и Поле[170]. В началото на 1936 г. се пробужда и легацията в Тирана. Тя известява МВРИ, че въпреки неблагоприятните политически условия интересът на албанските българи към книги на майчиния език напоследък е доста завишен. По този повод легацията моли да се изпратят няколко десетки буквари, читанки, джобни и стенни календари, христоматии, песнопойки и друга популярна литература[171].

Това национално-патриотично оживление на албанските българи и на македонските организации в България вероятно е породено от поставянето по същото време на въпроса за правата на малцинствата в Албания на вниманието на Обществото на народите (ОН). На 12 септември 1935 г. М. Минчев докладва в МВРИ, че албанската делегация в ОН е депозирала декрет, който отново давал възможност за откриване на малцинствени училища в страната. Гърците дори побързали да отворят свои училища в някои селища в Южна Албания. Управляващият легацията намеква, че от това могат да се възползват и българите. Съвсем друго е мнението на неговите началници в София. На 16 януари 1936 г. някой висш чиновник от министерството, най-вероятно директорът на Политическата дирекция на МВРИ, поставя върху доклада му следната резолюция: "Освен по бюджетни причини, Министерството се въздържа засега от отваряне на училища в Албания и по чисто политически съображения - специално с оглед на отношенията ни с Югославия"[172].

Оправданията на МВРИ за липса на финансови средства е напълно несъстоятелна. По времето, когато то твърди, че не може да отпусне една скромна сума за заплати на български учители и свещеници в Албания, от бюджета му се отделят по 10 хиляди лв. годишно за издръжка на руските православни църкви в Рим, Берлин, Париж, Виена, Брюксел, Атина, Цариград и Кайро. Тази практика води началото си от 1926 г., почти от времето, когато се възбужда българският църковно-училищен въпрос в Албания, и продължава чак до 1943 г.[173] Излиза, че българската държава има достатъчно средства да демонстрира православен интернационализъм по три континента, но няма малко пари да подкрепи очакванията на шепата българи в Албания.

За сметка на това МВРИ е в правото си да се оправдава с българско-югославските отношения. Българската дипломация тогава е изцяло под хипнозата на приятелството с Югославия. Затова резолюции като горната стават нещо обичайно за епистолярната продукция на служителите от министерството по времето на Г. Кьосеиванов. Към тази линия стриктно се придържа и директорът на изповеданията д-р К. Сарафов, когато изпраща препис от поредното изложение на Дебърското братство за мнение до пълномощния министър в Тирана Янко Пеев. "При това - подчертава той - Министерството Ви моли, при даване мнението си, да имате предвид както евентуалното становище на Албанското правителство, така и обстоятелството, че се касае за погранични с Югославия селища и най-главно сегашните ни отношения с последната страна"[174].

Така българската дипломация принася в жертва върху олтара на политическата конюнктура българите в Албания.

Разведряването на взаимоотношенията между България и Югославия довежда до нечувано и невиждано дотогава сближение между българската и югославската легация в Тирана. Пълномощният министър Янко Пеев завързва най-тесни отношения и с тримата югославски дипломатически представители, които се изреждат по времето на неговия мандат - Йован Вукотич, Яша Льотич и Милан Смилянич. Взаимните комплименти и уверения в приятелство и общи интереси се сипят щедро и от двете страни[175]. Най-топли, или както се изразяват по онова време - интимни, са отношенията му с М. Смилянич, бивш югославски посланик в София и началник на Балканската секция при Министерството на външните работи в Белград. Янко Пеев почти няма доклад, в който да е пропуснал да го похвали. "Смилянич се държи отлично спрямо мене, услужва напълно, свързва ни вече приятелство, разбирателство, нашите взаимни комбинации" - изповядва той пред началниците си в МВРИ[176].

---

[168] *Матеева, М.* Пос. съч., с. 49-50; *Матеева, М., Х. Тепавичаров.* Пос. съч., с. 70.

[169] ЦДА, ф. 166 к, оп. 1, а. е. 185, л. 150 - 151, 158, 172а.

[170] Пак там, л. 150, 156.

[171] Пак там, ф. 177 к, оп. 2, а. е. 792, л. 4; ф. 325 к, оп. 1, а. е. 163, л. 44.

[172] Пак там, ф. 166 к, оп. 1, а. е. 185, л. 153 а.

[173] Пак там, а. е. 499, л. 201, 239.

[174] Пак там, а. е. 185, л. 174.

Двамата колеги дори отиват и по-далеч, като си разменят сведения за движенията и плановете на македонските дейци[177]. Това вече не може да се вмести само в рамките на традиционната дипломатическа любезност; по-скоро прилича на национално предателство. Към същото навежда мисълта и обстоятелството, че в дипломатическата преписка между легацията и МВРИ изчезва названието "българи" (от Албания или Македония), което се подменя с "българо-македонци". Обвинението звучи силно, но едва ли може по друг начин да се квалифицира поведението на българския пълномощен министър и на неговите началници в София във връзка със следния случай.

В началото на август 1936 г. четирима младежи - Киро Заричинов, Борис Каралиев, Манол Анастасиев и Сотир Димитров - избягват от Охрид в Поградец с намерение да отидат в България. Това е първият случай на колективно бягство на българи от Македония в Албания от доста време насам. Пълномощният министър Я. Пеев не само е изненадан, а направо е ядосан от неочакваното събитие. Първата му мисъл е, че то ще навреди на топлите взаимоотношения с югославската легация. Това загатва още в първия си рапорт по случая от 1 септември[178]. На другия ден българският дипломат има продължителен разговор с М. Смилянич, който го убеждава, че бегълците не били нито преследвани, нито малтретирани в Югославия. От своя страна Я. Пеев дава уверения, че няма да ги снабди с пари и документи без изрична заповед от София, каквато вярва, че няма да му пратят. В следващия рапорт от 3 септември той дори си позволява да препоръча на МВРИ в името на добрите българско-югославски взаимоотношения да не се занимава с бежанците поне два - три месеца[179].

Тъй като положението на четиримата бежанци остава неизяснено, албанското Министерство на външните работи официално сезира българската легация за случая и я умолява да им помогне да отпътуват за България. Янко Пеев тълкува тази нота като "едно албанско хитро желание" да саботира българско-югославското сближение. В доклада си до МВРИ той не крие убеждението, че четиримата македонски българи не са избягали заради политически преследвания, а поради "някаква пропаганда" или с чисто комерсиална цел да се установят в България[180]. На същото мнение са и ръководителите на българската дипломация в София. На 8 октомври 1936 г. МВРИ съобщава на пълномощния министър в Тирана, че според направената проверка четиримата "българо-македонци" нямали роднини в България и затова легацията е свободна да заяви на албанските власти, че "няма качество да се занимава с бегълците, тъй като те са югославянски поданици"[181]. С този мотив легацията официално отказва да съдейства за екстрадирането на бежанците в България и те са оставени на произвола на съдбата и на "грижите" на югославската легация, която се опитва да ги убеди да се върнат обратно[182].

По същия начин Я. Пеев постъпва и с други трима "българо-македонци", които в началото на октомври пресичат нелегално границата и достигат до Поградец. Според неговите сведения, добити естествено от югославската легация, мотивите за бягството им също не били политически, а семейно-битови![183]

Поведението на Янко Пеев е логичен финал на немарливото и напълно безотговорно отношение на МВРИ, респективно на българската държава, спрямо българите в Албания. България не успява, а след 1934 г. напълно съзнателно се отказва да осигури техните малцинствени права. Оставени без достатъчна подкрепа, българите в Албания се топят като пролетен сняг. Едно проучване на Ангел Пецев показва, че в края на 1932 г. българите в Голо Бърдо и Поле са останали само 796 души със 167 къщи. Легационният драгоман подкрепя статистиката си с поименен списък на всички българи в двете области[184]. Друга статистика на българската легация, поръчана специално от МВРИ, показва, че през 1936 г. българите в Албания наброяват 3154 души с 560 къщи[185]. В тази цифра не са включени жителите на двете големи корчански села Дреново и Бобощица, които все още пазят своя славянски говор, но по преценка на легацията окончателно са загубили българското национално съзнание. В статистиките и интересите на българската легация в Тирана никога не са попадали българите-мюсюлмани. Всъщност, освен Ср. Поппетров и неговите фантастични проекти за възвръщането им към християнството, никой никога не се е занимавал с тях.

---

[175] Пак там, ф. 325 к, оп. 1, а. е. 187, л. 44 - 52.

[176] Пак там, л. 23.

[177] Пак там, л. 19 - 20, 29.

[178] Пак там, л. 40.

[179] Пак там, л. 41.

[180] Пак там, л. 42.

[181] Пак там, л. 32.

[182] Пак там, л. 36.

[183] Пак там, л. 25.

През април 1939 г. Албания е окупирана от италиански войски и губи своя суверенитет. Българите посрещат това събитие с искрица надежда за по-добър живот. Много скоро очакванията им са попарени от Втората световна война, която открива нова, още по-трагична страница в тяхната история.

* * *

Сборникът съдържа 115 документа, произхождащи главно от фондовете на Дирекцията на вероизповеданията, Министерството на външните работи и изповеданията и Българската легация в Тирана. Всички стилови, лексикални и повечето правописни особености са запазени. В прави скоби са разкрити съкратените в оригиналния текст думи. Позволили сме си за улеснение на читателя да осъвременим само пунктуацията и членуването на подлога в изречението.

---

[184] Пак там, ф. 166 к, оп. 1, а. е. 185, л. 128-133.

[185] Пак там, а. е. 1023, л. 21; ф. 325 к, оп. 1, а. е. 163, л. 38.

СВЕТЛОЗАР ЕЛДЪРОВ

БЪЛГАРИТЕ В АЛБАНИЯ
1913-1939

ЧАСТ II

ДОКУМЕНТИ

1

Рапорт на иконом Търпо Поповски и Павел Христов до генералния консул във Валона Тодор Павлов за предстоящите им пътувания до Шкодра и Дебърско

Дурацо, 25 декември 1913 г.

Господин Консуле[1],

Във Валона говорехме, че след завръщанието ни в Дурацо ще заминем за Шкодра. След като се завърнахме в Дурацо, Есад паша[2] ни извика следующий ден и ни предложи да заминем за Елбасан или Поградец, но, от друга страна, Хасан бей[3] ни каза да стоим в Дурацо. При това противоречие ние намерихме за добре да стоим известно време, докато се разберат окончателно Хасан бей с Есад паша, и едва преди 5-6 дена ни съобщиха, че сме свободни да се движим из цяла Албания с нуждните препоръчителни писма и жандарми.

Ние решихме, до завръщането на Хасан бей свещеник Ик. Т. Поповски[4] да замине за Шкодра, а П. Христов[5] за Дебърско - Голо-Бърдо и Малесия. Бързаме да се ревизира Дебърско, защото ни съобщават, че сърбите силна агитация са водили в тоя затънтен край, където остават около 15-20 села български, толкоз повече че се съгласи и властта да ни улесни в пътуването.

След завръщането ни от обиколката решихме да се срещнем в Елбасан, от където ще Ви рапортираме за извършеното и след това ще продължим обиколката към Поградец, Корча и Билища.

И[коном] Т. Поповски и П. Христов
Вярно,
за Секретар *Р. Петров*

ЦДА, ф. 176 к, оп. 1, а. е. 29, л. 16. Препис. Ръкопис.

2

Рапорт на иконом Търпо Поповски до генералния консул във Валона Тодор Павлов за резултатите от мисията му в Шкодра за организиране на българска

църковна община и за откриване на българско училище и параклис

Дурацо, 7 януари 1914 г.

Господине Консуле,

Чест имам да Ви уведомя, че според споразумението ни относно шкодренския въпрос, след завръщането ми с г. П. Христов, предварително като се изгладиха породилите се помежду нас и Есад пашовото правителство недоразумения, решихме с г. П[авел Христов] с г. Гр. Ошавков[6] да заминат за Дебърско и да съберат сведения за българските села, които остават в албанска територия, а аз с г. Коста Мирчев да замина за гр. Шкодра, дето да се запозная с българите и да се разпоредя за отваряне на предполагаемото българско училище и църковен параклис.

На 26-и м. Декемврий 1913 г. аз заминах за г. Шкодра, а П. Христов за Дебърско. Макар още на споменатата дата и да потеглих за споменатия град, но както Ви е известно, поради излева и пролива на реката Бояна много мъчно се пътува, понеже липсват всякакви удобства, та след големи разноски и опити едвам можах да пристигна на 30-и същий Декемврий.

Щом се установих в хотел "Делавил", първата моя работа бе да се запозная отблизо с българите, живущи в тоя град, и да узная отблизо желанието им за откриване на предполагаемото училище и параклис, вследствие на което поканих на беседа по-първите, от които най-ревностни се виждаха г. г. Ст. Тортев, Андрея Кавая и Симон Моисов. От като дълго и широко им говорих, поисках мнението им, обаче някои си, повлияни от сърбската пропаганда, стесняваха се да приемат идеята, обаче на края се убедиха и узнаха, че е необходимо да се отвори българско училище и параклис, защото се събирали около 80-85 души българи от разни съсловия - фамилиарно имало около 7-8 фамилии - освен задомените с жени от албанска народност.

След като по принцип се прие моето предложение, поканих ги да се състави една църковно-училищна община, която да се занимава с въпроса за уреждането на двете споменати обществени заведения. Последното ми предложение изведнъж не се решиха да приемат, защото се боели да не би да им се породи някакво партизанство, помолиха ме да ги оставя да направят няколко частни събрания, за да се споразумеят и дойдат в съгласие, та в такъв случай повторно да ме повикат и тогава всичко да се извърши.

Предвид изразеното желание от шкодренските българи реших да ги оставя и улесня във всичко, затова на 3-и т[ози месец] напустнах Шкодра и на 6-и вечерта около 6 часа се завърнах в Дурацо, но още щом се завърнах вкъщи дохожда един полицейски и с 6 души жандарми, без никакви факти и без да ме оставят да отдъхна, сдружено с г. К. Мирчев ме екстернираха във Валона, лишени от всякакви средства за пътуване и прехрана.

При настоящий си рапорт прилагам списък от фамилиарно и частно живущите в гр. Шкодра. Поради обширността на града не ми бе възможно да прибера имената на всичките 80-85 души, за което, вярвам, че няма да ме обвинявате.

Приемете и пр.

Ик[оном] Т. Поповски
Вярно *Р. Петров*

ЦДА, ф. 176 к, оп. 3, а. е. 29, л. 26-27. Препис. Ръкопис.

3

Списък на българите в Шкодра

Дурацо, 7 януари 1914 г.

1.	Йосиф Плевнешков	-фамилиарно с	5	женски и	2	мъжки
2.	Наум "	"	2	"	2	"
3.	Петруш Матов	"	-	"	2	"
4.	Ив. Тортев	"	1	"	2	"
5.	Никола Велков	"	3	"	2	"
6.	Серафим Велков	"	3	"	1	"
7.	Константин Чепунов	"	1	"	1	"
8.	Анастас Кокошчев	"	3	"	-	"
9.	Илия Тримчев	"	1	"	-	"
10.	Яким Гълъбов	"	-	"	5	"

Частни

11. Илия Белев
12. Ст. Тортев
13. Танаил Кочов
14. Никола Китанов
15. Андрея Каваев
16. Лазар Гълъбов
17. Симон К. Моисов
18. Филип Коменджиев
19. Стефан Матов
20. Димитр Матов
21. Никола Матов
22. Христодул Коумджиев
23. Вонде Митрев
24. Иван Манев
25. Зафир "
26. Климент Тортев
27. Теофил Кочов
28. Никола Китанов
29. Вангел Чепунов
30. " Киранов
31. Спасител Калайджиев
32. Сотир "
33. Александр Белев
34. Константин "
35. Димитр Чакъров
36. Милан Несторов
37. Кърсте Стоянов
38. Наум Кочов
39. Славе Манев
40. Христо Иванов
41. Кърсте Минов
42. Христо "
43. Георги Кокошчев

Ик[оном] Т. Поповски
Вярно *Р. Петров*

ЦДА, ф. 176 к, оп. 3, а. е. 29, л. 27. Препис. Ръкопис.

4

Шифрована телеграма № 7 на генералния консул Тодор Павлов до МВРИ за арестуването на иконом Търпо Поповски и Коста Мирчев в Дурацо

Валона, 9 януари 1914 г.

Екстернираните вчера от Шкодра в Дурацо Поповски и търговецът Мирчев били заставени от полицията да напуснат веднага града. Утре секретарят Петров с протестационно писмо до Есад паша заминава заедно с двамата българи за Дурацо да уреди въпроса и да подири и наеме здание.

Павлов

[Резолюция: "№ 70/11/I/914. На № 7. Защо са интернирани Поповски и Мирчев. *Пасаров*[7]"]

ЦДА, ф. 176 к, оп. 3, а. е. 29, л. 17. Препис. Машинопис.

5

Рапорт на иконом Търпо Поповски и Павел Христов до генералния консул във Валона Тодор Павлов за необходимостта от назначаване на учители в българските села в Голо Бърдо и Поле

Дурацо, 28 януари 1914 г.

Господин Ген[ерален] Консуле,

С последния рапорт Ви съобщихме, че Ик[оном] Т. Поповски с г. К. Мирчев на 26 мин. м. заминаха за гр. Шкодра, който Ви е рапортирал своевременно, а П. Христов за Дебърско заедно с г. Гр. Ошавков и се завърнахме в Дурацо на 24 того. Обиколихме селата: Макеларе - 25 къщи, Горно Кръчища - 45, Обоки - 22, Ърбеле - 34 и Деоляни - 13 къщи. Горните села се намират в местността "Полето". В Голо-Бърдо посетихме селата Пасинки - 20, Връбница - 37, Джепища - 30, Отишани - [...], Тучепи - 5, Малостреди - 17, Дренок - 60, Модрич - 60 и Требища - 12 къщи.

От следните села в "Полето" бяха избягали в сръбска територия: Кръчища - 3, Макеларе - 4, Ърбеле - 3. С нашето отиване наредихме въпроса и се върнаха обратно в селата си всички избягали. За възвръщането на забегналите ни спомогнаха Садък бей, каймакаминът в гр. Д. Дебър и мюдюрът в с. Макеларе, Дине бей. От Голо-Бърдо селата Кленье - 50, Себища - 40, Гиновец - 18 и Стеблево - 30 къщи са избягали в сърбска територия и са настанени в турските села: Бомово, Коняри и Куки. Причината за тяхното забягване, както и за избягалите от "Полето", е албанското движение през м. Септемврий мин. г.[8] През това време в с. Кленье сърбските войски изгорили 20 български къщи, всичките турски и убили двама българи; в с. Себища изгорени са 13 къщи и 12 души убити от себишките качаци братята Юсуф и Али, понастоящем мюдюри в с. Кленье. По въпроса за завръщането на забягналите от Голо-Бърдо не можахме да направим нищо, защото пътувахме в разгара на партизанските борби между Есад паша и Исмаил Кемал[9]. От една страна, Дан Цан със 150 души милиция, а от другата, Мерсим Демо, привърженик на Есад паша, с 200 души и готови всеки момент да пукне пушка. Ние можахме да разубедим Дан Цан да разпустне милицията още същата вечер, когато се срещнахме. В това време мюдюрът на с. Требище избяга, следователно нямаше с кого да говорим. По тоя въпрос ще поговорим устно, когато се видим.

Друг един трънлив въпрос има в с. Обоки - 45 къщи, половината българи, другата половина турци. От 5-6 години насам се съдят с Шукри бей, който иска да присвои селото като негов чифлик. През 1910 година е сполучил да изпъди всички селяни, а през 1912 с идването на сръбските войски връщат се и турци, и българи по къщите си. На нова сметка поменатий бей подигна въпроса за изпъжданието им. Ние говорихме на каймакамина Садък бей от Д. Дебър и на мюдюра в Макеларе Дине бей да ги оставят селяните спокойни до създаването на стабилна администрация в Албания. Последните ни дадоха дума, че ще ги закрилят.

Български училища е имало до 1912 г. в следните села: Макеларе, Гор. Кърчища, Обоки и Ърбеле. В последното село са отивали и децата от с. Деоляни - на половина час разстояние от Ърбеле. В Голо-Бърдо в с. с. Дренок, Модрич, Връбница, Джепища и Пасинки. Във всички горепоменати села посетих училищните помещения, запазени са чиновете, черн. дъски, а в някои и архивите. Изключение прави с. Пасинки, където няма училищно помещение, а за училище служи частна къща. В с. с. Дренок и Обоки назначихме местни учители: Арсо Кръчишки за с. Обоки и Иван Поп Станков в с. Дренок, бивши учители, единия, Арсо, с II кл[асно] образование, другия Иван, с III класно.

Според нас, макар времето да е напреднало за училищна дейност, не трябва да се изпуска сегашният благоприятен момент да се изпратят учители за следните села: Макеларе - гл[авен] учител, който да бъде по-свободен и обикаля другите села и помощник-учител или учителка и по една учителска сила за с. с. Гор. Кърчища и Ърбеле. В Голо-Бърдо учител по-свестен, както и за Макеларе, които да владеят най-малко турски език, ако не албански; за с. Требища, където е мюдюрлука, макар да има 12 къщи български, но има 1000 къщи турско-албански, същият учител да ревизира останалите училища в Голо-Бърдо. По един учител за с. с. Модрич, Връбница, Джепища и Пасинки.

Заедно с учителите да се изпратят до Вас учебници за I-IV отделение, тетрадки и моливи с писалки, защото няма откъде да купуват.

Моля, изискайте и за г. П. Христов програми за първоначални училища, правилници, окръжни и прочее инструкции, потребни за един инспектор, съвеременно да ни се изпратят два печата - единия с надпис "Булгараска Митрополия в Албания", а другия "Инспекция на българските училища в Албания".

Учителите да идват с турски паспорти като хора от Кичево, Дебър, Охрид, Струга, Лерин, Костур и другаде по три четири души наведнъж, подир 4-5 дни други 4-5 души по същий начин.

С почит:
Охридско-Дебърски Арх[иерейски] Наместник
подп[ис] Ик[оном] Т. Поповски
Училищен Инспектор подп[ис] П. Христов
Вярно,
за Секретар: *Р. Петров*

ЦДА, ф. 176 к, оп. 3, а. е. 31, л. 14-15. Препис. Машинопис.

6

Рапорт на иконом Търпо Поповски и Павел Христов до генералния консул във Валона Тодор Павлов с молба за уреждане на тяхното служебно и финансово положение и за предстоящото им пътуване до Корча

Дурацо, 30 януари 1914 г.

Господине Ген[ерален] Консуле,

Ний тръгнахме от София, командировани в Албания, като ни се отпуснаха в аванс по 1500 лева, вярвайки в думите на г. г. Пасаров, Семенов[10] и Колушев[11], че Министерският Съвет ще нареди и урегулира въпроса ни. Ето вече два и половина месеца как търпим неприятностите - интерниранияя, връщане и обиколки посред зимá и без пътища, но и досега нищо не е последвало. Ние сме чиновници с напреднала възраст, следователно при това неопределено положение губим времето за пенсия. Молим Ви, Господине Консуле, ходатайствувайте пред Министерството за нареждане на нашия въпрос.

Средствата ги привършихме, а сега трябваше да заминем за Поградец, защото изпразването на Корча е предстояще, за да не губим време, молим, телеграфирайте да ни се отпуснат средства да заминем в Корча.

С почит
подписали:
Охридско-Дебърски Арх[иерейски] Наместник
Ик[оном] Т. Поповски
Училищен Инспектор П. Христов.
Вярно,
за Секретар: *Р. Петров*

ЦДА, ф. 176 к, оп. 3, а. е. 31, л. 11. Препис. Машинопис.

7

Рапорт на Павел Христов до генералния консул във Валона Тодор Павлов за резултатите от обиколката му в Дебърско

Дурацо, 30 януари 1914 г.

Господине генералний Консуле,

С г. Ошавков заминахме в Дебърско с препоръка от Албанский Комитет и навсякъде намирахме прием и съдействие от властта. Случи се пътуването в най-бурно време - борбата около Елбасан между Есад паша и Исмаил Кемал, даже мнозина от чиновниците ни съветваха да не отиваме в Дебърско, да поотложим обиколката. Освен това и времето с постоянните дъждове в Тирана и снегове нататък много ни измъчваше, но ние въпреки всичко това потеглихме за Дебърско.

След като обиколихме българските села в Полето и се готвехме да заминем за Голо Бърдо, пристигна един чаушин, изпратен от каймакамина в Долни Дебър, Садък бей и ни кани да отидем при него. Имайки предвид, че каймакаминът ще ни бъде потребен и за бъдаще, отидохме в Пископия, главен град в Долни Дебър, а на следующий ден една депутация от Долно-Дебърските села ни покани на вечеря, където бяха събрани 15-16 души първенци и след дълги разговори дадоха ни писмена беса, че ще се бият за свободата на Дебър и Косово при първа наша покана. На следующий ден получихме покана и от Люма, но ний отказахме засега да отидем, като обещахме, че ще ги посетим при по-благоприятно време.

Щом стигнахме в Горни-Дебър, намираме ги селяните разтревожени и уплашени, защото Дан Цан със 150 души бе се разположил в българските села: Връбница, Джепища, Малострене и Пасинки, където чака Мерсим Демо, привърженик на Есад паша, с 200 души. Ние повикахме Дан Цан и след дълги увещания склони да разпустне милицията, за да не проливат междуособна партизанска кръв. В това време мюдюрът от село Требища избягал поради смутовете. Требищани разделени на два лагера, едните викат да живее Есад и то по-силната група, другите - Исмаил Кемал, без инциденти.

Хиляди благодарности получихме от населението, от българи и турци, задето се предотврати кръвопролитието, особено българското население значително се ободри в Полето и Голо-Бърдо.

В началото на м. Декемврий Али бей Заими, Юсуф бей Деошища и Ариф Икмет със съгласието на Ахмед бей Зогола отидоха чрез Дебър в гр. Битоля, посрещнати са били много добре от сърбите и се върнаха след 15-20 дни. На 15/I Ариф Икмет с 12 души отиде в Дебър, стоя два дни и се върна обратно в Мат при Ахмед бей Зогола[12]. Причините за тяхното отиване е в свързка с някакви преговори, които водят със сърбите за изпразване на г. г. Дебър и Дяково. Хасан бей Прищина ми каза, че нищо не ще излезе от тези преговори и че горните господа са действували мимо правителството.

Хасан бей Прищина ми каза да пиша в София да дойдат 40 души българе от комитета, даже между тях да има и предрешени офицери с турски паспорти като хора от Кичевско, Дебърско, Стружко, Охридско, Леринско, Костурско и другаде, по три-четирима наведнъж; след 4-5 дни други 4-5 души и т. н. По същия начин да дойдат и учителите.

Бедри бей, главен инспектор на албанските училища, ме моли да Ви пиша да изискате от България по 2-3 екземпляра от програмите за първоначалните и средни училища, правилници за учителите, заплатите им и законите за просвещението. Бедри бей обеща в нашите места същите закони искат да ги прилагат.

п. П. Христов
Вярно,
за Секретар *Р. Петров*

ЦДА, ф. 176 к, оп. 3, а. е. 31, л. 6. Препис. Машинопис.

8

Рапорт на Григор Ошавков до генералния консул във Валона Тодор Павлов за резултатите от мисията в Дебърско и за споразуменията с албанските байрактари

Дурацо, [30 януари 1914 г.]

Господине Ген[ерален] Консуле,

На 25 того върнахме се благополучно. Един месец стана нашата обиколка, макар че много голяма зима, но тъкмо в най-критическия момент се намерихме на мястото. Даже още по-голямо впечатление направи, че бяхме в такова време зимно. От нашето пътуване това можахме да направим:

1. Цялата Дебърска околия, както на мюсюлмани, тъй и християни стана известно, че отиват български войводи за споразумението между двата народа, тъй и голямо оживление се даде на двата народа. На мюсулманите им вникна една радост и кураж, че се увериха оти и ние сме с тях към неприятеля. А пък на християните, като бяха в безнадежден живот, като че ли паднали в морето и чакат своето изгубване, те като видяха двамата ни, веднага се възкуражиха и всичките започнаха да дохождат при нас да ни се оплакват от положението, че една година са останали без работа и нито стотинка не са видели. Причината на това е, че нито низ Сърбия са могле да отидат в България, нито пък са могле да пробият път низи Албания. Вън от това пък други някои окапени от арнаутите нямали отникаде нито стотинка, те отивали по християнските села да търсят пари и вещи, че им са били ограбени от сърбите. Ние, щом разбрахме това, веднага поканихме първенците от двете страни и всичко се разбрахме най-хубаво и така всичко се уреди благополучно. Също веднага щом разбраха, в града Дебър избягналите българи от Албания и дойдоха и те и с тях също се уреди въпросът. Всичките си дойдоха с децата им от селата от Макеларе - 6, Кръчища - 5, Ърбеле - 7 къщи и се успокоиха в селата си; за напред вярваме напълно, че те ще живеят много по-хубаво от по-рано. Също канала толкова хубаво го уредихме за поща и ибягване от Дебър и от селата от три страни. Сега чекаме описаните от Сърбия за новобранци за скоро всички да избягат, но малко ще ни е мъчно дали ще можем 3-4 души по малко подържка да им се удаде, понеже само с това ще се занимават. На I-та граница Макеларе и Кърчища. На границите турихме Иса Чауш като старшия, той да ги позема от града в Арнаутлука; Малесията Абе Манян, който беше в Битоля в българската гимназия; в Бел-Камен Хасан ага от с. Сале, който е побратим на Иса Чауш и наш сега в Дебър. Всяка седмица по два пъти му изпращаме писма и вестници.

2. Каймакаминът от Долни Дебър веднага изпрати 15 души стражари и 4 конни с Иса Чауш да ни вземат за там. Това стана още по-ефектно пред населението. Като отидохме в Д. Дебър, целият народ мъже и деца бяха на крак да ни чакат, дори срамно ни стана на нас, като че ли принцове чакат. Там ни задържа два дни каймакаминът, след това разбраха първенците всичките от цялата провинция, дойдоха и се събраха в с. Двошище около 15 души, за да водим преговори

с тях. Те бяха:

1 - Елес Юсуф от с. Дарда; 2 - Селман Алия от с. Лиса; 3 - Селим Ноке от с. Реч; 4 - Таир Тефа от с. Содол; 5 - Зак Зуна от с. Содол; 6 - Шайн бей - Деушаще; 7 - Зендел бей - Деушище; 8 - Шеих Ембрула - Долни Дебър; 9 - Селман Асени; 10 - Ходжа Мурея; 11 - синът на Юсуф бей Кара Хасан бегов; 12 - Шабан, брат на Бар Дуга; 13 - Таир Кадия от Кадилер и 14 - Алил Калош от Дода.

С тях стояхме два дена и всичко се разбрахме сполучливо, те толкова останаха доволни от нашето отиване, колкото ние от тях; с тях се направиха условия, от които писмен договор, че когато ги потърсим, на всяка минута те са готови. Всичко се тури под клетва, че занапред кражби няма да има, също убийства няма и те склониха да уважават своите командири, които ще им изпрати комитетът, но с условие - искат и по един български войвода при всеки един главатар, а сега искат по едно лице да ги поупражни с взривни вещества. В тях се доби пълно убеждение, че между нас няма никаква разлика.

3. От там отидохме в Мат и там също ни причекаха както в Д. Дебър. И там така се свързахме, само не отидохме в Ахмед бег Зоголи, понеже там беше изпратеният от сърбите от гр. Дебър Ариф Икмет, който водеше преговори с Юсуф бега Деушище и с Али бей Заими за помирение и за предаването на Дебър, но благодарение с помощта на правдата и приятели и това го развалихме и веднага Ариф Икмет, като разбрал за нас, с 12 души албански стражари си замина за Дебър, а ние от там влезнахме в Али бей Зоголи[13]. От него разбрахме, че се развалили преговорите и ние щом напустнахме Матско, Юсуф бей и Али бей веднага пратили човек по нас. Като видяха, че ние бяхме заминали, Юсуф бей дойде в Тирана по нас като мислел, че ще дойдем и ние там. Тях ги изгоря това, че ние ги запитахме там всичките първенци дали в тези преговори има участие Есад паша. Те ни отговориха, че няма и на своя отговорност го правят. Ние тогава им казахме, че ще питаме в Дурацо. От това те изгоряха. Ние след като отидохме в Малесията и Голо-Бърдо, те следили, щом ние дойдохме в Тирана, и те дойдоха и не се връщат вече. До какъв край са дошли, не зная, държи се тайно.

4. Отидохме в Грике Меде и Грике Вогел, т. е. Голямо и Мало Гърло. Също и там се видяхме с каймакамина Ше Сула. С него също се разбрахме. Дойдоха: Мерсим Дема от Омеже, Дем Цан от Вичище, Сал Цан от Горица, Малич Казан от Тополяни, Али Марке от Власике, Абе Манян от Долно Омеже и няколко други, които не мога да помня. И с тях говорихме също и се свързахме, както и каналете уредихме, колкото да могат да помагат на българите в Дебър и околията.

5. Заминахме за Голо-Бърдо. Там намерихме един хаос както за мюсулманите от селата, също и за християните. Ето що заповед имало уж от Есад паша да превземат мюдурлъка в Требище. Селим Дема със себишките качаци, 200 души, да влезат във Връбница, Джепище, Пасинки, Дренок и Модрич - това са все християнски села и то българи - да окупират Требище. А пък от страна на Акиф паша видният Дан Цан беше събрал и той двесте души и беше окупирал селата, чунки селените имаха много хляб за себе се, ами още двеста души да хранят. Вън от това, но и те се чудеха, като пукне пушка къде да се денат. Ние веднага повикахме Дан Цана, Али Меркета и Сулеман бега от Дебър, разбрахме се хубаво, щото веднага още същия час всичко разтурихме да си отиде всеки откъде е дошъл. Утринта самото население на Требище бламира мюдюра и си избра свой мюдюрин от партията на Есад паша, а ние с Дан Цана отидохме в Требище на честитка и така работата се свърши благополучно от двете страни. Нашите българи се убедиха вече, че не са, както си мислеха. От Голо-Бърдо отворихме канал и за Битолско, Клене и Себище. За българите, що бяха избягали, намерихме за угодно да постоят в града, докато се отвори времето, че турските къщи са изгорени, та са прибрани временно в християнските, а пък нашите са в с. Боново и Койнаре в турски, та самите хазаи на турските села ни молиха да не ги дигаме оттам, понеже може би сърбите за инат да ги изгорят. За това временно ги оставихме. Всякъде, където пътувахме, все тъй ни изпращаха с по 3-4 души. Сметката, която направихме, там колко оръжие имат и колко нямат, от Матско излизат с пушки най-малко 8000, а без пушки около 4000; Долни Дебър - с пушки 8000, без пушки - 2000; Голямо и Мало Гърло - с пушки 3000, без - 2000; “Полето” - с пушки 1000, без - 1000 и Голо-Бърдо с пушки 1000 и без 1000 или всичко с пушки 18000 и без пушки около 10000. Такова е положението в Дебърско. Иска се помощ най-малко поне 5-6 хиляди пушки

и с голяма надежда това го мислат, че България ще им спомогне. Ние им обещахме, че ще молим да им се помогне, те казват, че ако има такава помощ, те искат да дойдат български войводи да ги раздадат. Ние им казахме да се съберат всичките райони и да упълномощат по двама делегати и да изпратят в Дурацо до албанския комитет оттам да искат всичките инструкции и нуждните материали. Веднага те се съгласиха и вярваме тези дни да пристигнат тук. Това не го вярваше и Хасан бей, че до там можем да извършим. Ний почти все обявихме вече македоно-албанските комитети за свързани. Остава по-нататък Вие да му мислите г. Павлов. Ако Българското правителство послуша нашия пустински глас, добре, ако ли не, нека Бог Всемогущ да заплати на всеки кой как мисли за народа. Щом дойдохме в Тирана, заобиколиха ни дебраните, като че ли освободихме Дебър и писмо дойде от Долни Дебър, мен ме искат там, но аз докато не вида онова, което се иска, никога няма нито крак да мръдна.

Ви моля, ако се може, изпращайте ни вестници повечко, понеже искат в Дебър и селата да им пращаме.

За моята подръжка не зная дали ще стане нещо или не, но барем, ако се може, изпратете ми още тези 4 наполеона от Ваша страна, че не ми остана нищо в кесията, та за друго вече Ваша работа.

За училищния въпрос П. Христов има обещано на трима от мюдюрите 2 револвера Манлихер и един Нагант и три бинокъла, но мисля и Вие ще му помогнете на това. Днес пристигна от Иса Чауш писмо също и 4 души делегати дойдоха от Долни Дебър, напълно почти сме вече ние с Дебърско цяло вързани.

подп. Г. Ошавков,
Вярно,
за Секретар: *Р. Петров*

ЦДА, ф. 176 к, оп. 3, а. е. 31, л. 7-9. Препис. Машинопис.

9

Твърде поверителен рапорт № 41 на генералния консул Тодор Павлов до МВРИ за необходимостта от финансово подпомагане на войводата Григор Ошавков

Валона, 5 февруари 1914 г.

Господине Министре,

Приключен при настоящето, чест имам да Ви изпратя точен препис от рапорта на г. П. Христов от 30 мин. м. върху положението в Дебърско и върху резултатите от предприетата от него и г. Ошавков обиколка из тия места. По повод на това и г. Ошавков от своя страна изпраща едно подробно изложение, кратко извлечение от което смятах изпърво да представя на усмотрението Ви. Намирам обаче, че поменатото изложение, пълно с интересни данни и пропито от простодушна неприторна искреност, заслужава да бъде възпроизведено изцяло. То дава вярна картина на положението в Дебърско и очертава ясно надеждите, които албанци и българи в тия места хранят за едно по-светло бъдаще. Спазвам напълно употребявания от г. Ошавков правопис, както и неговия прост, но образен език, който сухият канцеларски стил само би обезцветил.

По повод на това чест имам да се позова повторно върху рапорта ми от 8 Декемврий мин. г. № 33, с който молих да се отпусне г-ну Ошавкову една сума от три хиляди лева за наемане и нареждане от него един хотел в Дурацо. По тоя начин не само ще се създаде едно гнездо за българите в Дурацо, но ще успеем да задържим окончателно в Албания г. Гр. Ошавков, който е и ще ни бъде полезен в много отношения. Беззаветно предан на каузата за повдигане и свестяване на българщината в Албания, той е изразходвал всичките си налични средства за помагане на българите бежанци от Македония и за препращането им в България. Сега е останал съвсем без средства. Преди още да поискам каква годе помощ за него, почитаемото Министерство с шифрована депеша под № 3818 от 16 Ноемврий мин. г. ми бе съобщило, че му се изпращат 200 лева, които и досега не са получени. Срещу горната сума на своя отговорност авансирах г-ну Ошавкову на два пъти по 60 лева, а днес изпращам му и останалите 80 лева. Моля разпореждането Ви за изпращането на отпуснатата през мин. Ноемврий сума, както и за уреждането на бъдащето положение на г. Ошавкова в смисъл указан от мен в поменатия по-горе рапорт от 8 Декемврий мин. г. под № 38.

Приемете, Господине Министре, уверения в най-отличните ми към вас почитания.

Т. К. Павлов

ЦДА, ф. 176 к, оп. 3, а. е. 31, л. 5. Оригинал. Машинопис.

10

Поверителен рапорт № 42 на генералния консул Тодор Павлов до МВРИ за напредналата възраст на иконом Търпо Поповски и за необходимостта от заместването му с по-млад и енергичен свещеник

Валона, 5 февруари 1914 г.

Господине Министре,

Приключен при настоящето, чест имам да Ви изпратя препис от писмото на Негово Всеблагоговейнство Отец Иконом Т. Поповски, Охридско-Дебърски Архиерейски Наместник и на училищния инспектор г. П. Христов от 30 мин. м., с което молят да се уреди положението им като чиновници, както и да им се изпратят незабавно парични средства, за да могат да посрещнат нуждите си и, когато обстоятелствата позволят, да продължат обиколката си из Корчанско.

По повод на това ще добавя от своя страна, че Отец Поповски притежава безспорно ценни качества за развиване полезотворна национална дейност тук. Той говори добре албанския език и е известен както между българското население, тъй и между известни албански среди в Дебърско и Корчанско. Обаче напредналата му възраст не му позволява да предприема чести и дълги пътувания във вътрешността на Албания. При липсата на какви годе пътища и при разбърканото по настоящем положение в страната пътуването из нея е свързано с извънредни мъчнотии, които даже един млад и физически напълно здрав човек едва би могъл да преодолее. За просветно-националното дело на нашите сънародници в Албания потребни са лица млади, енергични, беззаветно, ще кажа даже фанатично привързани към апостолската мисия, която им предстои. Днес за днес от заслужилия иначе Отец Поповски това не може да се иска. Стоенето му преди месец в Шкодра, където го бях изпратил да уреди въпроса за откриването параклис и училище в тоя град, не даде никакви положителни резултати, освен констатирането на онова, което през неколкодневното ми престояване там проучих и за което своевременно рапортирах. Надявам се, че предстоящата му обиколка из Корчанско, където е пребивавал дълго време и където ще го придружава училищният инспектор г. П. Христов, ще даде по-осезателни резултати.

На мнение съм прочее да му се изпрати за помощник един млад, енергичен и пъргав духовник, който да може по-често да обикаля българските села из затънтените краища на Албания и с присъствието си и словото си да крепи духа на почти отрязаното от външния свят българско население.

Приемете, Господине Министре, уверения в най-отличните ми към Вас почитания.

Т. К. Павлов

ЦДА, ф. 176 к, оп. 3, а. е. 31, л. 10. Оригинал. Машинопис.

11

Поверителен рапорт № 43 на генералния консул Тодор Павлов до МВРИ за необходимостта от изпращане на нови учители и свещеници в Албания и за по-внимателния им подбор

Валона, 5 февруари 1914 г.

Господине Министре,

От представения в повереното ми Генерално Консулство рапорт на Негово Всеблагоговейнство Иконом Т. Поповски, Охридско-Дебърски Архиерейски Наместник, и на училищния инспектор г. П. Христов от 28 мин. м., препис от който прилагам при настоящето, личи, че на 26 декемврий мин. г. инспекторът г. П. Христов, придружен от живущия в Дурацо г. Гр. Ошавков, е обиколил българските села в Дебърско и се е завърнал в Дурацо на 24 мин. м. Януарий. Поменатите двама са посетили 5 български села в местността, известна под името "Полето", и 9 други в Голо-Бърдо. Разгледали са училищните помещения в някои от тях, а в селата Дренок и Обоки са назначили за учители именуемите Иван Поп Станков и Арсо Кръчишки, родом от същите села. В рапорта си не отбелязват с каква заплата са назначени и откъде ще я получават. Не ми е известно също какъв приблизително кредит ще е нужен за издръжката на училищата в българските села на Дебърско. Поисках от Отец Поповски и П. Христов данни върху горното, а когато ще привършат обиколката си из останалите места на Албания, ще мога да представя потребния бюджето-проект за настоящата учебна година.

Изпращането на учители из тези села сега, когато учебната година е преполовена, няма, разбира се, да даде очакваните в учебно отношение резултати. Важното в случая обаче е, че самото присътствие на интелигентни лица измежду селените ще повдигне куража на убитите духом селени, които ще почувствуват, че не са изоставени в постигналите ги беди и че майка България в лицето на своето правителство продължава да проявява интерес и грижи за тях. Покрай това учителите със своето влияние и своите съвети биха съумяли да уредят селските общини, да способствуват за подобрението на тяхното икономическо състояние и да парализират попълзновенията на сърбски и гърцки агитатори.

За неизлишно считам да повторя, че е необходимо да се обръща особено внимание при подбора на лица за учители и свещеници – бъдащи дейци в Албания. Потребни са хора интелигентни, млади, пъргави, с установено национално съзнание и главно с достатъчен нравствен интегритет, неподатлив на изкушения и влияния, каквито сърби и гърци несъмнено ще упражнят. А за да бъдат тия лица на висотата на положението и да преживеят по-леко мъчнотиите, несгодите и даже опастностите, на които ще бъдат изложени, потребно ще е да им се дава месечно възнаграждение, което да им осигурява сносен и самостоятелен живот и да ги предпазва от примамките на разните сърбски или гърцки агенти.

Повод да наблегна върху общепризнати истини ми дава между друго и следният прискърбен факт: по сведения на бежанци от гр. Охрид бившият главен учител на българските училища в тоя град Ив. Делев, за когото почитаемото Министерство ми бе съобщило с писмо № 557 от 13 Ноемврий мин. г., че го назначава съвместно с г. П. Христов като инспектор на българските училища в Албания, напоследък бил се върнал в Охрид и се поставил всецяло в услуга на сърбските власти.

Той и бившите учители в III-класното училище К. Станчев и К. Лещаров следвали някакви курсове по сърбски език в Охрид. Охридчани, чиито патриотизъм и национално съзнание са достатъчно силни, за да преодолеят всякакви изпитни, са посрещнали с презрение увещанията и заплашванията на тия платени оръдия на сърбите, новоскованите училища на които се посещават само от 15-20 постоянно тероризирани българчета, които все таки намират кураж у себе си да отговорят с дружно “ура!” на поканите на учителката да викат “живио!”.

Отец Т. Поповски и П. Христов предвид на особеното положение тук изказват мнение, което споделям и аз, да се изпращат учителите не наведнаж, а по двама-трима и то снабдени предварително с турски паспорти.

Приемете, Господине Министре, уверения в най-отличните ми към Вас почитания.

Т. К. Павлов

ЦДА, ф. 176 к, оп. 3, а. е. 31, л. 12-13. Оригинал. Машинопис.

12

Рапорт № 91 на генералния консул Тодор Павлов до МВРИ за сръбската пропаганда в Албания и за положението в пограничните райони

Валона, 13 април 1914 г.

Господине Министре,

Чест имам да донеса до знанието Ви следното върху действията на сърбите в граничащите със Сърбия албански местности:

Възползувани от недоволството по разни причини на някои бегове от Долни-Дебър, Мат и дебърската Малесия спрямо установеното в Дурацо правителство, сърбите усилено са се заели напоследък да раздухват враждите между отделните байрактари в поменатите местности, употребявайки подкупи за печелене партизани и настройване фанатичното мюсюлманско население срещу установеното в Дурацо “гяурско” правителство и срещу новия владетел, който “не бил от никоя вяра”[14].

Планът им преследва трояката цел: а/ да предизвикат смутове в самата Албания, като по тоя начин отвлекат вниманието на албанското правителство от онова, което се върши спрямо албанското население в Косово; б/ да се възползуват от първия претекст за въоръжена намеса в самата Албания; в/ насъсквайки фанатичната мюсюлманска маса против настанените в пограничните със Сърбия места християни-българи, да умаломощят последните и ги заставят или да преминат в Сърбия, или да емигрират от Албания.

Главният обект на указаната по-горе пропагандаторска дейност на сърбите съставлява планинската област Мат. Значението на Мат като най-надежден оплот срещу едно евентуално нашествие на сърбите в Албания очертах още миналата есен в рапорта ми от 13 Ноемврий под № 17. Сърбите са изпратили там Ариф Хикмет от Куманово, бивш шпионин от Хамидово време, по-сетне оръдие на младотурците, известна продажна личност, готова за пари да служи комуто и да било. Той снове постоянно между Мат, Дебър и Охрид и вербува привърженици между населението и административните чиновници. На 27 Март той и охридският окръжен управител Киркович[15] са отишли в с. Рашана, албанска територия, в къщата на мюдурина Лиман Леш. На събралите се там албанци Киркович говорил в следната смисъл: "Албания има общи интереси със Сърбия; ний трябва да живеем приятелски и сме готови да дадем на албанците всичко, от което имат нужда. Сърбия ще им помогне да си докарат за крал един от синовете на султан Хамида[16] или на сегашния султан[17]; по тоя начин Албания ще си остане мюсюлманска държава и беговете ще живеят свободно и ще се ползуват със същите привилегии, на които се радваха при стария режим; албанците не трябва да очакват нищо от българите, които са врагове на мюсюлманството и които ги залъгват само с празни обещания".

За да поддържат успешно пропагандата си и като по-близкна цел, за да запазят границата откъм Албания срещу нахлуването на български чети и агитатори, каквито според вярванията им имало безброй в Албания, сърбите покрай разните бегове и аги са подкупили и трима погранични мюдури и на повече от 200 души стражари плащали по 2 лири месечно. Според сведения от достоверен източник сърбите са изразходвали досега само за подкупи около 200000 динара в Мат и по басейна на Дрин. Според непроверени още сведения, получени днес, Ариф Хикмет прогласил Мат за независима от албанското правителство област.

Благодарение на такива проповеди на 28 м. Март в Голо Бърдо (Дебърско) новоназначеният мюдурин, отивайки да заеме поста си, бил посрещнат с оръжие от привържениците на стария такъв, оръдие на сърбите. Завързало се сражение, паднали убити и ранени и новият мюдурин бил принуден да се завърне в Дурацо. Самото мюсюлманско население от Долни Дебър не симпатизира на сърбите и се опитва да реагира против сръбската пропаганда; тъй при слуха, че някой си Юсуф бей Деушица, подкупен от сърбите, щял да бъде назначен за Мютесариф в Долни Дебър, мюсюлманите взели решение да поднесат махзар на Есад паша, с който молят да не им назначава такъв мютесарифин, а да си остане сегашният такъв Садък бей, приятел на българите. Мюсюлманите съобщили на нашите българи, че вземат такъво решение, за да им докажат, че желаят да живеят с тях добре и да работят заедно в бъдаще за освобождението на поробените албанци и българи оттатък Дрин. Може да се каже, че на такъво мнение са всички албанци, освен подкупените от сърбите.

Сръбският дипломатически агент на явили се при него албанци да заверяват пълномощни за продажба на имоти, е говорил в същия дух както Киркович, за когото поменавам по-горе. Препоръчвал им да не се събират с находящите се в Дурацо българи търговци, които били комитаджии, изпратени от българското правителство. Разправял още, че България е сломена и не може им да никаква помощ и че ако тя не мирува, щяла да бъде бита и то много по-жестоко, отколко миналата година.

Ще добавя, че г. Гаврилович[18] още не е представил акредитивните си писма. Според обясненията му сръбското правителство очаквало официална нотификация за поемането на албанската корона от принца Вид, както и съобщение, че ще се титулува крал, та съобразно с туй да употребят и съответния титул в писмата. Истинската причина обаче се крие в нежеланието на албанското правителство да даде агреман за представител, който ще се титулува "дипломатически агент". Дворцовите кръгове и правителството смятат с право, че дипломатически агенти се назначават в държави васални, не напълно суверенни. Виждат прочее в назначението на Гавриловича за дипломатически агент едно желание на сръбското правителство да третира Албания като не напълно независима държава. Всички албанци, притежатели на къщи в Дурацо, отказали да дадат г. Гавриловичу къща под наем. Успял напоследък да наеме едно здание от един гъркоманин и преди една седмица заминал за Триест и Рим да купува мебели.

Според сведения на беглеци албанци от Косово сърбите предприели срещу албанското население там настояща хайка. По най-незначителни поводи стават масови арести и се вършат побои и убийства. Нередко доведените до отчаяние албанци убиват по някой чиновник и забягват в гората; тогава се начеват кървави репресалии върху роднините на забегналите. Преди три седмици в околността на Призрен албанците се възпротивили да пращат децата си в сръбските училища; станало сбиване; паднали убити 12 души войници; на следния ден сърбите с войска и артилерия разрушили 17 албански села и избили около 500 души. По тоя повод албанското правителство протестирало пред европейските кабинети. В отговор на тоя протест досега е известено, че само австро-унгарското правителство е направило енергични постъпки в Белград.

Положението се усложнява и на север към черногорската граница. Племената Хоти и Груди, земята на които е отстъпена от Лондонската конференция на Черна Гора, досега упорито отказвали да се подчинят на черногорците. Преди 2 седмици значителни военни черногорски сили навлезли силом в земята на тия две племена, изгорили и опустошили няколко села и завлекли около 30 души в Подгорица като заложници. Поголямата част от Хотите и Грудите с жените, децата и добитъка си се оттеглили в земята на съседното племе Кастрати. Вярва се, че предвид предстоящето заминаване за тези места на международната делимитационна комисия черногорците искат да осигурят владението си върху някои спорни погранични места като поставят комисията пред свършен факт.

Същата комисия ще продължи прекъснатото миналата година трасиране на граничната линия и откъм Сърбия, където има много български села.

Би било извънредно полезно за нас, ако комисията в своята обиколка бъде придружена от българина Ошавков, който отлично познава пограничните места, села и хора и чието присъствие би действувало ободрително на тамошните българи. Неговото участие в обиколката като един от водачите на комисията би могло да се нареди, ако почитаемото Министерство се съгласи да му отпусне известна парична помощ за издръжка в пътуването му, тъй като сам той е лишен от средства.

Приемете, Господине Министре, уверение в най-отличните ми към Вас почитания.

Т. К. Павлов

[Резолюция: "Справка: Ошавков имал ли е поддръжка от България; ако е годен, нека му се отпуснат 1000 (хиляда) лева. *Р[адославов]*[19]"]

ЦДА, ф. 176 к, оп. 3, а. е. 29, л. 43-45. Оригинал. Машинопис.

13

Рапорт № 106 на генералния консул Тодор Павлов до МВРИ за пропуснатите шансове и за бъдещите перспективи на българското църковно и училищно дело в Албания

Валона, 18 април 1914 г.

Господин Министре,

Имам чест да донеса до знанието Ви, че през време на първата балканска война и по-късно на дебърско-охридското движение през м. Септемврий 913 г. много от черквите на българските села, находящи се в албанска територия, били ограбени, вследствие на което в тия села мъчно могли да изпълняват религиозните треби.

Охридско-дебърский Архиерейски наместник Отец Ик[оном] Т. Поповски, долагайки горното, моли ме да ходатайствувам пред почитаемото министерство да му се изпратят три комплекта църковни книги, антиминси, потири с принадлежностите им и черковни одежди. Впоследствие ще съобщя на кои села ще бъдат раздадени тия вещи.

По повод на горното и в свързка с туй чест имам да Ви доложа, че изпратените от Министерството преди пет месеца охридско-дебърский архиерейски наместник Отец Ик[оном] Т. Поповски и училищният инспектор г. П. Христов от пристигането си в Албания насам не са получили никаква заплата или парична помощ от Министерството. Както имах честта да Ви рапортирам на няколко пъти по-рано, поменатите са лишени от всякакви средства и са принудени да живеят от милостите и подаянията на няколкото български търговци в Дурацо, които са ги прибрали в къщата си. Оставили в България семействата си, които гладуват, лишени тук от пари, окъсани, криещи се постоянно от многото приятели албанци, на които не са в състояние да предложат даже по едно кафе, те прекарват един мизерен живот, пълен с нравствени и физически терзания, уголемени от съзнанието, че стоят сковани и без полза на едно място. Те биха отдавна напустнали страната, ако да не бе надеждата, че най-после тяхното положение като чиновници ще бъде уредено или че до уреждането му почитаемото министерство ще се погрижи с една временна помощ да улесни стоенето им тук. Излишно е да изтъквам, че всичко туй е от естество да урони и пред българи, и пред чужденци престижа на църквата ни и на национално-просветното дело, на които те са представители.

Допущам, че съображения от бюджетен характер са забавили досега уреждането на положението им. Намирам обаче, че до гласуването на бюджета, в който сигурно тяхното положение е взето предвид, потребно е все таки да се намери начин, който би улеснил тяхното стоение тук и би им позволил да предприемат обиколка из някои от необходените български села в Албания.

Все по същите причини - нямане кредит - с прискърбие ще отбележа, че настоящата учебна година се свършва без да е направено нещо за нашето черковно-училищно дело в Албания. А между това въпросът за отваряне черкви и училища можеше да се нареди много по-бързо и без мъчнотии по-рано, преди идването на принца и преди установяването на постоянно правителство. По това време нямаше нужда от водене никакви специални преговори; достатъчно беше да се назначат и изпратят исканите от мен учители и свещеници и по тоя начин новото правителство щеше да се намери пред свършен факт и да приеме създаденото вече положение. Сега, когато всяка отстъпка за нас би повлякла съответни искания и от гърци, сърби и власи, правителството от страх пред подобни искания би било много по-неотстъпчиво. Все таки аз вярвам, че при доброто разположение на правителството спрямо нас и при очевидния интерес, който има да фаворизира нас в ущърб на гърци и сърби, уреждането на тоя въпрос няма да срещне големи мъчнотии, особено ако и ний от своя страна подпомогнем правителството в усилията му да консолидира положението на страната, като изпратим офицери инструктори, като отпуснем стипендии за албанци младежи било във военното училище, било в другите учебни заведения и пр.

Насвършък ще помена, че въпреки трудните моменти, които българското население в крайниците на Албания преживява, то се чувствува напълно привързано към националността си и духът му е винаги бодър. То жадува да чуе българско слово и да прочете българска книга. С особен интерес се търси всяка българска книга и всеки български вестник. Напоследък един пристигнал от Дебърско албанец отишъл при българите търговци в Дурацо и връчвайки им 5 гроша, казал, че един негов съселянин българин му бил дал тези пари с поръчка да му купи и занесе в селото поне един български вестник. Тоя трогателен пример на патриотизъм, любознателност и привързаност към родната реч очертава ясно духа и настроението на българина в тия затънтени краища на Албания.

Изпращаните тук от България 50 екземпляра от в. "Съветник"[20] изпращам редовно в Дурацо за препращане по селата в Албания, но това е недостатъчно. Мисля, че ще е уместно и полезно да се изпратят няколко стотини календарчета с патриотическо съдържание, както и някои и други лесно достъпни за народа книжки за четиво.

Приемете, Господине Министре, уверение в най-отличните ми към Вас почитания.

Т. К. Павлов

[Резолюция: "Разрешавам. Само да се види от кой § на бюджета - счетов[одството], да ми докладва по алб[анското] уч[илищно] и църк[овно] дело. Р*[адославов]*"]

ЦДА, ф. 176 к, оп. 3, а. е. 29, л. 50-51. Оригинал. Машинопис.

14

Поверителен рапорт № 137 на управляващия българската легация в Дурацо Тодор Павлов до МВРИ за слухове за появата на български четници в Албания и за предстоящи българско-турски четнически акции в Македония

Дурацо, 7 май 1914 г.

Господине Министре,

Чест имам да донеса до знанието Ви, че според един рапорт на цариградското австроунгарско посолство от 16 Април т. г. седемдесет български революционери, разделени на две групи, били заминали от Цариград за Дурацо. Първата партида комитаджии под шефството на Сандански[21] щяла да проникне в гръцка Македония и да действува заедно с образуваните от местни елементи български и турски чети. Всеки от четниците щял да получава по 100 лева месечно. Българските чети щели да действуват в североизточна Македония, а турските – в околностите на Серес, Кавала и Солун. Другата група български революционери щяла през Албания да навлезе в Нова Сърбия; от Струмишко и Кюстендилско нови чети чакали заповед от българския революционен комитет да нахлуят в Македония. Преследваната от българи и турци цел била добиването автономия за Македония.

Рапортът свършва с уверението, че акцията щяла да почне наскоро, тъй като нуждните за това парични средства били вече осигурени.

Долагайки горното за сведение, считам за нуждно да прибавя, че тия съобщения, главно онова, относящо се до идването на седемдесет души революционери в Дурацо, са лишени от основание.

Приемете, Господине Министре, уверение в най-отличните ми към Вас почитания.

УПРАВЛЯЮЩИЙ: *Т. К. Павлов*

[Резолюции: “Двореца! Препис за легациите”; “Невярно. *Р[адославов]*”]

ЦДА, ф. 176 к, оп. 3, а. е. 29, л. 60. Оригинал. Машинопис.

15

Поверителен рапорт № 138 на управляващия легацията Тодор Павлов до МВРИ за пристигането на петима български учители в Албания и за разпределението им по села и райони

Дурацо, 7 май 1914 г.

Господине Министре,

Чест имам да донеса до знанието Ви следното върху пристигането на петимата учители, изпратени от почитаемото Министерство за българските села в Албания, за начина, по който стана разпределението им по райони, както и върху дадените им наставления досежно предстоящата им дейност.

На 21-й мин. м. Април получих във Валона една депеша, с която училищният инспектор г. П. Христов ми съобщаваше от Дурацо, че в тоя град пристигнали петима българи и че било нуждно един от секретарите на консулството да отиде там. Не знаейки в какво се състои работата и предполагайки, че въпросните петима ще да са пратени от Министерството, реших да командировам в столицата секретаря г. Р. Петров. Там дошлите българи: Хр. Атанасов[22], Н. Киров[23], Ст. Лазаров, М. Зафиров и М. п. Арсов заявили на секретаря, че били назначени от Министерството, първите двама за главни, а другите трима за основни учители в Албания и че им било казано да отидат в Дурацо и се яват в Царското Генерално Консулство, от където щели да получат наставления за предстоящата им дейност и което щяло да определи къде да отидат.

Макар и да нямах официално уведомление от Министерството за назначаванието и изпращанието на тези лица, намерих за неудобно да ги задържа по-дълго в Дурацо, където попродължителното им стоение би дало повод на разни тълкувания. Наредих прочее, щото секретарят г. Р. Петров заедно с училищния инспектор г. П. Христов да определят районите на давамата главни учители и селата, в които другите трима да се установят, като същевременно им дадат някои временни наставления.

Разпределението на учителите се извърши както следва:

1 - г. Хр. Атанасов - Главен учител в областта "Голо-Бърдо" и "Полето" /Дебърско/;

2 - г. Н. Киров - главен учител временно в Поградец - Старово до изпразването на Корчанския край от гръцките войски, който ще може да обиколи и докладва за положението и нуждите в училищно отношение на българското население в тоя край;

3 - г. Стоян Лазаров, основен учител в с. Дренок;

4 - г. Михаил Зафиров, " " " " Кръчища;

5 - г. Мартин п. Арсов, " " " " Ърбеле.

Върху училищната и извънучилищната дейност на горните петима учители са дадени следните наставления:

1 - Да прегледат и донесат за състоянието на училищните помещения и да вземат мерки за поправката им, ако има нужда;

2 - Какви мебели и помагала има и какви още трябват;

3 - Архивите и библиотеките на бившите училища в какво са състояние;

4 - Какви учебници има;

5 - Да съставят статистика за движението на учениците през последната учебна година;

6 - Да съобщат за предполагаемия брой на учениците от 7-12 годишна възраст за идната учебна година;

7 - Да се подготви почва за създаването вечерни училища през зимния сезон;

8 - Да се състави статистика на българското население;

9 - Да се вземе грижата за създаването на читалища в по-важните центрове;

10 - Да се съобщи за грамотността на българското население;

11 - Да се приготви географическа и етнографическа карта на районите им;

12 - Да се употребят усилия за създаването връзки с българското население в сърбска и гръцка територии, където да могат да се пращат разни книги и вестници за подигане духа у населението;

13 - Да се съберат и съобщат сведения за произшествията в сърбска и гръцка територии и изобщо за всички събития от военен, политически и икономически характер;

14 - Да съберат и дадат сведения за дейността и агитациите на сърби и гърци в албанска територия.

Учителите, снабдени с препоръчителни писма от Министра на правосъдието и на пощите Хасан бей до местните власти, заминаха на 26 Априлий за местоназначенията си.

Допълнителни сведения, получени от Тирана след пристигането ми тук, гласят, че поменатите учители били принудени да се спрат за известно време в Тирана, едно поради липса на коне, които почти изцяло са реквизирани от властите, и друго, вследствие съвършено разбърканото и несигурно положение оттатък Тирана. Наредих щом се поуспокои страната и се възобновят съобщенията с вътрешността, да заминат веднага за определените им места, където тяхното присъствие сега, при съществуващето неустановено положение, ще подействува ободрително на тамошното българско население.

Приемете, Господине Министре, уверение в най-отличните ми към вас почитания.

УПРАВЛЯЮЩИЙ: *Т. К. Павлов*

ЦДА, ф. 176 к, оп. 3, а. е. 29, л. 60а-61. Оригинал. Машинопис.

16

Рапорт № 148 на управляващия легацията Тодор Павлов до министър-председателя и управляващ МВРИ Васил Радославов за заминаването в Корча на Никола Киров, Павел Христов и иконом Търпо Поповски и за необходимостта от уреждане на финансовото положение на новопристигналите учители

Дурацо, 24 май 1914 г.

Господине Министре,

В началото на този месец пристигнаха в Дурацо петима учители, изпратени от Министерството на Външните Работи и на Изповеданията с поръчение само да се явят в Легацията без никакви други инструкции. И до днес Легацията още не е получила никакво съобщение от Министерството за тези учители, за да знае от кога да смята назначението им, с какви заплати са назначени и дали им е казано за кои села или градове се изпращат.

Макар и при липса на каквито и да е наставления, за да не стоят безцелно в Дурацо, аз наредих, както имах честта да Ви донеса с рапорта си под № 138, учителите да заминат за вътрешността на Албания, а именно: един, г. Киров, за Корча и четиримата други за Дебърско /в албанска територия/ и в деятелността си да имат предвид няколкото точки, отбелязани в цитираното писмо.

Г. Киров е пристигнал вече в Корча, а другите четирима са стигнали до Тирана и до днес са в този град, понеже още не е утихнало движението, организирано от Ариф Хикмет, за да могат да стигнат до местоназначението си. При най-близкия удобен случай и те ще продължат пътя си към българските села из тези места.

Г. Киров съобщава от Корча, че въпреки довчерашните вилнения на гърците из тези места, духът у селяните българи бил бодър. Големите български села Бобощица /300 къщи/ и Дреново /180 къщи/, които никога не са имали български черкви и училища, с нетърпение очаквали да им се отворят такива. Г. Киров казва, че в Корча с голям интерес са чели брошурите с факсимилираните писма за гръцките жестокости[24] и моли да му се изпратят стотина такива брошури, за да се разпространяват между населението.

На 20-того замина за Елбасан и Корча инспекторът на училищата г. Павел Христов. Три дена по-късно замина за същото място и свещеникът о. Търпо Поповски. И на единия и на другия поръчах да имат за ръководство в деятелността си наставленията, упоменати в рапорта ми № 138. Напомних им, че сега, когато корчанския владика е в затвора и когато албанското население и правителството гледат на тамошните гърци като на врагове на държавата, е твърде удобен момент да могат да се открият училища и черкви в българските села. Ако в краен случай това не им се удаде да сторят сега, поръчах на свещеника и на инспектора да се стараят поне да се срещнат в Корча с находящите се там българи из околните села и чрез тях да подготвят почвата, за да може по-късно да се открият в селата училища и черкви.

Но пак ще моля, Господине Министре, да заповядате да ми се съобщи как и от кого са изпратени тези учители тук, както и нуждните наставления за бъдещата им деятелност в

Албания.

От голяма важност е за успеха на начинающето се наше черковно-училищно дело в Албания да се помисли и за материалното положение на изпратените учители. Г. Киров например съобщава, че мъчно можал да намери къща за живение в Корча, понеже тамошното население от страх от леснообясними неприятности се бои да приеме в къщата си един български учител. Трябвало е следователно той да плаща по-скъпо на хотела и още по-важно, да плаща в брой - без кредит, а парите му се свършили и кой знае кога чак ще получи заплатата си. Той помоли легацията да му авансира известна сума срещу заплатата, но легацията за съжаление не може да му помогне в този случай, едно, защото не разполага с излишни кредити, и друго, защото, както казах, не е даже известена за изпращането на тези учители, нито какви са заплатите им, докога са удовлетворени с възнаграждение и как ще им се плаща. Понеже формалностите за отпускането на заплатите са доста сложни, би трябвало министерството да нареди, щото тези хора да могат редовно и на време да си получават жалването или в краен случай да внесе на легацията известен кредит срещу заплатите на учителите, за да може, както в този случай, да им се помогне парично, за да не остават в такъва мъчителна немотия.

Приемете, Господине Министре, уверението в най-отличното ми към Вас почитание.

УПРАВЛЯЮЩИЙ: *Т. К. Павлов*

[Резолюции: (на първа страница) "Защо се изпращат без нужните съобщения? *Р[адославов]*"; (на втора страница) "Да им се изпрати, ако има такива. *Р[адославов]*"]

ЦДА, ф. 176 к, оп. 3, а. е. 29, л. 62-63. Оригинал. Машинопис.

17

Рапорт на иконом Търпо Поповски, Павел Христов и Никола Киров до управляващия легацията Тодор Павлов за посещението им в Корча и с. Бобощица и за настроенията на местните българи

Дурацо, 6 юли 1914 г.

Почитаеми Господине,

Както Ви е известно, г. Н. Киров със своето дохождане в Корча достатъчно беше раздвижил духовете и дори със съгласието на селото Дреново беше отпразднувал там народния ни праздник Св. Св. Кирил и Методи, където беше държал и подходна за целта реч. С пристигането на Иконома от. Т. Поповски и на г. П. Христова дейността ни още повече се засили, защото тримата всяка вечер си определявахме работата за сутрешний ден и заранта вече всеки тръгваше за определеното място и с определената цел. Без да жалим труд и средства, можем да се похвалим, че ние успяхме въпреки смутното време и неопределеното положение да спечелим за нашата кауза достатъчно местни жители, пропаднали и изгубени наши сънародници. Нещо повече даже: ние сполучихме да организираме и агитационна група в лицето на г. г. Томаки Василев Шхяхов, виден корчански гражданин и търговец, чийто брат като разпален грък и йеролохит беше изпратен в албанския затвор заедно с владиката; Тома и Спиро Нанови от с. Дреново, житари в Корча; Нако Коджабашията, рентиер, и Иван Цавальов, обущар от с. Бобощица. Освен тях като отличен наш агитатор и сътрудник изпъкна и един офицерин на име Садък бей, който запазил двете ни села Дреново и Бобощица от опропастяване след Корчанското псевдовъзтание, само защото му декларирали, че са български. По този начин приготвихме почва за отдръпването на двете села из ноктите на гърцизма и албанизма и отбелязахме в актива си спечелването на 20 корчански семейства: 1 - Томаки В. Шхяхов; 2 - Христо Василев, предприемач; 3 - Никола Димов, търговец; 4 - Костаки Янков, търговец; 5 - Зиси Цанцов, рентиер; 6 - Христо Котев, хлебарин; 7 - Тале Калайджиев, калайджия; 8 - Христодул Шекеров, рогозчия; 9 - Пантелей Шекеров, рогозчия; 10 - Димитр Гр. Перлица, хлебарин; 11 - Стефан Стружан, грънчар; 12 - Г-жа Стойна Пандева; 13 - Г-жа Евантия Димова Станкова; 14 - Георги Ванчев, първия български училищен настоятел през 1888 г., рентиер; 15 - Стерйо Николов, железар; 16 - Кузо Преспанчето, сладкарин; 17 - Пандо Дреновар, търговец; 18 - Александр Наумов Йорганджиев, йорганджия; 19 - Христо Шулев, домостроител и 20 - Илия Шулев, домостроител. При по-благоприятни времена печалбата ни ще бъде тройно по-голяма.

Имайки предвид дадените привилегии на Епир и Корча[25] и скорошното пристигане на контролната комисия за уреждането на новосъздаващото се положение, подготвяхме почва за незабавно откриване на един параклис и образуване на българска черковно-училищна община по образеца на довчерашните наши македонски общини. За жалост османлийското движение в Поградец и заедно с туй нахлуването на гърците ни попречиха на плана. А ние вече бяхме намерили подходна къща за архиерейско наместничество и за параклис и оставаше само да подпишем контракта.

Доколко с нашето присътствие духовете у забравените българи бяха раздвижени, ще Ви приведем само тоя пример: един пазарен ден ни среща на улицата едно момче от с. Бобощица и след поздрава “добро утро” целуна ръка на деда Иконома и ни запита за здравето. Задаваме му няколко въпроса. Отговаря ни, че е от с. Бобощица, син на някой си Диониси, че е бил ученик от IV клас в Корча /разбира се в гръцка гимназия/ и че не ни познавало, но като разбрало от някой корчанец, че ние сме българи, отърчало при нас да се поздрави и запознае, защото му било “мило”. Запита ни дали ще отворим тук българско училище. Да, му отвръщаме, не само тук, но и в Дреново и в Бобощица. - Как и в Бобощица ли ще отворите? - запитва зарадваното и със засияло от щастие лице момченце. - И в Бобощица, повтаряме ние, и ще гледаме даже да отворим първо във вашето село, а тебе ще изпратим в София да свършиш гимназия и да се върнеш обратно да бъдеш учител в родното ти място. Скокна от радост любезното момче и отърча в село да занесе радостната вест за бъдащето народно училище.

На 8 Юний заранта наехме един файтон и г. г. Христов и Киров, придружени от двама от биглишките ни търговци-бежанци, отидоха в с. Бобощица. За всяка евентуалност в селото бидоха командировани да се намерят и 3-4 от нашите четници, начело с войводата Дельо Марковски. Файтонът занесе двамата господа на време - те присътствуваха на божествената служба, а след черковния отпуск всички селяни се събраха в черковния трем, където се срещнаха с тях, се запознаха и размениха достатъчно мисли. Правеше силно впечатление говоримият античен български язик от селяните и техният горещ патриотизъм - с гордост заявяваха, че те са българи, че те и техните бащи и деди въпреки непоносимия режим и турско потисничество не са се поддали и обезличили както техните събратя в Колоня, Лесковик и цяло Корчанско и Поградецко, едни от които са приели мюсулманството, а други са запазили християнството, но зарязали народността си и се нарекли албанци, гърци и власи, както е случаят със селото Воскополе /Високо поле, а не Москополе и Влашко поле/, наричано от дреновчани “Въс поле”, а от бобощенци “Въс Полени”. А че това е вярно, доказва очебиещият факт, дето в целия Корчански санджак имената на селата, на планините, реките, долините, местностите и пр. са само български. Нещо повече, български имена на села и местности открихме и в Берат /махалата “Горица” - калето/, Бератско напр. с. Цели Град, Валонско - с. Загоричани, Ново-Село и др. В с. Круша, Корчанско, наричано сега Дарда, населението вече не знае български язик, но свадбените и другите му обичайни песни са само български. Нататък от Лесковик и Колоня има цяла околия, наричана Загора, сир. Задгорие, където носията била чисто българска, а насам от Лесковик има и друга една околия, която е населена от едно племе наричано “шхерии”, сир. българи. Преданието говори, че българската граница е била при селото Мирославица, дето бил сключен мира между византийците и “славяните” и че протоколът по тоя случай бил подписан на планината, която оттогава - за спомен - носи името Грамос от “грами”, което значи линия - граница. Само от Корча до Поградец имаме планините Морава, Гора и Подгорие и селата Бежан, Дворяне, Очища, Божи-Град, Звезда, Поени, Подкожани, Старово и много, много други, където доскоро се говорило български, а и някъде, както е случаят с Подкожани, още има християни, които здраво пазят своя роден язик.

След разговорите в черковния трем, които траяха повече от два часа, г. г. Христов и Киров бидоха поканени да посетат по-първите къщи. Навред приемът беше радушен и разговорът - интимен. Придружаваше ги и гръцкият учител, неспособно старче, което публично призна, че детенцето, което в черква издекламира на гръцки език “Отче Наш”, не разбирало нито една гръцка дума, а декламирало папагалски.

Освен по-видните къщи бидоха посетени и всички стари черкви и мънастиря, с който селото се гордее. При нашата група се присъедини и офицеринът от местния албански пост с двамата си подофицери.

Г. г. Христов и Киров похарчиха 40 лева за обяд, на който присъствуваха мнозина селски първенци, офицеринът с подофицерите, нашите четници с войводата, двамата биглешки търговци и един влах и един бей албанец, нарочно двамата дошли от Корча да поздравят Христова и Кирова с първото ни стъпване в Бобощица и да докажат на селяните, доколко двете народности - албанската и влашката - имат присърдце българската кауза и почитат лицата, дошли в тяхното село.

По повод техните рекламации един от подофицерите, интелигентно момче, албанец мюсюлманин, държа на селяните чудесна реч, която свърши със следните думи: “ще ми бъде особено драго и приятно, ако вие, които с думи манифестирате своята българска народност, докажете на дело, че действително заслужавате да носите това хубаво име българин и да се гордеете с напредъка и славата на ония, които бяха достатъчно духом, морално и физически мощни за кратко време да се издигнат до недосегаема висота; ония, които ние албанците обичаме повече от себе си, защото го заслужават това. Не докажете ли, че сте истински и искрени българи, толкоз по-зле за вас”. Насъбралите се селяни му отговориха, че те ще побързат да се възползуват от албанската свобода и делом да докажат, че са истински и искрени българи, стига само да се консолидира настоящето положение.

И действително, неконсолидираното положение измъчваше и нас, и корчанските българи и селяните от двете ни корчански села. Ние имахме често пъти случаи да се срещаме в града и разговаряме с мнозина дреновчани и бобощенци и всички ни даваха все един и почти същи отговор: “ние сме българи и бъдете повече от уверени в това. Нищо не е в състояние да ни разколебае и разубеди. Обаче, имайте предвид какво възнамеряват гърците да направят, земете под съображение османлийското движение и размера и духа на силите, които пазят албанската граница, и съдете - можем ли официално да се признаем за българи, без да рискуваме да бъдем унищожени в един близък ден”.

А тоя фатален ден наистина дойде. На 23 юний заранта гърците нападнаха селата Звезда, Поени и опожариха ги, нападнаха с топове и митральози и всички останали албански постове, пазени от слаба и непатриотична войска и без мъка окупираха бившата гръцка територия и се озоваха дори и над самия Берат. Ние, чиито хубави планове тъй скоро рухнаха, бяхме принудени заедно с правителствените хора да напустнем Корча и пешком в срок от 8 дена, след като преживяхме сума несгодни, мъчнотии и препятствия, да дойдем тук само с дрехите на гърба, като оставихме всичко друго на произвол.

С отлична почит:
Арх[иерейски] Наместник подп. Ик[оном] Т. Поповски,
Учил[ищен] Инспектор " П. Христов,
Гл[авен] Учител " Н. Киров
Вярно,
Секретар: *Р. Петров*

ЦДА, ф. 176 к, оп. 3, а. е. 29, л. 68-70. Препис. Машинопис.

18

Строго поверителен рапорт № 3 на Димитър Михайлов до МВРИ за опитите му да установи контакт с българите в Албания чрез българската колония в Цариград и за необходимостта от ръкополагането на архимандрит Кирил за Дебърски митрополит

Цариград, 28 октомври 1922 г.

Господине Министре,

За стореното досега от мене по моята мисия тук и за мерките, които по мое скромно разбиране треба да се вземат, за да се получат по възможност по-скоро резултати в смисъл - постигане гонимата цел, чест имам да Ви донеса следното: Първото средство, което аз от самото начало смятах, че се налага да турна в действие, за да улесня своята задача, бе запознаването ми с тукашните българи, предимно тия от поробените македонски западни крайнини, граничащи с новата албанска държава. В продължение на по-малко от месец откакто съм тук, аз се запознах с по-видните хора на тукашната наша колония, запознах се също и с мнозина по-прости хора от

нея - градинари, млекари, хлебари и пр. Най-силната и внушителна колония тук е костурската, състояща се от около 400 семейства. Между Костурчани намерих и такива, които са родом от ония македонски села, които напоследък са останали в пределите на Албания. Охридско-Преспанско-Ресенската колония сравнително е по-слаба - състои от 50 семейства; още по-слаба е Леринската колония - 35 сем., а най-слаба е Дебърската, която се представлява само от 20 семейства - от тях 18 от Река и две от Дебър, - и от около 50 мъже, чиито семейства живеят у дома си - в сръбска Македония и някои от които по произход са албанци. От друга страна, българските села, останали в Албания, по околии могат да се разпределят както следва: от Дебърско - 30 села, от Преспанско - 9, от Охридско - 1, от Костурско - 6, а заедно с тия, които остават в Албания по силата на новата ректификация на южната граница, - около 22 села. И така, дебърски села в Албания имаме сравнително най-много, а тук в Цариград дебрани има най-малко. Освен това, докато българите от другите околии тук са добри българи, дебраните, с изключение само на двете семейства от Дебър, всички други признават сръбската духовна власт и своите деца пращат в тукашното сръбско училище, наверно от страх да не пострадат тяхните семейства и имоти там в родината им, особено пък като се вземе предвид, че сръбската пропаганда тук и шпионската й мрежа са много силни. При това положение на работите чрез тукашните дебрани не може да се влезе в контакт с българските села от Дебърско, които сега са в Албания, защото няма между тях такива от въпросните села и второ, защото те са сърбомани. На ония пък две семейства, които изпращат децата си в българските училища, не може човек да се довери, особено когато се касае за въпроси от по-деликатно естество, защото те покрай българския свещеник не отказват и на сръбския такъв да влиза в тяхната къща и да им извършва разни треби. Остава следователно само Архимандрит Кирил[26] и Иконом Стефан, и двамата родом от Дебър, които биха могли да пишат на свои познати там нещо по въпроса. Не зная обаче доколко би било тактично те като длъжностни лица да се нагърбят с такава мисия и дали въобще е целесъобразно и полезно да се повери и то с писма тоя деликатен въпрос на ония прости хорица там, които, докато организират цялата работа, от наивност, може би, без да искат, биха я направили достояние и на по-широк кръг хора, а чрез това и на заинтересовани такива. Българите от Преспанско и Охридско, живущи в Цариград, всички са родом от сръбска Македония и те нищо общо нямат, нито познават селата от същата околия, останали в Албания. Въпросът с Костурските села, намиращи се в Албания, е малко по-друг. Между тук живущите Костурчани има няколко родом от тия села. Влязох в контакт с тях и обяснявайки своята заинтересованост в случая с това, че като македонец мило ми е да видя тия села организирани в свои черкви и училища, и подбуждайки към същото и тях, за да можем един ден по-лесно да обосновем своето искане за правата на малцинствата и в другите села в гръцка и сръбска Македония, - убедих едного от тях, родом от с. Косинец, да напише по едно писмо на двама свои близки хора - на Калинов Христо, бакалин, също от Косинец, а живущ понастоящем в село Билище, който е и негов роднина, и на Марко Каранджов, родом от Смърдеш, но занимаващ се с търговия в с. Билище, добър българин, чийто брат Илия Каранджов е депутат в Албанската Камара. Писмата имат повече информационен характер. Запитват се какви хора от техните са останали там, как се отнасят към тях албанците, имат ли си черкви, свещеници и училища, би ли имало работа там за стария им свещеник и съселянин поп Търпо[27], който желае да се прибере в селото си и там да умре и пр. Нека се има предвид, че поп Търпо, който сега живее в Бургас при зета си, е един редък българин: голям патриот, пострадал от турци и гърци за народната кауза, дългогодишен архиерейски наместник в тоя край, където всички го познават и безукоризнено честен във всяко отношение. На заминаване през Бургас аз го потърсих, говорих с него по въпроса, разбира се, предпазливо, и узнах, че той с удоволствие би отишъл там, макар и стар, за да поработи и прекара последните си години в родния край. В писмата до горните две лица нарочно не засягаме засега главния въпрос, докато не видя какво те ще отговорят и дали тоя техен отговор дава нуждната гаранция, че те ще могат да свършат с успех задачата, която евентуално бихме им възложили. Аз вярвам, че измежду тук живущите костурчани от въпросните села би могло да се намери някой подходящ,

който да се съгласи да отиде и се настани в родното си село и там на самото място да организира населението и да го накара да поиска от албанското правителство разрешение, за да си отвори училищата, които е имало и по-рано, и черквите, в случай че те поради липса на свещеници или по други причини са затворени. Докато получа от почитаемото министерство нуждните инструкции по тоя въпрос, аз ще продължавам да се срещам с тия хора и да събирам предпазливо сведения за тях, за да мога да се спра на най-подходящия от тях, комуто да може евентуално да се повери тая деликатна мисия. Ако Вие, Г-не Министре, благоволите да усвоите изпращането на специален човек на самото място, което ще бъде и по-ефикасно средство за постигане целта, могло би едновременно да се изпрати и за дебърските села в Албания, които са най-много, специален местен човек, какъвто тук не може да се намери, но в София има няколко такива, от които може да се избере най-подходящият. Ето имената на някои от тия хора, всички родом от въпросните села: 1/ Димитър Илиев от Върбница, бивши училищен инспектор там, и 2/ Лазар Блажев, Александър Иванов, Манол Иванов и Велко Петков, предприемачи - всички от с. Кърчища.

Независимо от горепосочените начини за действие ще си позволя, Г-не Министре, да предложа на Вашето благоусмотрение и друго едно средство, което според моето скромно мнение е най-целесъобразно за осъществяване гонимата цел и което освен това ще допринесе поне нещичко за общата наша народна кауза в свръзка с Екзархийския въпрос. Това средство е: назначаване, по-възможност по-скоро, титулярен дебърски Митрополит, тъй както Патриаршията поддържа и до днес титулярни митрополити на Пловдивската, Варненската и Анхиалската епархия, макар те да нямат възможност - ето вече 16 години - да отидат при своите пасоми. Дебърският Митрополит, подобно на другите македонски владици, не ще може наистина засега да управлява своето паство в Сръбска Македония, но той ще има пред тях, както и пред горепосочените гръцки архиереи това преимущество, че ще може веднага да отиде в Албания и да поиска от албанското правителство да му позволи да обиколи като духовен пастир своите пасоми, намиращи се в пределите на албанската държава. Албанското правителство не ще има интерес да откаже, покрай другото и за това, защото то по-мъчно би понесло загнездването в своята страна на сърби и гърци, а да смята то да асимилира тия български населения, едва ли може да се допуска. Св. Синод пък от своя страна със специално решение ще може да прехвърли временно към Дебърската Епархия и селата в Костурско, Преспанско и Охридско, така щото новият Дебърски митрополит ще управлява всички тия села в Албания, на брой около 60, които - само те - биха образували една порядъчна епархия за един гръцки митрополит, чиито епархии въобще са много малки. За дебърски Митрополит по-подходящ засега от архимандрит Кирил, предстоятел на фенерската църква тук, няма. Той преди всичко има нуждния ценз - има висше образование, записан е от Св. Синод в списъка на кандидатите за митрополити, избран беше и за втори кандидат на софийския престол. Освен това той е родом от Дебър, който град се намира на самата граница; управлявал е Дебърската Епархия, включително и въпросните села, познава местността и населението, между което се ползува с голямо уважение, а има връзки и с видни албанци. За пред тукашните власти той ще може да минава като турски поданик, защото е бил такъв и има си нуждния нофуз, а това не е без значение. Всички гореизложени качества, които безспорно притежава Арх. Кирил, правят го в случая незаменим, макар инак той да не се отличава с особена ерудиция или някакви голями способности, липсата на които обаче няма да му попречи да бъде един добър пастир и, което за нас в случая е най-важно, да може достойно и по-добре от всеки друг, поради особеното си положение в тая епархия, да оделотвори Вашите патриотични и народополезни намерения. Има и едно друго обстоятелство, което в голяма степен ще улесни неговата задача. Във всички почти въпросни дебърски села има български черкви, а вероятно и в костурските и преспанските села има такива. Свещениците, които по-рано са биле в тия села, останали са там и положително служат и извършват разните религиозни треби на славянски. В колко, в кои именно села има засега свещеници не можах точно да узная; но в четири от тях, все по реката Дрин, а именно: в Стеблево, Дренок, Модрич и Луково, по точни сведения, които събрах, и сега има български свещеници. Тоя в Луково се казва поп Негрий. Те наверно завеждат и селата, в които няма свещеници. Полските пък дебърски села, на брой 9: Макелари, Обоки, Кърчища, Банища, Ърбели, Деоляни, Клабучища, Кривци и Граждане, макар във всички тях да има черкви, образували са и по-рано една енория, завеждана от свещеник Тодор. Този свещеник е умрял през 1917 год. и от тогава тая енория от девет села остава без свещеник. За удовлетворяване религиозните нужди на селяните след смъртта на тяхния свещеник отивали са в тия села до настаняването на сръбската власт в Македония свещеници от гр. Дебър. Но откак се определиха границите на Албания и в Македония се настани сръбска власт, албанците не позволяват на свещеници от Дебър да преминават границата и да отиват в тия села, макар тия последните да са поисквали това неведнаж, тъй като другите села по река Дрин, където има свещеници, са много далеч. Това е едно важно обстоятелство, което в случая би могло да се използува. Училища пък заедно с училищни помещения имали сме по-рано в 16 дебърски села, в 6 преспански и в 5 костурски, без да смятам селата, които според новата ректификация на южната граница остават в Албания. Всичко това ще бъде много важен аргумент за новия дебърски митрополит да поиска да бъде допуснат да управлява всички тия села в църковно-училищно отношение. Това нещо ще може той да поиска още и възоснова на исторически права, защото някога Албания църковно е била подведомствена на Българската охридска архиепископия. С назначаването на дебърски митрополит постигат се едновременно и други важни цели: 1/ засилва се екзархийският институт, което не е без значение, като се смята, че седалището на тоя митрополит ще бъде Цариград и че при нужда само ще отива в Албания, където ще има свой архиерейски наместник; 2/ същият може да бъде помощник на дедо Мелетия[28], което също така е много важно и не би требвало да се отлага нито ден, защото при една евентуална смърт на сега управляющия Св. Екзархия последиците за народната кауза могат да бъдат гибелни; 3/ дебърският митрополит може да бъде в същото време и предстоятел на фенерската черква, както това виждаме да става у гърците. Как би погледнал Св. Синод на такова едно искане от страна на почитаемото министерство, не зная. Но формално той няма основание да откаже да удовлетвори това Ваше справедливо и народополезно искане нито принципно, колкото се отнася до същността на въпроса, защото такова едно негово деяние би било противонародно и престъпно, нито пък частно относно личността на арх. Кирил, който, както се каза по-горе, притежава напълно нуждния ценз, признат и от Св. Синод по най-формален начин, а освен това се явява в случая най-подходящ по гореизложените съображения, с голям шанс да доизкара до благополучен край замислената работа. Едничкото възражение, което Св. Синод би могъл да направи, то е, че според традицията в Българската Църква Митрополитът би требвало да бъде избран от своето паство. Това е верно само по отношение на Митрополитите в пределите на свободното Царство, където наистина строго се спазва изборният принцип. Но дори и така поставен въпросът, арх. Кирил може да се смята отчасти за избран от своето паство, защото дебърските братства в София, които представляват една от най-големите македонски колонии в България, по силата на единодушно тяхно решение помолили са, доколкото ми е известно, преди 4-5 месеца със специално заявление Св. Синод да им ръкоположи дедо Кирила за дебърски Митрополит. Независимо от това обаче тоя въпрос може и треба да се разгледа от друга една страна. Практиката в Екзархийската Област, към която по право ще се числи бъдещият дебърски митрополит, е - митрополитите да се назначават от върховната духовна власт и само в редки случаи, когато обстоятелствата благоприятствуват, да бъдат избрани. И наистина, с изключение на 2-3 Митрополити, между които сегашните св. Охридски и Скопски, всички почти други митрополити в Македония са биле назначени от Екзарха. Неужели Св. Синод на Българската Народна Църква не ще може да разбере, че сега в сръбска Македония избори за български митрополити не могат да стават! А моментът е важен и не бива да се пропусне, за да се чака, кой знае кога, някое благовремие за редовни избори. При това практиката и в патриаршията, за мнението на която по разните въпроси нашият Св. Синод много държи, винаги е била - митрополитите да се назначават от св. Синод при патриаршията, а не да се избират. Това показва, че с назначаването на митрополитите никак не се нарушават догмите и каноните на православната църква. Прочее, ако се намери за полезно и приемливо моето предложение, мисля, че с пълно право може да се поиска това от св. Синод и той няма законно основание да откаже

удовлетворението на това искане. Ако се сполучи всичко това, самото ръкоположение на Архим. Кирил в епископски сан ще бъде от голямо значение да стане тук в Цариград, тъй както е ставало и по-рано.

По въпроса за признаване от страна на Патриаршията независимостта на албанската православна църква и за влизането й в сношение с нея, като й ръкоположи и нуждното число епископи, тукашните гръцки вестници, които редовно следя, не пишат вече нищо. Узнавам от посторонен източник, че тоя въпрос срещал известни пречки, защото Патриаршията настоявала да се върнат в Албания всички гръцки владици, които са биле там по-рано, албанското пък правителство отказвало да ги приеме. Това във всеки случай изглежда много правдоподобно. А факт е, че до сега Патриаршията, която инак по такива въпроси действува много бърже, нито е ръкоположила албански епископи, нито въобще е взела окончателно становище по целия въпрос. Представя ни се следователно по тоя важен въпрос още един път благоприятен момент, който длъжни сме да използуваме. Нека се поиска повторно и най-настоятелно от св. Синод да побърза и ръкоположи Арх. Фаноли[23] за албански епископ. Това ще улесни в най-голяма степен задачата ни за църковно-училищно устройство на българите в Албания; при това ще ни се даде възможност да изпратим там и други наши епископи, които съвместно с техния архиепископ ще уреждат на първо време албанската църква, докато тя си подготви достатъчен контингент от висши духовни сановници, които да могат да поемат ръководството на своите епархии. Това е от голямо значение за нас и грешка непростима ще бъде, ако не съумеем да се възползуваме от благоприятния случай. Св. Синод по въпроса за ръкоположението на арх. Фаноли не е взел, доколкото зная, отрицателно становище. Още докато бях в София, можах да се науча, че св. Синод решил да отложи взимането окончателно решение по тоя въпрос, докато събере сведения за въпросния О. Фаноли, за моралната му стойност като частна и обществена личност и пр. От тогава е минало доста време и св. Синод е имал възможност да събере исканите сведения. Ако обаче още не е събрал такива, не бива само заради това да пречи и по тоя начин да стане причина да се пропуснат моменти много ценни и в църковно, и в политическо отношение.

Знае се, че О. Фаноли, по произход албанец, е бил предстоятел на гръцката църква в София. Недоволен от това си положение и милеещ за своя род, напуска гърците и се поставя на чело на едно течение за създаване родна албанска църква. Зная, че гърците тогава - това бе преди нещо три години - искаха да го убиват и той едва сполучи с помощта на Италянската Легация в София да избега и се спаси. Сега тоя човек се сочи от албанския народ и правителството му като духовник, който треба да застане начело на тяхната църква. Всичко това св. Синод може да узнае много лесно, а повече сведения за него в случая са съвършено излишни. Ето защо смятам, че почитаемото Министерство може да изиска от св. Синод да уреди неотложно тоя въпрос, без каквото и да е бавене.

Надявам се, Г-не Министре, че ще благоволите да ми изпратите нуждните инструкции в свръзка с подигнатите по-горе въпроси, за да видя доколко моите скромни схващания се споделят от Вас, та според това да мога и да насоча моята дейност тук по разните въпроси.

Благоволете, Господине Министре, да приемете отличната ми към Вас почит.

Д. Михайлов[30]

Поверително

Настоящето по принадлежност - Г-ну Александру Стамболийски, Министър-Председател и Министър на Външните Работи и Изповеданията.

№ 637
Цариград
31 Октомврий 1922 год.

За Управляващ Легацията:
[/п/ [не се чете]

[Резолюция: "Бързо. Изповед[ен отдел]. Да се намери преписката за о. Фанноли. 6/XI 922 г. [/п/ не се чете]"; Говорено със секрет[аря] на Св. Синод"]

ЦДА, ф. 166 к, оп. 1, а. е. 185, л. 1-6, 9-12. Оригинал. Машинопис.

19

Поверителен рапорт № 962 на управляващия легацията в Цариград Тодор Марков до министър-председателя и управляващ МВРИ Александър Цанков за събрани чрез италиански офицери сведения за българите в Албания

Цариград, 15 септември 1923 г.

Господине Министре-Председателю,

През май месец т. г. помолих Италиянския Висш Комисар г. Маиса да поиска от италиянските Консули в Албания някои сведения за съдбата на българското население, останало в пределите на Албания, състоянията на училищата и черквите, отношенията на албанците към българите и пр.

Днес дойде в Легацията италиянският военен аташе Полковник Вители и ми даде приложената тук скица, както и следните сведения:

1/ От устието на р. Бояна до Охридското езеро е останало само едно българско село, а именно с. Лим, на западния бряг на езерото и находяще се в югославянска територия.

2/ От Охридското езеро до пл[анината] Грамос няма ни едно бъл[гарско] село.

3/ Между езерата Охридско и Преспанско и на юг от последното, както е показано в схемата, има доста български села, които изглеждали много бедни. В черквите на тези села служили гръцки свещеници, а в селата, гдето има училища /показани с букви: s.g./, преподават гръцките учители. Това било направено от гърците веднага след балканската война и в настояще време свещениците и учителите водили усилена пропаганда за погърчване на населението.

4/ Понеже границата между Албания и Гърция източно от Корча не била още определена, то българското население държало твърде резервирано поведение, но с нескривано желание да остане под албанско владичество, вместо под гръцко.

Сведенията биле събрани от офицерите на недавна избраната комисия, на която било писано от Цариград.

Офицерите обходили всичките села, показани в схемата, и подробно разпитвали селяните. На въпроса каква народност са, никъде не чули да отговарят, че са българи. По-голямата част отговаряли, че са македонци, някои по-страшливи отговаряли, че са гърци, а някои от тях, които са по-близо до Югославянската граница, отговаряли, че са югославяни. Между тези последните села се водила борба между гръцката и югославянската пропаганда.

Цифрите, показани под селата, обозначават числото на българските къщи, които са констатирали офицерите при обхождането на селата.

УПРАВЛЯЮЩ ЛЕГАЦИЯТА: *Т. Марков*

[Резолюция: "Вероиз[поведен отдел]. На[чални]к. За доклад"]

ЦДА, ф. 166 к, оп. 1, а. е. 185, л. 13. Оригинал. Машинопис.

20

Рапорт от Петричкия народен представител Сребрен Поппетров до МВРИ с копия до Синода в София и до Екзархията в Цариград за българите в Албания и за необходимостта от изпращане на учители и свещеници

София, 10 февруари 1925 г.

Господине Министре,

Особено лоша последица от войните за българския народ е, че той по волята на събитията остана пръснат и разделен на много части, които мъчно се сношават и някои от тях се застрашават с изчезване: имаме българи в Царството, българи в Македония, българи в Тракия, българи в Добруджа, българи в Цариград, българи в Царибродско, Трънско и пр., българи в Америка, българи в Албания и изгубени българи в Моравско.

Засега и за дълго време Царството не може и не бива да мисли за обединението на всички българи в една политическа единица, но то е длъжно да се грижи, за да се запазят народностно всички тия части от българския народ.

Дългът налага и право за тия граждани, но и това свещено право не може България да упражни към всички тия части от народа си, защото някои от тях са попаднали в ръцете - под политическата власт на тия и такива държави, които отричат за българина и най-елементарни човешки права върху българското име: Сърбия отрича български народ в своята държава; Гърция признава български народ, но отказва да му даде народностните права; Ромъния, ако и да дава някои малки права, поставя българите под такива тежки и съсипни условия, че едва може и там да се запази нашата народност.

Засега не се оспорва народността на народа ни и би могло да се вземат мерки за запазване на тая народност в Цариград с Източна Тракия, в Америка и в Албания.

В Цариград с Източна Тракия има останки от училища, черкви и народностни черковно-училищни ръководители. В Америка, гдето след войните има до 50 000 българи, има само наченки от грижи за запазването на българите там.

Не са замислени грижи още за запазването и духовното развитие на българите в Албания, а в тая нова република има вече сгъстено българско население, което може да има училища, черкви и черковно-училищна организация.

В югоизточните граници на Албания са попаднали около 30 чисто български села, повечето от които са имали училища, черкви, свещеници и учители, кога са били под турско управление. Ето тия села според околиите, от които са земени в Албания:

I. От Костурско.

1. Въмбел	113	къщи	706	души	76	ученици
2. Връбник	95	"	469	"	52	"

II. От Мала-Преспа.

1. Пустеец	65	къщи	499	души	30	ученици
2. Шулин	23	"	375	"	20	"
3. Глъмбочани	33	"	319	"	25	"
4. Горна Горица	33	"	404	"	27	"
5. Долна Горица	75	"	67	"	-	-
6. Туменец	23	"	220	"	12	ученици

III. От Дебърско.

1. Ърбеле	38	къщи	190	души	15	ученика
2. Деоляни	10	"	69	"	-	-

3. Обоки	25 "	125 "	13	ученика
4. Макеларе	32 "	160 "	-	-
5. Кърчица	45 "	245 "	30	ученика
6. Върбица	37 "	196 "	18	"
7. Малестрани	12 "	69 "	-	-
8. Големострани	2 "	10 "	-	-
9. Отишани	2 "	14 "	-	-
10. Пасинки	12 "	56 "	-	-
11. Тучепи	6 "	21 "	-	-
12. Требища	8 "	68 "	-	-
13. Гиноец	35 "	176 "	21	ученици
14. Кленйе	40 "	286 "	29	"
15. Себища	45 "	180 "	30	"
16. Стеблево	40 "	224 "	28	"

IV. От Корчанско.

1. Биглища	20 къщи	106 души	13	ученика
2. Бобощица	250 "	1471 "	-	-
3. Дреново	140 "	678 "	-	-

Според тия сведения, черпени от статистиките на Екзархията и от други източници, ние имаме в Албания сега 1180 къщи със 7303 жители и 449 ученика български. Знае се, че има български селища, които не са обходени и узнати в Албания. Уверен съм, че в Албания има най-малко 50 селища български с около 10 000 души население, което да изпраща на учение до 500 ученика. Във всички тия села в турско време сме имали ние 18 учители и 16 черкви, в които са учили и служили на български език.

Сега е удобно време, има и благоприятни условия, за да се организират църковно-училищно тия българи в Албания. Албанските правителства гледат благосклонно на българите там, па и албанският народ обича и уважава българския заради качествата и добродетелите, които е проявил и заради симпатиите, които е показал към албанците.

Щом се присъединиха българските села в Албания, мнозина отправиха писма до познати приятели и роднини, за да искат книги, вестници, брошури и календари от България. Жадни и петимни са за българска книга, за български черкви и училища.

Ако не се подкани и подкрепи Св. Екзархия да назначи за Албания свещеници, учители, да открие и поддържа училища и черкви, има опасност да извърши Сърбия това, особено сега, когато се допуска, че албанското правителство се влияе и поддържа от Сърбия.

Не е достатъчно само да се изпратят търговски и дипломатически консули, които да се грижат за икономическите и политическите интереси на Царство България. Трябва да се изпратят в Албания един епископ и около 20 свещеници - един училищен инспектор и около 20-тина учители. Трябва българите в Албания да се организират духовно-културно.

Ако в сегашната политическа раздробеност на българското племе може да се организират църковно-училищно всички българи във всички горепоменати страни, ние ще бъдем щастливи да видим пълното духовно единство на българския народ. Център на това идеално единство може да послужи Цариград със Св. Екзархия, която повече от всякога трябва да се тачи и подпомогне. Тя може да изиграе една народностна и културна роль, без да се прямо намеси българската държава, чиито представители са принудени от обстоятелствата да не предизвикват и да не възбуждат против себе си балканските държави. Близкото бъдаще може да ни подскаже други средства и други начини на дейност. Грижите за българското племе са вечни - неизменни; начините и средствата ще се употребяват според обстоятелствата.

Като излагам и обсъждам въпроса за българите, останали в Албания, и като имам предвид Вашите родолюбиви чувства и грижи за запазването и преуспяването на българския народ, вярвам и се надявам, че Вие - съвместно със Св. Синод и Св. Екзархия - ще направите всичко, което зависи от Вас и от условията, при които живеем, за да се запазят и променят тия чисти българи, попаднали в тая нова държава.

С искрено уважение
Ваш: /под./ *Ср. П. ПЕТРОВ*
Петрички народен представител

[Резолюция: "Г-н Цветинову[31]. Да ми се докладва във връзка с разпределението [на] извънр[едния] кредит. *Б[уров]*[32]"]

ЦДА, ф. 166 к, оп. 1, а. е. 185, л. 39-40. Препис. Машинопис.

21

Поверителен рапорт № 178 на управляващия легацията Иван Икономов до МВРИ за броя на българското население в Албания и за усилията на румънския пълномощен министър да уреди училищния въпрос на арумънското малцинство

Тирана, 25 юни 1925 г.

Господине Министре,

Статистиките на Българската Екзархия, възпроизведени в книгата на Бранков "La Macédoine et sa population chrétienne", както и статистиките на съответните български патриотически организации, дават за частта от Македония, находяща се днес в пределите на Албания - 39 села, населени с около 12 000 българи.

Една от задачите на поверената ми Легация бе да провери старите статистики и да определи точно кои и колко села измежду ония, които се смятаха за находящи се в днешна Албания, действително се намират в пределите на тая земя, както и да събере сведения за броя на къщите и населението им.

Без такива сведения би било невъзможно да си дадем точна сметка за броя и силата на българския елемент в Албания, както и нашите патриотически и морални задължения към него.

С настоящето си чест имам да Ви представя, след направената досега проверка, списък на българските села в Албания:

КОСТУРСКО.

От българските села, които до Балканската война в административно или духовно отношение спадаха към Костурско, днес към Албания принадлежат само градецът БИЛИЩА с около 40 български къщи и селото ВРЪБНИК или по Албански ВЕРНИК с около 70 къщи; всички други села са останали в Гърция.

ПРЕСПАНСКО.

1. Зърновско
2. Пустец

3. Шулин
4. Глъмбочани
5. Горна Горница
6. Долна Горница
7. Ракица
8. Церье
9. Шияк
10. Заградец
11. Лайтица
12. Безмище

КОРЧАНСКО

1. Дреново с около 200 къщи и
2. Бобощица с 250 къщи

МАЛО-ДЕБЪРСКО (Пешкопийско)

1.	Ърбеле	2 къщи
2.	Деоляни	4 къщи
3.	Макеларе	4 къщи
4.	Горно Кърчища	15 къщи
5.	Долно Кърчища	10 къщи

ДЕБЪРСКО ГОЛО-БЪРДО

1.	Мало-Остремне	40 къщи
2.	Големо-Остремне	1 къща
3.	Горно Требище	4 къщи
4.	Долно Требище	6 къщи
5.	Връбница	40 къщи
6.	Пасинки	30 къщи

Или всичко 27 села. Броят на къщите за всичките села не е показан, понеже сведенията мъчно се събират. Липсата на пътища в Албания прави съобщенията твърде мъчни и нередовни, а специално за Тирана треба да се каже, че нашите българи нямат още поводи и случаи да идват насам. От тях бихме могли да съберем сведения. Засега Легацията е принудена да прибягва до всякакви околни пътища, за да се добере до сведения. Освен това политическият момент, преживяван понастоящем от Албания, и заинтересуваните външни влияния, както Ви е известно, ни лишават от по-голяма свобода на действие и движение.

Броят на населението едва ли надминава 5 - 6 000 души всичко.

Българите в Албания нямат засега ни български училища, ни църкви.

Аз на няколко пъти под форма на приятелско внушение, понеже се касае за албански поданици, и позовавайки се на заслугите на България спрямо Албанците в миналото, както и на свободата, на която се радват албанците у нас и на приятелските отношения между двете страни, дължими на идентичните им интереси по много въпроси, се застъпих пред албанското правителство, за да се назначат няколко души учители за българските села в Албания.

По принцип получих уверение за пълна готовност в това отношение, обаче, както имах честта да Ви донеса с предшествующите си поверителни донесения, известни външни влияния, за които сегашното албанско правителство треба да държи сметка, парализират нашите желания и усилия.

Тия външни влияния парализират впрочем не само нашите стремежи.

Скоро след откриването на Българското Представителство в Албания т. г. бе открита и Ромънска Легация, начело на която стои Пълномощен Министър г. Мъндреску, университетски професор в Букурещ. В Албания живее, според сведенията на Ромънската Легация тук, ромънско, цинцарско или куцовлашко население на брой около 70 - 80 000 души, заселено главно около Корча, Берат и пр. В Тирана има, пак по сведенията на г. Мъндреску, около 200 къщи куцовласи. Г. Мъндреску на няколко пъти ми обясни, че главната му задача е да съдействува за здобиването на куцовлашкото население с ромънски учители и училища и освобождението му от гръцкото влияние. Целта на Ромънското Правителство е да издействува да бъдат назначени от Букурещ учители ромъни или куцовласи и да бъдат открити ромънски училища, в които, не ще и дума, ще се предвидят по известно число часове за изучаване на албански език. Всички средства за издръжката на тия училища ще се поемат от Букурешкото Правителство; Ромънският Пълномощен Министър прави постъпки пред Албанското Правителство, служейки си почти със същите аргументи, с които си служих и аз, понеже и в неговия случай се касае за местни поданици.

Работата се протака вече няколко месеца. Напоследък бе му дадено обещание, че въпросът ще бъде внесен в Министерския Съвет. Но последният още не е намерил време да се занимае с него.

Г. Мъндреску отдава това протакане на влиянието на техните съюзници, нашите западни съседи, които не искат да се признае изобщо съществуването на български и на други етнически елементи у тях и в земите под тяхно влияние. Те прокарват в това отношение тук същата политика, която прокарват у тях.

До днес ромънските усилия останаха без резултат.

Г. Мъндреску тия дни заминава за Букурещ на доклад; ще се върне едвам в началото на Октомври.

Това е положението в Албания по въпроса.

Благоволете да приемете, Господине Министре, уверение в отличната ми към Вас почит.

УПРАВЛЯЮЩ ЛЕГАЦИЯТА:
/п/ *Ив. Т. Икономов*[33]

[Резолюция: "За Изповедното Отделение"]

ЦДА, ф. 166 к, оп. 1, а. е. 185, л. 15а-18. Оригинал. Машинопис.

22

Поверително писмо № 28893 на Министерството на народното просвещение до МВРИ за желанието на българските села в Корчанско да имат учители българи

София, 11 ноември 1925 г.

Българи от селата от Корчанско, отстъпени от гърците на Албания, със заявление от 1.IX. т. г. молят да им се назначат учители българи - родолюбци, които да учат децата им на българско четмо и писмо и държат буден българския дух. За цялата Корчанска околия от 12 села ще им са необходими поне четирима учители. Достойното учителство в този край ще поддържа българския народен дух на населението, което ще служи за пример и подкрепа на българите в гръцко и сръбско /Костурско и Преспанско/. Жителите българи в този край са готови на всички жертви само да им се пратят достойни учители, понеже от тях всички по-събудени са избягали в Америка.

Горното, като се съобщава, умолява се Министерството на Външните работи и на Вероизповеданията да се вслуша в справедливото искане на въпросните българи из Корчанския край и разпореди по възможност по-скоро за задоволяване на молбата им.

МИНИСТЪР ПРЕДСЕДАТЕЛ
И МИНИСТЪР НА НАРОДНОТО ПРОСВЕЩЕНИЕ: *Ал. Цанков*[34]
ГЛАВЕН СЕКРЕТАР: *А. Радославов*
НАЧАЛНИК НА ОТДЕЛЕНИЕТО: [/п/ не се чете]

[Резолюция: "Да се запита Легацията в Тирана по въпроса"]

ЦДА, ф. 166 к, оп. 1, а. е. 185, л. 22. Оригинал. Машинопис.

23

Поверителен рапорт № 7 на управляващия легацията Иван Икономов до МВРИ за разговори с албанския министър на външните работи и директора на народното просвещение за откриване на български училища в Албания

Тирана, 7 април 1926 г.

Към № 6 от 25 март 1926 г.

В допълнение на донесението ми от 25 миналий Март под горний № чест имам да уведомя Поч[итаемото] Министерство, че Министрът на Външните Работи г. Врионй вчера ми каза, че по принцип нашето искане за назначение на учители за българското население в Южна Албания не среща пречки и че Правителството проучва деятелно въпроса за практическото му приложение. "За тая цел, ми заяви Министърът, ще трябва да се изработи един закон, който ще уреди тази материя съгласно Пакта за малцинствата. Надявам се, че тази работа ще се свърши до настъпването на идущата учебна година, която започва през Септемврий".

Днес посетих Директора на Народното Просвещение (Министерство няма, а само Дирекция. От това се вижда, че грижите за Народната Просвета и службите по нея не са достигнали до учредяване на отделно Министерство).

Директорът, когото поставих в течение на нашето искане, ми обеща да се занимае с най-добра воля за удовлетворението му. Той също ми потвърди, че ще бъде изработен закон, който да уреди просвещението на малцинствата в Албания. Тоя закон ще има в основата си постановленията на пакта за покровителството на малцинствата. "Назначението на няколко души учители за българските села, които да преподават българский език на децата, ще бъде толкова по-лесно, че и сега имаме в някои от същите села учители българи. Лесно ще се намери способ същите учители да бъдат натоварени и с преподаването на български език". Той се надява за новата учебна година да се успее с уреждането на работата. Същият прибави и следното разсъждение, което не е лишено от интерес: "Като родом от Янина, която сега принадлежи на Гърция, добре познавам гръцките стремежи върху Южна Албания. Ние имаме интерес да образуваме една здрава бариера от предано нам население по нейните граници. Ние имаме интерес да привлечем българското население". Аз използувах случая, за да изтъкна с каква готовност и възторг същото население посрещна през М. Декемврий 1924 година албанските власти, когато последните се явиха на мястото да го заемат по силата на решението на международната погранична комисия (до тая дата тия села бяха под Гърция).

Директорът ми каза, че в скоро време ще направи обиколка в свръзка с учебното дело в страната и че непременно ще посети Корчанско, Биглища и другаде, дето са нашите села.

Едно обаче треба да докладвам от сега на Поч[итаемото] Министерство: То е, че от думите и на Министра на Външните Работи и на директора на Просветата личи, че те схващат удовлетворението на нашето искане, именно назначението на учители за българското население и преподаването на матерния език да става в рамките на албанската училищна програма, като на българския език бъдат посветени известно число часове седмично.

Моля Поч[итаемото] Министерство да ми даде наставления по това, за да може да се застане от самото начало на едно правилно становище по въпроса, както и да ни се дадат наставления досежно плащането възнаграждението на учителите. Ако Министерството намира, че в случая треба да се действува пред тукашното Правителство за възприемането на една "Формула" досежно **преподаването** на българския език и досежно **възнаграждението**, която Формула да помири нашите желания с тукашните условия и схващания, тъй както са изложени по-горе, моля да ми се дадат нареждания, за да се съобразя и да действувам според тях или въобще да мога да предявя искания в точно определена форма. Ако се има предвид откриването на "частни" училища, подобни на нашите в Ромъния, мола да ми се дадат най-подробни упътвания.

Управляющ Легацията: *Ив. Т. Икономов*

[Резолюция: "Г-ну Цветинову за мнение! *Б[уров]*"]

ЦДА, ф. 166 к, оп. 1, а. е. 185, л. 36-37. Оригинал. Машинопис.

24

Поверителен рапорт № 10 на управляващия легацията Иван Икономов до МВРИ за новия законопроект за просветата на малцинствата в Албания

Тирана, 7 май 1926 г.

Към № 7 от 7.4.1926 г.
На № 875 от 21.4.1926 г.

В допълнение на донесението ми от 7 Април т. г. под горний № чест имам да уведомя Поч[итаемото] Министерство, че Министрът на Външните Работи г. Вриони ми каза, че Правителството работи от известно време и вече привършва един Законопроект досежно Просветата на малцинствата в Албания. С тоя законопроект ще бъде уреден и въпросът, който ни интересува, именно обучаването на децата в българските села в Южна Албания на матерния език.

Поисках да узная от Минстра по-важните постановления

на законопроекта, с цел да мога да разбера духа, в който è съставен последният и за да мога да представя на Поч[итаемото] Министерство по-пълно осветление. Но видях, че макар да завежда същевременно и Министерството на Правосъдието, под чието ведомство спада Главната Дирекция на Просвещението, а може би поради това именно, г. Вриони се чувствува доста залисан и не в състояние да ми даде точни осветления.

От Гл[авния] Директор на Просвещението узнах, че същият законопроект е току-речи готов и в най-скоро време ще бъде внесен в Министерския Съвет и после в Парламента: Камарата на Депутатите и Сената. С него се урежда въпросът за обучението на малцинствата, което се свежда към определянето на известно число часове седмично за преподаване на матерния език. Но общият дух на законопроекта е спазването на албанската училищна програма, тъй както имах честта да изложа в рапорта си от 7 Април т. г. № 7 заключенията си от разговорите си с Министра на Външните Работи и с Гл[авния] Директор на Народното Просвещение.

ПОВЕРИТЕЛНО сега можах да узная, че същий законопроект е насочен срещу самостоятелните училища, каквито имат напр. Гърците в Южна Албания, именно в Северния Епир. С новата правителствена мярка се цели туряне край на усилията на чуждите пропаганди да сеят национален прозелитизъм в Албания.

Като всеки законопроект, а особено поради идеите на които се явява израз, тоя законопроект се намира засега още в поверителната си фаза. Понеже може да се предполага, че тая мярка няма да мине без известни дипломатически търкания, Правителството иска да го запази засега в тайна. Но при първа възможност ще имам грижата да се сдобия с препис и превода от него и ще имам честта отново да докладвам.

На всеки случай този е духът, в който е съставен законопроектът.

Управляющ Легацията: *Ив. Т. Икономов*

ЦДА, ф. 166 к, оп. 1, а. е. 185, л. 46. Оригинал. Машинопис.

25

Поверителен рапорт № 12 на управляващия легацията Иван Икономов до МВРИ за новия законопроект за народното просвещение и за предоставяните от него възможности за откриване на български училища в Албания

Тирана, 22 май 1926 г.

Към № 10 от 7 Май 1926 г.

В допълнение на донесението от 7 того под горний № чест имам да уведомя Поч[итаемото] Министерство, Законопроектът за Народното Просвещение в Албания е вече внесен в Парламента. Последният ще го разгледа в близко бъдаще с оглед да може да го гласува преди започването на новата учебна година.

От най-достоверен източник узнавам, че неговите постановления в главните си черти се свеждат към онова, що имах честта да докладвам досега досежно просвещението на малцинствата. Към казаното досега добавям и следното:

1. За малцинствата се предвижда назначението от Албанското Правителство и плащани от него учителски сили, които да преподават по официялната училищна програма, а същевременно да преподават и матерния език по известно число часове седмично. Това в рамките на бюджетните средства.

2. Там, гдето бюджетните средства не позволяват назначението на учители, местното население ще има правото да се погрижи само за издръжката на свои учители, които ще трябва да отговарят на условията, за да бъдат учители, съгласно Закона.

3. А в местата, гдето инородният елемент преодолява и гдето Правителството евентуално не е в състояние по бюджетни причини да назначи учители, там местното население ще може да представя кандидати, отговарящи на ценза, за да преподават на матерния език според официалната училищна програма, като издръжката им евентуално остава в тежест на населението. Известно число часове седмично треба да бъдат посветени на изучаването на албанския език.

Точки 2 и специялно точка 3 са тъкмо подходящи за българските села. Те напълно отговарят на нуждите на нашите сънародници. Последните ще треба да се погрижат да посочат на властта лица, които да заемат учителските места. А понеже от заявлението им от 1 Септември 1925 год. до Софийското Министерство на Народното Просвещение, споменато в отношението на последното до Поч[итаемото] Министерство на Външните Работи и на Изповеданията под № 28 893, препратено с предписанието от 26 мин. Януари № 60 до поверената ми Легация, явствува, че в същите села няма подходящи лица за учители, "понеже всички по-събудени от тях са заминали за Америка" и за това искат да им се пратят достойни учители от България, то остава да се подирят още отсега подходящи хора между съответните "Братства" в София, които лица да бъдат посочени на властта от самото население тук, съгласно тукашните наредби, като същевременно се обезпечи издръжката им по един благовиден начин.

По-добре би било, ако можеше да се намерят подходящи лица за учители измежду самото население. Такива засега, доколкото ми е известно, има две, които и сега са учители и биха могли да водят обучението на български език, а същевременно да преподават и албански. Понеже в заявлението от 1 Септември м. г. на въпросните села се иска назначаването на поне 4 учители за цялата Корчанска Околия, то ще треба да се подирят още 2-3 засега.

След посочването на кандидатите от София поверената ми Легация ще влезе във връзка със самите села, за да се нагласи работата и й се даде най-благовиден вид за по-сигурен успех. Затова пък е необходимо да отиде в Корчанско Драгоманът на Легацията, за което е искано разрешение с рапорт от 15 Февруари т. г. под № 3.

Управляющ Легацията: *Ив. Т. Икономов*

[Резолюция: "Да се съобщи Икономову, че по принцип сме съгласни да се предупредят двоицата кандидат-учители, които са там, че ще бъдат ангажирани, щом стане възможно. Да се потърсят други две лица тук за същата евентуалност. *Б[уров]*"]

ЦДА, ф. 166 к, оп. 1, а. е. 185, л. 47-48. Оригинал. Машинопис.

26

Поверително писмо № 240 на екзархийския заместник в Цариград Охридския митрополит Борис до МВРИ за подпомагане на свещеника Стоян Гюргинов, служил шест години в Албания

Цариград, 25 юни 1926 г.

ГОСПОДИНЕ МИНИСТРЕ,

Имаме чест да Ви уведомим, че Негово Благоговейнство свещеник Стоян Гюргинов, понастоящем временен енорийски свещеник в с. Мраченик, Карловско, дълго време е свещенодействувал в Албания, дето е извършил и една добра народополезна работа. Цели шест години той е работил при много мъчни условия и голяма немотия като енорийски свещеник в с. с. Стеблево, Кленье, Гиновец, Требище, Върбница, Мало и Голямо Острени, Пасинки и Тучепи. От м. март 1919 год. до м. септемврий 1920 год. е бил в с. Стеблево. След тая дата той се настанява в мънастиря "Св. Иван Владимир", който е близо до гр. Елбасан и от там е обзавеждал осем български села и е удовлетворявал насъщните духовни потреби на християнското еднородно нам население.

Български села от Дебърска епархия, които е посетил и които сега се намират в Албания, без свещеници са:

Обоки, Деоляни, Ърбели, Горно Кърчища, Клабучища, Кривци, Граждане, Върбница, Требища, Гиновец, Клене, Стеблево, Голямо Острени, Мало Острени, Пасинки, Тучепи, Отишани, Борово. А от Охридска епархия остава в Албания с. Лин и други още 14 чисто български села от Преспанско. Има още и други села от Корчанско, за които споменатият свещеник не може да ни даде точни сведения.

Той е напуснал Албания през м. януарий 1925 г., когато и заминал за България.

Ние имаме подробно описание от него за положението на повечето български села в Албания, които и понастоящем са без свещеници и учители. А те са бивши екзархийски села, които очакват Екзархията при благовремие да направи възможното за тях.

Ползуваме се от случая да Ви помолим и ходатайствуваме, Г-не Министре, да благоволите и отпуснете едно по-значително възнаграждение на споменатия свещеник за трудната му работа през тия шест години, тъй като отпуснатото му от почитаемото Ви Министерство едновременно възнаграждение от 10 000 лева за цялата му енорийска служба в Албания далеч не е достатъчно да задоволи големите му нужди и многото му дългове, които е натрупал при изпълнение на своя пастирски дълг през посочените шест години.

Призоваваме над Вас Божието благословение и оставаме

Ваш усърден молитствовател
ЕКЗАРХИЙСКИ ЗАМЕСТНИК,
✞ ОХРИДСКИ МИТРОПОЛИТ *Борис*[35]

ЦДА, ф. 166 к, оп. 1, а. е. 185, л. 52а-52б. Оригинал. Машинопис.

27

Строго поверително изложение на Перо Шанданов до Централния комитет и до Задграничното представителство на ВМРО за необходимостта от осигуряване на малцинствени права за българското население в Албания

[б. м.], 26 юли 1926 г.

Донесох устно на някои от чл. чл. на Ц[ентрални]я К[омитет] и З[адграничното] П[редставителство] за причините на моето връщане и за положението в Албания. Иска ми се да вярвам, че тоя важен въпрос е обсъждан с нужното внимание и бързина, защото неразривно е свързан с дейността на ВМРО в Бит[олския] Революционен окръг.

В свързка с многото и разнообразни положения, в каквито се намира горният въпрос, считам за дълг да обърна особено внимание на следния факт: Сега се разрешава в Албания въпросът за малцинствата. Под албанско владение се намират около 22 македонски села, населени изключително с българи. Смятам, че българското правителство съгласно мирните договори е длъжно да се погрижи за съдбата на тия села. Понеже повдигането на тоя въпрос от страна на българското правителство би предизвикало буря от негодование сред сръбските политически кръгове, мисля, че българското правителство в желанието си да не дразни сръбското, няма да го повдигне горния въпрос.

Обаче разрешението на тоя въпрос в полза на населението е от голямо морално и тактическо значение за нас, поради което ВМРО е длъжна да се намеси с всичката си енергия и мощ за разрешението на тоя въпрос. Не стори ли това, смятам, че ВМРО напуска позициите, които са начертани от общия конгрес. Смятам още, че тя е абсолютно безсилна /или по някакви непонятни мен съображения иска да се представи за такава/, щом не може да защищава позиции като горната или пък е в пълен плен на управляющите днес България. Защото, ако ние влезнахме, т. е. ВМРО, в кърваво стълкновение с дружбашката власт, само задето последната се явяваше като пречка на целите и действията на ВМРО, смятам, че не можем да останем хладни зрители на последните действия на сегашното българско правителство, защото ще бъдем осъдени и от историята, и от поколенията.

При това положение на нещата за мен се явява вече въпрос на съвест и революционна доблест: дали бих могъл да остана и занапред член или пък съчуственик на ВМРО, която е на път да дерелира от решенията на общия конгрес, вписани в общата конгресна резолюция.

Смятам, че това мое мнение се споделя и от други членове на ВМРО и при това заемащи отговорни постове.

Затова, моля двете върховни тела на ВМРО да обсъдят по-обширно редицата изникнали въпроси и с едно устно или писмено изложение да ни осветлят по всички важни въпроси, за да не осъмнем някой ден в страшна безпътица: едни с вериги в подземията на затворите, а други с пронизани тела.

С другарски поздрав
П[еро] Ш[анданов][36]

ЦДА, ф. 1932 к, оп. 3, а. е. 95, л. 1. Препис. Машинопис.

28

Поверителен рапорт № 25 на управляващия легацията Иван Икономов до МВРИ за съгласието на албанската Дирекция на народното просвещение да се назначат учители по български език в българските села в Албания в рамките на албанската училищна програма

Тирана, 16 април 1927 г.

Към № 12 от 22 Май 1926 г.

Господине Министре,

Преди една седмица говорих на Министра на Външните работи по въпроса за назначението на няколко души учители, които да обучават децата в българските села в Албания. Той погледна благосклонно на това искане и обеща да говори на Главния Директор на Народното Просвещение, който при липсата на титулярен Министр е фактически разпоредител в тая област.

Днес посетих Гл[авния] Директор на Просвещението, пред когото поднових миналогодишните разговори на същата тема. Това направих по свой почин, макар последний ми рапорт от 28 Май м. г. № 12, с който бях молил Почитаемото Министерство на Външните Работи и на Изповеданията да нареди потребното да се подирят подходящи лица за учители между съответните братства в София, - да остана без отговор.

Понеже в заявлението си от 1-ий Септември 1925 г., препратено от Почитаемото Министерство на Външните Работи и на Изповеданията до Легацията в Тирана с поверително писмо № 60 от 26 Януари 1926 г. селата от Корчанско сами казват, че у тях няма подходящи лица за учители "понеже всички по-събудени от тях заминали за Америка", в поменатий по-горе рапорт № 12 бе изтъкнато, че в случая не остава друго, освен да се намерят в България подходящи лица, които след споразумение на Българската Легация с въпросните села да бъдат представени на местната власт за одобрение, като същевременно се обезпечи издръжката им по един благовиден начин.

Днес с новото повдигане на въпроса поисках да узная какви са изгледите за едно благоприятно разрешение.

Главният Директор ми отговори, че нищо не пречи за назначението в българските села на няколко души, които същевременно да преподават и български език. Той прибави, че е бил сезиран преди няколко дена от тукашното Министерство на Външните Работи вследствие на моите постъпки от миналата седмица.

След обстоен единчасов разговор дойдохме до следното споразумение:

1. Посредством местната училищна инспекция тукашната Главна Дирекция на Просвещението ще събере още сега точни сведения дали има между населението хора, които могат да бъдат назначени за учители по български език.

2. В случай, че не се окажат, тогава населението ще посочи подходящи лица измежду своите сънародници, понастоящем живущи вън от Албания (това означава, че ще се намерят чрез посредството на Почит[аемото] Министерство на Външните Работи и на Изповеданията в София и Легацията в Тирана, която ще бъде в контакт с въпросните села), които лица ще бъдат представени на местната училищна власт за одобрение.

3. Досежно издръжката на тия учители лесно ще се намери един модус, като някои бъдат плащани от Албанското съкровище, а други от самото население или едновременно от две места в определен размер.

4. На всеки случай, поне на първо време, тия учители ще трябва да се числят официално в Албански училища, по албанската учебна програма и да бъдат натоварени с преподаването няколко часа седмично[на] български език.

Тая ситема засега е най-приемлива, според мене. Важно е да се постави здраво начало и да се закрепи. После, след няколко години, придобитото положение ще може да се разшири, като се увеличат часовете по български език и постепенно училищата едно след друго се превърнат в **български**. Но изведнъж не може. Подозренията и противодействията са още големи и нямаме интерес да осуетим още от начало едно хубаво дело.

Законопроектът за Народното Просвещение, за който докладвах в рапортите № 10 и 12 от 7 и 22 Май 1926 год., не е минал още през двете законодателни Камари. Гл[авният] Директор на Просвещението обаче ме увери, че това няма да попречи на уреждането на нашия въпрос.

Отворих тия разговори, за да може всичко да се уреди до м. Септември.

За хода на работата ще Ви държа в течение. Засега, докато не се установи къде и колко учители ще трябват, не трябва да стават назначения.

Приемете, Господине Министре, уверение в отличната ми почит.

Управляющ Легацията: *Ив. Т. Икономов*

ЦДА, ф. 166 к, оп. 1, а. е. 185, л. 59, 64. Оригинал. Машинопис.

29

Поверителен рапорт № 27 на управляващия легацията Иван Икономов до МВРИ за готовността на албанското правителство да назначи български учители

Тирана, 27 април 1927 г.

Към № 25 от 16.4.1927 г.

Господине Министре,

Чест ми е да Ви уведомя, че Управляющий Министерството на Външните Работи и Министр на Финансите г. Фейзи Ализоти, когато ме посети на първия ден на Великден - 24 того, - ми съобщи, че Министерският Съвет се занимал с предявеното от мене искане за назначение на учители, които да преподават български език в българските села, и че Съветът се отзовал благосклонно по тоя въпрос. Главната Дирекция на Народното Просвещение е натоварена да събере сведенията, изброени в точка 1 на поверителния ми рапорт № 25 от 16 того.

След около 20 дена ще се срещна отново с Гл[авния] Директор на Просвещението, с цел да узная събраните чрез Училищната Инспекция в Корча данни за наличността на лица, които могат да бъдат назначени за учители.

Според тия събрани данни, за които ще Ви донеса своевременно, ще има да се пристъпи и ще се подирят хора и в България.

Добре е още отсега:

1. Да се влезе във връзка със съответните Братства в София, за да се подирят такива лица и да се имат предвид; и

2. Да ми се разреши, ако одобрявате, да командировам веднаж, когато се появи потреба, Драгомана на поверената ми Легация г. Поповски да отиде до Корчанско да посети българските села, на които покрай другото ще съобщи имената на лицата, които те - селата - ще трябва да представят на властта като избрани от тях за учители, в случай че между населението не се окажат такива. Само след одобрението на последните от властта ще трябва да бъдат назначени в София. Работата трябва да се опече добре, че тогава да стане назначението на хората и да тръгнат за насам.

В противен случай има се опасност да не бъдат допуснати в Албания под никакъв предлог.

Благоволете да приемете, Господине Министре, уверение в отличната ми към Вас почит.

Управляющ Легацията: *Ив. Т. Икономов*

ЦДА, ф. 166 к, оп. 1, а. е. 185, л. 65. Оригинал. Машинопис.

30

Изложение на Боян Дановски до Централния комитет на ВМРО за мисията му в Албания по проучване на условията за нелегална дейност и за среща с български затворници в Корча

[*Рим, 1927 г.*]

От трите задачи на пътуването ми в Албания смятам, че двете можаха да се осъществят, т. е. 1/ да се разучат условията за пътуване в страната и 2/ да се срещна със затворените в Корча. Третата цел - разговор с Председателя на Републиката[37] - биде осуетена от обстоятелствата, които ще изложа.

В Бари пристигнах в деня, в който се разгласиха движенията на Сръбско-албанската граница. Властите бяха в движение, чух че готвеха специален влак за семейството на Президента, а говореше се, че и той бил ранен и пр. Срещнах Димче и взех от него сумата, която трябваше да нося.

На пристанището сноват доста любопитни хора, повечето албанци. Добре е значи - при нужда - качването на парахода да става малко преди тръгването, по мръкнало. Италианските власти взимат паспортите и ги връщат после, през пътуването. Никакви трудности. Пътува с мене и друг българин, агент на дружес[тво] "Балкан" /Гаврил Рашков/, получил виза в София, но заобиколил Сърбия, за да няма неприятности. Албанците на парахода разпитват охотно, но струва ми се, че специален шпионин нямаше.

В Драцо от кея отидох направо в митницата и оттам се върнах в бараката на полицаите. Но никой не спира да иска паспорт. Ако човек тръгне с някакъв незначителен пакет и слезе от парахода без него, т. е. без никакъв багаж, може да се смеси с местните хора, да влезе в града и да вземе автомобил. Лесно е по такъв начин да избегне прегледа на паспорта. Полицаят, като виде български паспорт, се позамисли, запита другаря си, но след обикновените въпроси ни пустна /къде отиваш, какъв си и пр./ На самото място има автомобили за Тирана.

Преди да се влезне в столицата, има преглед и записване на всички пътници, т. е. преглед на паспорта, който и бива задържан, за да бъде повърнат от полицията в Тирана преди заминаването.

В Тирана се явих в легацията. Икономов заяви, че знаел за пристигането ми. После узнах, че Римският албански консул телеграфирал на Външното М[инистер]ство в Тирана, а то е съобщило на нашата легация.

Нашият представител е добър готвач и отличен гастроном. Всички му се смеят - албанци и дипломати. Страхлив е и не се среща с никого.

Поповски, напротив, е приятел на всички, малки и големи. Веднага се усъмни в мене и почна да загатва. Моето мнение за този човек: способен, неустановени идеи, прекалено амбициозен, решен да прави големи комбинации. И от него и за него узнах извънредно много неща, но смятам, че не бе тази целта на пътуването ми. Депутатът Еребара ме помоли да съобща - лично или чрез българския министър в Рим - на Ляпчев[38] да преместят веднага Поповски, защото е заподозрен във връзки с комунисти и федералисти и принася голяма вреда и на Албания, и на България. Същият каза и за Икономов, че е неспособен за нищо. /Еребара е баща на български военен възпитаник/.

В Албания се запознах с много видни лица. З политическите настроения ще изложа впечатленията си по-долу.

НЕМИСЛИМО Е - ако наши хора отиват в Албания - да се отбиват в Тирана. Градът е пълен с агенти и шпиони, а освен това всеки българин там веднага бива заподозрен във връзки с организацията. Сърбският секретар, щом се запознах, запита дали съм се спирал в Белград и в кои градове на Албания ще ходя. А и компанията на нашия секретар вече възбужда подозрение. На излизане от града - при полицейския пост - стражата веднага ми заговори на български: значи точно предизвестена. И пак записа името и за къде отивам.

Пътят минава през Дурацо, където човек може да мине съвсем незабелязано. Взех веднага автомобил за Елбасан, където пристигнах вечерта късно. Келнерът в хотел "Адриатик" - сърбин, много подозрителен. Хората много любопитни. Един полицай дойде в ресторанта и взе паспорта. Но тук, както въобще през цялото пътуване, НИКАКВИ ЯВНИ СПЪНКИ. Поповски настоя в Тирана да си взема с М[инистер]ството на Вътрешните работи открит лист, като български журналист. Този лист, както и другото специално писмо от българската легация в Рим, не ми послужиха никъде освен пред Икономов.

Между Елбасан и Корча - в Кюкс - автомобилът спира. Постовите войници питат шофьора какъв съм.

Един от най-опасните пунктове е Поградец. Автомобилите спират пред полицията. Пак разговор с шофьора, без записване и преглед. Шпиони в изобилие.

До Корча и в Корча се влиза спокойно. Вечерта в ресторанта дойде полиция и взе паспорта ми.

Въобще в Корча властите бяха извънредно любезни. Посетих комисаря, началника на джандармерията и префекта. Може би бяха уведомени от Тирана за пристигането ми. Префектът изглежда човек благороден и със симпатии към нас. Все пак трябва да се има предвид, че персоналът на затвора - стражарите - са били сменени: явно за да ограничат и наблюдават директора. Запознах се с журналисти и др. И за тукашните политически настроения ще пиша по-надолу.

Връзката с Кочо бе много трудна, защото усетих, че ме следят. Срещнах и директора - Златка. Отначало заяви, че срещата със затворниците Е НЕВЪЗМОЖНА: главно, както казах, сменили хората му. Заяви също, че чрез официялни постъпки няма да успея да ги видя: само ще разберат властите защо съм дошъл. След дълги увещания и настоявания - от моя и от страна на другарите в кафеза - той се съгласи. Дъждът и тъмнината благоприятствуваха. Промъкнахме се незабелязано.

За срещата и за разменените впечатления - Горов[39] сам писа писмо, което предадох.

Засега момчетата са покровителствувани от Златка и са сравнително добре. Поддържат връзка с вътрешността. Но всеки момент могат да им напакостят - знае се как или най-малко да уволнят Златка. В такъв случай всичко пропада. Горов изключва възможността за бягство. Той е бодър духом, но, разбира се, с нетърпение очаква да види слънцето. Разправи ми за дейността на предателите по селата, но пак вярва във верността на селяните.

Поръча следното:

1. Да се остави един запис от около 100 долара у Кочо.
2. Да се пратят значки и подаръци /чифте кожено палто/ на Кочо и Златка.
3. Да се разучи въпросът за основаване фабрика за платове в Корча. Под предлог, че са работници, механици и пр., така ще могат да се укриват и препращат навътре наши момчета.
4. Да се издържа Филе и семейството му във Валона или Саранда като пункт за минаване навътре.
5. Да се направи нещо за повдигане духа в Сербезов, който е бил заплашван и въобще доста отпаднал духом.

Другото момче помоли да се има грижата за семейството му в Хасково.

Кочо и Златка са много ценни и предани. Златка дойде при мене късно през нощта - преди да си замина - и трогнат до сълзи ме прегърна и даде обет да направи всичко за свободата на Македония.

Никой не подуши срещата. Тръгнах веднага назад, без да се спирам в Поградец и Елбасан, по настояването на Горов. Той заяви, че една среща с Хюсеин ще засили подозренията, че работил в съюз с опозицията против сегашното правителство. А за другаря, затворен в Елбасан, Горов се нае сам да му прати пари, а и да го ободри.

Връщането стана пак без спънки, дори пред Тирана не ми взеха паспорта. Икономов и Поповски поотделно разпитваха дали съм срещал някои българи в Корча. Икономов също пита дали съм виждал ген[ерал] Прот[огеров][40] в Рим. Въобще от всичко личеше, че Икономов се съмняваше, а Поповски бе почти убеден в мисията ми. Една малка непредпазливост на семейството на Димче още повече го увери. Ето защо се постара с всички сили да ми втълпи идеите си.

Чаках няколко дена в Тирана с надежда да бъда приет от Председателя. Икономов се отказа да действува официално. Все пак бих могъл да сполуча сам чрез познанствата, които завързах, но Поповски “побърза” да ми “услужи”. Депутати ми казаха, че щом той се е заел, разбира се, че няма да сполуча. Много е вероятно нарочно да ми е попречил.

Струва ми се, че един разговор с Президента би разрешил много неща.

В Дурацо - на връщане - се видях с италянския консул. Щом чу, че съм българин, заговори за македонското движение. Бил е офицер в Елбасан и организацията го предупредила за едно сръбско нападение. Оттам започва симпатията му към движението. Познава и хвали Кастолди[41] и Лоди. Мисля, че може да бъде полезен. И той загатна за неспособността на Икономов.

Пътувах в парахода с Албанския пълномощен М[ини]стър в Рим. След обикновения разговор и той зачекна македонския въпрос, пита кои управляват организацията и дали познавам ДВАМАТА, които са били в Рим. Общото впечатление:неискрен човек, загрижен най-вече за кариерата си.

Слязох нарочно във Валона. И тук може при нужда да се слезе незабелязано, особено нощем. Има много италянци и човек, който говори езика им, може да се смеси с тях.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

1. Минаването на наши хора: струва ми се главното условие е да има доверен шофьор.

ВТОРО, смяна на легационните хора в Тирана.

ТРЕТО, създаване в КОРЧА /Берат или Кавая/ някаква привидна търговска работа.

Както е сега положението, може човек да слезе в Дурацо. Ако има паспорт за показване, ще каже напр., че отива за Пекин или Кавая. Ако не, ще слезе без багаж, ще се смеси с хората и ще мине незабелязано. Довереният шофьор чака и тръгва веднага - НЕ КЪМ ТИРАНА - а към Корча. Пред Поградец автомобилът се разваля и човек влиза незабелязано пешком в града. Но ако трябва да се отиде в Корча - пак е лесно да се избягнат разпитите в Поградец. В Корча има доверена къща. Оттам до селата пътят е свободен.

Горов пък предлага слизането да става във Валона или Саранда и оттам през Берат за Корча.

За шофьор имам предвид едно албанче, което е познато там, та не го спират.

Тук е мястото да спомена за моето намерение да мина във вътрешността, щом условията позволят. Говорих с Горов, с когото се надявам скоро да стъпя на македонска земя.

2. ВРЪЗКИ С АЛБАНЦИ.

Моля да ми се съобщи дали е полезно да поддържам създадените в Албания връзки - било с журналисти, било с политически лица. Утре ще пратя първа статия на Демократическия Сговор[42]. Ако я напечатат, албанците ще я преведат, както и следните. Това ще помогне малко за настроението. Обаче тук изниква въпросът дали пред албанците трябва да поддържам строго маската на български журналист или може предпазливо да се загатва за македонските работи.

“Газета е Корчес” е съгласна да печата мои изявления.

Разбира се, при тази работа две неща са много важни:

I, че аз политика много не разбирам.

II, че не мога да напиша нито един неискрен ред.

Ако при това положение мога да допринеса нещо за великото освободително дело - освобождение на робите в Македония, - с радост ще му посветя ума, тялото и живота си.

3. ПОЛИТИЧЕСКО ПОЛОЖЕНИЕ.

Тирана е най-интригантската столица в света. Всеки мъти водата както може, а самите албанци са се смаяли и незнаят накъде да тръгнат.

Председателят се е затворил в двореца и никъде не излиза. Приема само най-доверени хора, за които казват, че са най-неспособните. По-видните и интелигентни албанци или са плащани от Сърбия и подмолно работят против Ахмед Зогу, или са се примирили с личността му, но не одобряват хората и политиката му. От Сърбия се страхуват, но мразят Италия, която води неразумна политика и губи всички симпатии /особено след заема и банката/. Никой не ми каза добра дума за пакта, дори и един Еребара, който се бои от смутове и не желае да стават промени. Хора като Фазли Фрашери още поддържат необходимостта от балканско споразумение, макар че признават неразумността на сръбския шовинизъм. Голямо влияние има Мехмед Коница[43]. С мене беше много предпазлив. Предполагам, че той и Фрашери, дошъл специално от Корча в Тирана, готвят нещо. Коница е разочарован от Зогу и - мое предположение - клони към Сърбия. Пътувах с неговия секретар и с най-добрия му приятел - Махмуд бей, бивш турски консул, сега живее в Лондон. Във влака Махмуд бей се отпусна и ми каза, че Коница се готви скоро да заеме първенствующа роль в албанската политика. “Чакам близки и важни събития”. Вероятно Коница скоро ще ходи в Париж. Мисля, че ще е полезно да поддържам кореспонденция с Махмуд бей, който си дава адреса при Коница. /Махмуд ходи в Албания по финансови сделки, искал да осигури банката за една английска група капиталисти, но му искали големи рушвети и не успял/.

Фрашери, който също мрази Италия, намира, че единствената истинска подръжка може да даде Англия.

Обаче изобщо едно установено мнение няма. Мнението създават парите и кафенетата.

В цялата тази бъркотия България не влиза в никоя сметка. Тя е за сметка на двете плашила: Италия и Сърбия. Всички са ни много признателни и само толкова. Нашият М[инист]ър говори само с кокошките, а секретарят гони големи комбинации.

Така че македонското движение не може да очаква сериозна подържка, докато обществото там не се успокои от кошмарите си. За Димче, за затворените другари, за Ц. К. често се приказва тук-там, но предпазливо, както се пипа горещо желязо. Сам аз много издалеч загатвах за въпроса, защото трябваше да се предпазвам от подозрения. Но намирам, че би могъл да се направи опит: да се натовари човек да говори с най-видните хора направо от името на Организацията.

Изложението написах набързо, та много подробности са изпуснати. Тях съобщавам устно на Наумче.

Б[оян] Д[ановски][44]

ЦДА, ф. 1932 к, оп. 3, а. е. 95, л. 2-5. Препис. Машинопис.

31

Писмо на Георги Попхристов до Центалния комитет и Задграничното представителство на ВМРО за условията за нелегална дейност в Албания и за необходимостта от промени в организацията на досегашната дейност

Дурацо, 11 август 1927 г.

Драги другари,

В друго едно писмо съобщавам, че двамата другари П. Ангелов[45] и Заринчев[46], пътувайки в Поградец, са задържани и откарани в Корча. Никакви молби и застъпничества не помогнаха, направени от приятели: след два дена обратно върнаха ги назад чрез Авлона. Да се прави опит тепърва било на ново с тях, било за някоя група оттам, ако досега не е тръгнала, излишни разходи ще се правят. За П. Ангелов пиша да си замине, защото и без това той бе наклонен, а Заринчев да почака в Бари и направи повторно опит за тук. Аз с Трайков използувам времето, като се заех да пресъздавам, доколкото ми е възможно, базата тук. Влезнал съм във връзка с всички наши приятели, които изказват готовност да ни услужват, после организирам нашите български села. Досега върви добре. Вярвам и се надявам даже при това не много променено от лани положение на работите в Албания да може да се прекара зимата тук. Има условия за престояване и за работа, което ще зависи много и от хората, що ще останат. Трябва да се подбират такива, които да са със силна воля и желание за работа, да са приспособими към характера на страната, да са решени на лишения и мъки, най-важното да имат присърдце самата работа, а не както досега е вървело.

Всеки гледал да мине и замине. Нека си признаем, че до известна степен и ние самите сме виновни да не можем да се затвърдим тук в тази естествена база. Слаби сме във всяко едно отношение, ето защо даде им се пълна възможност неприятелите да ни атакуват по всички линии. Миналото не трябва да се повръща, без да се постараем по всякакъв начин да се закрепим и засилим, защото без туй съвсем сме компрометирани и изгубени за действие в западния край на родината.

Мъча се да създада преки връзки с вътре. Надявам се, много да успея по цялата граница да устроя канали и връзки с вътрешните главни центрове. Откъм Гърция по се отдава и съм наредил редовно да се пращат вестници и кореспонденция; често дохождат хора от вътре на пазар в Биглища. Засега слабо върви откъм Сръбско, но има признаци да се поразслаби стегнатото положение по границата, тогава влизам във връзка с Дебър, Струга, Охрид, Ресен, Битоля и др. Пратил съм куриер за опит. Надявам се доста нещо да се стори било за връзка с вътре за литература и сведения, било тук да се подготвим за идущата пролет за по-активна дейност. Това лято, се видя, изгубено е, ако бяха ги оставили двамата другари, щях да образувам групи, но сега за жалост сам съм. Какво става с оная група за през реката? Дано тя да е изпратена. Очаквам Перо[47] и той го няма. Той трябва да дойде непременно поне с един другар. Кажете на брега няма такива спънки; щом дойде в Елбасан, веднага да се обади на Кочо Гърмени; ще му се изпрати автомобил и човек да го вземе. Какво стана [с] учител[ския] въпрос за българ[ските] села? Аз накарвам всички села да подадат заявления до властта да искат българ[ски] учители и това ще го направят, но трябва да бъдат подкрепени непременно от българ[ския] агент. Друго, трябва да се изпратят чрез същия или чрез Цариград черковни книги на всяка цена, защото иначе даваме възможност на сърб[ската] и гърц[ката] пропаганди да се ширят, губим почва. В село Връбник намерих изпратени черковни книги и др., също и парична помощ за черквата. Този въпрос е много важен и да се обърне внимание: гледайте да се свърши нещо положително и тактично, а не както досега - умните докато се наумуват, лудите ще си свършат работата. Друг един важен, стар и болен въпрос е, в Тирана да има

наш човек. Кой се тъкми на мястото от Поповски? Ами това говедо Икономов още ли ще се търпи? Право да ви кажа, нека малко се позавземем, ще помисля нещо и за неговото махване от там. И тъй в заключение казвам, другари, следното да се стори, ако искаме да върви работата:

1/ На Зогу, който е доста изплашен от ВМРО, според казването на негови близки хора, трябва непременно и категорично да се искат нашите скромни условия;

2/ Вместо Поповски и Икономов да има наши приятели;

3/ В Рим трябва да отиде един от З[адграничното] П[редставителство], най-добре Лоенгрин[48];

4/ Тук трябва да има постоянно от нас човек, който да дирижира положението и поддържа връзката лична с приятелите;

5/ В българ[ските] села да се назначат учители и то под ведомството на Екзар[хията]; и

6/ Пари трябва да има повечко за набавяне на материяли, особено на взривни /последните от Рим/.

Друго особено няма. Пишете нещо от там.

С братски поздрав *Форов*[49].

П. П. Трайков боледува и не може да остане повечко време; смятам да го изпратя да си дойде, в такъв случай оставам съвсем сам, което е непрактично и опасно в тази дива Албания. Все трябва да дойде Перо.

Адрес: Albania, Durcé, Zoti Jlo Budime (за Форов)
Han Alo Bey

ЦДА, ф. 1932 к, оп. 2, а. е. 89, л. 3-4. Препис. Машинопис.

32

Изложение на Пецо Трайков до Централния комитет на ВМРО за условията за нелегална революционна дейност в Албания и за необходимостта от подмяна на служителите на българската легация

[б. м.], 21 ноември 1927 г.

Другари,

Положението на нещата в Албания, както и в поробената ни родина, от ден на ден се изменява и заради това всекидневно получавате информации. С настоящето не целя толкова да ви опиша променливото положение, колкото да ви посоча начина на някои наши действия, които трябва да насочим, за да може навреме да парираме всеки неприятелски удар.

АЛБАНИЯ

Дългото ми пребиваване в тази интересна страна, която можах добре да изуча благодарение на това, че изучих албански език, - ми даде възможност да проникна в душата на този, колкото див, толкова наивен и симпатичен планинец - албанец. Той е беден. С много трупани пари сърбите почнаха да го покварват. Те искаха по този начин да добият силно влияние, като постепенно се докопат до Адриятика и направят Албания своя колония и послушно оръдие; обаче навреме се сетиха албанците и ги спряха, но не още окончателно са спрени, тъй като сърбите си служат с подмолната борба, която водят, използувайки неволниците на Ахмед Зогу. Последният не се ползува с болшинството от народа, внушава обаче страх. Той всичко знае що става и от него всичко зависи. На всички казва да и после нищо не изпълнява. По официялен ред мъкне пари от италянците, а тайно от шумадийците. Сега вече със сключване на отбранителния съюз между Албания и Италия последнята ще трябва да му е напълнила джебовете и да си е послужила даже и със заплашване. Голямата част от недоволниците ще му целуват крака да ги приеме на служба. Тези /недоволниците/ твърдят, че властта е в ръцете на неграмотници и крадци. Зогу още няма кураж да изпъди крадците /и явните агенти на сърбите - Муса Юка, Ешреф Фрашери, Наим Старова и пр./ Страх го е да не увеличи броя на недоволните.

Затова пък набляга извънредно много на войската, за която се харчи една трета от целия бюджет на държавата /около 12 - 13 мил. франка златни/. Целта му е, когато създаде една силна войска, на която да може да се опре, да се наложи. Крал ли ще става, диктатор ли - Бог знае! Ведно с организирането на войската гледа постепенно да се отърве от наемниците, с които е дошъл от Сърбия.

Италянците пак гледат вятъра: ако видят, че им служи Зогу добре, може да му помогнат да стане и крал. За всеки случай те си поддържат връзка и с опозицията. Възможно е пронунциямento /военен заговор, за да го свалят/. Големи шансове нямат. Те /заговорът се крои от средата на албанските

офицери, в който участвува и Али Еребара/ са се надявали, че Сърбия ще им помогне, но италянците ще ги разгонят. Ако тоя затговор предприеме нещо - от това може да се предизвика война.

Ахмед Зогу на нашата организация не гледа с лошо око, но не и с много добро. Последното се дължи на подлата дейност на велзевула Поповски, който до голяма степен беше го заблудил върху нашите работи. И постоянно го плашеше, че сме му най-големи врагове и че го дебнем, за да го убием. Необходимо е да се влезне в контакт със Зогу и вярвам след обяснението ще ни бъде много полезен. Той иска и нас да лъже: едновременно подпомага и на федератистите.

Проявената пакостна дейност от това жалко същество - калта на Македония - Поповски, който бе заслепен от блясъка на чуждото злато и обхванат от стремлението на гнусната си душица да нанася злини на родните си поробени братя, не се спира пред нищо, за да хули и клейми ВМРО, да руши нейните основи - съградени с кръвта и потта на хиляди македонски синове, сложили костите си за съграждането на свещената сграда - свободата, - доста много ни попречи за правилния ход на работите ни в поробената ни родина.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ.

Значи има да лекуваме оставените рани от Поповски и да се борим срещу силния сръбски шпионаж. С първия почти е ликвидирано. Самия Зогу го разбра напоследък. Остава ни да се справим със сръбския шпионаж, който е много засилен - с пръскане на много злато - и докарване на много леки жени и пр.

И трето, което най-много ни интересува и което е от жизнено значение за освободителното дело в Западна Македония - **как може да създадем горе-доле добра база в Албания**. Оттук как трябва да се действува и с какви средства и начини, е отделен въпрос, който други път ще поставим на обмислюване. Според мен трябва да се обърне внимание на следните точки:

1. Смяна на българ[ския] дипломатически представител в Тирана. Докарване на друг по-деятелен, тъй като Икономов пречи не само на нас, но и на България. Станал е посмешище в Тирана пред чужденците. Или най-малко назначаването на секретар, който да бъде наш съчувственик поне. Защото ако

упорствува българ[ското] правителство да го държи, тогава заедно с вашето съгласие ние ще намерим начин да го изпъдим от Тирана.

2. Да може да се въздействува на българското правителство да направи отстъпки за откриването на българ[ски] църкви и училища, каквито албанското правителство е наклонно да даде, стига да се направят постъпки по официялен ред от българ[ското] правителство. По този начин ще се създаде по-близък контакт с албанския народ, между който имаме много приятели и привърженици. Тогава учителят и попът ще има да изпълняват ролята на най-добри организатори и пр.

и 3. Едно разбирателство с Ахмед Зогу, особено сега при тези благоприятни условия.

Ако от тези три точки нищо не ще може да бъде изпълнено, то тогава ще трябва да опитаме следното:

1. Да изпратим наши хора, като Дановски, в Тирана, така също в Дурацо, Авлона, Корча и Биглища. В пристанищните градове хората ще служат като търговци, журналисти или някои професии ще изпълняват. Така също и в другите градове. Ако само така седят без работа, веднага ще бъдат посочени на властта от сръбските шпиони. А пък щом като за един наш човек се научат, положително тогава албанската власт не може го поддържа, а ще го изпъди. Необходимо е да се изпратят хора, които да са по-отракани, ако няма интелигентни. Да бъдат скромни и [да] не произвеждат около себе си шум. Тези хора ще бъдат в контакт със селяни от българ[ските] села, както и албански наши приятели. Тяхната цел ще бъде постепенно да си създават връзки и ятаци за престояване скрито на нелегалните групи, които ще отиват и се връщат от Македония. Така също [да] препращат тайно групите, на които им идва редът за почивка. Абсолютно да няма никакво движение на наши хора, защото не може ни търпя албанската власт, тъй като веднага пред нея се правят постъпки от сръбска страна, която ги обвинява, че формират и дават подържка на нелегални групи.

Чрез легалните хора ще се изпращат вестници и пр. за вътре, с където ще се създадат тесни връзки, като се използуват албанци шофьори и пр., които отиват за Македония. Така че и в краен случай да няма нелегални групи, пунктовете ще бъдат с вътрешното население във връзка. Ще се поддържа

връзка и с албанците наши приятели, които от време на време по някой се подканва тука на гости.

и 2. След като се изпратят хора по гореспоменатите градове, тогава, както досега практикувахме /в краен случай/, ще пращаме на групи по двама под булото на търговци и др., докато се приберат към българ[ските] села, където веднага да се формират и заминават вътре. Така че да не останем по никакъв начин без хора през лятото и по този начин да губим най-хубавото време. Особено при днешните условия на стеклите се събития на лоши отношения между Сърбия и Италия ние трябва най-много да бдим. Да не бъдем изненадани от войната, която да ни свари неподготвени. А в случай на война ние трябва да знайме какво да правим и най-важното всеки войвода да бъде в района си. Само тогава може да поставим нашите неприятели в тясно и да учудим света с дейността си. Иначе сме изгубени.

Отсега трябва да се обмисли и се спрем върху хората - пунктовите началници, - за да се изпращат, тъй като през зимата не дава съмнение, иначе през лятото, ако се изпращат, едно, че ще се усъмнят, и друго, ще бъде късно. Времето минава. Аз напълно вярвам, че щом насочим всички усилия към създаване една база за действия към Западна Македония, не само че ще сполучим, но ще бъде увенчано и делото с успех. Но трябват усилия, постоянство и труд.

Другари,

Като се има предвид здравата почва за проявяване голяма дейност на организацията ни в Западна Македония, не трябва да жалим нищо, за да преодолеем всички пречки, да преодолеем себе си, за да изградим светлия храм на свободата. Ние имаме здрав, запазен български елемент с бодър дух и непоколебима вяра. Обаче ние сме поставени на много тежко положение - далеч - Вардара и Албания. Цяла китайска страна ни обгражда! Едно голямо зло бе за организацията, че там бе изпратен Чаулев[50], който в много благоприятни условия за работа не се прояви, а хайлазуваше по Тирана и пр. и правеше политика. Тогава двете части на Македония щяха да координират действията си и нямаше да има тези лоши последствия за едната част. Защото след като сърбите съумяха достатъчно да сплашат едната част, сега насочиха всичките си усилия, за да тероризират населението в Западна Македония. Това не ще могат лесно да направят. Обаче за това трябва да вземем бързи мерки и подкрепим населението. **Повтарям пак, за да се прояви дейност вътре, необходимо е създаването на база** (макар и на ятачни начала) **в Албания**. Населението бодърствува. Който разправя обратното, лъже. С последните акции бяха във възхищение. В Ресенско са гуляли и пяли от радост - убийството на генерал Ковачевич[51]. Да не ни отчайва, че сръбската власт тероризира населението, напротив, това трябва да ни радва. Където има терор, има най-голямо недоволство и почва за работа.

Ние се борим за свобода и трябва дълбоко да вярваме, че ще я добием. От ден на ден събитията се стичат в наша полза. Политическото положение в цял свят е раздрусано. Възлаганите надежди след привършване на европейската война за настъпване мир и успокояване в света не се оправдаха. Казана на незадоволствата и несправедливостите почна да кипи с по-страшна сила, отколкото преди войната и очаква се да попадне само искрата и го подпали.

Почна световното разпределение на групи от страна на държавите. Всеки случай такова раздразнено състояние на политическите страсти щото се очаква и най-малкия повод да избухне и се разрази в една обща световна война, много по-страшна и катастрофална за света.

Приемете много сърдечни поздрави от всички другари, както и топли такива от поробените братя, които с хладнокръвие понасят страшни мъки с непоколебима вяра за близкия благополучен изход на борбата - извоюване своята независимост.

ДА ЖИВЕЕ СВОБОДНА И НЕЗАВИСИМА МАКЕДОНИЯ!
ДА ЖИВЕЕ БОРЧЕСКА МАКЕДОНИЯ!

С другарски поздрав *П. Трайков*

ЦДА, ф. 1932 к, оп. 3, а. е. 95, л. 7-8. Препис. Машинопис.

33

Рапорт № 103 на завеждащия легацията Апостол Грежов до МВРИ за преследвания на българи в с. Връбник, Корчанско, заради български надписи върху иконите и за изпратени там църковни книги

Тирана, 18 май 1928 г.

Надписите върху иконите на църквата в село Връбник, Южна Албания, Билищка околия, Корчански окръг, са били още от отдавнашно време български. Когато селото попадна под гръцко владение, гръцките власти са заличили българските надписи и са ги заменили с гръцки. Сега пък, понеже селото съставлява част от Албанската Република, селяните, сметайки се за свободни албански граждани с права на български миноритет, възстановили са пак старите си български надписи, а гръцките заличили. Префектът от Билища обаче, повлиян от гъркоманите в тоя градец, арестувал шест души като инициатори на това "голямо престъпление" и след като ги държал няколко дена под арест, освободил ги и ги глобил с по 50 зл. франка, като същевременно им заповядал да напишат пак гръцки надписи.

Освен това в същото село преди нещо два месеца е бил направен обиск в къщите на по-видните българи от полицията и им са конфискувани български буквари, вестници и пр. Те са получили наскоро след обиска от България и някои църковни книги, изпратени им по частен ред. Понеже селяните се страхуват да не би се направи втор обиск и им се заловат тия църковни книги, те запитват Легацията дали при тая евентуалност не би било добре да кажат, че им са изпратени от Легацията, за да избягнат по тоя начин по-голямо подозрение, че са ги получили по частен ред.

Драгоман: *Грежов*

ЦДА, ф. 176 к, оп. 5, а. е. 663, л. 1. Оригинал. Машинопис.

34

Поверителен рапорт № 16 на завеждащия легацията Апостол Грежов до главния секретар на Министерството на външните работи и изповеданията за пристигането на училищния инспектор Димитър Илиев и за допълнителни инструкции по неговата мисия

Тирана, 14 август 1928 г.

Един от най-важните въпроси, който трябва в най-скоро време да се разреши между Българското и Албанското Правителства, е въпросът за училищата и църквите на българското малцинство в Албания. Тоя въпрос, както виждам от преписката, е бил повдиган от бившия Управляющ Легацията, но е останал висящ, неразрешен. Дали Г-н Икономов при повдигането на тоя въпрос, както прочем и при третирането на всички въпроси, е действувал с такт и авторитет, дали е заемал позиция здрава, да се явявал с подготвена програма, в която предварително да е предвиждал всички евентуалности на отказ от страна на Албанското Правителство и с готова аргументация за подкрепа на тезата си, не знам. Като имам обаче предвид неговото държание пред властите през времето, когато бяхме заедно, и мнението за него на всички, които го познават, съмнявам се.

Аз не мога да права официялни постъпки по тоя конкретен случай, нито по друг, защото, както знаете, моите функции тук са строго ограничени от Министерството с телеграмите му при изпращанието ми тук, както и с едно негово писмо по-късно. От странични сондажи обаче и от разговори с бивши албански емигранти в България, а сега видни личности тук, с които съм в отдавнашни връзки и познанство, схващам, че макар компетентните кръгове да дават вид, че са разположени за благоприятното разрешение на тоя въпрос, все ще търсат причини да го отлагат, следствие на което дойдох до убеждение, че тия села са обект на бъдащи комбинации на албанското правителство с оглед на евентуално разширение на албанската граница към Изток и Юг. От друга страна пък, с разрешението на тоя въпрос албанците не искат да дразнат своите северни и южни съседи. Така напр. въпросът с надписите на иконите в село Върбник, за който съм донесъл своевременно в Министерството, след проявената упоритост от страна на селяните се разрешава в смисъл иконите да носят албански надписи, вместо гръцки, както от начало настояваха властите, и вместо български, както желаят българите от това село.

От друга страна, местните власти било по внушение на централната власт, било по "симпатии"... спрямо северните и южните си съседи, под предлог че търсат комитаджии и запретени книги, често пъти прават обиски и измислюват причини да арестуват и да глобяват по-интелигентните селяни, които пък отчаяни от това, напускат родните си села и забягват в България, Америка и пр., а останалите в селата, изплашени, не смеят да прояват никакви искания за училища и църкви. Към това трябва да прибавим безразборните средства и старания на сръбските и гръцки консули в Корча и Шкодра да парализират стремежите на българското население с подкупи, заплашвания, клевети и пр.

Друга пречка се явява от страна на училищните инспектори и висши чиновници в Министерството на Просветата от това, че те са всички почти гръцки възпитаници и с гръцки дух, сир. прикрити гъркомани, та се държат много неприязнено по отношение на нашия въпрос.

Но ако приемем за момент, че всички тия пречки ще бъдат отстранени, че Албанското Правителство ще изкаже готовност за отваряне на училищата, че селата ще се раздвижат и ще декларират своите права, явява се въпрос: къде са българските учители, албански поданици, които при това да знаят и албански, къде са лицата, които отговарят на изискуемия ценз?

Аз мисля, оттука би трябвало да се почне. Би трябвало, казвам, на първо време да се намерат подходящи кандидати за тия длъжности, да се уреди въпросът с техните заплати, сир. откъде ще получават заплати, та след това да се прават енергични постъпки за отварянето на училищата. Защото, сигурен съм, че щом повдигнем въпроса за училищата, албанските власти по старотурски маниер веднага ще покажат привидна готовност за откриванието им и ще кажат: "Пеки, посочете ни учителите". При такъва евентуалност ние още на първо време ще се представим неподготвени.

Не знам по какви съображения Министерството започна от инспектората, който, мисля, би трябвало да остане за най-подир. След като се открият и започнат да функционират училищата, тогава се правят постъпки пред албанското правителство, за да допустне специялен инспектор за българските училища. Инспекторите тука са общи за всички училища без изключение, които владеят освен албански език, който за тая длъжност е sine qua non, но и други ориенталски и даже европейски езици. При това всички те са без изключение албански поданици.

Не искам да се бъркам в нарежданията и съображенията на Министерството. Но би трябвало поне с назначението на инспектор, на когото Легацията съгласно предписанието на Министерството трябва да оказва съдействие, да се дадат и нужните инструкции, а именно какви ще бъдат неговите функции, да го представа ли пред правителството явно и с каква задача е дошъл, или да го прикривам, както права досега и да го показвам за легационен чиновник. Но ако по някоя случайност се разбере, че той не е легационен чиновник, няма ли да се изложи Легацията пред очите на алб[анското] правителство и няма ли той в такъв случай да бъде силно подозрен?

Понеже писмото на Министерството до Легацията, с което се съобщава за неговото назначение, е поверително, аз схванах, че той не трябва да бъде представен, а да се прикрива като чиновник при Легацията. Е добре, до кога ще продължава това положение? Ето вече толкова време като е пристигнал, само седи и си чете вестници и книжки? И той сам се чуди и не знае що да прави.

Г-н Илиев като дългогодишен учител и бивш инспектор и като родом от Дебърско вярвам да беше подходящ за целта, ако бяха достатъчни тия качества, но му липсва знанието на албански език и албанското поданство - качества, без които, както и по-горе казах, страх ме е, да не бъде още отначало дезавуиран. За жалост той не владее нито един европейски език, особено френски, за да може да си пробие път на сношения с надлежното Министерство, с началниците на отделения при него, с другите си колеги инспектори и въобще с по-избрано общество. А това е много важно за неговата длъжност. За да постъпи човек на албанска служба, трябва да бъде алб[ански] поданик, а за да придобие алб[анско] поданство, трябва да престои в Албания пет години на частна работа. Друг е въпросът, ако в дадения случай с преговори се успее да се приеме Г-н Илиев за албански поданик още сега по изключение.

Може би почитаемото Министерство има своите съображения за това прибързано според мене назначение на инспектор, съображения, които не влизат в кръга на моята компетентност, но аз счетох за свой повелителен дълг да изложа горното,

за да не бъда обвинен в премълчаване на въпрос от капитално значение.

Като долагам това, моля да ми се дадат инструкции както за училищата, така и за Инспектора. Времето е напреднало и не търпи отлагане.

Драгоман *А. Грежов*

[Резолюция: "Защо Илиев седи в Тирана? Защо няма рапорт от него. *Б[уров]*"]

ЦДА, ф. 176 к, оп. 5, а. е. 664, л. 1-4. Оригинал. Машинопис.

35

Поверителен рапорт № 20 на завеждащия легацията Апостол Грежов до МВРИ за пристигането на главния инспектор-организатор на църковно-училищното дело на българите в Албания Сребрен Поппетров

Тирана, 26 октомври 1928 г.

Преди десетина дена пристигнал е тук Г-н Сребрен Поп Петров. Той уверява, че е бил назначен Главен Инспектор-Организатор на църковно-училищното дело на попадналите в албанска територия български села. Легацията и до днес няма съобщение от Министерството, нито Г-н Поп Петров е донесъл писмо, за да знае тя с какъв чиновник или частно лице ще има работа, какви ще му бъдат функциите и отношенията му с Легацията и пр. Ако това съставлява тайна, недосегаема за скромния Заведующ Легацията, много добре. В такъв случай той няма желание, нито претенции да проникне в тая тайна и да се меси в работи, вън от неговата компетентност, но поне необходимо е да знае като за какъв трябва да го представлява пред албанските власти, които се мъчат с околни сондажи да отгадаят с каква цел се изпращат при Легацията хора със смътно предназначение и започват вече с недоумение и даже с недоверие да гледат на тях.

Като излагам горното, имам чест да Ви моля, Господине Министре, да наредите да ми се дадат инструкции върху тоя въпрос, за да излезне Легацията от тая неизвестност. За неизлишно считам при това да Ви ява, че единственият салон за приемание на посетители на Легацията е окупиран от тях през целия ден, та принуден съм да приемам гостите в канцеларията си.

Заведующ Легацията
Драгоман *А. Грежов*

ЦДА, ф. 176 к, оп. 5, а. е. 663, л. 11. Оригинал. Машинопис.

36

Изложение на Сребрен Поппетров и Димитър Илиев до председателя на Дебърското благотворително братство в София с копие до Св. Синод за появата на сръбски свещеник в Голо Бърдо и Поле и за необходимостта от изпращане на български свещеници и книги в Албания

Тирана, 28 октомври 1928 г.

Г-не Председателю,

Повече от 10 села (някои в смес с друговерци) - около 2000 д[уши] българско население и с около 500 деца за учение попаднали в границите на Албания, дето могат да бъдат щастливи, че не останали по Гърция или Сърбия, защото албанското правителство ги приема и третира като българи - албански поданици, а те са свободни в своята вяра и народност като такива.

В шест от тия села има шест черкви (Стеблево, Клене, Гинеец, Върмница, Кърчища и Ърбеле) и три училищни сгради (Ърбеле, Кърчища и Върмница).

И училищата, и черквите рискуват да се срутят, защото не се черкуват и учат в тях, за да се поправят и пазят; а не ги употребяват, защото няма учители и свещеници. Много българи без свещеник погребват мъртъвците. Ония, които не могат да понесат това, викат свещеник от село Брощица - ръкоположен от сръбската пропаганда нарочно за тия бълг[арски] села, които са останали в Албания.

Това е отрова за българската душа и едно голямо неудобство за албанското правителство, което само по голямо

настояване на български богомолци допуска да прехвърля сърб[ско]-алб[анската] граница тоя сърбомански свещеник.

Предвид всичко това, молим Ви, г-н Председателю, да се свикат всички селяни от тия села - живущи в София, и пред тях да повикате учените и подготвени за свещеници и учители - родом от тия села и от Дебърско въобще, за да се изберат по няколко кандидати за учители и свещеници, като се подканят да си дойдат в родните села. Селяните са готови да им плащат за службата.

Това, разбира се, ще бъде със знанието на Св. Синод и на Мин[истъ]ра на Външните дела (Вероизповедния отдел).

Заедно с това и преди това даже да се погрижите да се изпратят за споменатите села буквари, читанки, черковни книги и разни книжки за прочит, за да чете това българско население. За изпращането обърнете се към Мин[истерство]то на Външ[ните] работи.

Уверени, че ще обърнете сериозно внимание на настоящето, оставаме с искрени поздрави към Вас.

Ваши доброжелатели
Ср. п. Петров
Д. Илиев

ЦДА, ф. 166 к, оп. 1, а. е. 186, л. 36-37. Препис. Ръкопис.

37

Поверителен рапорт № 21 на завеждащия легацията Апостол Грежов до МВРИ за политическата полза от присъствието на българско малцинство в Албания

Тирана, 10 ноември 1928 г.

Българските села, останали в албанска територия, нямат особено значение в количествено и качествено отношение.

В количествено и качествено отношение те нямат значение, защото не представляват компактна маса. Те са села с по 30-40 къщи, по-голямата част от населението на които е напустнала селата си и се е заселила в България, Америка и пр. Останалото население е с робски дух и не проявява живот и заинтересованост по общонародните въпроси. Особено населението покрай Дебърско е дотолкова изпаднало по дух и вяра в себе си, щото много мъчно, да не кажа невъзможно, е да се събуди и да прояви интерес за духовното си повдигание. Единственото село, на което могат да се възлагат надежди за да предяви пред Албанското Правителство искания за българско училище, е селото Върбник, Корчански окръг, Билищска околия, което в турско време се числеше епархиялно към Костурско. Ако това село успее да извоюва училищно право по родния си език, не е изключено да бъде последвано и от някои други села. Трябва да се прибави още, че всички български села в Албания се деморализират от непрестанната пропаганда на сърбските и гръцки консули в Корча и Шкодра.

Казвам, тия села не представляват за българската нация чувствителна загуба, ако един ден бъдат асимилирани. Но те имат друго, много по-важно значение - ПОЛИТИЧЕСКО.

Сърбите и гърците, както е известно, разни способи употребляват, за да покрусат самосъзнанието на македонското население: терор, убийства, арести, насилствено изселване и на мястото му настаняване техни бежанци и пр. В това отношение гърците не остават по-назад от сърбите, с разлика само че техните средства са недотам крути. Без да дигат шум, те се старят да елинизират младото поколение, върху което възлагат надежди за в бъдаще.

Ако селата в Албания, граничащи със сръбска и гръцка Македония, се запазят като български, каквито са сега, те ще бъдат най-необоримото доказателство, че и останалото оттатък албанската граница население е от същата народност, защото не туку-така случайно са кацнали тия села в албанска територия, без да имат връзка с останалото население в Македония. Тоя необорим факт може в даден момент да се използува от българската дипломация.

Ето това е единственото значение, което имат и ще имат тия български села. Само се иска такт. Не е, мисля, начинът, избран от Министерството с изпращанието още сега на инспектор-организатори, най-сполучливия в случая.

Заведующ Легацията:
Драгоман: *А. Грежов*

ЦДА, ф. 176 к, оп. 5, а. е. 663, л. 12-13. Оригинал. Машинопис.

38

Поверително писмо № 252 на МВРИ до легацията в Тирана за мисията на главния инспектор-организатор на църковно-училищното дело на българите в Албания Сребрен Поппетров

София, 13 ноември 1928 г.

С поверителна заповед № 33 от 17.VIII г-н Сребрен п. Петров биде назначен за инспектор-организатор на църковно-училищното ни дело в Албания. На същия бяха дадени подробни инструкции върху неговата работа там, а така също за поведението, което требва да държи спрямо тамошните власти, както и за качествата, които ще има открито пред властите и обществото. Открито г-н Ср. п. Петров ще се представлява като учен и писател, който е дошъл в Албания временно като добър приятел на албанците, за да се запознае с бита и положението на българите албански поданици в Албания. Доверително, ръководен от най-добри чувства към албанския народ, той ще види и изучи постановката на просветното дело между българите там. Също така как се удовлетворяват църковните и религиозни нужди на това българско население. Какво се прави от Албанското Правителство сега и какво требва да се направи за в бъдаще в духа на мирните договори, и особно в името на доброто приятелство и добри отношения между двата народи и двете правителства, Българското и Албанското, за да се даде на българското малцинство възможност да напредва в духовно и просветно отношение и то само в границите на Албанското Кралство при спазване на местните закони. Дадоха се уверения, че никакви други цели не се преследват с изпращането на Среб. п. Петров и не бива да се дава ни най-малка възможност на враговете на Албания да изкористват тази негова дейност. Мисията му не ще пречи ни най-малко на добросъседските отношения на Албания с другите държави.

Всичко това е съобщено от Г-на Министра устно на Управляющия Албанската Легация в София Г-н Аслани бей с молба да го съобщи на своето Правителство и го помоли да гледа одобрително на мисията на инспекторите организатори в Албания, като им се дава съдействие в тая им задача.

Горното се съобщава на Почитаемата Легация за сведение и ръководство.

ГЛАВЕН СЕКРЕТАР
Пълномощен министър:
НАЧАЛНИК НА ОТДЕЛА:

ЦДА, ф. 166 к, оп. 1, а. е. 185, л. 72. Чернова. Машинопис.

39

Поверителен рапорт № 2 на завеждащия легацията Апостол Грежов до МВРИ за интервю на бившия албанския министър на външните работи Илиас Вриони пред български журналист и за неверни твърдения в него по въпроса за българското църковно-училищно дело в Албания

Тирана, 21 януари 1929 г.

Към № 1

Между другите въпроси, зададени от Г-н Кацев-Бурски[52] на бившия Министр на Външните Работи Г-н Илиас Вриони при интервюто, е бил и следният въпрос:

- Разрешен ли е въпросът за даване църковни и училищни права на българите в Албания?

- "Църковният въпрос, отговорил Г-н Вриони, се намира в ръцете на Автокефалната Албанска Църква, която може да реши всички духовни въпроси за православните в Албания, за което и да било менщество. В своята политика Албанското Правителство няма призната официална религия. По такъв начин трите съществуващи религии: мохамеданската, католическата и православната, считаме за еднакво национални религии. За това нито една вероизповедна група не може да има претенции на съществуване във връзка с религиозни администрации от други нации. В тия села, дето населението желае да има училища и имаме учител в албанско народно училище, учителят преподава и на МЕСТНИЯ (?) български език. Когато българското население се обърне към правителството с надлежното искане, ще бъде разгледан и тоя въпрос и се вземе едно благоприятно решение."

Както виждате, Г-не Министре, тия изявления на Министра

на Външните Работи на Албания, са уклончиви, неясни и двусмислени. Ясно проличава у тях неискреността и недобрата воля за благоприятното разрешение на въпроса за църквите и училищата. Не е вярно твърдението на Министра, че "в тия села, дето населението желае да има училища, учителят преподава и на местния български език", нито е вярно, че "когато българското население се обърне към правителството с надлежното искане, ще бъде разгледан въпросът благоприятно". Напротив, в нито едно село няма учител, който да преподава макар и на "местния" български език. Ако Г-н Вриони подразбира за преподаване на български превода и обясненията, давани по необходимост от албанските учители на българските деца за обяснение значението на албанските думи, друг е въпросът. От друга страна, и думите "местен" български език, които Г-н Министра на Вън[шните] Работи е употребил, са някак си проблематични и като че ли и албанците по примера на гърците се готват да изобретат някакъв "АБЕЦЕДАР" на "местното" българско наречие!![53]

Казах, че също не е вярно, че ако българското население се обърне към правителството с молба за училище, ще им се разреши.

Селото Върбник още миналата година е подало заявление, за да му се разреши да си отвори бълг[арско] училище, но в отговор се извършиха от полицията обиски, прибраха им се всички български книжа и са били арестувани инициаторите на българските надписи на иконите. Същото село поднови своята молба и преди два месеца, но никакъв отговор досега. В Албания има 80 гръцки училища, за които Алб[анското] Правителство харчи по 70-80 хиляди зл. франка, но българско училище нито едно.

Тая е истината.

Според моето скромно мнение български училища ще се открият само след сериозни официялни постъпки от страна на Бълг[арското] Правителство, респ[ективно] от бъдащия Бълг[арски] Пълномощен Министр или Управляющ тук, като се посочи на Алб[анското] Правителство свободата на инородните елементи в България, включително албанците, които имат още от турско време две национални дружества в София, издаваха вестници и намираха прибежище албански патриоти в България. Под турско време, разбирам, когато още албанците бяха несвободни.

Заведующ Легацията А. *Грежов*

ЦДА, ф. 166 к, оп. 1, а. е. 185, л. 75-76. Оригинал. Машинопис.

40

Поверителен рапорт № 6 на завеждащия легацията Апостол Грежов до МВРИ за усърдието на главния инспектор Сребрен Поппетров и за бездействието на неговия колега Димитър Илиев

Тирана, 31 януари 1929 г.

Бившият Инспектор-организатор на училищното и църковно дело на българите в Албания Г-н Димитър Илиев през всичкото време на неговото пребиваване в Тирана не е посетил нито едно село, не е мръднал оттук и нищо не предприел от възложената му задача. Неговата дейност се свежда под нулата. През всичкото време той си четеше вестници, си се разхождаше и си правеше мохабет с незначителни личности. Никакво съзнание на дълг, никакво гризение на съвестта, нищо не го тревожеше. Нещо повече: Той през свободното си от четение вестници време постоянно се излежаваше в берберницата на един отдавнашен бивш четник, който е много зле настроен срещу Легацията, задето не му се позволява да се меси в нейните работи[54]. Вместо да го посъветва да си събира устата пред клиентите от критиките против Легацията, Г-н Илиев със своето постоянно почти присъствие в берберницата му го насърдчаваше. Никаква доблест у него да възрази и пред най-очебиющата неправда.

Г-н Илиев не си даде труд поне да научи нещо за себе си или да подпомогне с що-годе на Легацията, която няма никакъв персонал и единственият заведующ е претрупан с работа.

Г-н Сребрен П. Петров, макар и много по-късно пристигнал от него, още с идването си се залови за работа и 2-3 дена след пристигането си събра оттук-оттам сведения и изпрати в Министерството един рапорт. След като си отпочина и като се сдоби с позволение, той отпътува за Корча, заобиколи няколко градове и села от Южна и Югоизточна Албания, понаучи местните условия и написа след това друг, доста обширен рапорт, който с малки изключения е доста точен и даде една ясна сравнително картина за положението на училищното дело по тоя край и, ако го не беше сполетяло нещастието, той се готвеше да заобиколи и Дебърския край - родното място на Г-н Илиев.

Неведнъж увещавахме Г-на Илиев да замине за родното си Дебърско в албанска територия, за да насърдчи селяните да се освободат от наследствения им страх от властите, като им обясни, че тези власти не са нито турски, нито сръбски, нито пък гръцки, а власти, които очакват формално заявление, проявено желание от селата, за да им се разреши да си отворат училища на родния си език и да се молят Богу на своя език. Пък даже и да не им се разреши, ще се узнае най-после тяхната недобра воля. Но той - Илиев - все отлагаше от днес за утре и не се реши да замине за никъде.

Това излагам за сведение на Министерството.

Заведующ Легацията А. *Грежов*

ЦДА, ф. 166 к, оп. 1, а. е. 185, л. 77-78. Оригинал. Машинопис.

41

Рапорт № 7 на Сребрен Поппетров до МВРИ за срещи с представители на Св. Синод на БПЦ, Националния комитет на македонските емигрантски организации и настоятелствата на македонските благотворителни братства в София по проблемите на училищно-църковното дело на българите в Албания

София, 18 февруари 1929 г.

ГОСПОДИН МИНИСТРЕ,

С Вашето благосклонно съгласие успях да устроя следните срещи:

1/. На 3.II. т. г. се явих на общо събрание на Дебърското братство, много от членовете на което са родом от българските села от Дебърската околия в Албания. Пред това събрание изложих положението на черковното-учебно дело в техните села, че там от 10 години насам в 16 техни родни места няма българско училище и от шест месеци насам всички тия села нямат свещеник, който да им служи и извършва православните треби, след като четирима техни свещеници напуснали паството си, а интелигенцията им, която е многобройна, не се е вестила в родните места никак след войните. Изтъкнах техния прям дълг да се загрижат за своите братя и сестри, да изберат няколко благонадеждни съотечественици за учители, няколко за ръкоположение на свещеници и да изпратят български книги за прочит по селата си. Дадоха обещание да задоволят изтъкнатите нужди.

2/. На 7.II. т. г. имах среща и разговор с Г-н Д-р Станишев[55] върху целесъобразността да свика настоятелствата на благотворителните братства: Костурското, Ресенското, Преспанското, Дебърското и видни българи от съответните околии, за да ми даде възможност пред тях да изложа как стои църковно-учебното дело в тези околии - попаднали в Албания.

3/. На 7.II. т. година пред Националния Комитет и пред повиканите гореспоменати настоятелства изложих в големи подробности живота на всички българи в Албания, условията, при които живеят и се развиват, и липсата на български училища и славяно-българска черковна служба във всички български селища в тая страна. Всички благодариха и дадоха обещание, за да направят от тях и от съответните им братства всичко, което е възможно за народностното и религиозно развитие на съотечествениците им.

4/. На 12.II. т. година имах дълъг и сериозен разговор в Св. Синод с Негово Преосвещенство Св. Врачански Митрополит[56] - Председателствуващ Св. Синод, върху черковното дело на българите в Албания. Като му изложих истинското положение на това дело, той обеща да издействува от Св. Синод одежди, черковни и други религиозно-нравствени книги за свещениците и за българското паство в тая страна.

5/. На 14.II. т. г. повторно подсетих Националния Комитет, за да повика пак въпросните настоятелства и да им напомни дълга и обещанието им, особено от Дебърско.

6/. На 16.II. т. г. по тяхно желание имах среща с настоятелството на Костурското братство и му обясних особените условия и нужди на тия български селища, които от Костурско се откъснаха и се присъединиха към Албания. Те - настоятелите - решиха да изпратят всякакви книги с народностно и религиозно съдържание в тия села и парична помощ за младежите в село Връбник, за да уредят читалище. Най-отзивчиви и с пълна готовност се показват костурчани, макар техните сънародници в Албания да са по-подготвени, за да търсят права за училище. Най-мъчно пристъпват към работа първенците и учените от Дебърско, макар върху тях най-много да се действува.

7/. На 18.II. т. г. потърсих резултата от Националния Комитет; оттам ми се каза, че били повикани настоятели от Дебърското братство, от дето се отговорило, че още не са се спрели на личности. Чрез Националния Комитет и направо настоях пред някои мои познати от Дебърско да побързат с реална работа.

Тия дни подготвям среща с Албанския Представител[57] и допълнително ще Ви съобща впечатленията ми.

Ако Св. Синод, Националният Комитет, братствата и някои отделни лица от тия места изпълнят обещанията си, аз вярвам, че отсега нататък българите в Албания ще имат връзка с тукашните, ще имат постоянно всякакви необходими български книги, вестници, календари и др. за народностно развитие и остава Почитаемото Министерство да назначи учители, да субсидира свещеници и певци, за да се тури начало на всестранна черковно-училищна и народностна просвета за тия заделени и отдалечени българи.

По тоя повод, моля Ви, Господин Министре, да благоволите разпореждане за следното:

I. Да се отпусне помощ по 2 000 лв. месечно на свещениците: 1/. Лазар Мужов[58] в с. Връбник (Билишка околия), 2/. Георги П. Димитров в с. Туменец (Корчанска околия) и за Димитър Сотиров в с. Пустеец (Корчанска околия), задето те въпреки всички пречки и зли влияния остават верни служители на своя народ.

II. Да се назначат за учители с по 3 000 лева месечна заплата: 1/. Стоян Илиев в с. Горна Горица за същото село и за селото Долна Горица; 2/. Свещеник Христо П. Георгиев, с прогимназиално образование, в с. Туменец за същото село; 3/. Борис Сотиров, с прогимназиално образование, в с. Пустеец за селата: а/ Пустеец, б/ Леска, в/ Зърноска; 4/. Петър Стоянов, с прогимназиално образование, в с. Шулин за същото село - всички в "Малка Преспа", Корчанска околия; 5/. Васил Димов в с. Връбник, бивш учител със VIIкласно образование, за същото село.

III. Да се отпусне ежемесечна помощ на Христо Д. Димов в село Връбник за помощник-учител в същото село по 2 000 лева и на Пандо Стефанов за помощник-учител в селата Горна Горица и Долна Горица пак толкова месечно - първото село в Билишка околия, второто в Корчанска.

Помощниците-учители са необходими, за да водят децата от тия близки села, дето няма училище, в централните, да действат върху по-слабите родители, да отстояват против зловредните агенти и да защищават правото на съселяните си пред злеповлияните местни власти. Посочените са избрани като по-свестни, по-съзнателни и по-характерни между другите селяни и като знаещи български език.

ОСТАВАМ С ПОЧИТ КЪМ ВАС:
Ср. п. Петров

ЦДА, ф. 166 к, оп. 1, а. е. 186, л. 14-15. Оригинал. Машинопис.

42

Рапорт № 8 на Сребрен Поппетров до МВРИ за отпускане на стипендии на български младежи от Албания в педагогически и свещенически училища в България

София, 20 февруари 1929 г.

Господин Министре,

За да се ангажират родолюбиви семейства и влиятелни лица по народностната кауза в околностите и селата, дето има българи в Албания, и за да създадем във всяка такава местност родна интелигенция за бъдещи учители и свещеници там, намирам за целесъобразно да се вземат из тия места даровити младежи на стипендия до свършване свещенически училища или педагогически такива и да се повърнат на черковно-училищна служба в родните им села. Между тях може да има едно-две албанчета от българофилски родове.

Такива трябва да се изберат по един от големите чисто български села: Бобощица и Дреново в Корчанска околия и от Билища, околийски център на гръцката граница; трима от селата в "Малка Преспа"; един за свещеник от дебърските

села и един от с. Лин, Подградечка околия - близо до Струга и Охрид.

В Подградец има една голяма албанска фамилия от влиятелни бегове, които винаги са служили на български цели. Тя има голямо влияние в градеца Подградец, в с. Лин и в други български села в сръбските граници. Може да се покани тая фамилия да даде един от своите младежи на българска стипендия в София да завърши гимназия или висше училище, ако препоръчат свършил гимназия. Такъв в бъдеще и без служба ще ни бъде много полезен по отваряне училища в с. Лин, дето имаме 90 къщи чисти българи и в Подградец, където има 20 семейства такива, избягали от Сърбия.

Тия стипендии и възнагражденията на учители и свещеници, които се предвиждат в рапорт № 7, ще се покрият с ония заплати, които се дават за двама инспектори по черковно-училищното дело в Албания, а след като се организира то не ще има нужда от инспектори, защото един съветник при нашата легация в Тирана ще може да се справя с това дело.

Ако сте съгласни с тая идея, моля Ви, Господин Министре, да ми се даде мандат да избирам даровити деца с благонадеждна цел.

С уважение Ваш:
Ср. п. Петров

ЦДА, ф. 166 к, оп. 1, а. е. 186, л. 13. Оригинал. Машинопис.

43

Рапорт № 9 на Сребрен Поппетров до МВРИ с препоръка за назначаване на петима учители в българските села в Голо Бърдо и Поле

София, 23 февруари 1929 г.

Господине Министре,

16-те селища, в които има българи, откъснати от Дебърската околия в Албания, са разположени в две местности: "Голо-Бърдо" и "Поле". В "Голо-Бърдо" има единадесет селища, от които пет от по около четиридесет къщи и шест малки. За всички тия единадесет селища засега е достатъчно да се назначат трима учители, а за петтях в "Поле" достатъчно е двама.

За в "Голо-Бърдо" препоръчвам следните лица да се назначат за учители:

1. Нове Кръстев, родом от Себища, живущ в София, с прогимназиално образование, за с. Гинеец, дето да се учат и децата от с. с. Себища, Требища, Отишани и Тучепи.

2. Миле Ангелов, от Кърчища, с II кл[асно] образование, дългогодишен учител от турско време за в с. Вромник, гдето да се събират и децата от с. с. Пасинки, Големо Острене и Мало Острене.

3. Петър Будимов, 20 год[ишен], с второкласно образование, в селата Стеблево и Кленйе, от гдето е родом - син на много добър и родолюбив българин.

За в "Поле" препоръчвам за назначаване следните лица:

4. Рафаил Н. Бояджиев, родом от с. Ърбеле, живущ в София, IV кл[асно] образование, за учител в с. Ърбеле, гдето да се учат и децата на с. с. Макеларе и Обоки.

5. Арсо Мерджанов, 48 год[ишен], родом от с. Кърчища, живущ в София, за същото село и за с. Деоляни.

От тях Миле Ангелов и Петър Будимов са в родните си места, а другите трима живеят с домашните си в София и са препоръчани чрез Дебърското братство от Националния комитет - от г. д-р Станишев - председател на Комитета и народен представител.

На всички тия учители да се плаща по 6000 л. месечно с българска валута най-малко, и на тия от тях, които ще отпътуват от тук, да им се отпусне в размер едномесечна заплата за отпътуване до местоназначенията - смятано III класа. Те има да се борят с една пропаганда, която изразходва големи суми, за да държи в невежество споменатите села, и да организират извоювани началото и правото за откриване български училища и читалища там. Отличилите се своевременно ще бъдат представени за награда.

В продължение на четири месеци, ако не успеят да открият училища, да се уволнят от длъжността, встъпването в която да се смята потеглянето оттук на тримата.

Моля Ви, Господин Министре, да благоволите нареждане да бъдат назначени гореспоменатите лица по указаните места на предложените условия.

С почит:
Ср. п. Петров

Ин[спекто]р организ[ато]р на Църк[овно]-
учеб[ното] дело в Албания

ЦДА, ф. 166 к, оп. 1, а. е. 186, л. 16. Оригинал. Машинопис.

44

Поверителен рапорт № 10 на Сребрен Поппетров до МВРИ с предложение за назначаване на Григор Филипов Попов за свещеник на българските села в Голо Бърдо и Поле

София, 23 февруари 1929 г.

Господин Министре,

За овдовелите свещенически енории на 16-те български селища от Дебърския край в Албания Дебърското братство чрез г. д-р Станишев, народен представител, препоръчва да се ръкоположи Григор Филип Попов - син на починалия тамошен свещеник от с. Кърчица, с I кл[асно] обазование, 45 год[ишен], родолюбив и благонадежден, сега живущ в София.

Моля Ви, да благоволите и разпоредите да се одобри тоя кандидат и да ходатайствувате пред Св. Синод да бъде ръкоположен колкото е възможно по-скоро за с. Кърчица.

Понеже той ще направи риск, ще се отдалечи от семейството и ще има да се бори с постоянни пречки, моля да му се определи месечна заплата 6 000 л. и в същия размер за отпътуването му до местоназначението, като се задължи да обслужва и другите споменати по-горе села.

С уважение:
Ср. п. Петров
инспектор за организира
църковно-учебното дело в Албания

ЦДА, ф. 166 к, оп. 1, а. е. 186, л. 18. Оригинал. Машинопис.

45

Поверителен рапорт № 11 на Сребрен Поппетров до МВРИ за заслугите на Будин Петров и препоръки за

неговите синове

София, 23 февруари 1929 г.

Господине Министре,

В няколко рапорта е споменат достойният, ученолюбивият и родолюбивият българин Будин Петров от с. Кленйе, Албания. Той е именно, който на своя отговорност беше издействувал да му отпуснат (1924/1925 г.) българския свещеник Стоян Кузманов от Елбасанския монастир "Св. Иван", за да обслужва 16-те откъснати български селища в Албания, от гдето тъмни чужди агенти го напъдили, за да го убият три пъти и го прогонили от там в България, гдето и умрял.

Тоя религиозен родолюбец е решил да посвети на народна служба двамата си синове: Петър, 20 годишен, и Щерю - 18 годишен. Първият от тях аз вече препоръчах за учител в с. с. Кленйе и Стеблево.

Моля да благоволите разпореждане, за да се отпусне една скромна издръжка за втория му син - Щерю Будимов, да следва в свещеническото училище при Бачковския монастир, за да се подготви теоретически и практически за бъдащ свещеник на тия отдалечени 16 български селища в Албания.

С почит:
Ср. п. Петров
Ин[спектор] на Цър[ковн
учил[ищното] дело в Албания

ЦДА, ф. 166 к, оп. 1, а. е. 186, л. 17. Оригинал. Машинопис.

46

Поверителен рапорт № 12 на Сребрен Поппетров до МВРИ за специфичните условия в селата Бобощица, Дреново и Лин и за необходимостта да се яви на личен доклад пред министъра

София, 25 февруари 1929 г.

Г-не Министре,

С досегашните ми рапорти изчерпва се изучаването (в общи черти) положението на българите в Албания и се посочва

първоначален план за задоволяване най-малките духвно-просветни нужди на тия наши сънародници, които населяват "Малка Преспа" - Корчанска околия, "Голо Бърдо" и "Поле" - Дебърско, и село Връбник - Билишка околия - в тия села, които имаха в турско време български училища и българско Богослужение.

Остава да се намери начин как да се приобщат същите мерки и за селата: 1) Бобощица - 250 къщи, 2) Дреново 150 - Корчанска околия, и 3) Лин 150 къщи, Поградечка околия - двете чисто български, а третото 90 къщи българи и 60 къщи албанци. В тия села никога не е имало българско училище и бъл[гарско] Богослужение, а те представляват 1/4 от всички българи в Албания.

За пълното проникване в тия села ще трябва да се посетят пак и да се употребят големи усилия и, може би, особени средства, за които без Вашите просветни грижи и съвети много малко може да се стори.

Предвид гореизтъкнатото и зарад други въпроси от особен характер, моля Ви да разпоредите, ако е възможно, да се явя на доклад при Вас, преди да се завърна на длъжността си в Албания.

С почит,
Ср. п. Петров

ЦДА, ф. 166 к, оп. 1, а. е. 186, л. 20. Оригинал. Ръкопис.

47

Писмо на Сребрен Поппетров до наместник-председателя на Св. Синод Врачанския митрополит Климент с молба да се изпратят църковни одежди и книги в българските села в Албания

София, 25 февруари 1929 г.

Ваше Високо-Преосвещенство,

Описах Ви положението на българското Православно паство в Албания и изтъкнах Ви нуждите от Църковни одежди и Църковни книги за свещениците и черквите на това паство.

След разговора, който имах с Вас, и обещанието, което

Ви дадох, смятам за Църковно-народен дълг да Ви помоля да ходатайствувате пред Св. Синод, за да се намерят и изпратят чрез Бъл[гарската] Легация в Тирана по един кат одежди в селата: 1) Туменец, 2) Горна Горица, 3) Пустеец и 4) Глъмбоч в “Малка Преспа” - Корчанска околия; в селата: 1) Кърчища, 2) Врамница и 3) Кленйе - Дебърска околия, и в селото Връбник - Билишка околия.

От голяма полза за паството ще бъде, ако може да се изпрати в същите села по една Библия и религиозно-нравствени книги за прочит.

Препоръчвам се на Св. Ви молитви, целувам Св. Ви десница и оставам Ваше Духовно Чедо,

Ср. п. Петров
“Скобелев” 13

ЦДА, ф. 166 к, оп. 1, а. е. 186, л. 19. Препис. Ръкопис.

48

Поверителен рапорт № 14 на Сребрен Поппетров до МВРИ за разговора му с управляващия албанската легация в София Али Аслани по проблеми на българско-албанските взаимоотношения

София, 26 февруари 1929 г.

Господин Министре,

Вчера посетих Албанския представител - г. Аслани Бей и имах разговор с него два часа. Благодарих му за препоръката, която ми даде албанската легация и помолих да изкаже на техния Министър Председател моята благодарност, загдето издаде окръжна телеграма до всички власти в Албания, за да ми съдействуват в мисията ми.

Целият разговор той насочваше към големите симпатии и благодарности на Албанския народ, на Албанското правителство и на албанския край към България, към Българския народ, към Българския Цар и неговото правителство, за добрите чувства, които от българска страна са проявявали в миналото и се изповядват сега. Няколко пъти той изказа “съжаление” и един вид “оскърбление” на висши кръгове в Албания, загдето България не е изпращала пълномощен Министър в Тирана и търговски агенти в други градове в страната им.

“Оскърбление” казва, че “това навежда до мнение мнозина в Албания, като че ли това малко и ново кралство се смята Италианска колония от българското Царство, с което ние по най-искрен начин желаем да имаме културни, търговски и политически връзки”.

Той пожела да му изпратя препис от моята приготвена и недържана сказка за Албания - оставена в Тирана неизползувана поради нещастието, което ме постигна.

Питаше ме в кои места в Албания има българи, но не каза за даване право на малцинства, а от него и от други албанци се научих, че в България албанците не само се развиват свободно в албански сдружения, но и че от Албания се изпращат разни книги и учебници на албански език за всяко албанско семейство и за всеки албански работник.

Загатнах му за основаване българо-албански сдружения за взаимоопознаване и други цели; той изказа готовност да съдействува и да даде на разположение своя приемен салон за срещи и събрания. Такъво сдружение може да се пренесе и в Албания - в много албански градове, гдето има по повече от 20 души българи, с цел да се открият албано-български читалища, които да се изпълнят с български книги.

А за да се постигне това, намирам за необходимо да се държат от българи сказки за Албания в големите градове на България и такива от албанци в Албания за България.

С такава цел аз поисках да държа сказка в София за Албания и с цел да спечеля кредит пред Албанските власти за успешно продължение на мисията ми в Албания.

Според моето скромно мнение трябва да се подеме въпрос от всички страни и да дойде до стената албанското правителство; да остави ли българското малцинство да се развива свободно в Албания на българска основа или да каже: “Не”, с цел да албанизира българите там и по тоя начин да се изясни въпросът по дипломатически ред.

Това като Ви съобщавам, моля да се разпоредите да знам Вашите просветени съвети и упътвания.

С почит:
Ср. п. Петров
инспектор на църковно-народното
дело в Албания

ЦДА, ф. 166 к, оп. 1, а. е. 186, л. 22. Оригинал. Машинопис.

49

Рапорт на Димитър Илиев до МВРИ за причините, които са възпрепятствали мисията му в Голо Бърдо и Поле

София, 9 март 1929 г.

ВИСОКОУВАЖАЕМИ ГОСПОДИН МИНИСТРЕ,

Имам чест да донеса на просветното Ваше внимание сведенията в настоящия рапорт за населените пунктове от българите в Албанска територия с оглед на туземните нрави, традиции и мнение за подобрение културно-просветното ни дело в Албания.

ГОСПОДИН МИНИСТРЕ,

Подписаният и кален в изпитанията българин от с. Върмица /Дебърска област/ до датата 12 януарий 1928 година с нетърпение очаквах да събера плодовете на всички мои предприятия, за които предварително бях дал в душата си обет и завещание пред Бога. И тъкмо тогава, когато започваше началото на моята радост, времето ми донесе първия ден на моето огорчение. На 12.I. бях телеграфически отзован от Тирана. Оттогава насам не останаха усилия да покрия зиналите болки на пограничните наши българи, които като никой друг зловещата орисия постепенно ги изхвърля да догарят в политическо, етнично и етнографско отношение.

Страната с неподатливите и железни българи, за които ме изпратихте на работа в Албанска територия, това е целата югоизточна зона между Югославия и Албания, наричана с годините на столетията - **земя на българи от Голо Бърдо и Поле**. Като българин и син на тая класическа страна с български родове и семейства дължа да заява, че тя е един кът **уникум** от непрекъснати борби с враговете в миналото, тъй и в сегашното **горчиво** настояще на всички добри българи. Политически разгледани, Голо Бърдо и Поле представляват най-печалната участ от всички страни по Македонската земя. Само в тая страна с великолепни изгледи на селата имаме българи, които са откъснати, разделени и раздробени между сърби и албанци така жестоко, че самата земя с имотите по нея е неспокойна да гледа как разделя пограничната линия ливадата от двора, двора от семейното огнище със злата умисъл, щото нивга да не видят тия патриоти поне тишината на семейната утеха. На тия корави българи, които в страданията си носят и страшната ненавист на Сърбия, Албания до днес не даде нито едно училище, нито една черква, нито един свещеник с молитва на устата да проси с езика на старобългарската си реч благоволението на Твореца на небето и земята.

ГОСПОДИН МИНИСТРЕ,

След пристигането ми на 5.V.1928 година в Тирана, констатирах, че жителите на Голо Бърдо и Поле, с други думи мъжете, селените, бяха по чужбина - на гурбетчилък в Централна Албания, в Гърция, България и Югославия. По това време каквото и начинание да се предприеме, особено в културно-просветно отношение, невъзможно е да даде добри резултати, ако не се действува, работи и съобразява с техните нрави и обичаи. Местните условия по силата на една стара традиция карат мъжете да отсъствуват от семействата си по 6 месеца /да правят гурбетчилък по чужди страни/ и по такъв начин неусетно са създали **един мъртъв период**, за който са немислими каквито и да са писмени занимания. Освен това, ако бихме взели в съображение и факта, а именно времето на моето назначение до момента на моето уволнение, това е срокът, който съвпада с времето, през което отсъствуваха селените, т. е. мъртвия период, изразен числено, ще имаме всичко 9 месеца, от които 2 оставаха на мое разположение. Даже и в тия 60 денонощия постоянно бях нащрек да подбирам средства и начини за една плодотворна акция.

ГОСПОДИН МИНИСТРЕ,

Многобройни са фактите, с които мога да удостоверя, че в частните си срещи с отделни, почтени личности от селата, **систематически бях въздържан да не предприемам никакво начинание** до завръщането на всички селяни от чужбина. Живият патриотизъм на тия чудесни българи отиваше дотам, щото решиха да искат след завръщането на съселяните си най-настоятелно от албанското правителство отварянето на всички черкви и училища, както беше някога под ведомството на Екзархията. Официална Албания, която досега не направи нищо за просветата родна на нашите българи в Голо Бърдо и Поле, мене ме съмнява в нейните по-добри начинания за утрешния ден. Такъв един пример на формални обещания имаме със селяните на селото Върбник /Костурско/, които с всички усилия молиха Министерството на Просветата за да им отвори училище с български учители. Министерството на Просветата отговори, че ще имат такова след три години. Тоя период изтича на 1929/30 учебна година, до която желающите могат да подават заявление в същия смисъл. За добри и благоприятни резултати обаче мисълта ме навежда до едно неволно съмнение. По такъв начин сега постъпиха и селените от селата Кленье, Върмица и Кърчища.

ГОСПОДИН МИНИСТРЕ,

В конкретния случай на българските болки в северозападна Македония - в областта на Голо Бърдо и Поле, моята скромна личност изнесе като актив от своите лични дела в Албания и следния пример, за който смятам още, че е един от най-малките, а именно: От председателя на Албанския православен Синод о. **Василий Григори**[59] измолих с обещание на “албанска бесса” да бъде ръкоположен за български свещеник по тая земя синът на големия патриот българина от с. Кленье - Господин Будин Петров. Кандидатът се казва Петр Будинов, който е свършил албанското основно училище. Аз го извиках с брата му при мене в Тирана, гдето го подготовлявах усърдно да чете и пише по български. Сега знае да чете и пише отлично по български. За тоя хубав случай аз не побързах своевременно да донеса в Почитаемото Министерство на Външните Работи и Изповеданията по съображения много обикновени и понятни. Докато не видя калимявката на главата на това доблестно българче, за мене беше прекалено да занимавам отговорните фактори.

СФЕРИ НА ВЛИЯНИЕ.

Правителството на Югославия пръска и пилее огромни суми за подкупи между видните албанци, а на места заплашва с терор. Като противовес на това ненаситно желание за заграбване на чуждото, според моето скромно мнение желателно е, щото нашите българи в Албания да бъдат всячески подкрепяни здраво и да съдействуват по всички линии от характер на националното ни дело. Защото освен апетитите на Югославия имаме още и негласните намерения на Албания, която нарича днес нашите с векове стари българи с името “Християни”. Тия българи, за които е било реч и борба и в дните на нашето възраждане, ще се направи съдбоносна и непоправима грешка в историята на нашия народ, ако навреме не се вземат целесъобразни мерки и мероприятия. Албания, види се, по-рано усети пулса на тия жители в Голо Бърдо и Поле и на всяка цена побърза да настани във всяко село албански учители и училища. Тоя факт е очебиющ, фрапантен. Докато Албания, в центъра, страната страда за просвета, албанското Министерство на Просветата първо изпрати по селата на Голо Бърдо, където населението е от чисти българи и помаци, най-добрите си просветни учителски сили. Селяните от с. с. Кърчища, Върмица и Кленье горат от желание да имат свои учители и училища, обаче и до днес всичко си е по стария терк на мълчанието. Нашите учители, ако имаше такива, щяха да направят най-голямата заслуга пред народния олтар. Те не са били поканени досега за някакъв пост от Албания, нито пък Албания имала желание да покрива училищата си с български учители.

ОГРОМНОТО ВЛИЯНИЕ НА РЕЛИГИЯТА В НАЦИОНАЛНОТО НИ ДЕЛО.

Всички апостоли и радетели, от която и да е епоха на българската история, бяха възпитани, отгледани и откърмени в лоното на праотеческата ни вяра. Най-силният тласък в това отношение ще видим само в земята на северозападните българи - в Дебърската област, която е цела сеяна с български черкви и монастири. Свещен дълг е според нас да запазим тая покрайнина като зеницата на окото, защото в нея лежат неопетнени 9 български столетия.

С вяра железна нашите деди запазиха българското име в тая страна на бедите. С вяра и старобългарско слово сегашните земи по Голо Бърдо и Поле имат името, честта и обаянието в страниците на Българската история.

Благоволете да приемете, Господин Министре, уверението в моето отлично към Вас почитание.

Д. Илиев

[Бележка към обясненията за “мъртвия” гурбетчийски сезон: “Защо чак сега е решил да обясни тая подробност, след като се отстрани за бездействие”.]

ЦДА, ф. 166 к, оп. 1, а. е. 185, л. 83-85а. Оригинал. Машинопис.

50

Статистически данни на Димитър Илиев за българското население в Голо Бърдо и Поле

София, 9 март 1929 г.

ТАБЛИЦА № 1
ЗА ГОЛО БЪРДО

№	Име на селото	Семейства			Черкви		Училища		Училища с	Венчила
		преди войната	след нея	колко	името на светителя	името на свещеника	преди войната	след нея	броя на учениците от двата пола	
1	Стеблево	50	9	2	Св. Никола	Миленко	1	-	2	8
2	Кленье	70	27	1	Св. Петка	Миленко	1	-	18	22
3	Гинеец	30	21	1	Св. Никола	Миленко	1	-	20	23
4	Требища	9	6	-	-	-	-	-	4	10
5	Върмица	38	40	1	Св. Георги	Арсения	1	-	36	54
6	Малестрене	15	15	-	-	-	-	-	17	20
7	Гол. Острене	1	1	-	-	-	-	-	-	-
8	Тучепе	1	1	-	-	-	-	-	-	-
9	Пасинки	10	10	1	Св. Иоан	-	-	-	-	-
10	Себища	35	-	1	Св. Петка	Нове Христов	1	-	-	11
	Всичко	259	130	7			5	-	97	146

Забележка: В селата Требища, Върмица, Малестрене, Голямо Острене, Тучепе и Пасинки свещенодействуваше покойният свещеник Т. П. Арсо от Дебър.

ТАБЛИЦА № 2
ЗА ПОЛЕ

№	Име на селото	Семейства			Черкви		Училища		Училища с	Венчила
		преди войната	след нея	колко	името на светителя	името на свещеника	преди войната	след нея	броя на учениците от двата пола	
1	Кърчища	35	20	2	Св. Георги Св. Димитр	Т. Ик. п. Т. Симон	1	-	20	17
2	Ърбеле	30	14	1	Пр. Господне	Алексо	1	-	9	13
3	Макеларе	20	1	1	Св. Тодор	Алексо	-	-	-	-
4	Деолане	6	-	-	-	"	-	-	-	-
5	Обоки	30	-	-	Св. Никола	Тодор	1	-	-	-
Всичко		111	35	4			3	-	29	30

Забележка: Както в таблица № 1, тъй и в настоящата има села, които са в пълно запустение. Освен войните една от главните причини е липсата на черкви и училища, поради което и са емигрирали.

ЦДА, ф. 166 к, оп. 1, а. е. 185, л. 87-88. Оригинал. Ръкопис.

51

Поверителен рапорт № 16 на Сребрен Поппетров до МВРИ за появата на албански свещеник в българските села в Голо Бърдо и Поле

Тирана, 16 април 1929 г.

Господине Министре,

Загадъчни са поведението и постъпките на Църковната и светска власт на Албания и на някои българи от Дебърския край в тая страна - особено на първенците съселяни и роднини на бившия инспектор Д. Илиев от село Врамница - целокупно българско село:

От Кръстовден 1928 год. до Кръщение Господне т. г. православните българи от тоя край - повече от 3000 души - бяха останали съвсем без свещеник, както Ви е известно (вж. рап. № 4 от 4/XII.1928 г.) Малодушието на споменатите българи стана причина, за да не се потърси какъвто и да е свещеник, който да извърши служба поне на миналите Коледни празници и да не се подаде заявление за откриване българско училище и за ръкоположение български свещеник. Напротив - щом се заговори за такива целесъобразни постъпки, споменатите първенци - още тук бидейки Д. Илиев, - направили постъпки, за да им се изпрати албански свещеник на постоянна служба в споменатите дебърски села. За такъв им се определя свещеник Анастас - родом от гр. Берат, и той отива, завзима енориите с условие да му плащат по 180 лева - 19 крони - на къща. Случи се свещеника "Орман папас" - изхвърлен от албанските православни в Берат - чете повече на гръцки и много малко и слабо на албански. Тоя свещеник обиколил всички български села в тоя край, служил в селата: Врамница, Гинеец, Клене, Стеблево, Требища, Малостранни и Пасинки (местност "Голо-Бърдо") и в Кърчища (местност "Поле").

Болшинството невинни селяни и селянки се чудят и недоумяват, че такъв свещеник се подвизава там и чете на един чужд език, какъвто досега в тоя край не е проникнал.

Той не е притежавал качествата на добър пастир и експлоатирал вярващите: за кръщение взимал по 300 лева, за венчавка по 200 л., за погребение по 250 л., за водосвет по 10 л. освен горебелязаното условие.

Като Ви съобщавам това - с молба да стане достояние и на Св. Синод, моля Ви, Г-не Министре, да разпоредите - час по-скоро - да се удовлетворят конкретните ми предложения за свещеници и учители в тоя край и, ако Вие намирате целесъобразно, да се направи постъпка чрез албанския представител в София пред тукашните светска и духовна власти да определят по-искрено и по-приятелско поведение към българите в страната им, каквито винаги България [е] проявявала и проявява към албанците там.

С уважение:
Гл[авен] инспектор *Ср. п. Петров*

ЦДА, ф. 166 к, оп. 1, а. е. 186, л. 23. Оригинал. Машинопис.

52

Поверителен рапорт № 19 на Сребрен Поппетров до МВРИ за албанската национална доктрина, за броя на българското население в Албания и за основанията, на които трябва да се търсят техните права на национално малцинство

Тирана, 1 май 1929 г.

Господине Министре,

Албанското правителство и албанската интелигенция въздигнаха народностния лозунг над всички други в името на народностното и държавно единство. "Албанци сме ние, братя сме по кръв, народност, език и нрави - трите религии са възприети отвън и отдалеч". По тоя начин държавата им става еднонародностна (хомогенна) с грамадно албанско от трите вери болшинство, заедно с което живеят три малочислени меншества: гърци по крайморския бряг, сърби покрай границата на Черна Гора и българи покрай границата на Македония.

Въодушевени от такъво разбиране всички албански интелигенти и родолюбиви без разлика на вяра - отпразнуваха много тържествено прогласяването независимостта на Православната Църква в Албания. Кое кара католиците и мухамеданите албанци да се радват, че православните им "братя" се отказват от Гърцката Патриаршия?! **Висшият им държавен интерес**: те не желаят чисти албанци да се мислят, да се наричат или някой да ги смята за гърци, задето са православни патриаршисти и до скоро са учили по гърцки език. "Това прави албанският народностен организъм." Не желаят Турция да смята, че тука има свои части от турски народ, а да се увери еднаж завинаги, че в Албания има мухамедани от чист албански народ и произход, че вярата им дошла отдалеч.

Тия и такива разбирания показват и доказват, че народностното съзнание в албанската интелигенция се издига до култ и тя се старае да насажда в душите и сърцата на непросветените и на малопросветените албанци тоя народностен култ, за да се циментира пълно народностно единство, което е необходимо за сигурността на държавата и за да се запазят единни всички албанци, които робуват още под гърци и сърби, без да обръщат внимание на верските различия.

Това е най-право и най-справедливо мерило, което трябва да се има предвид за добри разбирателства и отношения между народите и държавите относно съответните народностни интереси. **Но това също мерило трябва да употребява всяка държава - и когато мисли, че има да търси народностни и езикови права, и когато знае, че от нея с право очакват да признава и прилага това мерило към чужди народностни малцинства.**

Поведението на албанското правителство и на албанската интелигенция спрямо България - особено по отношение българското население в тая страна, не се съгласяват с това разбиране. Доказателство:

1/	в Тирана има	60	души	правосл[авни]	българи	и	60	мухамедани
2/	град Дурацо	50	"	"	"		200	"
3/	" Берат и околия	30	"	"	"		250	"
4/	" Кавая	5	"	"	"		60	"
5/	" Елбасан	20	"	"	"		100	"
6/	" Подградец	20	"	"	"		50	"
7/	" Корча	100	"	"	"		100	"
8/	" Билища	150	"	"	"		50	"
9/ "	Фиери	0	"	"	"		60	"
10/ "	Авлона	20	"	"	"		100	"
11/ "	Голо Бърдо " Поле (Дебърско)	3000	"	"	"		15000	"
12/ "	Преспа	2500	само православни					
13/ "	с. Връбник, Костурско	700	"	"				
14/ "	с. Прогон	50	"	"				
15/ "	с. Бобощица и Дреново	2800	"	"				
16/ "	с. Лин, Стружко	600	"	"				

Всичко:

правос[лавни] българи 10115 и мухамедани бъл[гари] 17030

Всичко българи, незаписани в албанските статистики, **27145.**

Нека се вземе предвид, че има непосетени места, в които непременно има от 2 до 3 хиляди българи. Всичко в Албания българи до 30 000 д[уши]. Всички тия българи не са признати за такива в Албания.

Като изтъквам разбиранията и целите на албанското правителство и навеждам факти за **30 000 българи** в Албания, имам право да поставя въпрос и да моля да се постави по какъвто и да е случай и начин пред албанското правителство и пред неговия представител в София, защо всички православни, католици и мухамедани, щом са по народност, език, обичай и традиции албанци, имат право и ползуват се най-свободно от него, да се просвещават в училищата и да се молят на Бога на албански език, а всички българи (православни и мухамедани) да нямат право на същите средства за културен развой?! Толкоз повече, че около 10 до 12 000 души православни българи от памтивека са имали български училища и Богослужение и сега са оставени на прелъстване и измама на гърци и сърби, които с това целят да предявят претенции за завлавяване на части от Албания. Защо около 20 000 д[уши] българи мухамедани да се смятат неуспорими албанци и около 10 000 д[уши] правосл[авни] българи да се държат в страх за албанизиране?! Защо в селата на едните и другите се откриват албански училища, поддържани от държавата, а не - български, макар и сами да си ги поддържат?! Къде са правата на малцинствата и последователността?! **Защо - "за едни майка, за други мащеха"?!**

Според моето скромно и искрено мнение това не е допустимо и не трябва албанците да го допускат, ако държат за своето достойнство и своята чест - особено след като става въпрос. Ако Албания обединява в своите граници всички албанци - без разлика на вяра - в едно цяло - държава и заедно с него духовно се стреми да обедини към освободените и ония албанци, които са под гръцко и сръбско робство, защо България да няма право да получи доброволно разрешение на албанското правителство, щото българите в Албания да се учат и да служат в черква свободно на майчиния език?! Ако Албанският Крал е на всички албанци от всякаква вяра и всяко място, защо бъл[гарският] Цар да не бъде на всички българи от различни вероизповедания и местожителства?!

Ако албанците - без разлика на вяра, народност и местопроизхождение - се организират, развиват се, учат на албанско четмо и писмо в България, още откогато нямаше албанско Кралство, то защо в Албания българите да не се организират в дружества, в читалища, около училища, когато има едно и най-свободолюбиво за всички народности и вери Царство - България?! Ако представители от организираните албанци дохождат от България с адрес на албански език и поздравляват албанския Крал като свой - и българите им се радват, то защо на българите в Албания да не се разрешава да изказват чувства към българския Цар като към свой по народност?! Ако на всички албанци - даже и на тия, които са от сръбска и гръцка земя - е разрешено да окачват по домовете и дуканите си в София портрета на Крал Зогу I, защо на българите в Албания да не се позволява да окачват по стените си поне български календари?! Ако албанците в София и в цяла България получават свободно буквари, читанки, книжки за прочит, вестници и календари, за да се просвещават, защо ние с предпазливост и страх да даваме по някоя книжка и някой календар на най-съзнателните само българи в Албания, а не на всички?!

Всички тия въпроси трябва да се поставят и разрешат по право и справедливост. Такъво решение ще е от голям политически и държавен интерес за самата Албания, която е обиколена от зложелателни държави - Сърбия и Гърция, които се стремят на чужда основа да създават гърци и сърби покрай границата на Кралството. Кога и да е тия въпроси трябва да се изяснат.

Като поднасям на Вашето Просветено внимание гореизложеното, оставам с почит,

Ср.п. Петров

ЦДА, ф. 176 к, оп. 5, а. е. 663, л. 14-15. Оригинал. Ръкопис.

53

Поверителен рапорт № 20 на завеждащия легацията Апостол Грежов до главния секретар на МВРИ за нежеланието на българите от Голо Бърдо и Поле да подават молби за български училища и отказа на легацията по този повод да визира паспортите им

Тирана, 11 май 1929 г.

На телеграма № 9631 (или 2631?)

В изпълнение телегр[афическа] заповед на Министерството под насрещния №-р, Легацията ще визира паспортите на българите Петр Иванов и Иван Трънкев, албански поданици, родом от село Кърчища, Дебърско, под Албания, щом като те се яват повторно в Легацията, но тя - Легацията - счита за нужно да даде обяснения на М[инистерство]то защо е отказана виза на тия паспорти.

Преди всичко, моля, да ми бъде позволено да заява (не с цел да давам поучения, а от желание тия мои редове да принесат що годе полза), че Министерството няма възможност да знае по-добре местните условия и нужди, отколкото Легациите всяка поотделно, в Държавата, в която са акредитирани, нито то може да дава по-правилно разрешение на местните възникнали въпроси, макар у него да са централизирани всички политически въпроси. Ако то рече да дава заповеди на Легациите, въз основа на молби или доноси на "патриоти" в България, родом от местата, където се поражда въпрос, без предварително да бъде сезирана и запитана надлежната Легация, както е настоящият случай, мисля ще греши. Това го казвам с риск да бъда обвинен в превишение на правата си. При това авторитетът на Легациите се подбива по тоя начин пред неудовлетворените, които и за най-малкия въпрос ще навикнат да безпокоят Министерството и в повечето случаи ще го заблуждават.

Случаят, който ни занимава, е следният:

За една от главните си задачи Легацията в Тирана счита запазването на българските села, присъединени към Албания, от асимилация и то не толкова от териториално-материални съображения, за каквито не заслужават нито по количествено, нито по качествено отношение, а по политически съображения (рапорт на Легацията № 21 от 10 ноемврий 1928 год.)

За тая цел Легацията осторожно и съвсем безшумно подканва българските села да подават заявления до албанските власти, за да им се позволи да си отварят български училища и да се черкуват на матерния си език. Някои от тия села, като Върбник (бившо Костурско, а сега Билищска околия), Горна и Долна Горица и Туменец - Преспанско, са подали такива заявления и се чака отговорът на Албанското Правителство. Селяните обаче от Дебърско по робски дух, по страх, по липса на патриотизъм, надминават всички други села. Легацията приготви заявление и го даде на селяните от село Кърчища, от което са просителите на виза, да го подпишат и го подадат. Те обаче по тънки, дребнави сметки отказват да сторят това. Главната причина да откажат да подадат заявлението е, че се боели да не би сърбите да узнаят за това и да им се разсърдят, та да им затворят пазара за Дебър, дето обикновено отивали да пазаруват. Освен това Легацията узна още непрепоръчителни работи от подобен характер, та по тия съображения и още други, които ще станат достояние на Министерството при устен доклад, отказваше да визира паспорти на лица от тоя край. Щом обаче Министерството се вслушва в молбите на "патриотите" от София от тоя край, преди да запита Легацията, тя ще дава виза на всички, без да влиза вече в разправии по тоя въпрос във връзка с църковно-училищното дело.

Толкова пъти съм писал, без да получа никакъв отговор, ДА СЕ ПРАТИ ПО-СКОРО БЪДЪЩИЯТ УПРАВЛЯЮЩ, ЗА ДА СЕ СПРАВИ С ТИЯ ВЪПРОСИ, А АЗ ДА БЪДА ПОВЪРНАТ, ДЕТО СЕ ЧИСЛЯ - В АТИНА.

МОЛЯ ДА СЕ ОТГОВОРИ НА № 73 И 76.

Заведующ Легацията
А. Грежов

[Резолюция: "Пол[итически] отд[ел]. Да ми се дадат рапортите на Тир[анската] Легация № 21 от 10/XI/928 г. и 73 и 76 т. г. 18/VI.929 [/п/ не се чете]"]

ЦДА, ф. 176 к, оп. 5, а. е. 663, л. 3-4. Оригинал. Машинопис.

54

Поверителен рапорт № 20 на Сребрен Поппетров до МВРИ за неудовлетворени молби на села от Мала Преспа за български училища и за пасивността на българите от Голо Бърдо и Поле по същия въпрос (приложени заявленията на с. Върбник)

Тирана, 26 май 1929 г.

Господине Министре,

Село Върбник - чисто българско от Костурско - присъединено в 1924 година към Албания, е подавало заявление още същата година до албанските власти, за да му се признае правото да учат децата на български език като част от малцинство в новата държава. Казало им се, че след три години тоя въпрос ще се разреши.

След като изминаха трите години, през декември 1928 година дали второ заявление до алб[анското] Министерство на Народната Просвета и пак това време кратко до Окол[ийското] управление в гр. Билища и със заявленията настоятелно повтарят молбата си за право на бълг[арско] учение, но от страна на властта няма никакъв отговор. Явно е нежеланието на правителството да ги удовлетвори.

Миналата година през декември м[есец] със същата цел дали заявления по-големите села: 1) Горна Горица заедно с Долна Горица и 2) Туменец - "Мала Преспа". И те още не са получили удовлетворителен отговор.

Прилагам препис от буквалния превод на двете заявления от населението в село Връбник.

Селата от Дебърските местности: "Голо Бърдо" и "Поле", като молят Сърбската Църковна управа в Дебър за сърбски свещеник и албанската власт в Корча - за албански, всячески отбягват да подпишат заявления за българско учение и за бъл[гарска] служба в черква.

Изглежда, че те имат неоправдан и необясним страх: 1) от местни албански дерибеи, които са в услуга на сърбската пропаганда и 2) от сърбските чиновници и агенти, с които имат постоянно съприкосновение като отиват в гр. Дебър на пазар.

Нехайството на многобройните българи от тия местности - прибягнали в България, престъпното поведение на тяхната интелигенция пак там, общото малодушие на всички българи от тая местност и слабохарактерността на болшинството от тях мъчно се обясняват и огорчават истинското българско сърце. Българите от Дебърско приличат на стадо овци - оставени без овчари - да блеят за присъединяване в чуждо стадо, чиито овчари изкусно подмамват.

Предвид гореизложеното, Моля Ви да разпоредите колкото е възможно по-скоро **да се назначат предложените от мен кандидати за учители** по бъл[гарските] села в Албания, за да има кой да настоява чрез съответни постъпки пред населението и пред алб[анското] правителство и за да се види ясно къде албанското правителство пречи и къде населението се поддава и изоставя, та съобразно това и Повереното Ви Министерство да насочи дейността си.

С уважение
Ср. п. Петров
Гл[авен] ин[специто]р по Църк[овно] учеб[ното] дело в Албания

[ПРИЛОЖЕНИЕ]

I. Дадено заявление в 1925 год. 10/II - зарегистрирано в Префектурата, окръж[но] управление - Билища № 223 същата дата.

II. Молба от населението на с. Върник, Билищ[ка] околия.

До Почитаемото
Министерство на Просвещението

Тирана

Zoti Minister,

Подписалите имаме чест да Ви представим (изложим) следната молба:

Още през 1924 год., когато стана анексията на нашето село Върник към Билищенската Околия, бяхме отправили на онова почитаемо Министерство една молба, с която, като се базирахме на Декларацията за Малцинствата, подписана в Женева през 1921 год., молехме да се открие в селото ни едно училище на български език по подобие на другите такива инородни училища, открити в други окружия.

Гореспоменатата молба ние я повторихме и телеграфически, чийто отговор ни се даде от (онова) почитаемото Мин[истерство] на Просвещението през 1925 год. със забележка, че нашата молба може да бъде приета след изтичанието на три години.

Господин Министре,

Въпреки изтичането на трите години за съжалание до днес не ни е съобщено нейното (на молбата) приемане и като предполагаме, че този въпрос е останал в забвение, идваме с настоящата молба да Ви повторим старата си такава, като Ви молим горещо да имате добрината да ни съобщите за наше знание резултата на повдигнатия от нас въпрос.

Като се надяваме, че ще вземете предвид нашата справедлива молба, молим Ви, Господин Министре, приемете нашите отлични почитания.

Кмет:	Хр. Димов
Общински съветници:	Михо Ванев
/печат/	Илия Грозданов

Населението на селото: души 37 подписани саморъчно
15/XII. 1928 год.
с. Връбник
Разписка от пощата № 15.

III. Подписаните общински власти на село Върник, излагаме следната молба.

Тъй като нашите жени, по-голямата част от мъжете и децата на това село не знаят албанския език, а още по-малко (а така също никак) гръцкия, принудени сме да искаме от нашата почитаема Държава, като честни поданици да ни се преподава българския език... часа седмично, освен албанския, от един специален за целта човек, та по такъв начин и ние като хора с вяра, да разбираме за какво се молим на Бога, слушайки от грамотните момчета някои работи, които самите свещеници не могат да изпълняват лично.

С толкова и като не я разпростираме повече молбата ни, вярваме, че онова околийско управление ще вземе предвид гореизложеното и ще действува така, както я изисква необходимостта, защото хора, които не знаят да се молят на Бога, не са хора.

С пълна вяра, че нашата молба ще се вземе предвид, оставаме с почитание:

/печат/ Кмет: Хр. Димов
Членовете: Михо Ванев
Илия Грозданов

27 подписа на селяни
Село Връбник
15 декември 1928 год.

Тия двете заявления в препис на албански език аз лично проверих и ги дадох да преведе албанец свършил нашия университет в София. За третото (I) не ми се представи препис.

Ср. п. Петров

Тирана
25/V.1929 год.

ЦДА, ф. 166 к, оп. 1, а. е. 186, л. 28-30. Оригинал. Ръкопис.

55

Поверителен рапорт № 24 на Сребрен Поппетров до МВРИ със статистически данни за броя на българите в Албания и за нежеланието на албанските власти да осигурят техните църковно-училищните права

Тирана, 10 юли 1929 г.

Българите в Албания

В Албания живеят около 30 000 българи:

1)	Чисти български 11 села в "Мала Преспа"	3550	души
2)	Около 100 села "Голо Бърдо" и "Поле" - Дебр. край	12000	д[уши]
3)	Билища, Връбник и Прогон - Бил. околия	950	"
4)	Селата Бобощица и Дреново - Корчанско	2800	"
5)	Село Лин - Стружко - сега Подградецка околия	600	"
6)	В местността "Гора" - Северните склонове на "Шар"	8500	"
7)	В Тирана - заселени и проходящи - постоянно	200	"
8)	" Дурацо	250	"
9)	" Берат и около	250	"
10)	" Кавая	60	"
11)	" Елбасан	120	"
12)	" Подградец	100	"
13)	" Корча	200	"
14)	" Фиери и около	70	"
15)	" Авлона	120	"
16)	" Шкодра заселени	150	"
17)	" Круя проходящи	15	"
18)	" Пръснати - неиздирени и непроверени около	950	"
	всичко	30885	
	Всичко кръгло българи	30000	д[уши]

В албанската статистика няма отбелязани българи. От всички българи в Албания около 10 х[иляди] души до 12 х[иляди] д[уши] са православни, около 19 х[иляди] д[уши] до 20 х[иляди] са мухамедани. Последните от памти века и сега не знаят друг език, освен български, на който говорят много чисто. Голяма част от православните българи - сега в Албания - от Костурско, Дебърско и Преспанско са се учили в основните училища и са служили в черквите по славяно-български език. Българите в селата: Бобощица и Дреново - Корчанско, и с. Лин - Стружко - сега в Албания, пет века са се учили гръцки, но и днес говорят най-чист бълг[арски] език, знаят се за българи и всички ги назовават такива.

Откато тия села попаднаха - по-напред под Гърци и Сърби и сега в Албания, нямат нито едно бълг[арско] училище, нито се служи напълно бъл[гарски] в черквите им. Около 15 села от Дебърско в албанските граници - от година и повече време - нямат никакъв свещеник - по вина на самите селяни и по оная на албанското правителство.

Политически и граждански българите в Албания са много свободни и равни пред законите - никой не ги преследва, за че са българи, но езиково и духовно не са свободни, може да се каже: Със страх взимат да четат книги и вестници на бъл[гарски] език - има места и случаи, в които официални органи са събирали български вестници и календари, да ги късат и хвърлят. Това станало миналата година в няколко села от “Мала-Преспа”. Има села, които се страхуват да дадат заявления, за да им се разреши да учат български в училище и да си служат в черква само български. Такива са селата от Дебърско и др. - попаднали в Албания. Едни села преди три години, други преди половин година са подали заявления за такъво право, но не са удостоени с никакъв отговор и удовлетворение. Такива са Връбник (досега три заявления) - Билишко и Горна Горица, Долна Горица и Туменец в “Мала Преспа” - Корчанско. Миналата година, задето няколко младежи от село Връбник заличили гръцките надписи по иконите в черквата си, с цел да ги заместят с български, албанската полиция ги арестувала и глобила, а сега подканя селяните да надпишат иконите албански и им дава албански черковни книги. Училищните сгради в с. с. Туменец и Горна Горица - Преспанско, и Връбница, Дебърско, са заети от албански войници и митничари.

За български сдружения, читалища и събрания дума не може да става.

Като всичко това българите въздържат се да се проявяват народностно. Албанското правителство мълчи и като че ли очаква да се албанизират. Има елинизирани албанци, които внушават страх на българите да се проявяват. Има сръбски агенти - особено покрай границата към Дебърско, които се стараят да внушат на българите, че са сърби. От тия села има българи, които, само за да угаждат на сърбите, не желаят да се изявят българи - за да бъдат свободни да отиват в Дебър на пазар и по работа в Сърбия. От тях има и мнозина в България - особено в София, но се показват малодушни и незаинтересовани. За осъждане е интелигенцията от тоя край, че никак не се интересува от духовната съдба на братята си. Тя е доста многобройна и избягала в България, която е отворила обятията си за всички българи, откъдето и да са те - и към други по народност бежанци. Тая интелигенция угажда на чужди политически интереси, макар да гаснат с хилядници техни братя българи и се застрашават с изгубване на народността от тия, на чиито интереси тия българи служат.

Българи, които - не можейки да понасят сръбски и гръцки режим в Македония, които избягват за спасяване в Албания, албанското правителство ги предава на Гърция и Сърбия или - най-малко - ги поставя под строг полицейски надзор. Има случаи българи без документ за самоличност се търпят, щом се снабдят с български такъв, се арустуват и измъчват.

Неотдавна, когато се прогласи независимостта на Алб[анската] Правос[авославна] Църква, всички българи се израдваха, макар инициаторите на това събитие не направиха чест да известят на Бъл[гарската] Правос[лавна] Църква. Тукашният Заведующ Бъл[гарската] Легация с радост отиде да поздрави големите инициатори - Митрополит Висарион[60] и Иконом Вас. Марков[61] - именно тия, които са били в България и са се радвали на широки права и на голямо съдействие по народностната им борба - те не благоволиха да приемат поздравите (втория) и да повърнат посещенията (първия) по съвсем необясними и неоправдателни причини. Не могат да се оправдаят, че зложелател им повлиял за това, защото и зложелателят се е радвал 40 години на свобода в България.

От горното нека всеки съди каква е разликата между албанците в България и българите в България и с оглед към това каква е разликата между България и Албания.

Ср. п. Петров

[Резолюции:

[1] “Слава Богу, че не са били публикувани тия две статистики, които са по-скоро поверителни рапорти.

Да се предупреди г. Ср. п. Петров да не публикува нищо преди да се съветва с нас.

15/VIII 929 [/п/ не се чете]

[2] "Пол[итически отдел]

Да се запита г. Грежов, наистина ли е ходил да поднася някакви поздравления на представителите на новата Алб[анска] Черква и кой го е натоварил да прави това.

Да му се напомни по този случай, че той е само пазител на легац[ионната] архива и заведующ експедитор[ската] служба и следов[ателно] той с тази си постъпка необмислено се е отклонил от истинската си мисия.

15/VIII 920 [/п/ не се чете]

ЦДА, ф. 176 к, оп. 5, а. е. 663, л. 21-22. Оригинал. Ръкопис.

56

Поверителен рапорт № 25 на Сребрен Поппетров до МВРИ за пасивността на българите в Голо Бърдо и Поле по въпроса за църковно-училищните права и за противобългарската дейност на Иван Тръпков от с. Кърчища

Тирана, 4 октомври 1929 г.

Господине Министре,

Най-мъчно се действува върху волята на българите от Дебърско - села в границата на Албания по причини, които съм изложил няколко пъти. Най-осъдителните причини са тия, които лежат в самите тях:

Имат голяма на брой - лишена от добродетели интелигенция в България - предимно в София и като че ли с фалшива представа за народностно съзнание. Малък брой по-деятелни хора от тях в София и тук в Тирана (без образование) очакват инициатива за търсене народностни права от поучените им събратя, които лично мен обещаваха в София да сторят всичко за своите братя и сестри в Албания, а не вършат нищо. Не са изпратили даже буквари и читанки, от каквито има голяма нужда да се раздадат между съселяните им, които търсят и очакват.

За голямо удивление и негодувание е фактът, че някои лица и групи между тия учени българи проявяват (като че ли спешно и нарочно) противни на народностните си интереси действия:

1) Съселяните на бившия инспектор - Д. Илиев - по инициятивата на роднини на тоя господин - още когато той беше тук - бяха потърсили и им се ръкоположи свещеник от Дебърската сръбска Митрополия. Когато Алб[анското] Правителство им го изпъди, настоях пред някои от тях да поискат от нашия Св. Синод да им ръкоположи свещеник, а те подадоха заявление до тукашната Правос[лавна] Църква за албански такъв. Той не излезе, какъвто подобава, пак им се напомни да потърсят свой - кандидат вече имаше, както знаете, но те пак албански потърсиха и им се изпрати млад интелигентен свещеник, който обслужва на всички 16 български селища в тоя край - на албански.

2) От една година насам в село Кърчища се подвизава един учен-недоучен тип българин на име Иван Тръпков, който е дошел от София, дето има големи имоти, за народополезна работа. И той върши много отрицателни работи:

а) По-събудените от това село съгласиха се тук - в Тирана, дето са на работа, написаха и подадоха заявление за надлежните власти, за да им се разреши да си ръкоположат свещеник и да си условят учител, които да упражняват службите си на български език. Изпратиха заявлението да го подпишат намиращите се в селото няколко старейшини, да го подпечатат със селския печат и да го дадат по принадлежност, но споменатия Иван Тръпков - "едноок между слепци" - грабва заявлението и не дава нито да се подпише, нито да се пусне в ход.

б) Младеж от много добро бъл[гарско] семейство - Блаже Милев Камбуров от село Кърчища - годява се за една добра и красива мома от същото село, дава угощение, на което присъствува "факторът" Иван Тръпков. На другия ден "еднookият" потърсва рушвет - 5 наполеона, за да не развали годежа и, понеже не му дали, чрез лъжи и заплашвания прехвърля момата - след няколко дена - преку границата и я оженва срещу по-голям рушвет за сърбоманче в сръбска територия.

в) Сдружава се със стари изпечени спахии, взима спахилъка - десетъка в няколко села и събира двойно-тройно - с преправени девтери от останалите жени и старци по дома.

г) Заканва се да пречи на тия младежи, които са съгласни да си дойдат по селата, за да учителствуват, в случай се разреши българско учение.

Въпреки всичко това селяните от с. Кленйе преди две седмици подадоха заявление до надлежните власти за разрешение на българско учение и Богослужение.

И други села подготовляват да търсят народностни права, но се въздържат, като не виждат благоприятни резултати от подалите досега три села от “Малка Преспа”, едно село от “Костурско” и едно от “Дебърско”.

Като Ви долагам горното, моля нареждането Ви:

1) да се одобрят ония предложения и проекти, които съм представил в Поч[итаемото] Министерство за назначаването кандидати за учители, за свещеници и пр.;

2) да се съдействува да си дойдат по родните села тия кандидати, които са в София и

3) да се внуши на роднините и приятелите на въпросния Иван Тръпков “Чорбаджията” да си го повикат назад или да му вменят морален дълг да не пречи на мирното население да си живее и да се стреми за развитие по български, та да не го обвиняват, че върши противонародни работи като отрицателен тип и като брат на скъпо платен полицейски пристав на сръбска служба и в сърбската държава.

С почит: *Ср. п. Петров*

ЦДА, ф. 176 к, оп. 5, а. е. 663, л. 41-42. Оригинал. Ръкопис.

57

Поверителен рапорт № 27 на Сребрен Поппетров до МВРИ за конфискувани български книги и за арестувани българи в с. Връбник

Тирана, 19 октомври 1929 г.

Господине Министре,

Строго замисленото тайно намерение на Алб[анското] Правителство и на албанската интелигенция да албанизират българското малцинство не може да се крие - почва да избива по-силно в явни действия:

Най-съзнателното - относно народността си - е българското костурско село Връбник - сега в Албания. В него се намериха хора (младежи), които заличиха гръцките надписи по иконите, за да възстановят старите - български; същите организираха читалище с български книги, макар официално да не им се разрешава. Това село е подавало три пъти заявления, за да им се разреши българско училище. Селяните от това село приеха разни полезни български книги от техните близки в България, за да се просвещават. В това село има стар бълг[арски] свещеник, който служи на български и певец - бивш учител, който помага в службата на български.

Заради тия народностни прояви местната Алб[анска] власт ненавижда и преследва явно това село:

Заради заличаването на гръцкото писмо по иконите арестуваха и глобиха младежите. В продължение на година време извършиха няколко обиска по много къщи в селото без никакви важни причини. В един обиск преди две седмици намериха в къщата на селския свещеник един български требник - донесен подарък на свещеника от негови близки в София; в къщата на бившия кмет една българска книга по всеобща история и разни религиозни книжки в други къщи. По тоя повод всички книги са конфискувани, свещеникът Мушмов и бившият кмет Хр. Димов задържани са под полицейски надзор заедно с човека, който донесе требника (в градчето Билища) и ето две седмици не им се разрешава да си отидат в селото. Поставени са злонамерени хора да внушават страх в селяните - карат ги да се отричат от народността си, “за да им било добре”. Съветват наместо заличените гръцки надписи, да сложат албански, да вземат албански черковни книги и да поканят свещеника на стари години (60 год.) да учи албански да чете в черква.

Това като се върши от официални и полуофициални места и лица, селяните се плашат да настояват за своите народностни права, а други села се боят и постъпки да правят за такива права.

Малодушните селяни от Дебърско това и очакват, за да оправдават страха и малодушието си.

Албанците имат всички народностни права в България - особено в София, гдето г-ца Мариянти С. Николова - албанка от Корча - е подвижна учителка за децата на пръснатите албанци (албански, гръцки, сръбски и български даже поданици), плащана от Министерството на Просветата в Тирана, а българите в Албания нямат никакви народностни права.

Моля да се имат предвид и тия факти - покрай всички други - от злата воля на албанците, та да не се приемат с доверие вече само фалшиви декларации, че българите в Албания се ползуват с всички народностни права.

Ср. п. Петров
И[нспектор] - Ор[ганизатор] по
Ц[ърковно] - Уч[ебното] дело в Албания

ЦДА, ф. 176 к, оп. 5, а. е. 663, л. 44-45. Оригинал. Ръкопис.

58

Поверителен рапорт № 26 на завеждащия легацията Апостол Грежов до МВРИ за арестувани и интернирани българи от с. Връбник

Тирана, 23 октомври 1929 г.

Имам чест да донеса в почитаемото Министерство, че свещеникът от село Върбник - най-събуденото българско село в Албания, - син му и още трима други по-събудени селани бяха откарани и арестувани в Билища преди 2 седмици. Сега са интернирани в Круя.

Моля да не се смята настоящето ми като отклонение от рамките на писмото на Министерството под № 13228-2/I от 27 август, защото това правя по изричната молба на заинтересованите, които смятат, че ако и небългарски поданици, би могло да им се помогне.

Зав[еждащ] Легацията:
А. Грежов

[Резолюция: Пол[итически отдел]. Да се извика управляющият Алб[анската] Легация и да му се говори по тия работи, които не могат да се оставят без внимание от бълг[арското] прав[ителство] 30.X.9 г.]

ЦДА, ф. 176 к, оп. 5, а. е. 663, л. 46. Оригинал. Машинопис.

59

Поверителен рапорт № 28 на Сребрен Поппетров до МВРИ за противобългарската дейност на албанските власти и за необходимостта от ясна българска позиция по този въпрос

Тирана, 14 декември 1929 г.

Господине Министре,

Чувството и съзнанието на дълг ми подсказват, че аз, като специялен и доверен пратеник от Вас с важна народностна цел в Албания, се постарах и помъчих съвестно да изпълня дълга си и службата, без да отстъпя от мъдрите Ви съвети и целесъобразни упътвания по начините на това изпълнение. Положението на българщината и условията, които го създават, мисля, че сполучих да Ви изложа в досегашните ми рапорти с всички подробности, които смятах необходими за яснотата на въпросите. Заедно с това направих и скромни обсъждания, за да мотивирам от кои среди и фактори какво трябва да се направи, за да се дойде до желателни резултати. Предложих и няколко линии на поведение, за как да се почне, като молих, да ми се каже от Почитаемото Министерство, отде и как мисли то да се почне?

Вече е ясно какво мислят и чувствуват българите в Албания и какви свои, албански, гръцки, сръбски и др. пречки се противопоставят на тия мисли и чувства на българското малцинство. Аз и добрите българи тук не знаем само какво мисли Поч[итаемото] Министерство да направи освен моето изпращане, след всичко, което аз изложих пред него и онова, което не беше възможно да скрия от особено верните наши братя, които са разположени да съдействуват.

За моята цел не е възможно да не се сетят и някои албански среди и фактори - най-вече зарад туй, че стана публично достояние - в Албания и в България - колко свободни се чувствуват албанците там и колко се терзаят и народностно ограничават българите тук.

Ако албанците не се чувствуват сконфузени от тоя двояк факт, не е чудно и да се опитат и осмелят да ограничат моето пребиваване и движение в Албания.

По повод на горните мисли и за светлина върху гореспоменатия двояк факт позволете да сравня две нови важни случки - една в България и една в Албания:

1) Албанският представител в София публично отказа всякакъв официален прием по случай праздника з освобождението на Албания, само за да приеме интимно всички албанци в София и след приема да организира с тях заедно една шумна албанска вечеринка. Целият български печат с радост съпроводи това.

2) Същевремено с това събитие албанската власт, след като държа три седмици под полицейски надзор: а) Свещеник Лазар Мушмов и едничкия му син Тачо; б) двамата бивши селски кметове: Христо Димов и Кръстю Делов и в) Илия Поповски от село Връбник в градеца Билища, а интернира ги в гр. Круя (на другия край на Албания) - административно наказани да стоят там и да страдат цяла година, без да може да мотивира това нещо с най-малко обикновено престъпление.

Излишно е да повтарям други факти, тъй като многобройни съм съобщил и мотивирал в досегашния ми рапорт.

Предвид изтъкнатото по-горе, моля Ви, Г-не Министре, да наредите, ако е възможно, да се постави пред Албания въпроса: Има ли - признава ли българи в Кралството си, третира ли ги както България третира албанците и ако отговори да, по кой начин ще докажи това?!

С почит,
Ср. п. Петров

ЦДА, ф. 166 к, оп. 1, а. е. 186, л. 42. Оригинал. Ръкопис.

60

Рапорт № 29 на завеждащия легацията Апостол Грежов до МВРИ за асимилаторската политика на албанските власти спрямо българското население и критика на досегашната организация на българското църковно-училищно дело в Албания

Тирана, 25 декември 1929 г.

Към № 16 от 14 авг. 1928

Към № 26 от 23 октомврий

Както и друг път съм имал случай да донеса на почитаемото Министерство, политиката на Албанското Правителство по отношение на българските села в Албанска територия е същата, каквато е на сърбите, гърците и ромъните - асимилация. Има близо един милион албанско малцинство в Югославия и Гърция, чиято съдба оплакват от време на време албанците, но в същото време те тъпчат малкото българско малцинство, останало в тяхната държавица. Като че ли у тях е вродено да тъпчат една чужда нация, която и да е тя. В случая са избрали най-малката съпротива - българите. Но има и друга причина, поради която са обърнали юмрука си срещу българите, а не срещу сръби и гърци: тези последните са осребрили юмрука на доста голямо число висши чиновници - ония, които подклаждат огъня.

Измежду всички български села в албанска територия единственото по-събудено, по-съзнателно и с по-запазен дух село е Върбник. Три пъти досега е подавало заявления до албанските власти да му се разреши да отвори училище на своя майчин език, но никакъв отговор няма. Нещо повече: то е вземено на око и е записано в черния тефтер. На няколко пъти в продължение на двете последни години правени са обиски от страна на албанските власти под претекст да търсат "лоши хора", а в същност прибират всички български книжа, вестници, календари и дори най-невинни църковни книги. Но с това не се задоволявали, а са дебнели момент и повод да нанесат по-чувствителен удар върху това село, с цел да престане да търси свое народно училище, а заедно с това тоя удар да се отрази и върху другите български села, та и те да не посмеят да издигнат глас за самосъхранение. Такъв случай Албанското Правителство намери в обикновеното до баналност обвинение, с което си служат всички наши неприятели - комитаджийството. Обвиниха селото, че криело и поддържало комити. Извършиха пак обиск, но вместо комити, намерили са пак няколко български календара и църковни книги. Заловиха свещеника и други четирима първенци и се изпратиха в околийския град Билища, дето са били държани около един месец и оттам интернирани в Круя без никаква присъда. След като са престояли там повече от два месеца, без никакви и от никъде средства, завчера, на 21 того, бе повикан в Тирана попът от началника на Обществената Безопасност Абидин Ходжа - един от върлите българофоби. Последният е казал буквално следното: “Както ние албанците изгубихме завинаги Турция, така и вие българите изгубихте завсякога България. Вие треба да се откажите от българска пропаганда и от поддръжка на комити, да се помирите със създаденото положение и да станите добри и верни албанци. Иконите в църквата да ги надпишите на албански. Нали досега няколко пъти ви е казано от префекта да се откажите от намерението да ги надпишите на български и въобще на друг език, а само на албански? Кажи ми кой пречи, да му дам да разбере”. Свещеникът му отговорил: “Ние сме верни албански поданици. Самото обстоятелство, че ние при прокарването на албано-гръцката граница, под страх да бъдем изклани от гърците, изказахме желание да останем под Албания, с надежда да запазим своето съществуване като българи, показва това. България е далеч и трябва да бъдем съвсем обезумели, за да правим някаква пропаганда за България. Обаче Бог ни е създал българи и бихме желали да си останем завинаги такива. Ако обаче Вашето желание е противно на това, ще се постараем да се съобразим с това”. - “Никакви българи няма в Албания, възразил Абидин Ходжа, а има само албанци. Сега ще се завърнеш в Круя, ще земиш своите другари и ще си ходите в селото. Но внимавай добре. Ако в продължение на няколко дена не се надпишат по албански иконите в църквата, ще смятам, че ти и другарите продължавате да мислите за България и ще взема подходящи мерки срещу това”. След като го посъветва да си върви направо в Круя, без да се отбива никаде, попът излезе оттам и намери начин да се срещне с мене, без да узнае някой, разправи ми горния разговор с Началника на Обществената Безопасност и си замина.

От друга страна, той е бил повикан в Корча преди да бъде интерниран от албанския митрополит и началник на албанската “автокефална църква” - Джовани Висарион, за да му се заповяда да чете в църквата само по албански и никак по български и славянски. Свещеникът му възразил, че не знаел албански и че сега на 60 годишна възраст не може да учи друг език. “В такъв случай ще изпратя албански поп, а на тебе ще отпусна една малка пенсия”, отговорил Висарион.

Като явявам горното, за длъжност считам да уведомя

Министерството, че то не е схванало добре църковно-училищното дело в Албания и следствие на това не му е дало правилна насока с назначението още преди да се отвори поне едно българско училище на инспектори и организатори. Какво могат да прават тия инспектори без училища и без църкви? Кого ще инспектират и какво ще организират? Би трябвало според моето скромно мнение да се отворят училища, да се разреши да се чете по български в църквите и училищата, да се назначат учители и свещеници, та най-сетне, ако стане нужда, да се изпрати един инспектор, който да бъде албански поданик, интелигентен, добре облечен, да владее албански, френски и по възможност турски, за да може да си пробие път между официалните кръгове, да се запознае с чиновниците на Министерството на Просветата и пр. и пр.

Е добре! Се изпрати Илиев, стоя 8-9 месеца без нищо да предприеме и се отзова. Пристигна и Ср. п. Петров, заобиколи някои части от Албания, написа няколко рапорта и спре. Той спре, защото няма що да върши. Като няма материал по училищното дело, той зема напоследък да пише рапорти вън от неговата мисия, работи вън от кръга на неговата дейност. Не е в състояние нищо, абсолютно нищо да допринесе за църковно-училищното дело.

Ето това е същинското положение на българското църковно-училищно дело в Албания.

Ако нашето правителство смята да запази няколкото български села в Албания, би трябвало според мене да предприеме да разреши тоя въпрос по дипломатически ред. Преди всичко нека се зададе на Албанското Правителство въпросът: Признава ли то българско малцинство в Албания или не, и, ако да, ще ли разреши да си има това малцинство свои училища, както България е разрешила на всички малцинства да имат свои училища и както би желала Албания да имат свои училища албанците в другите държави.

Оттам, повтарям, би трябвало да се пристъпи към разрешението на тоя въпрос.

Ако пък Правителството не отдава особено значение на тия села и ги смята за изгубени, и жертвите, които прави сега за тях, са много и излишни.

Заведующ Легацията:
А. Грежов

П.П. Моля, настоящият ми рапорт нека се прочете заедно с онзи от 14/VIII.1928 г. № 16.

[Резолюция: "Не е върнат в архивата. Отнася се за училищата в Албания [/п/ [не се чете]"]

ЦДА, ф. 176 к, оп. 5, а. е. 663, л. 49-50. Оригинал. Машинопис.

61

Поверителен рапорт № 29 на Сребрен Поппетров до МВРИ за контраста между свободата на албанците в България и преследването на българите в Албания

Тирана, 31 декември 1929 г.

Господине Министре,

Постоянно изникват очебиющи факти за голямата свобода, която имат албанците в България - без разлика на вяра, поданство и местопроизход, от една страна, и мъчнообяснимото строго ограничение и преследване на всеки, който се изявил за българин в Албания, от друга: В България албанците се организират в албански съюз. В тоя съюз влизат стари дейци по просветата и свободата на Албания от преди нейното освобождение, нови дейци по народностната и държавна идея на Албания и всички намиращи се в България - млекари, бозаджии, гостилничари и др. от албански произход - независимо дали родом от Албания или от пределите на сегашни Гърция и Сърбия, независимо дали са албански, български и др. поданици, независимо дали са православни, католици или мухамедани. Те имат в София две албански дружества - "Дешира" и "Георги Кастриоти"[62]. В първите дни на т. м. организираха - чрез публични събрания - албански дружества в Плевен, Русе, Пловдив и село Мандрица[63] (Ортакьойско) и прогласиха албански съюз. Оттук се изпращат агитатори и организатори, оттук им се изпращат албански книги, буквари, читанки и пр. В София напечатиха и пръснаха по цяла България календари с образа на Крал Зогу I, с образите на всички стари и нови дейци и с ония на членовете на дружество "Дешира" (староалб[анско] дружество), оттук се изпращат учители и учителки, за да учат децата на всички Албанци в България.

Най-ново явление са съюзът на албанците в България и календарът - решени в ония шумни срещи и събрания, които организира албанският представител в София с тамошните албанци, когато официални приеми по случай рождения ден на албанския Крал отказа чрез вестниците.

В замяна на това ние що имаме в Албания. Късане на български календари и вестници, арести, интерниране на невинни българи, задържване на избягали от сърбски и гръцки терор българи, съветване на останалите живи бъл[гарски] свещеници да четат в черква на албански език, учение на албански български деца, завзимане на училищни сгради от войници и митничари в села, дето не са успели да пратят албански учители, агитиране от албански свещеници, учители и др. интелигентни албанци да не говорят български българите, да не четат български вестници и книги, мерки, за да не се пропусне и търпи български поданици в Албания и др. и др. стеснителни мерки.

Тия и такива притеснения и преследвания се чувствуват още по-тежко, когато явно се покровителствуват избягалите от Сърбия и Гърция, само когато се изяват албанци, макар повечето такива да са българи мухамедани, българи православни, мухамедани турци, власи и др. - стига да кажат, че са албанци - страдалци от чужди режими.

Всички албанци признават широката и прекалена свобода, на която се радват албанците и всички народности в България, и всички явно виждат лошото третиране на българите в Албания.

Предвид гореизложеното, моля Почит[таемот] Министерство да намери начин и случай, за да се постави открито въпросът за отношенията между България и Албания - са ли те искрени, приятелски и добри от двете страни или какви са? и - върху действителността на тоя изумителен факт да се заяви, че едната страна отплаща с много зла умисъл доброто на другата.

Не може да се продължава това положение, без риск за пагубност и унижения на българщината в Албания.

С уважение,
Ср. п. Петров

ЦДА, ф. 166 к, оп. 1, а. е. 186, л. 44-45. Оригинал. Ръкопис.

62

Поверителен рапорт № 30 на Сребрен Поппетров до МВРИ за освобождаването на интернираните българи от с. Връбник и за необходимостта от официални постъпки за освобождаване на интернирания Христо Атанасов

Тирана, 31 декември 1929 г.

Към № 26 от 4.X.1929 год.

Господине Министре,

Напълно съм уверен, че поради постъпки от Поч[итаемото] Министерство преди няколко дни освободиха се от интерниране в гр. Круя свещеникът Лазар Мушмов, син му и тримата първенци и повърнаха в родното им село - Връбник - Билишка околия.

Двадесет и пет годишният учител и деец по просветното наше дело в Дебърско, за когото е дума в рапорта ми № 26 от 4/Х 1929 год. - Христо Атанасов - "Пасинка", - още страда - ето вече година време ограничен в гр. Берат - семейството му в Дебър и родителите с братята и сестрите му в с. Пасинки от Дебърско в Албанските граници още тъжат за неговата съдба.

Моля, ако е възможно, да се направи и за неговото освобождение надлежна постъпка, че той е съвсем невинен, освен че се е изявил за избягал българин от сръбски терор и заплашен с убийство.

С уважение,
Ср. п. Петров

ЦДА, ф. 166 к, оп. 1, а. е. 186, л. 43. Оригинал. Ръкопис.

63

Поверителен рапорт № 31 на Сребрен Поппетров до МВРИ за просръбската пропаганда на Иван Тръпков в Голо Бърдо и Поле

Тирана, 31 декември 1929 г.

Господине Министре,

С тъга на душата Ви съобщавам долните два факта:

I. На 1 декември т. г., когато албанците завършили събранието за организиране алб[анско] дружество в Плевен, група дружбаши, които присъствували, заявили, че с всички сили ще действували за успеха на делото на албанците в България и за напредъка на Албания, ако те - албанците - се присъединят към зем[еделската] партия, за да се събори правителството на Дем[ократическия] сговор. Присъствующия албанец, който ми съобщи това, ме увери, че албанците намерили предлог да отхвърлят това предложение.

II. Иван Тръпков в с. Кърчища, изпратен от Соф[ийските] неразумници да действува между българите от Дебърско в Албания, освен дето унищожи заявлението - подписано от селяните за до албанското Правителство по въпроса за народностни права, освен много глупости и волности, що извърши във вреда на българщината там, изповяда пред мене за себе си и учи другите българи, че по-добре било да се изявят за сърби, за да не би сръбски чети да ги нападнат и убият по домовете им. По всичко личи, че той е фатален провокатор и сръбски агент, който е в постоянни сношения с брата си - полицейски пристав в Сърбия. Той има имоти в селото и къща в София.

Тия два факта Ви съобщавам за знание и по-нататъшно Ваше разпореждане.

С уважение
Ср. п. Петров

ЦДА, ф. 166 к, оп. 1, а. е. 186, л. 46. Оригинал. Ръкопис.

64

Поверителен рапорт № 32 на Сребрен Поппетров до МВРИ за нуждата от изпращане на български книги в Албания със съдействието на Македонските благотворителни братства и Св. Синод

Тирана, 11 януари 1930 г.

Господине Министре,

В Албания има около 30 000 българи - Православни и Мухамедани. Между Православните българи останали са живи свещеници, които знаят да четат български, само петима: в с. с. Връбник (Костурско), Лин (Стружко), Туменец и Пустеец (Преспанско) - сега в Албания. На българите от Дебърско - 16 селища, свещеникът е албанец - чете им албански и агитира между тях да говорят албански. В с. с. Бобощица и Дреново - големи чисто български села - има четирима албански свещеници, които служат на албански и гръцки езици. На 14 къщи в с. Прогон и на 30 в гр. Билища (Билишко) служат албански свещеници. В гр. гр. Шкодра и Корча по на 30 семейства служат албански свещеници. Доскоро в Шкодра им служеше сърбски.

Всички свещеници, които знаят български, желаят да имат за себе си Църковни книги и такива за прочит - за себе си и за паството.

Учител няма нито един да учи българските деца на майчин език, при все че в Глумбоч, Преспанско, и във Връбник, Костурско - сега в Албания, албанските учители са българи и знаят да четат български, но не им е позволено да учат децата на майчиния им език. Във всички български села има албански учители. От тия, които нямат, задето училищните им сгради са обсебени от войници и митничари, децата отиват в близките села в албански училища. Никъде няма сдружение на българско име или българско читалище. Мнозина възрастни българи знаят да четат и да пишат български и петимни са за български книги, календари и вестници. Такивато желаят да учат по-малките си братчета на майчиния език, но нямат книги. Вестниците, които тук-там раздавам, не достигат до всички, които знаят да четат.

Докато се реши по начало да се даде на всички българи право да се учат на майчиния си език в Албания, да се развиват чрез свободно четене на български книги, вестници и др. и да си откриват читалища, да си основават сдружения, както е дадено на албанците в България и докато няма смелост албанската власт и алб[анската] интелигенция да запрещават открито и повсеместно четене и просвета по български език, необходимо е да се изпратят и изпращат чрез Царската Легация повече вестници, календари (джебни и стенни), книжки за прочит за възрастните, читанки и буквари за малките учениците по основните училища - тия, които не са били във възрастта за училище преди освобождението на Албания. Има много българи даже и между мухамеданите българи, които настоятелно молят за книжки, вестници и календари на български език.

Предвид гореизложеното моля Почитаемото Министерство:

1) Да повика Председателите на Преспанското Костурското, Дебърското и Стружкото братства - чрез Г-н Д-р Станишев - и да ги подкани да изпълнят обещанието си - да изпратят буквари, читанки, календари и др. бъл[гарски] книги за в селата в съответните им околии. Само Костурското изпрати книги за прочит.

2) Да се разпореди да се изпращат в Легацията повече вестници, книги за прочит, календари, за да се задоволи нуждата на ревностните за четене български.

3) Да се замоли Св. Синод да отпусне 10-тина екземпляра от Св. Евангелие и толкова Требници, за да се изпратят на свещениците, които знаят да четат и молят, за да имат тия Църковни книги. И минеи, ако е свършено печатането им, добре е Св. Синод да отпусне и изпрати.

Това е необходимо и може засега да се стори, за да може българското население да се просвещава на майчиния си език и за да проникне българската книга във всички градове и села и по всички къщи, дето живеят българи.

С почит,
Ср. п. Петров

ЦДА, ф. 166 к, оп. 1, а. е. 186, л. 62-63. Оригинал. Ръкопис.

65

Поверително писмо на МВРИ - Политическа дирекция до завеждащия легацията в Тирана Апостол Грежов да не прави спънки на Сребрен Поппетров

София, 14 януари 1930 г.

В отговор на писмото Ви, отправено до Главния Секретар г. Добрев, и по заповед на последния съобщава Ви се, че Министерството не Ви е запрещавало да защищавате българските поданици и интересите на страната, но не е могло да Ви октроира чинове и титли, за които се изискват известни условия.

Умолявате се да препращате кореспонденцията на г. Сребрен п. Петров с официалния пакет на Легацията и да не се държите враждебно спрямо него. Министерството ще преценява донесенията му и ще си прави своите заключения. Ако със своето държане и действия той излага Легацията и Българското Правителство, ще имате грижата, след като му обърнете вниманието върху пакостните последствия на нетактичностите му, за каквито говорите, да донасяте в Министерството с точни факти наръка.

[за] ДИРЕКТОР: *Н. Недев*

[Резолюция: "Изпратил лично г. Недев. Н. В. К.]

ЦДА, ф. 176 к, оп. 5, а. е. 663, л. 51. Препис. Машинопис.

66

Поверителен рапорт № 3 на завеждащия легацията Апостол Грежов до главния секретар на МВРИ Живко Добрев за принудителната замяна на българските надписи с албански върху иконите в църквата на с. Връбник

Тирана, 8 февруари 1930 г.

Към повер. № 30 от 29 декем. 1929

Считам за дълг да донеса на почитаемото Министерство, че свещеникът от българското село Върбник, който беше интерниран заедно с още други 4 първенци от същото село в продължение на няколко месеца и тайно заплашван от Началника на Общ[ествената] Безопасност и от Началника на Албанската Православна Църква с ново интерниране и с отнемание на свещеническата му длъжност, ако не надпише иконите по албански и ако не се помъчи да научи албански и да служи по албански, пред страх да не остане гладен със семейството си, отстъпил най-после пред тия заплашвания от двата фронта и е надписал иконите в църквата на албански език, въпреки съпротивата на болшинството от селяните.

Със съжаление констатирам, че всички мои рапорти върху политиката на Албанското Правителство по отношение на българското меншество в Албания се потвърждават, а нотите на Албанската Легация в София се опровергават.

Заведующ Легацията: *Ап. Грежов*

[Резолюции: "Тия неща, както и ония, съдържащи се в рапортите № 26 и 29, да се съобщят устно на Алб[анската] Легация и да се поиска да се спре този поход против българите в Албания. 22/II.930 г."; "Говорих на Али Аслани, той съжелява, но изглежда, че никой не обръща внимание [на] рапортите му. Той впрочем си отива след някоя и друга седмица. 24.II. 930"]

ЦДА, ф. 176 к, оп. 5, а. е. 663, л. 52. Оригинал. Машинопис.

67

Поверителен рапорт № 37 на Сребрен Поппетров до МВРИ за необходимостта от изпращане на български книги в Албания

Тирана, 21 февруари 1930 г.

Към № 32 от 11/I 1930 г.

Г-не Министре,

Макар българите в Албания да са лишени от народностни права, понеже това не е официално и абсолютно прогласено, целесъобразно е да се обърне внимание на рапорта ми № 32 от 11/I т. г., за да може се даде на всички българи и българки – стари и млади – православни и мухамедани (помаци) по някоя книжка в ръцете. Такива има много, които ме питат и се молят. Има даже българи войници в албанската войска, които молят за българска книга и български календар.

Предвид на по-горе отбелязаното моля да наредите да се напомни на съответните братства чрез Г-н Д-р Станишев да си изпълнят обещанията и да изпратят: буквари, читанки, книжки с морално съдържание, календари (джебни и стенни) и др.; или, ако това се отрече, моля Почит[аемото] Министерство да пожертвува малко средства, за да се изпратят споменатите просветителни материали.

Ср. п. Петров

ЦДА, ф. 166 к, оп. 1, а. е. 186, л. 64. Оригинал. Ръкопис.

68

Поверителен рапорт № 44 на Сребрен Поппетров до МВРИ за голямото желание на българите в Албания да четат български книги

Тирана, 5 април 1930 г.

Към № № 32 и 37

Г-не Министре,

В рапортите, номерата на които напомвам по-горе, изтъкнал съм нуждата от буквари, читанки, календари (джебни и стенни) и от други за прочит, които биха послужили много за подигане народностното съзнание на възрастните и би посеяли народно семе в душите на маловъзрастните българи, останали в Албания, докато се разреши въпросът за откриване училища и даване права на българското меншество в тая страна.

Българи от градове и села, дето ги има, без разлика на вяра, възраст, служба и положение, постоянно питат и молят за такъво четиво. Даже войници (българи в алб[анската] армия) трогателно молят за това. Винаги са получавали по някоя книга от тукашната Легация. “Сега защо да няма” ?? На съответствените братства, на някои богати съселяни в София на тукашните българи няма да костува много, ако се разпоредите, от коя и да страна, да се изпратят чрез Легацията такива книги, толкоз повече, че по всички издателства на календари вярвам да са останали много непродадени. Нека не се захвърлят – нека задоволят тук една жажда за българско четмо на наши братя.

Ср. п. Петров

ЦДА, ф. 166 к, оп. 1, а. е. 186, л. 88. Оригинал. Ръкопис.

69

Поверителен рапорт № 46 на Сребрен Поппетров до МВРИ за пренебрегване на българския език в църковните служби по случай Великденските празници в Тирана

Тирана, 25 април 1930 г.

Господине Министре,

Тук и Църквата употребяват за очебиюще презрение на българщината.

На 18/IV т. г. при възпоминанието на Иис[ус] Христовото погребение образува се нощно траурно шествие с хоругви, с черковни песнопения и с военна музика, която свиреше погребални химни. В шествието участвуваха всички православни – без разлика на народност, и мнозина католици и мухамедани. На 20/IV т. г. по случай възпоминанието на Иис[ус] Христовото Възкресение образува се дневно шествие – много по-тържествено от първото и мина по най-главните улици на града. По тоя случай военната музика свиреше светски маршове.

Тия шествия и присъствието на мухамедани в тях и в черковни служби на големите християнски празници – по видимому – говорят много за религиозната свобода, с която се ползуват християните – особено Тиранските – против стария турски режим, когато Православните в Тирана не смеели камбана да бият, без да бъдат ругани, с камъни замервани, подигравани и стреляни даже от фанатици мухамедани. Аз пък се съмнявам в сегашната религиозна свобода - смятам я политична, защото народностното преследване и омаловажаване на българския елемент как ще се съгласи с тая тенденциозна религиозна свобода?

На двете тържествени шествия, на черковните служби през страстната седмица и през Възкресните дни и на службата на Второ Възкресение, когато се чете Св. Евангелие на разни езици, присъствуваха около 200 души българи. Тия българи чуха Св. Евангелие в случая на всички балкански езици и на много други европейски и азиатски, но не и на български език.

И аз присъствувах на Второ Възкресение. Св. Евангелие се прочете по тоя ред на езиците: 1) на албански, 2) на италянски, 3) на френски, 4) на ромънски, 5) на руски, 6) на гърцки, 7) на сърбски и 8) на турски.

Още в черквата казах на един влах от село Белица, Стружко, сега албански първенец в Тирана - Георги Пантели, и на главния съдебен инспектор - Харилаос Теодосиев, родом от Охрид - в турско време гъркоман в тоя град, но много благороден като човек: “На всички езици освен на български”. Пред последния добавих: “Само Господа не изостави българския език”, защото беше придружен от госпожата си, която е от родолюбив български род - сестрина дъщеря на бившия Соф[ийски] Прокурор - сега адвокат - Климент Сармабожов.

Същия ден в личен разговор с бившия Министер на Земеделието Ферид бей и с майор Али Яшар Рибаря[64] - завършил военното училище в София - в присъствието на българи и албанци (Д. Михайлов[65] - единствен български поданик, семейството му и семейството и роднини на Кр. Луараси[66]) изказах си учудването за тоя факт. Опитите на Министра, на Али Яшар и на другите да намерят извинение и оправдание за това пренебрежение останаха напразно пред моята непримиримост с техните обяснения.

Ето Ви още един факт за умишленото незачитание на българите в Албания. Аз не бих дал значение на тоя факт, ако той не се свързва с безброй други от тоя характер.

Ср. п. Петров

ЦДА, ф. 166 к, оп. 1, а. е. 186, л. 90. Оригинал. Ръкопис.

70

Поверителен рапорт № 54 на Сребрен Поппетров до МВРИ за обиколката му в областта Малесия и сведения за числеността, бита и нравите на българите християни и мюсюлмани в Голо Бърдо, Поле и Гора

Тирана, 14 август 1930 г.

Господине Министре,

В края на м. м. и в началото на т. м. от 24/VII до 2/VIII извърших една много трудна, но от голямо значение обиколка по оная част от бившия Дебърски окръг, която остана в границите на Албания и част от която се казва “Малесия”.

Тъжни и тежки чувства ми възбуди тая обиколка. Злата съдба и трагичната история на бъл[гарския] народ не са напълно изучени и още много сили, много средства и много време ще погълне това изучаване.

Наистина Велика е била България във време на цар Симеона и цар Самуила, не политически само, за дето е владеела и чужди земи и подчинявала чужди народи, а защото многобройният и нашироко простърян по Балкански Полуостров български народ - застоял там много векове - е бил цял, обединен и незасегнат в нищо, освен от Божията ръка.

Още стърчат незаличимите паметници и се пазят скъпи спомени в земите, дето народът ни е живял и мирно работил, без да мисли и чувствува нужда да посягва на чужд елемент - на чуждо право.

Чудя се защо толкова много е пострадал, защо на толкова тясно са го сбрали и сгъстили, защо тоя толкова стървен и ожесточен вик по него издават най-много тия - близки и далечни народи, - които най-много са допринесли за неговото раздробление, за неговото разграбване и намаление?! Защото - види се - професионалният и вероломен крадец най-много вика: “дръжте крадеца”. На това не ще ли се намери цяр, за да се спаси барем запазеното от бурите и вековните разрушения?!

Този увод ми се налагаше от душата и от сърцето, за да се отдуша и за да оправдая това, що видях и научих през въпросната обиколка.

Бившият Дебърски окръг е разделен на две почти равни части - половината на югоизток от града (в Сърбия) и другата половина на югозапад от него (в Албания).

Всички селища, села и паланки, които личат в тоя бивши окръг, са били български преди нахлуването на турците в тоя край и всички жители, които го населявали, са били чисти българи православни, не само, но населението не е познавало до това фатално време съществуванието на гърци и сърби - най-яростни и най-лакоми поглъщвачи на българския народ. Граничили само на югозапад със стари и непокварени албанци, които до дохождането на турците нито мислили да посягват на народността, на вярата, на правото и честта на българина. Напротив - по всичко личи, че българи и албанци - в отделни владения или под владението на Българските царе, са живеели като братя. Българските царе и българските боляри и когато владеели част от Албания, не налагали на албанците насила нито българска народност, нито Православна вяра. На Православните албанци им строели черкви и монастири за самите албанци и като на албанци (вж рапорт № 50 от 20/VI).

Бившият Дебърски окръг се е състоял от осъм планински местности, които от памти века и до днес носят своите чисто български имена: 1) "Горна река", 2) "Мала река", 3) "Жупа", 4) "Дримска околност", които с малки изключения сега са попаднали под ноктите на Сърбия, и 5) "Поле", 6) "Малà Грика", 7) "Голяма Грика" и 8) "Голо Бърдо", които са присъединени към Албания.

Чрез планинския проход Либраж - Дебър - се покрай Сърбско-албанската граница - обиколих и пресякох местностите: 1) "Голо Бърдо", 2) "Поле", 3) "Мала Грика" и "Гол[яма] Грика", като минах до самия град Дебър и върха от Шар пл[анина] "Кораб" и се завърнах през най-мъчнопроходимия пл[анински] проход Дебър - Тирана.

"Голо Бърдо" се състои от селата:

1) Ланга	17	къщи
2) Забзун	15	къщи
3) Борово	70	"
4) Себища	50	"
5) Стеблево	100	"
6) Кленйе	80	"
7) Гинеец	70	"
8) Требища	600	"
9) Връбница	42	"
10) Мал. острене	100	"
11) Гол. " " "	220	"
12) Лешничани	120	"
13) Окщун	200	"
14) Смолница	70	"
15) Радовиш	70	"
16) Тучепи	50	"
17) Владимирци	100	"
18) Торбач	25	"

Всичко 18 села с население от най-малко 16 000 д[уши]. В тая местност живеят патриархално - най-малко се пада по 8 до 10 д[уши] в къща средно. От тая местност в Сърбия са останали с. с. 1) Дреново, 2) Жепища, 3) Модрич и 4) Отишани.

Всички гореспоменати села преди дохождането на турците са били чисто български, без никакъв друг примес. Във всички без изключение е имало български черкви и навярно населението им се е учило на Старобъл[гарски] Св. Климентови книги от създадените Св. Климентови хилядни учители. Развалините от старите им черкви във всички села, където даже сега няма Православни българи, са запазени и се посочват от всекиго.

Компетентните историци трябва да знаят, кога и с какви кланета, грабежи, палежи, потурчвания, тая чиста бълг[арска] местност се е обърнала на мухамеданско-българска и при какви подобрени условия половината почти от нея си е възвърнала християните българи и по-после пак същите историци трябва да ни кажат как това християнско население - след туй - постепенно е намалявало и още намалява. Между друго може да се съди за последния процес на намаление по многото семейства от тая местност в Битоля, в Скопие, в Солун, в София, в Лом и в Белград (само няколко). Някои от българите на тая местност почват да се заселяват напоследък в Тирана, Дурацо, Елбасан и другаде в Албания.

Всичко това, като се знае, лесно си обясняваме, защо сега в 18 села в "Голо Бърдо" (в Албания) от 15 000 чисти

Православни българи преди 30 години са останали само 150 къщи - 1000 души. Всички други са българи мухамедани с изключение на населението в селата: 1) Ланга, 2) Забзун и 3) Борово, които са населени от чисти албанци мухамедани и затискат прохода от Елбасан за Дебър.

В “Голо Бърдо” сега има около 1500 д[уши] албанци мухамедани, около 1000 д[уши] православни българи по няколко къщи в селата: 1) Стеблево, 2) Кленйе, 3) Гинеец, 4) Требища, 5) Мало остране, 6) Голямо остране и цяло 7) Връбница. Всички други около 15 000 д[уши] са мухамедани българи. В други рапорти е казано в кои села е имало бъл[гарско] училища в Ек[зархий]ско време.

Значи в планинското “Голо Бърдо” сега живеят повече от 15 000 българи, като не се гледа на вероизповеданието. Нещо повече - по патриархален живот, по нрави и обичаи, по говор и песни, по привързаност към роден край и родно огнище, по любов към земеделие и трудолюбие, по гостолюбие и любознание - по всичко, което характеризира българина, - тия мухамедани българи са по-българи не само от съжителите им в тая местност, но от всеки православен българин, където и да се намира той в село. Не се изповядват само за такива и тачат Мухамеда по традиция наместо Иис[уса] Христа. Изповядват се за турци, но не изпълняват религиозните обязаности като азиатските такива, нито даже както изпълняват някои нафанатизирани албански мухамедани. Покварата на тия мухамедани българи не е в такива размери, каквито е взела в албанските мухамедани. Те не са взимали участие в грабежите, в нашествията и разбойничествата заедно с алб[анските] мухамедани против Православните българи по околните и далечни места. Никой от тях не мръднали от местожителството си, нито някой е отишел на чужбина някъде. Селата им са самостойни - никогаж не са били обърнати на чифлици и, след като ги помухамеданчили, никой не е помислювал да отиде да смущава спокойствието им - да посяга на правата и честта им и да ги преследва. Рядко се е случвало да бъдат някои от тях ограбвани. Затова и са запазени.

Местността “Поле” се състои от селата:

1) Клабучища	70	къщи	мух[амедани]	албанци
2) Горно Кърчища	42	"	1/2 бъл[ари] прав[ославни], 1/2 мух[амедани]	ал[банци]
3) Долно Кърчища	60	к[ъщи]	мух[амедани]	албанци
4) Макеларе (само 1 к[ъща] българи - запазена черква)	50	к[ъщи]	"	"
5) Почести	90	к[ъщи]	"	"
6) Обоки (запазена черква)	40	"	"	"
7) Кочища	70	"	"	"
8) Ковачица	50	"	"	"
9) Курт бег	60	"	"	"
10) Алай беглия	80	"	"	"
11) Войник	40	"	"	"
12) Ърбеле 1/2 бъл[гари] пр[авославни] запазена черква)	60	1/2	"	"
13) Нережад	40	"	"	"
14) Горно Блато	35	"	"	"
15) Долно " "	25	"	"	"
16) Деоляни няк[олко] к[ъщи] бъл[гари] (запазена черква)	50	"	"	"
17) Граждане	40	"	"	"
18) Опинари	40	"	"	"
19) Еребари	35	"	"	"
20) Ченка	40	"	"	"
21) Пишкупия някол[ко] бъл[гари]	120	"	"	"

Всичко 21 селища с около 1140 къщи - едвам 6000 души. В старо време 156 къщи българи - 750 души.

Всички тия села при дохождането на турците са били населени само с чисти православни българи, но турците ги разрушили, опожарили и населението им почти цяло унищожили, а имотите раздали на помухамеданчени албанци. При по-благоприятни условия оцелялата част от българското население се е завърнала и се е примирила с положението - да живее между албанците.

През Екзархийско време е имало българи в селата: 1) Горно Кърчища, 2) Долно Кърчища, 3) Макеларе, 4) Обоки, 5) Ърбеле и 6) Деоляни. В тия села тогава е имало бъл[гарски] черкви и училища, поддържани от населението и Екзархията. Сега остават българи само в Горно Кърчища, Ърбеле и някоя къща - тук-там недодигнати. Цялото друго население е албано-мухамеданско. Сградите на училищата и черквите и до днес са запазени в селата: Г. Кърчища, Ърбеле, Макеларе и Обоки, защото в Макеларе и Обоки до последните години са устояли по няколко къщи български. Цялото албанско население в гр. Дебър и в "Поле" говори български, като смята роден език албанския.

Мюсюлманите от тия села се казват малесорци. Те заедно с Люмяни и Мирдитите са взимали живо и масово участие в нашествията по близки и далечни християнски села за грабеж и в походите-опустошения при война на Турция с Русия, с Гърция, с България и при потушаванията на християнски въстания. С векове са били пълни господари на имот, живот и чест върху българите християни по споменатите села и близките околии. Измежду тях винаги е имало привилегировани и облагодетелствувани от турските султани чрез паши, бегове, главатари, отдадени на турската политика. Техните първенци-главатари и днес са на държ[авна] слубжа. Около байрактарите има сеймени, които се поддържат от първите, ходят въоръжени и се считат власт. Останалото население почва да се приучва на работа.

Това албано-мухамеданско население със своите неограничавани произволи е станало причина да се намалява българското християнско население и в последния век дори до днес да търси другаде поминък и да изпразва родните си села. И сега не само албанското правителство пречи на оцелялото там българско население да си има свои родни черкви и училища, но и байрактарите и самото мухамедано-албанско население. Има байрактари в услуга на сърб[ската] политика. Някои от тях, които станали известни с имената си, избягали в Дебър и от там действуват против българщината. Има байрактари и сеймени, които, макар да живеят в Албания, тайно действуват в полза на Сърбия и доста демонстративно заплашват малкото българи, които са останали по родните си села. За тежка тъга в тая местност има и малодушни българи, които, за да не изгубят правото да отиват на пазар в Дебър и благоволението на някои силни на деня (в албанските и сърбски граници), се противопоставят на добродушното селско население от тая местност да иска народностни права. По тия причини българите от "Поле" още не са подали заявления

за народностни права - за българско учение и Богослужение. Поради малодушие и пораженство село Връбница от "Голо Бърдо" поиска преди три години сърбски свещеник и на два пъти поиска албански такъв за двете местности, за да не остане ред да потърси български свещеник. Само село Кленйе от "Голо Бърдо" подаде заявление за бъл[гарски] свещеник и народни права, но не е сполучило удовлетворение. Другите села от "Поле" и от "Голо Бърдо", като виждат умишленото замълчаване на правителството и като слушат заканите на разни байрактари, не подават заявления. Сърбският свещеник на времето биде изпъден и понеже албанските свещеници не могат да се задържат, след като изпитат пасивната съпротива на населението, отиват си, и сега още в тия две области няма никакъв свещеник. Покрай другите причини и това обстоятелство кара мнозина добри българи да напускат родните огнища и да се изселват в Скопие, София и другаде. Софийските им братя, които са организирани в братства и които много умело парадират за "родолюбци", се показаха съвсем безчувствени към духовните нужди и народностни копнежи на своите братя. Не само не подигат въпроса за народностни права в родните им села, не само не пишат на своите близки, че е необходимо да поискат такива права, но не изпращат календарчета, букварчета, читанки и други книжки за своите близки, макар да обещаха пред мене и пред Нац[ионалния] Комитет миналата година да сторат това, и макар да им напомних с укор, че не изпълняват обещанието си и най-елементарния си дълг към своите близки. Жално е, че ония българи из Дебърско, които се бориха за родни черкви и училища в Солун, Скопие и другаде - едно време - са наследени от синове и внуци, които нехаят за свойте родни места и еднокръвни братя, макар последните наивно и със сълзи на очи простират ръце към тях за родна книга.

Още по-жалко е, че няколко местни българи - изпаднали морално с изтъркано нравствено чувство, използуват това трагично положение на стадо без овчари, гаврат се със съкровените чувства на останалото местно население и играят иудинска роль: Двама братя от с. Кърчища - Миле и Алексо Камбурови от ревностни четци на български книги, след като отидоха няколко пъти на пазар в Дебър в техни роднини на сърбска служба, сега са най-големи гонители на български книги и вестници. На тях, като на синове на много добър баща, бях поверил църковни книги за селото им - подарък от Св. Синод - и давах редовно български вестници и книги, които демонстративно четяха. Сега първият - бивш бъл[гарски] учител - изгори черковните книги, а вторият преследва и хвърля вестниците, у когото в по-слабите му съселяни и да види. Иван Тръпков - вж № 25 от 4/Х 1929 год. - проповядва да се държат за сърби съселяните му и др. българи от околните села, като ги плаши, че ако не го слушат, могат да бъдат нападнати и унищожени от сърбски чети или от групи погранични сърбски войници в някоя нощ. Първите двама имат внук от сестра - чиновник в Дебърското сърб[ско] окол[ийско] управление, а вторият има брат - полицейски пристав в Дебър. Няма и кой да им се противопостави, защото там по селата са останали бедни хорица, старци, жени и деца; а те минават за "патриоти", трябва да се слушат. Иван Тръпков даже имаше и материални изгоди до някое време за "патриотизъм". Може би сърбите повече дават. Алексо Камбуров и Иван Тръпков "приятелски" се постараха да ми внушат, за да не отивам по техните места, "защото сърбите са вземали мерки чрез подкупени байрактари или да ме убият, или да ме върнат назад в Тирана, без да ми позволят да обиколя, ако си позволя, да се появя по тия места". Божия е вината, че дал и такива българи, които с някои изроди от Костурско - интимните на г-на Грежова - образуват група да работят против народностна дейност между останалите българи в Албания. "Щом България не помага, така трябвало"! Пред кого ли мислят да се прославят? Пред народните ни душмани и пред сатаната, мисля и вярвам аз. Защо вършат това, всеки може да схване. Развалени хора - изродени българи - другаде не може да се търси и намери причината; а пък "намерили село без кучета".

Паралелно с тия грозни истини не се ли открива една голяма въпросителна за поведението на бившия (мой предшественик) Д. Илиев, който стоя повече от година време тук, без да отиде поне в родното си село - Връбница ("Голо Бърдо"), дето са очаквали да го видят братовчеди, внуки, внуци и много приятели от цялото Дебърско като бивш учител и окол[ийски] уч[илищен] ин[спекто]р? А чакаше да го отзоват и да заплати на професионалния търговец на перото - Кацев[67], за да му напише правдоподобен поетичен рапорт в София!! по длъжността му в Албания!!...

В "Мала Грика" и "Голяма Грика" сега няма нито един българин, но по всички села има грамада от стари християнски черкви. Тия две планински гърла се сношават по кози пътеки от Дебър към вътрешността на Албания - към Мат, Круя и Тирана. На края от "Голяма Грика" е възела и границата между Дебър и тия три града. Турците още от първо време изчистили тия проходи от бъл[гарско] християнско население. Останали са само имената на селата, планините и реките български: 1) "Мала Грика", 2) "Голяма Грика", 3) Селища планина, 4) "Видозвезда" - пл[анина] и река, 5) с. с. а) Булчица, б) Сопот, в) Сафричани, г) Читат, д) Стрелча, е) Булчица и др. местности. И двете тия местности са мъчно пристъпни и едвам проходими; цялото население в тях е чисто албанско и не знае друг език, освен албански - даже турски език в него е неизвестен, защото никой от тях не е отивал турски войник, не е плащал данък за Турция. Когато отивали да ги търсят за войници, те са грабвали пушките и са поемали гората. Сами това с гордост ми изповядваха при срещи.

С тая обиколка завършва се почти посещението на части от Албания, дето имаме народностни интереси. Такъв област непосетена остава само "Гора", разположена на северозападното разклонение на Шар планина. За да се посети и тая местност, трябва да се отиде с аероплан донякъде и след туй пак пеша и на кон по непристъпни планини и по кози пътеки.

"Гора" има участта на Дебърската област - разделена е на две части - половината останала в Сърбия (към Тетово), а другата половина в Албания (към Призрен). И едната, и другата част на "Гора" са населени с чисто българско население - помухамеданчено още на времето от турците и не само помухамеданчено, но и заградено от всички страни от люто албано-мухамеданско племе - люмяни. Само на запад граничи с Люма, но от последната са прехвърлили люмяни и към Тетово по пътя за Призрен. През част от Люма трябва да се мине, за да се отиде от Дебър към "Гора".

"Гора" съм изучавал и през 1898/9 уч[ебна] година като окол[ийски] уч[илищен] инспектор в Тетово, и през 1916/

17 уч[ебна] год[ина], когато бях ок[ръжен] уч[илищен] ин[спекто]р на Скопски и Тетовски окръзи, но пак така без да мога да я посетя.

Частта на “Гора” в Албания се състои от селата:

1)	Шишковец	200	къщи
2)	Ново село	170	"
3)	Борйе	130	"
4)	Орешец	40	"
5)	Църничево	60	"
6)	Орчища	80	"
7)	Пакиша	50	"
8)	Запад	80	"
9)	Очикле	40	"
10)	Ороста	100	"
11)	Полян	30	"
12)	Прекино	30	"
13)	Мреново	20	"
14)	Коловор	40	"
15)	Нивча	70	"
16)	Бела	30	"
17)	Лйойма	60	"

17 села с население около 20 000 д[уши], 1/2 от което към Тетово чисто мухам[еданско] българско, другата половина към Люма мухам[еданско] алб[анско].

Десетте първи села са чисто български по език, по характер, по нрави и по всичко населението в тях е като онова в “Голо Бърдо”, Дебърско. Разликата между тях е, че в “Гора” са по-дееспособни, отиват по чужбина, по-развити и по-съобщителни са. Бозаджиите по целия Балкански Пол[уостро]в са от “Гора”. От тях има готвачи, сладкари, млекари, халваджии, бурекчии и пр. След войните - особено след като се освободи Албания, са наводнили всички градове в последната държавица. Тия от “Голо Бърдо” не са отивали и не отиват никъде по чужбина. От тия горяни, които отивали в България, мнозина търсят и им се дават български вестници и книги да четат. Причината, за да странствуват последните: в малко места много население и земята им е малко плодородна.

И от двете местности тия българи са много пословични. Дотолкова много обичат да си говорят на майчиния език - български, че в интимен разговор - мъжете помежду си,

който от тях някой започне да говори по турски или албански, другия го пресича: “остави тоя свински език, сборвай си нашински, како Господ дал”.

И християнството в тях още не е съвсем изчезнало, защото жените тайно - и някъде явно пред мъжете - отиват по грамадите от разрушените черкви, или в черквите, дето ги има, и по монастирите, палят свещи и се молят на християнски светци. Всяко семейство от тях - и някои албаномухамедански - има по един християнин (българин) кум, който подстригва в кръст косми от главата на децата им и когото тачат повече от всеки ходжа, който би ги обрязал. Значи не е изгубена надеждата, ако се положат целесъобразни културни грижи и постоянен труд, голяма част от мухамеданите (българи и албанци) да се възвърнат пак в лоното на християнството. Тогава по-добри и по-запазени българи от тия в “Гора” и “Голо Бърдо” не ще има никъде, защото сега поради религията се наричат турци, макар с нищо не могат да се скрият, че са българи.

Това като излагам, в моето съзнание се издига грозният и трагичния процес на стеснение български земи и на откъсване - отпадане от целия ни народ големи негови части - в Тесалия, в Епир, в Македония (гърцка и сърбска), в Тракия (турска и гърцка), в Азия, в Добруджа, в Банат, в Съединените Щати и Канада, в Южна Америка и Аржентина, в Западните новооткъснати от България крайнини и най-после в Албания - и мисля, че България, макар да е малка и грозно притисната от всички страни със злокобни стени - възмъжала културно и политически, сдобита със съзнателна и широкоучена интелигенция (историци, етнографи, географи и др.), повърната от пътя на заблудите и утопиите към родолюбие, би трябвало да кажат: “**СТИГА**!” процеса на разложение, на раздробление, на разпокъсване и разграбване българския народ.

Трябва Българската държава и нейната интелигенция да дирят и намерят сили, средства и начини за туряне край на тоя досегашен унизителен и съсипителен процес и начало на възстановяване и издирване на всички изгубени и пръснати българи, където и да са те; поне да се знаят пръснатите и оцелели части и да се обединят културно, докато не са изчезнали окончателно. Тогава оцелелият български народ

- организиран културно и духовно - ще има възможност да търси сметка за изгубените и полуизгубени българи. Нищо в Природата не трябва да се губи - губеното да се дири. Бог е създал българския народ със способности и качества за по друга участ от тая, която има. Българският народ не е извършил престъпления, за да се смята, че сегашната му участ е Божие наказание. И да беше Божие наказание, пак сто пъти би се изкупило с досегашните мъки, теглила и жертви на българския народ.

Като се изхожда от тоя голям и широк идеал, малка мъчнотия би трябвало да представлява за Бъл[гарското] Правителство - особено за Поч[итаемото] Ви Подведомствено Министерство, да се справи със специалните и налични пречки в Албания и да се добере до съответствени положителни права на българското малцинство в тая страна. Толкоз повече, че Албания се смята приятелска страна на България и албанският елемент в нея има неограничени и прекалени права за народностно и културно развитие, като във всяко отношение се третира наравно с българското гражданство.

Ср. п. Петров
Ин[спектор] и Орг[анизато]р по
Ц[ърковно]-уч[илищното] дело в Албания

ЦДА, ф. 166 к, оп. 1, а. е. 186, л. 105-111. Оригинал. Ръкопис.

71

Поверителен "обобщителен" рапорт № 55 на Сребрен Поппетров до МВРИ за българите в Албания и задачите на българската политика за съхраняване на тяхното национално съзнание

Тирана, 16 август 1930 г.

Господине Министре,

От досегашните ми рапорти става ясно, че покрай търговски и политически интереси България има големи народностни такива.

Чрез проникването ми по всички краища, дето живеят

българи в сегашните граници на Албания, и в тия, дето преди векове са живели в компактна маса и са оставили незаличими паметници и следи, ясно виждам, че българският народ в тия граници преди дохождането на турците е съставлявал най-малко 1/10 от цялото население на сегашна Албания.

Първоначално само по вина на жестоката турска политика - "да се унищожи масово християнското население в завладените от нея земи, ако не приеме мухамеданството" - българското население във въпросните граници се е много намаляло.

По-после вече - организирано и системно - турската власт подготвила и осъвършенствувала преследването и унищожението на българския елемент в тоя край, както и в близките до него околности, чрез настървено опълчване на албанските мухамедани против всякакви християни.

В първия процес не малко са пострадали и чисти албанци във вътрешността на Албания и покрай границата на Македония - поради упорството им срещу потурчването, но във втория - помухамеданчените албанци са станали активни и ревностни участници по унищожението на българите и изтикването им от краищата във вътрешността на Македония, дето тая сила постепенно е намалявала.

Целите планински гърла: "Мала Грика" и "Голяма Грика" - около 12 000 души, и местностите: "Поле" - около 8000 души, и "Голо Бърдо" - около 20 000, са били населени с чисти българи православни при нахлуването на турците - личи от имената на селата, планините, реките, местностите - имена, запазени и до днес - чисто български. Това поголовно унищожение на българите от тия краища на Македония заставило да се помухамеданчат споменатите 15 села в "Голо Бърдо" (виж рапорта ми № 54) и това трагично верово насилване пък станало причина да се запазят те като чисти българи; като разлика остава само религията. Същото е станало и с унищожението на крайните села от "Гора" (виж рапорта № 54), за да се принудят около 20 села - сега в пределите на Албания и други 8 в Сърбия, да се помухамеданчат и да се запазят по език, нрави, обича и др. черти като чисти българи. По същите причини между победените българи мухамедани малко българи православни сполучили да се възвърнат, а още по-малко между помухамеданчените албанци.

Най-изгубени българи са ония от Епир - в границите на

Албания - Гинокастренски окръг - села 30 - около 30 000 души, защото били спасени от помухамеданчване чрез авторитета и привилегиите на Византийската Патриаршия, а сега няма кой да ги пази от здраво погърчване. И сега и Гърция, и Албания претендират за тях. Едната ги смята за попаднали в Албания гърци и им поддържа гръцки учители и свещеници, а другата - за албанци заедно с други такива в Гърция. Първата претендираше и претендира заради тях на територия, а втората ги смята "елиногласни" албанци и претендира за останалите в Гърция. А напълно съм убеден, че и едните, и другите са били българи - спасени от помухамеданчване, но удавени в усъвършенствувания за потопяване гръцки "културен" казан.

От двете страни на албано-гръцката граница живее едно кротко, мирно, трудолюбиво и привързано към родния край население, което е запазило всичко като българско, освен изгубения майчин език: имената на селата, на планините, на местностите и на голяма част от селските носии и домашни предмети се назовават и до днес по български. Не е могло по никой начин през владението на тия места от Български Царе да се допустне това - никъде българите, когато владеели чужди земи, не потопявали чужди народи и не променявали имена, както правят гърци и сърби. От около 8000 имена на села в Албания има 800 с български имена - признати и вписани в алб[анската] статистика.

Но за тия само езиково изгубени българи нека оставим да се говори по-нависоко, когато стане нужда да се говори за Моравско. Такава е била българската съдба - българи да бъдат заставени да се срамуват и страхуват да говорят за истински свои братя, задето на едни на сила взели езика им, на други вярата, с едничка цел да им погубят народността им, каквато цел имат сега гърци и сърби относно Македония, Тракия и Западните Покрайнини.

Нека довърша за българите в Албания - запазени до сега и заплашвани с погубване за бъдеще:

В Албания има българи:

А) в градове:

			българи мухамедани	бъл[гари] православ[ни]
1)	в Чкодра	фамилии и свободни	-	35 къщи 80 д[уши]
2)	" Дурацо	" "	300 души	100 д[уши]
3)	" Тирана	" "	250	250
4)	" Берат	" "	230	20
5)	" Кавая	" "	50	10
6)	" Елбасан	" "	100	10
7)	" Подградец	" "	25	75
8)	" Корча	" "	100	100
9)	" Авлона	" "	120	-
10)	" Круя	само работници	-	30
	В 10 града		1 175	775

Б) в местности:

			мух[амедани] б[ългари]	православни българи
11)	"Мала Преспа"	—	9 села	4000 д[уши]
12)	"Голо Бърдо"	много села	15 000 души	само в 5 села 1500
13)	"Поле" (Дебърско)	" "	-	" " 3 " 400
14)	"Гора" (Призренско)	" "	10 000 д[уши]	- -

В) в села:

15)	а) Билища	Костурско		
	б) Връбник	сега		1500 д[уши]
	в) Прогре	Корчанско		
16)	а) Бобощица и			
	б) Дреново	Корчанско		3000
17)	Лин - Стружко - сега Поградецко			600
18)	Разни неиздирени		100	100

	мух[амедани] българи	и правосл[а българи
В шест села и другаде и в четири местности	25 100	11 100
Пренесени от стр. 3	1 175	775
Всичко българи в Албания	26 275	11 875

Може да се твърди, че приблизително и кръгло в Албания живеят **40 000** души българи с всичко запазено българско, освен разликата във вярата на болшинството от тях.

Напълно съм убеден, че в споменатите места - в сегашните граници на Албания, преди да нахлуят турците, са живяли най-малко 80 000 д[уши] българи и то чисто Православни.

Болшинството от българите Православни в Албания има съзнанието и се чувствува българско - копнее за българско учение и Богослужение, защото болшинството майки и бащи измежду тях се е учело на майчиния език и е участвувало на българско Богослужение цели 50 години през турско време - сърбите и гърците са били проходящи в техните родни места - не са оставили дълбоки следи в душите и сърдцата на българското население.

Всички мухамедани българи знаят, че са от българска народност - всеки друг език за тях е “свински” в интимния им разговор. Поради религиозен фанатизъм свинята смятат най-отвратително и презряно животно, а турци се наричат и тогава даже, когато и турският език е “свински” за народностния им инстинкт и от любов към езика си. Някакъв веров традиционен срам ги възпрепятствува да изповядват, че са от българска народност; но и от тях има - особено от “Гора”, които силно желаят да четат български книги и вестници. Жените им още по стара традиция - като че ли по завет от предци и прабаби тайно - всяка по свой път и начин - търсят християнски свети места, дето да се молят с вяра за действителна помощ. Всички почти мухамедани българи и мнозина албано-мухамедани от споменатите места подстригват на кръст космите от детските глави като задължителен закон. Подстригвачът е християнин и го тачат много повече, отколкото всеки турчин, който им обрязва децата. “Кумът”, като кажат, най-скъпият и най-светият човек смятат.

У дома, по веселби, на жетва и др. случай момите пеят чисто български песни. Със сълзи на очи аз сам слушах жетварските им български песни в “Голо Бърдо”...

Първенци измежду тях викаха ме на гости и събираха всички приятели и роднини да се радват, че дошел човек, който им говори на техния език - “нашински”. Религиозният фанатизъм и срама пред мухамеданите албанци не позволяват и на най-събудените мухамедани българи да заработят на народностна почва за своята просвета. Това е “добро-дошло” за албанската власт и за алб[анската] интелигенция.

Православните българи по споменатите места са будни,

прости, наивни, добродушни в своето болшинство - без сили за дейност от културнопросветен и общ[ествен] характер. Останали само жени, старци и деца и бедни хора по родните места. Що има по някой живнал измежду тях, навърта се между сънародниците си със спекулативна цел и от такивато само чрез материални изгоди за тях може да се създаде народни дейци. Иначе те могат да станат и търгаши с народната душа, с народните чувства и с народната съвест - особено при днешните условия в Албания и покрай нея в Гърция и Сърбия, дето има съзаклятие - “на всяка цена да се заличи българското име от Македония, па било и на българите, които са останали в Албания”. Дееспособните и честните измежду тях са пръснати по разни краища (страни) и нехаят за своите братя и сестри (вж рап[орт] № 54).

Първият етап от народностна дейност: 1) проучване условията, при които живее и се развива останалото българско население в Албания; 2) отношението на Албанското правителство, на албанската интелигенция и на албанското население към българите и към тяхното религиозно и културно развитие с оглед към отношенията им с другите религиозни и народностни малцинства; 3) що трябва при дадените условия да се върши за запазване на българщината в тая страна при наличните пречки отвън и отвътре: а) от албанци, от една страна, и от сърби и гърци, от друга; б) от трите сили, от една страна, и от изроди из недрата на българското население, от друга, **е завършен**.

Вторият етап се налага от спешната нужда с оглед изучените условия, при които трябва да се задоволи тая нужда. Трябва да се пристъпи според моето скромно мнение към реална работа с по-голяма откритост и категоричност. Некоректно поведение упражняват алб[анската] интелигенция и водачи, без всички да могат да скрият намерението и неприязънта. Според мене това поведение на албанците трябва да се разбули чрез официално поискване обяснения: 1) **защо** не е отговорено на тия български села, които със заявления са потърсили народностни права? - с. с. Връбник - Билишко; Горна Горица, Д. Горица и Туменец - Преспанско и Кленье - “Голо Бърдо” - Дебърско; 2) **защо** полицията преди две години късала българските календари в Преспанските села - **даже** българският календар на алб[анския] учител Леонида Ил.

Димитров в с. Глумбоч - "Мала Преспа"? 3) **защо** свещеникът Мушмов заедно с четирима селяни от село Връбник бяха задържани в Билища зарад български книги преди година три седмици и след като не солмиха в тях нравственото чувство, интернираха ги в гр. Круя и ги държаха цели четири месеци в мизерия като хвърлиха в неволя домашните им? 4) **защо** по мистериозен начин същият свещеник биде повикан от Круя в Тирана да бъде увещаван и заплашван от гл[авния] секретар на тайното бюро при Мин[истерство]то на вътрешните работи - Хабедин Ходжа, за да надпише иконите на селската църква с албански букви и да учи да чете албански наместо български при служба и **защо**, след като Хабедин Ходжа не е сполучил да сломи старческата упоритост на честния свещеник, предал последния на ехидното увещание на българина от с. Смърдеш - Ламбро Маркулевски - сега албански поданик, който е сполучил да измами свещеника, че много по-добре било да послуша Хабедин Ходжа - да извърши каквото му казва - светотатство, - за да спаси себе си и другарите си от интернирането и цялото село от по-голяма опасност?... 5) **защо** не се разрешава и каже на албанските учители, които знаят български, поне по един час седмично да учат българските деца на майчиния им език - напр. в с. с. Връбник - Билишко, и Глумбоч - Преспанско? 6) **защо** в тия български села, дето няма албански учители, а има училищни сгради, последните са завзети от граничари и митничари - напр. с. с. Горна Горица, Преспанско, и Връбница "Голо Бърдо" - Дебърско? 7) **защо**, кога някои български села поискват от Сам[остойната] Православна Алб[анска] Цър[ковна] власт свещеник за овдовялата енория, им се изпращат нафанатизирани албански свещеници, а не български или албански, които знаят български и с радост биха отишли; 8) **защо** Хр. Пасинка - бивш български учител - честен и благонадежден - родом от с. Пасинки "Голо Бърдо" в Албания - имащ майка и имот в селото - брат му има собствена къща и в Тирана - ето две години го държат ограничен в Берат въпреки застъпничеството на мнозина мухамедани и християни за да бъде освободен и да се прибере в родното си село или при брата си в Тирана? Излишно е да се задават още въпроси от по-обикновен характер.

От Алб[анското] Правителство според мене трябва да се изисква да запрети на албанските байрактари и на влиятелни

мухамедани да тормозят българите, когато ги видят да четат български вестници и книги и да не насърчава изроди българи-пораженци да се гаврят със светите народностни чувства на българите в Албания.

След като се тури на трудно изпитание Алб[анското] Правителство за: или да изпълнява това, що заявява, или да каже категорично, че за българите в Албания няма народностни права, да се заработи сериозно и планомерно между тия българи, които са родом от споменатите места, а пребивават в големи мнозинства в София, Лом и др. И те трябва да се заставят да се определят: каквито парадират организирано са и ще вземат необходимите зависящи от тях грижи за народностно запазване и културно развитие на своите братя в родните им места или ще се изобличат във фалш? Те са в състояние да поставят на мястото и случайно останалите по родните им села изроди и пораженци българи. Те трябва да наводнят родните си села с български календари, буквари, читанки, религиозни книжки за прочит и др., а това не е мъчно и скъпо за тях да го сторат.

За будителна работа по селата и за да се отнеме възможността на развалени елементи да търгуват с душите и съвестта на добродушните българи в Албания, трябва да се организира група добросъвестни, честни и родолюбиви млади хора - родом от селата на българските околности в Албания, да се снабдят със средства и албански паспорти и да се изпратят по родните им села, дето ще бъдат радушно посрещнати и подкрепяни от българското население. Между тях трябва да има кандидати за свещеници - в по-напреднала възраст; последните, щом си додат по селата, да подадат заявления за ръкоположение при Алб[анската] Сам[остойна] Пр[авославна] Църква. Последната обещава да ги ръкоположи и не може да намери причини за отказ. Те и при разрешение, и при запрещение български училища и българско Богослужение, щом са благонадеждни, могат да си останат в своите родни места като културен страж на народностните права - даже и като албански поданици. Повереното Ви Министерство ще намери начин да напътва и следи тяхната дейност.

Една такава обмислена и планомерна работа и да не е удобна на Алб[анското] Правителство, постига своята цел. Ако то не се възпротивлява, тя ще има успех, ако то запрещава, ще се мъчат дейците в борба за право, без да рискуват живота. Без борба няма права в днешно време.

Всичко изведнаж трябва да се почне.

Пред Алб[анското] Правителство Повереното Ви Министерство ще намери начин да подигне и разреши въпроса – чрез Алб[анската] Легация в София и чрез Царската Българска – в Тирана.

Пред фарисеите – богати, учени и организирани българи от тукашните български краища – живущи в България, един човек е достатъчно да се ангажира няколко месеци, да ги събуди от съня на затъпено народностно чувство, за да погледнат сериозно на народностните нужди в своя край – да излъчат от своята среда и изберат подходни за целта лица, да организират изпращането на книги чрез тукашната Царска Легация, за да се запазят техните братя като българи, както Бог ги дал; ако споменатият деец не ги събуди, да ги разбули барем, да не лъжат света, че са "родолюбци" само чрез парадиране.

Ако в Царската Легация засега няма да дойдат повече чиновници, за да има кой да разпределя и разпраща духовната храна на българите в алб[анските] околности и да следи за дейността на културтрегерите, деецът, който ще организира изпращане на книги и подходни лица за културните нужди тук, след като завърши първата работа, да дойде тук при Царската Легация и да продължи работата, която тук трябва да се върши.

Ако не се постави въпросът ребром, ако не се подеме сериозна и явна работа – и тук, и там – понеже моята мисия от първия етап е почти завършена, би трябвало Повереното Ви Министерство според моето скромно мнение **да ме отзове**. А ако се предприеме сериозна и системна работа и, ако в нея Почитаемото Министерство намира място за мене, аз съм на благосклонното Ви разпореждане. Предоставям на Повереното Ви Министерство и на Вашето усмотрение да се вземе или не под внимание настоящият обобщителен рапорт.

Аз се радвам, че има Бълг[арска] Държава, Бълг[арска] Църква и бълг[арска] интелигенция – три големи фактора на измъчения, намалено-оцелял и **оформен в правно и морално силно Царство народ**. Тия три фактора – културнополитически издигнати – няма да оставят да загинат пръснатите, раздробените и разграбени части на своя народ, които блеят от разни страни с опулени очи към България. Те, като Висши духовнополитически пастири, ще намерят сили, средства и начини за спасяването и на българите в Албания.

Ср. п. Петров
Ин[спекто]р – Ор[ганизато]р на
Ц[ърковно]-уч[илищното] дело в Албания

ЦДА, ф. 166 к, оп. 1, а. е. 186, л. 115-120. Оригинал. Ръкопис.

72

Писмо на Апостол Грежов до деец на ВМРО в София за пакостното поведение на Сребрен Поппетров и за необходимостта да бъде отзован

Тирана, 17 август 1930 г.

Любезний ......*

Писмото ти от 27 юний получих и ти отговарям.

Христо Атанасов е още в Берат. По заповед на Министерството направих преди 3 седмици постъпки за неговото освобождение. Ми се дадоха надежди за скорошното му освобождение, за което рапортирах в Министерството. Но понеже съм сит на обещания, днес ходих повторно в Министерството тук и на ново ми обещаха, като се извиниха, че досега не са успели да съберат сведения по въпроса. Аз досега съм правил около 5 – 6 пъти постъпки, но сега съм ги турил на тясно: да ми кажат причините на интернирането му и въз основа на каква съдебна присъда е осъден (аз знам, че не е осъден, а така произволно се държи).

По училищния и църковен въпрос нищо не е сторено, главно защото нашето Министерство не изпрати за тая цел човек с авторитет и за работа, а само да зема пари. От друга страна, аз не се ползувам с акредитиви, та не мога да правя официални постъпки. В нито едно село не е отворено българско училище и няма се надежда да се отвори. Пък и апетитът на албанското правителство да асимилира българските села от ден на ден се увеличава. При това трябва да си признаем и един национален недостатък: Българинът не умее да отстоява своите национални права по еволюционен начин. Ние се приспособяваме скоро към чуждите нации, особенно към владеющата. Църковният въпрос в Цариград е едно изключение в нашата история.

От Виенските хора досега не се явил. Във Върбник е Кръсто, който се завърна от София като човек на И. Михайлов. Но нито той, нито друг някой не може засега да си пробие път за работа. Даже ако се яви някой от миналогодишните, няма да бъде посрещнат радостно. Селяните са разочаровани, защото миналогодишните гости съвсем ги пренебрегнаха, а от друга страна, властите ги притиснаха силн Интернирането им костува много. Попът заличи иконите и ги надписа по албански, както му се заповяда от Началника на Обществ[ената] безопастност. Върбник, което ни служеше за база за гости и към което бяха обърнати погледите на всички български села в Албания по църковно-училищните работи, засега поне е изгубено, поради грешки на миналогодишните гости, които ги пренебрегнаха, и поради поведението на Ср. п. Петров, който със своята демагогия съвършено ги отчая. Сега той не смее да стъпи в селото, защото ще бъде изпъден. Специално за тоя господин има много да се пиши, но ми липсва време. Само ще ви кажа, че той не само не помага в нещо, но много е пакостен. Като оставам на страна неговата външност с облекло, каквото носат най-бедните албанци, циганите, необръснат с цели седмици, с праз и лук в ръцете от пазара и пр. и пр., но отдавна той е скаран с всички добри българи и дружи с най-големите врагове наши. Преди няколко време му съобщих да не дружи с Филип Иванов от Костурско, чийто брат в Охрид е сръбски явен гонител на всичко българско и когото (Филипа) аз със собствените си очи видох да излиза от сръбската Легация, а той отиде да му съобщи всичко това. С Белкамени е в интимни връзки, с брата на Карамитрев всека вечер играе карти, ми пречи във всичко. От друга страна, кореспондира с националния комитет като голям патриот. Хвали се, че никой не бил в състояние да му попречи, защото Министр Цанков, а особенно Данаилов[68] били му протектори. Нищо не работи вече, защото и няма що да работи. Дига постоянно гюрултии в Легацията с безконечни претенции. Не искам да

кажа, че като дружи с тия явни агенти на сръбската Легация и той се солидаризира с тях в техните противобългарски действия, но това го върши, защото от всекаде е пренебрегнат и няма абсолютно никакви другари, за да размени две думи. Освен това, той не е опасен, защото нищо вече не му се доверява и нищо не знае, но прави лошо впечатление и пред албанците, които познават зъбите на неговите компанйони. С една дума той трябва да се махни оттука и то колкото по-скоро, толкова по-добре. Аз писах нещо по тоя въпрос в Министерството, но нали Тирана е далеч. Той писал лъжи и доноси и види се, наистина има протектори, та повече внимание се обърна на неговите измислици, отколкото на моите думи. Понеже неговата работа е привършена и няма що да прави, пиши "исторически" и "археологически" работи.

Димче е добре и те поздравлява. Сир[еч] той лично е добре и то само със здравието донякъде. Жена му е болна, работата му намалела, мъжки се бори с мъчнотиите за съществование, но и не знае дали ще победи. Отдавна му съм помогнал с 4 наполеона, но не може да ми ги повърне. Но изглежда и на други хора дължи. Както уверява, били изпратени хора да го убият, но не успели. Един от тях бил заловен от албанските власти и интерниран в Берат, а другите двама се завърнали в Сърбия, отдето били пратени. Разбира се, тия версии се нуждаят от потвърждение. Димче инак е същият. Стои твърдо на своите стари вярвания. Сир[еч] държи здраво за старите си приятели.

Има много да се пише по тукашните работи, но времето не ми позволява. Ако дойда в София, устно всичко ще разправя.

Димче моли да му се изпрати една малка сума от 15 - 20 наполеона на ЗАЕМ. Подарък не приема. На Колйо му се дължат от стария 2 наполеона. Ако можите, изпратете нещо за Димче и за дълга на Колйо. Аз влизам във вашето положение, но не всички разбират това.

Тук прилагам един откъслек от в. "Проия" от 8 юлий, за да видите как се гаврат гърците с нашите села. Много ги е яд, задето им отговарят "не знам". Дайте го на Киселинчев или на друг някой, който знае гръцки да го преведе. Съжалявам, че аз нямам време да сторя това.

Поздрави всички приятели и себе си

Грамоски

/Апостол Грежов - Костурско/

[* Името е заличено допълнително върху преписа]

ЦДА, ф. 1932 к, оп. 1, а. е. 22, л. 2-3. Препис. Машинопис.

73

Поверителен рапорт № 68 на Сребрен Поппетров до МВРИ за ползата от разпространяването на българския превод на Корана сред българите мюсюлмани в Албания

Тирана, 20 декември 1930 г.

Господине Министре,

В един от близките минали броеве на в. "Демократически Сговор" четох, че "Корана" бил преведен вече на български език; четох и отзивите на учени и родолюбиви българи върху голямото значение на тоя превод за българите мухамедани в България и другаде.

Аз Ви изтъкнах в няколко мои рапорти, че в Албания има около 25 000 души българи мухамедани, които в нищо друго не се различават от най-добрите българи православни освен в религията - мухамеданската, която държат, но не познават.

Ако въпросният превод на "Корана" се пусне между българите мухамедани в България и тук - в Албания, той ще изиграе двояка роль: а) ще осветли основните начала на сегашната им религия и б) ще възбуди любов към писмения български език, който ще им съдействува в това - ще им подскаже, че те могат да изповядват каквато щат религия, но че и в тая религия и въобще за целесъобразна просвета, майчиният език е, който въздействува най-много на човека и на дадено общество.

Ще се убедят колко приятно и колко бърже могат да се развиват на майчиния език, говоримия, от който те фанатически защищават пред всекиго. Те от всичко би се отказали, но не и от говоримия си език - "нашински".

Между тукашните българи мухамедани има, които са стояли в България, и такива, които са служили в бълг[арската] войска. С охота и с наслада четат български вестници, каквито от време на време давам на някои от тях. Някои измежду същите - па и други - приемат български буквари за децата си. Някои се радват, като им казах, че "Корана" е преведен вече на български език и биха го приели, за да го четат на неграмотните съероващи.

Предвид всичко гореизложено, моля Ви, Г-не Министре, да се разпоредите, ако е възможно, да се купят десетина екземпляра от въпросния превод на "Корана" и да се изпратят, за да се раздават на някои по-събудени от българите мухамедани в местностите: "Голо Бърдо", "Гора" (в Албания) и на някои от "Река" (Югославия), защото по-събудените от "Река" са избягали в Албания, както бягат православни българи от цяла Македония.

От "Корана" лесно се отива до Библията и тогава нека сравняват чия вяра е по-права - оная, която Св. Св. Кирил и Методи с Цар Борис I ни са завещали, или тая, която турският меч е наложил насила на техните деди и прадеди.

Ср. п. Петров.

ЦДА, ф. 166 к, оп. 1, а. е. 186, л. 129. Оригинал. Ръкопис.

74

Поверително писмо № 1152-2-I на МВРИ - Политическа дирекция до временно управляващия легацията в Тирана Христо Минков с инструкции да реагира срещу публикация в албански вестник за българите мюсюлмани в Голо Бърдо

София, 14 януари 1931 г.

В Албанския в. "Ора" от 29.VIII. м. г. някой си дописник, албанец под псевдоним "един студент", е предал впечатления от една обиколка из местността "Голо Бърдо", населена с българи мохамедани. Направило му силно впечатление, че там всички селяни, селянки, учители, ученици говорили чисто български език и изказал възмущението си, че се търпи в една цяла почти околия в Албания да се говори на тоя варварски език.

Съобщавайки горното, Министерството на Външните работи и на Изповеданията Ви моли да обърнете вниманието на когото трябва, по един приятелски начин, че тия писания из вестниците, с които се сее омраза против българите, са от естество да затруднят усилията за сближение между двата народа.

За направеното умолявате се да уведомите Министерството.

[за] ГЛАВЕН СЕКРЕТАР,
ПЪЛНОМОЩЕН МИНИСТЪР: *Ж. Добрев*[69]
СЪВЕТНИК: *Недев*

ЦДА, ф. 176 к, оп. 5, а. е. 663, л. 65. Препис. Машинопис.

75

Поверителен рапорт № 93 на Сребрен Поппетров до МВРИ за разпространението на български книги и вестници в Албания

Тирана, 14 април 1931 г.

Господине Министре,

Около Възкресение Христово - възпоменание тържеството на правдата, истината и свободата на духа - за българите тук има какво добро да се съобщи.

Календарите (стенни и джобни), букварите и читанките - изпратени от Дебърското братство, и много полезните книжки от детската билиотека - изпратени от Ресенското братство, раздадени и разпратени по всички краища и села, където живеят българи в Албания - още преди Възкресение Христово, дадоха много добри резултати, които се почувствуваха още през Светлите дни, вследствие на което не закъсняха благодарности и към ония, които се потрудиха да ги изпратят, и към тия, които се погрижиха да ги разпределят.

Посещението, което направи в Корча тукашният Управляващ Царската Легация и срещите и разговорите там с българи от града и селата и с официални и влиятелни албанци, отразиха се много благоприятно към българските нужди в тоя край.

Присъствието на същия в тържествените Православни траурни служби и шествия през Страстната седмица и на Възкресение Христово отрази се много добре и пред официални

кръгове, и пред няколко стотини българи, които живеят в Тирана.

Недоволството, което се изказа и мотивира миналата година, защото не се прочете на бълг[арски] език Св. Евангелие на Второ Възкресение и намеците за това от страна управляващия Царската Легация, дадоха резултат, че тая година по тоя случай отхвърли се прочитането на руски и сръбски езици и се прочете само на старобългарски език (Св. Кирилов текст). Немалко радост и гордост възбуди тоя факт между българите в Тирана.

От някое време насам покрай гръцки, сръбски и др. вестници пуснаха в продажба и българските вестници "Зора" и "Македония" и седмичната "Илюстрована седмица". Тия издания и други, които се подаряват за прочит чрез Царската Легация, доста много подигнаха духа на тукашните българи.

Главният цяр на заболялата душа на българите - пръснати, разделени и отдалечени от Българските политически, духовни и културни средища - е в грижите на Българската държава, на Българаската Църква и на Българските сдружения - изразени в действия от народностен, културен и книжовен характер.

Ако се постоянствува по тоя път и ако се направи необходимото, за да има пълна и гарантирана свобода на българите тук - да се просвещават и молат на Бога на български език, - всички българи останали в Албания ще бъдат спасени, а ако се простре тая свобода до права, сдружения, читалища, сказки и др., осигуряват се вечните духовни връзки с другите части на народа на тукашните българи и тяхното народностно и културно развитие.

Ако се осъществи всичко това - аз си представлявам в близко бъдеще черкви и училища в Тирана, Корча и Шкодра и свещеници - учители във всяко село, дето живеят българи.

В такъв случай само ще се оправдават напълно всички грижи и средства, които Царството употребява за българите в Албания.

Дано да помогне Бог.

Сребрен п. Петров
Ин[спекто]р Ор[ганизато]р на
Църк[овно]- уч[илищното] дело в Албания

ЦДА, ф. 166 к, оп. 1, а. е. 186, л. 141. Оригинал. Ръкопис.

76

Поверителен рапорт на Сребрен Поппетров до МВРИ за развитието на българското църковно-училищно дело в Албания след 1914 г.

Тирана, юни 1931 г.

Господине Министре,

След Междусъюзнишката война Македония разпокъсаха на четири части, които претърпяха изменение ч общоевропейските договори за "мир".

При това разделение бяха останали в албанските граници български села от западните краища на Македония.

Официална България чрез Повереното Ви Министерство - скоро след това разделение - се е погрижила за останалите в Албания българи.

Още през 1914 г. Министерството е назначило шест мирски лица и едно духовно за просветните и верови нужди на тия българи.

За Дебърския края били назначени: 1) Христо Атанасов - родом от село Пасинки "Голо Бърдо" за гл[авен] учител на "Голо Бърдо" и "Поле"; 2) Стоян Лазаров, 3) Мартин п. Арсов и 4) Мино Зафиров - родом от гр. Дебър, за учители в споменатите две местности; 5) Никола Киров - родом от Крушово, по учебното дело, и Иконом Търпо Поповски от с. Косенец - Костурско - за църковното дело в Корчанския край; 7) Павел Христов от с. Цапари - Битолско, за гл[авен] инспектор.

Всички те са стояли 20 дена в Тирана, издействували право от Асан бей Прищина - това време Министр на Просветата - за да отидат по местата, дето били назначени и да отпочнат работа, но напразно.

В това време Есад паша - макар да е бил Министр-Председател - свикал големи митинги в Тирана и насъсквал албанците срещу Крал Вид. Създало се силно движение, Крал Вид е бил принуден да напусне Албания. Споменатите по-горе за учители-просветители в Дебърския край били арестовани и стояли цели четири месеци в затвор; освободили ги по настояването на Германската Легация след отпътуването на Крал Вид. Като са се научили, инспекторът П. Христов в Дурацо и Петър [sic] Киров с Иконом Търпо Поповски в Корча напуснали Албания и заминали за България, без да отпочнат работа и без някой да ги гони. Освободените от тиранския затвор са се пръснали, без да използуват правото, дадено им от Асан бей Прищина. От тях само Христо Атанасов останал 11 месеци като чиновник при Царската Легация в Дурацо. Мартин п. Арсов и Мино Зафиров заминали обратно за България, отдето вторият се върнал в Дебър и станал сръбски учител. Стоян Лазаров останал малко време в своя тетка - село Връбница "Голо Бърдо" и оттам се промъкнал в гр. Дебър и станал също сръбски учител.

През 1927 година Министерството назначи Д. Илиев от с. Връбница "Голо Бърдо" за инспектор-организатор на цър[ковно]-уч[илищното] дело в Албания под формата на чиновник при Бъл[гарската] Ц[арска] Легация в Тирана. Той стоя повече от година и половина в Тирана, без да мръдне да обиколи никъде - без да стъпи даже в родното си село. През август 1928 година назначихте ме като другар на Д. Илиев и стоях три месеца заедно с него, без да сполуча да го склоня да си разделим работата и да предприемем дейност. Рисуваха ми положението - заедно с Грежов - като невъзможно да се действува.

Какво извърших и как действувах аз две години и десет месеци и без него, па и какво при неговото още прибивание там, е известно на Повереното Ви Министерство. Какво заварих и какво ще оставя, пак е известно.

От горното е ясно, че България чрез Повереното Ви Министерство е положила грижи, жертвувала е и големи материални средства, с цел да се подготви възстановяването Цър[ковно]-Учил[ищните] права на българите в Албания. Остава да се изясни въпросът: признава ли се българско малцинство и ще му се дадат ли народностните права в Албания? Ще се разреши ли на тия българи да изповядват открито своята народност и да си откриват български училища и пр.?

Ср. п. Петров
Ин[специто]р Ор[ганизато]р
Ц[ърковно] Уч[илищното] дело в Албания

ЦДА, ф. 166 к, оп. 1, а. е. 186, л. 146-147. Оригинал.

Ръкопис.

77

Доклад № 100 на Сребрен Поппетров до министър-председателя и министър на външните работи и изповеданията Александър Малинов за спънките, които е срещал от служителите на българската легация в Тирана при изпълнение на мисията му в Албания

София, юли 1931 г.

ДОКЛАД
ДО
ГОСПОДИНА МИНИСТЪР-ПРЕДСЕДАТЕЛЯ И МИНИСТЪР
НА ВЪНШНИТЕ РАБОТИ И ВЕРОИЗПОВЕДАНИЯТА
От Сребрен п. Петров по мисията му в Албания.

Мисълта за българите вън от Царството е издигната в моето съзнание до идея, която сериозно ме занимава.

Убеден съм, че по-голямата част от изгубените за нашата народност българи са жертва на изоставянето от страна на българската интелигенция и на българската държава.

Изоставено право е изгубено право.

На такова изоставено и изгубено право са жертва забравените вече българи в Мала Азия, Украйна, Банат, Моравско и другаде.

Към забвение преминават българите в Бесарабия и Америка.

Бързат с намаление българите в Цариград, Тракия и Добруджа. Ужасните политически, морални и материални средства, които употребяват Гърция и Югославия, застрашават с унищожение на българите в Македония. И за българите в Албания има опасност да се изгубят, ако не се вземат сериозни мерки за тяхното запазване и спасяване.

Вашият предшественик възприе идеята за спасяването на българите в Албания и на 20 септемврий 1928 година ме назначи за инспектор-организатор на църковно-учебното дело в Албания, с цел да отида да обиколя цяла Албания, да издиря и намеря българите и да представя условията, при които съществуват и живеят те в тая новоосвободена страна, като строго ми запрети да се явявам в истинското ми качество.

Пред Албанското правителство бях препоръчан като филолог-етнограф, който се изпраща от Българското правителство, за да изучава Албания.

Преди да замина, снабдих се с препоръчителни писма от Албанската легация и от Албанските сдружения в България до Албанските административни и военни власти - и от наши генерали до Н. В. Албанския Крал Зогу I, който заповяда от своя страна на Албанския Министр-Председател в 1928 г. - г. Кочо Кота, да издаде циркулярна телеграма до всички окръжни управители и околийски началници в Албания, за да ми съдействуват в моята "явна" мисия.

Аз заминах в края на 1928 г. и незабавно отпочнах да обикалям Албания. До месец юлий 1930 г. с прекъсване сполучих да обиколя цяла Албания - със спиране и повтаряне на някои краища, гдето има заселени българи, без официално албанските власти да ми пречат. Напротив, на много места бях сериозно съдействуван.

Чрез тия обиколки аз имах възможност да изуча непосредствено къде, колко българи има в границите на Албания и при какви условия живеят.

От градчето Билища (близо да трите граници - Гръцко-Сръбско-Албанска) до центъра на Шар Планина, между Тетово и Призрен (Сръбско-Албанската граница) - покрай цялото протежение на тая линия в Албания са откъснати българи в компактност - някъде смесени с албанци (православни и мохамедани).

В градчето Билища има 40 къщи. До него близо в с. Върбник цялото село 120 къщи и в албанското село Прогре 12 къщи.

В "Мала Преспа" има 9 села (чифлици), 270 къщи (чисти и несмесени българи).

В с. Лин заедно със 120 къщи албанци има 90 къщи чисти българи.

В градеца Подградец - 15 къщи.

В 16 села в Дебърско - местности "Голо Бърдо" и "Поле" - православни българи 300 къщи, от които само с. Кърчища и село Връбница са цели български, а другите в "Поле" смес с албанци и в "Голо Бърдо" - с мохамедани българи. Мохамеданите българи в "Голо Бърдо" са в големи и цели села без албанци и броят около 1900 къщи. Българите мохамедани са много по-запазени народностно и езиково, отколкото православните.

В местността "Гора" между Призрен и Тетово в Албания са откъснати 10 села чисто български мохамедански, без да има между тях албанци. Те броят около 1000 къщи.

В географическите граници на Албания има много българи - било заселени, било приходящи от след освобождението на Албания.

Близо до Корча има две големи села чисто български: Бобощица 250 къщи и Дреново 150 къщи.

В Шкодра има 30 къщи. В Тирана има 20 къщи новозаселени православни и 40 мохамедански български къщи.

Като работници - приходящи българи, които взимат участие в благоустройството на Албания има:

а/ в Дурацо - 300 души мохамедани българи и 100 православни
б/ в Тирана - 250 души мохамедани българи и 250 православни
в/ в Берат - 230 души мохамедани българи и 20 православни
г/ в Кавая - 50 души мохамедани българи и 10 православни
д/ в Елбасан - 100 души мохамедани българи и 10 православни
е/ в Подградец - 25 души мохамедани българи и 75 православни
ж/ в Корча - 100 души мохамедани българи и 100 православни
з/ в Авлона - 50 души мохамедани българи
и/ в Круя - 30 души мохамедани българи и 30 православни

Всичко заселени и приходящи българи в цяла Албания има около 25 000 души мохамедани и около 15 000 души православни.

В Албанската статистика няма записан нито един българин.

В турско време Българската Екзархия не е могла да открие български училища в с. с. Бобощица и Дреново - Корчанско - и в Лин и Подградец - Охридско.

В гр. Корча, Градец, Билища и в с. Връбник /Костурско/- сега Билишко - е имало български училища през турския режим.

В четири села в "Мала Преспа" е имало български училища за всички 9 села там.

В четири села в "Голо Бърдо" и в четири села в "Поле" е имало български училища за всички села в тия местности през турския режим.

Във всички села, гдето е имало български училища, служело се е на български в църквите през турския режим.

В Дебърско се е служило на славянскобългарски до 1927 г. от български местни свещеници и от такива от Дебър - пропускани от сърбите. На славянобългарски се служи и до днес в "Мала Преспа" и в с. Връбник, само защото старите свещеници по тия села са още живи. В дебърските православни български села служи албански свещеник на албански език. По всички български села има албански учители в сградите на българските училища, строени в миналото.

Нафанатизирани мохамедани - албанци и неосъзнаващи своите интереси албански чиновници постоянно досаждат - не толкова явно - на българските свещеници, останали живи, да се учат да четат албански и да надписват светите икони на албански език. Албански учители строго запрещават на българските деца в училището - запрещавали им и в къщи да не говорят на майчиния си език, а на албански. Има случаи, когато децата се наказват за говорене на майчиния си език с пипер в устата и др.

Има случаи да се запрещава четене на български вестници, книги и окачване по къщите български календари, пак неофициално фанатизирани албанци запрещават на по-смелите българи това.

През 1929 година официални полицаи са изкъсали български книги и вестници на българи в "Мала Преспа"; но има случаи, в които българи мохамедани повече и някои от православните рядко да се възпротивляват на тия неоснователни гонения против българския говорим език и против българското четиво.

Свещеник Лазар Мушмов и четири негови съселяни от село Връбник по-миналата година бяха задържани в Билища няколко седмици и интернирани в гр. Круя за няколко месеца, загдето това село упорито настоявало за български учител и задето си набавяло книги и вестници на български език. Освободиха ги, само когато им взеха декларация, че ще четат албански и да надпишат иконите в черквата на албански.

Много са фактите, които уличават албанска интелигенция и албанските власти в намерение да албанизират българското население, макар да се стараят да крият това намерение. Изложено е това в моите рапорти.

Село Връбник е дало три пъти заявление за възстановяване българското учение. По-големите села от "Мала Преспа" и село Кленйе - Дебърско, също са дали заявления, за да си възстановят българско учение. Албанското Правотелство замълчава. А от друга страна, е разрешило и търпи гръцки училища и гръцко богослужение на 51 села в Гинокастренски окръг - местност "Чумерия", и сръбски училища в сръбски църковни общини в гр. Шкодра и в местността "Враг" - Шкодренско, колкото и да се опитва напоследък да ги ограничава.

В "Чумерията" барем населението говори гръцки, но в Шкодра за сърби се смятат 35 семейства български, 60 семейства черногорци и 90 семейства власи. Само в местността "Враг" населението от пет села е черногорско - говорят сърбохърватски.

В Гръцка и в Сръбска територия /Янинско и Косовско/ има много албанци и то в компактност, но в тия държави няма нито едно албанско училище, не се позволява нито на един албанец да се прояви за такъв. В България албанците от всички вери и от различно поданство, макар и пръснати, имат всички народностни права /подвижно училище, употребление на гербове и знамена албански, сдружения, събрания и конгреси, портрети на крал Зогу, тържества и манифестации на албанско име и др./

Към България и към българското население в страната си Албания има неестествени и неоправдани отношения от точка зрение на нейните интереси, като се има предвид съседството с гърци и сърби и претенциите на последните.

При това положение на работите в Албания мен предстоеше да обиколя цялата страна, да изложа в най-големи подробности моите проучвания пред Повереното Ви Министерство, да изтъкна нуждата от постъпки пред Албанското Правителство, за да даде то народностни права на българското население там, ако не пълни, то такива, каквито то е имало в турско време, или такива, каквито имат гърци и сърби там, или най-малко такива, каквито албанците имат в България.

Очаквайки Повереното Ви Министерство да извоюва такива права, аз бях се заловил за една подготвителна работа да действувам пред св. Синод за черковни книги, за черковни одежди за останалите в Албания български свещеници и пред Благотворителните дружества и книжовни издателства за буквари, читанки, календари и книги за прочит. И св. Синод, и някои Макед[онски] Благотвор[ителни] Братства, и сдружението "Отец Паисий"[70], и "Илинден"[71] се отзоваха благосклонно - кой повече, кой по-малко - чрез Б[ългарската] Ц[арска] Легациядохождаха често пратки от търсените просветни материали. Оставаше да се намират доверени хора - българи и албанци - за да се изпращат тия материали по всички краища, гдето живеят българи. По тоя начин няма българско семейство в Албания, което да не е получило български книги и вестници.

Като подготвителна работа препоръчвах на Повереното Ви Министерство да назначи няколко интелигентни младежи - родом от тия български села, които са в Албания, и да ги изпрати по родните им места да крепят духа, да подигат народностното съзнание на своите сънародници и да ги насърдчават в напътствията за народностни права. Изтъквах пред Повереното Ви Министерство нуждата от по-тесни търговски, културни и политически връзки с Албания, за да се премахнат ония полуприкрити пречки, които причиняваха албанците на нашата народност. Изтъквал съм пред същото от какво грамадно значение е за България и за народностните ни интереси да възстанови целостта на Легацията в Тирана и да издигне тя на висота Ц[арската] Легация.

Изложил съм нуждата за нашата народност там да се вземат на стипендия няколко българчета в семинарията и албанчета в други учебни заведения от страна на българското правителство.

С десетки такива стипендии на албанчета има в Гърция, Сърбия, Италия и другаде. Молил съм св. Синод и св. Екзархия и Повереното Ви Министерство да се отпусне скромна свещеническа заплата на свещеника в с. Връбник и на тримата свещеници в "Мала Преспа", за да се насърдчат те и да се уверят, че има кой да се грижи за тях и има кой да оцени труда и душевните им мъки за народност. Никакъв отзив за това няма.

Осмелявам се да твърдя, че аз си изпълних дълга към мисията ми в Албания в най-широк смисъл на думата и с една голяма загриженост действувах много, без да се узнае истинската цел, за която съм изпратен. Доколко това е така, нека се види от 100-те рапорти, които съм адресирал до Повереното Ви Министерство.

Но нека откровено, чистосърдечно и смело изповядам, че Повереното Ви Министерство не е казало ни “да”, ни “не” по тая моя мисия и по начина на изпълнението й до днес, нито ме е уведомило какво е сторило от своя страна, за да имаме по-голям успех в нея. Това е малко!...

Аз се осмелявам да се оплача за неволни и умишлени пречки от страна на Вашия персонал при Повереното Ви Министерство и от страна на случайно попадващи да завеждат Царската Легация в Тирана.

Такива оплаквания с мотиви и доказателства аз съм своевременно излагал в Повереното Ви Министерство. Тук само кратко напомням най-големите прачки от тия кръгове:

1/ От две години насам заплатата ми се е забавяла с три, четири и повече месеца и постоянно намалявана е била от първото й определване;

2/ Две години и половина разходите по обиколките не ми са изплатени и сега при оформяването трети разписки правят ми се пречки.

3/ С официално писмо се опитаха /Гл[авният] секретар и Началникът на отдел Вероизповедания/ да бойкотират моите рапорти само по съвсем случайни формални причини;

4/ В Б[ългарската] Ц[арска] Легация от година и половина време ми се отне стаята за работа и ми се изхвърли поверителната архива. На оплакването ми за това никой не обърна внимание;

5/ Преди година време по много важни домашни причини потърсих отпуск, но не ми се даде и не ми се отговори;

6/ Пак преди година време настоях да дойда на доклад, но не ми се отговори;

7/ На няколко пъти се направиха прогрешни удръжки и не по мое желание разпределения на заплатата ми;

8/ Обърнал съм вниманието на няколко пъти на Повереното Ви Министерство за отрицателните дела на бившия заведующ Ц[арската] Легация - г-н Грежов и за ония на сегашния

секретар - г-н Хр. Минков, който отиде далеч в интимните обноски с родоотстъпници, интриганти и предатели, но не виждам да се взимат предохранителни мерки.

За да се уверите в истинността на всичко, което Ви излагам по-горе, моля да натоварите, ако е възможно, един безпристрастен Ваш Висш чиновник да прочете всички мои рапорти, да анкетира всички факти и случки, споменати там, и да Ви докладва изследваната и намерена истина.

От всичко, което излагам, е явно, че мисията, за която съм изпратен в Албания, е важна, че аз съм се постарал да я изпълня в първия й етап въпреки пречките, откъдето се очакваха и откъдето не се очакваха, че вън от тоя етап съм се помъчил да подготвя условия и за втория етап - явно и с права на българите да се заработи и че има думата Повереното Ви Министерство дали да се продължи там моята длъжност и дали има смисъл при тия условия да се продължава. Зависящето от мен е извършено. Налага се от нуждата и от висшите ни народностни интереси да се извърши и онова, което зависи от Министерството.

Уверен, че Вие ще разпоредите да се извърши всичко, което е необходимо и целесъобразно, за да се запази и да се развива българщината в Албания, та да не отиде напразно и извършеното досега, оставам с уважение към Вас,

Ср. п. Петров
Инспектор-организатор по
църковно-учебното дело в Албания.

ЦДА, ф. 166 к, оп. 1, а. е. 186, л. 149-156. Оригинал. Машинопис.

78

Рапорт № 39 на временно управляващия легацията Христо Минков до МВРИ за обтегнатите отношения на Сребрен Поппетров със служителите на легацията

Тирана, 24 октомври 1931 г.

На № 201 /Надпис върху заявлението на г-н Ср. Поп

Петров/

Българската Легация в Тирана има чест да изпрати на Поч[итаемото] Министерство тук приложения чек на сума 488.80 шв. фр., за да се предаде по принадлежност на г-н Петров. Изпратеният чек от Министерството беше на сума 569.43 шв. фр., от него се спадна сумата от 80 /осемдесет/ зл. фр., която Легацията зае на г-н Петров при заминаването му от Тирана за София в отпуск и 65 сантима за разноски по чека.

Чекът бе задържан досега, понеже самият г-н Петров при заминаването си заяви, че в случай, че се изпратят пари за него, той ще пише какво да се прави с тях. Това той не стори и досега, а се знаеше, че г-н Петров е в отпуск, който действително продължи повече от обикновен отпуск. Преди 15 - 20 дни тукашният печатар г-н Христо Лиораси[72] ми каза, че получил писмо от г-н Петрова, с което го питал “какво става с чека му и да ми кажел да му изпратя чека в София, понеже възможно било да не се върне в Албания”. Отговорих г-н Лиораси, че чека ще изпратя, но да пише на г-н Петров, че по-целесъобразно щеше да бъде г-н Петров да се обърне до Легацията или до Министерството - както напр. той се обърна да иска пари на заем при заминаването си от легацията и такива - въпреки всичко не му се отказаха. Как и да е, така стои въпросът с чека на г-н Петров. Чека се забавих да изпратя тези дни, понеже бях и сам в голямо напрежение и с много грижи и морални терзания, поради желанието ми да спомогна и облекча положението на цяло едно българско село тук /село Горна Горица на Преспанското езеро, околия Биглища, окръг Корча - Албания/, което е писнало кански от притесненията на един бег, когото няма кой да вразуми в божем “правовата” държава Албания. Тежко се живее и още по-тежко се работи и за това просто престъпно е по отношение на българските интереси тук и службата, човек да се занимава с дребнавости и да става роб на болно честолюбие и дребни амбиции.

Относно сумата от 20.65 зл. фр., за която г-н Петров рекламира да му се заплати за изпратена кореспонденция, ще съобщя следното:

На Поч[итаемото] Министерство бяха известни отношенията на г-н Петров с Царската Легация, за това се е писало, пък и г-н Грежов има възможност устно да докладва в София. В името на големите български интереси и нашия престиж тук аз от моя страна употребих всички възможни усилия да изгладя отношенията, да събера всички българи и да се заработи сплотено и дружно, като с такт и достойнство поставих всекиго на мястото му, защото службата и името на България и престижът на Легацията трябваше да стоят над малките ни личности и лични отношения. Може да се похваля, че успях напълно. Само г-н Петров, уви, със своя своеобразен характер и държане се откъсна от всички българи тук и смятайки се, че стои над всички и над България даже - заживя сам - какво е писал и донасял на Поч[итаемото] Министерство не зная, знам само, че някои факти бяха донесени в неистинския им образ, че г-н Петров дружеше с 2 - 3 българи македонци - НОТОРНИ ШПИОНИ на сърбите, че в продължение на 9 месеца не напусна Тирана и че посещаваше редовно от сутрин до вечер едно и също кафене. Да не говорим за отношенията му с г-н Грежов, чупенето на легационната врата, обръщането на легацията на “АХЧИЙНИЦА” и пр. и парадирането наляво и надясно, че той е представител на В.М.Р.О. /Ванчо Михайлов/[73]. Аз знам колко усилия ми бяха нужни, за да разбивам сръбските и гръцки интриги по този повод тук и как благотворно се отрази заминаването му в свръзка с това. Г-н Петров в държането и говоренето си не бе лоялен и спрямо мен, но аз не му обръщах внимание и го респектирах с коректното си държане /това го дразнеше/. Не му обръщаха внимание и българите, от които той беше отлъчен, а официални връзки той нямаше с никого по простата причина, че не знаеше никакъв език /с изключение на малко турски/ и живееше “много скромно” - така че той беше безвреден, но и в друг [смисъл] дейността му [беше] крайно отрицателна по отношение работата, за която беше изпратен тук, и жертвите, които се правеха по издръжката му.

Когато Поч[итаемото] Министерство му предписа да изпраща писмата си чрез легацията, той донесе 3-4 писма, които му се изпратиха по принадлежност. Преди да замине, един ден донесе събрани стари разписки за се кореспонденция, изпращана направо. Вместо да се разправям с него и влизам в обяснения, аз ги приех, като му казах, че когато уредя моите документи, ако може, ще уредя и неговите разписки, за да не губи. Г-н Петров беше сравнително добре платен, живееше извънредно скромно и нямаше никакви задължения към никого. Ако е считал, че трябва да кореспондира отделно от Легацията, какво значи, че е похарчил от себе си горната сума - 20.65 зл. фр.

Така стои въпросът - тук имаме служба да носим, имаме интереси да браним - достатъчно са три години се с г-н Петров да се занимаваме. Не е зле да му се внуши да се оттегли вече на почивка, каквото е дал, е дал вече. Неговото време е вече минало, сега други имат думата - нови времена, нови хора, нови начини и методи за работа и за борба и ако човек не се съобразява с това, в болезнената си амбиция и честолюбие става смешен и излишен в живота. И сега гледам г-н Петров, след като уреди и организира блестяще църковно-училищно дело на българите в Албания в Тиранските кафенета, се е подпретнал със статии в българските вестници да пише по търговските връзки между България и Албания - това добре, никой не е против това и други мислят и работят за това. Той обаче в много отношения фантазира и ще създаде само напразни илюзии и надежди у българските търговци и то особено при днешната криза. Отклоних се от въпроса, но беше необходимо да се кажат тези няколко думи.

Вр[еменно] Управ[ляващ]
Легацията *Хр. Минков*

[Резолюция: "Г-н Златанов. Моля да се джироса чек за п[лаща]нето на Сребрен п. Петров. 1.V.31 [/п/ не се чете]"]

[Бележка: "Получих чек, издаден в Тирана № 176003 при Национал[ната] Алб[анска] Банка на сума 488.80 и разписката ми дадена на Ц[арската] Легация в Тирана за 80 fr. зл. и с това се ликвидира заплатата ми за м. м. Март от тая година. Ср. п. Петров. София, 4.V.1931 г."]

ЦДА, ф. 166 к, оп. 1, а. е. 185, л. 91-92. Препис. Машинопис.

79

Поверителен доклад № 20 на управляващия легацията Минчо Минчев до министър-председателя и министър на външните работи и изповеданията Никола Мушанов за посещение на архиепископ Висарион в легацията и за заявени от него пробългарски чувства

Тирана, 23 февруари 1932 г.

Г-н Министър Председателю,

Имам чест да Ви съобщя, че днес ме посети Н. В. Преосвещенство Митрополит Висарион, Глава на Албанската Православна Църква, и ми съобщи, че по негово предложение Н. В. Албанският Крал е благоволил да награди Н. В. Преосвещенство Софийския Митрополит Стефан с най-голември албански орден "Скендер Бег".

Известно Ви е, че Архиепископ Висарион, който провъзгласи за пръв път независимата Албанска Православна Църква в софийската църква "Св. Петка", по съвета на нашите йерарси отиде в Югославия, за да бъде ръкоположен в архиерейски чин от руски владици.

Отначало под изключителното влияние на Сръбското Правителство, от което той дълго време е черпил парични средства за организиране и издържане новосъздадената албанска църква, след отслабване на сръбското влияние тук той променя държанието си и постепенно се отдръпва от Югославянската Легация, като се приближава до нашата, от която първоначално е странял.

Спомняйки си за съдействието, което му е било дадено в София, и по настояване на г-н Минкова той е престанал да бъде в услуга на сърбите и да прави пречки на тримата българи - свещеници в "Малката Преспа", Корчанско, като ги е оставил да служат и по български в църква. Независимо от това той се и съгласил да приеме в своята семинария в Дурацо един наш българин от с. Гиневец /Голо-Бърдо, Дебърско/ с обещанието, че ще го ръкоположи за поп и изпрати да служи и обслужва българското население от Голо-Бърдо.

В продължителния ми разговор с Митрополит Висарион, последният ми обясни, че поради големите услуги, които

Сръбското Правителство му било направило в началото, той не е могъл още тогава открито да се застъпва за нашата кауза в Албания, обаче сега ме увери, че както той и всички албанци начело с Краля гледат симпатично на всичко българско и са решени да се противопоставят на всички гръцки и особенно югославянски /сръбски/ домогвания тук.

Накрай Митрополит Висарион ми съобщи поверително и с изричната молба да не става достояние на пресата, че в доклада си до Н. В. Краля той предложил за награждаване заедно с Митрополит Стефана и двама Ромънски Митрополити: Букурешкия Патриарх и Бесарабския Митрополит, обаче Кралят отказал да награди тия последните, макар те да са приели да следват безплатно в своите семинарии по десет албанчета.

Н. В. Кралят мотивирал своя отказ с това, че румънското благоволение към албанския народ било преднамерено и заинтересовано, когато българското приятелство било незаинтересовано и искрено.

Приемете, Г-не Министър Председателю, уверение в отличното към Вас почитание.

/п/ М. Минчев
Вярно за преписа:
Секретар: *Хр. Г. Минков*

[Резолюции: "Изпратен във В[ероизповеден] О[тдел]"; "Докладвано към дело. 14.III.32 г. *Радев Г.*]

ЦДА, ф. 166 к, оп. 1, а. е. 185, л. 107. Оригинал. Машинопис.

80

Изложение на секретаря на легацията Христо Минков до МВРИ за местоположението, броя и поминъка на българите в Албания, тяхното значение за държавно-политическите интереси на България и за задачите на българската политика за съхраняване на националното им съзнание

[*Тирана, 15 юни 1932 г.*]

БЪЛГАРИТЕ В АЛБАНИЯ.

Известно е, че в пределите на Албанската държава живеят известно число българи, немного на брой, но силни по дух и с високо национално съзнание. Тези българи са пръснати в две главни групи. Едната, по-малобройна, населява областта от Дебърско /откъсната в Албания/, в така наречените местности Голо-бърдо и Поле. Другата група, по-многобройна и компактна, населява областта Мала Преспа, между Охридското и Преспанското езеро и част от долината на река Девол, около гр. Биглища, северно от Корча. Това са 14-те села, откъснати от Гърция и придадени на Албания в 1924 г. от международната комисия по определяне границите между Гърция и Албания.

Първата група българи - дебраните, живеят в няколко малки села, обикновено размесени с албанци-мухамедани, голяма част от които са помаци-българи, които говорят чист български език, но са без никакво народностно съзнание и са крайни фанатици. Много от тези села навремето си са били чисто български, цветущи и богати и са се славели със своето трудолюбиво и събудено население и прочути майстори и зографи в цялата турска империя. Притеснявани и угнетявани обаче от арнаутите разбойници и вследствие опустошителните войни, голяма част от българите са емигрирали главно в България и сега в селата са останали по 10 - 15 български православни къщи. Мнозинството от тези българи се занимава с дюлгерство и зидарство. Навремето си са ходили по гурбет - едни в Солун, други в София и Цариград и една малка част в Букурещ и Белград. Сега, при невъзможността да отиват по тези места, те прииждат през строителния сезон в Тирана, а зиме прекарват в селата си. Въпреки голямото им трудолюбие и крайна спестовност сега дебраните българи живеят трудно и в мизерия. Те се отличават със своя добродушен нрав и дълбоки религиозни чувства. Всичко на всичко те наброяват около 1000 души - мъже, жени и деца.

По-важни села са: с. Кърчища - с 15 български къщи; с. Връбница - с 35 къщи; с. Гиневец - 20 къщи с църква "Св. Никола", и с. Клене - 25 къщи. Във всички тия села през турския режим е имало български училища и църкви. Сега в някои от тях има чисто албански училища, а населението се обслужва нередовно от един албански свещеник цинцарин, който не знае български и посещава отвреме навреме като ангария селата. Главен духовен център и светилник на национално съзнание и българска култура за дебраните българи е бил прочутият монастир “Св. Иван Бигор”, за съжаление останал в сръбска Македония.

Втората група българи - по-многобройна и компактна, живее, както се спомена по-горе, в областта Мала Преспа и в долината на река Девол. Едни от тези българи живеят в чисто планински села, занимават се главно със скотовъдство, дялане на дъски и греди, горене на кюмюр и отиване на гурбетлък в Америка. Това са корави българи, с упорит характер и със силно национално съзнание. Самите те се наричат “шопи”, пък и населението от полето ги нарича така; говорят хубав български език и се обличат като софийските шопи, само че вместо бели беневреци, носят черни такива. При запитването какви са, те отговарят направо: българи, а не македонци; а и самите албанци ги смятат и третират като българи. Това са потомците на някогашните Самуилови войници, които и сега са като горди стражи на българщината и на Самуиловия дух в този край. По-важни от тези български села са: с. Горна-Горица, от 65 къщи, почти на самата сръбска граница, по шосето Корча - Ресен - Битоля; с. Туменец, с 45 къщи; с. Глъмбочени, с 40 къщи; с. Пустец, Шулин, Церье и Леска. Последните са по-малки села и са чифлигарски селища, както впрочем и първите, които са се разрастнали повече и са се оформили като по-големи села.

От българските селища в долината на р. Девол трябва да споменем за градеца Биглища, в който има 40 български къщи, и голямото село Връбник, което брои 100 къщи и се намира почти на самата албано-гръцка граница.

От откъснатите от Костурско и придадени на Албания през 1924 г. български села с. Връбник е най-голямото, най-будното и най-интересното; то е било един от центровете на легендарните борби срещу гъркоманската пропаганда, жителите му са интелигентни селени с борчески дух и високо национално съзнание, изострено до фанатизъм в ожесточените борби с гръцките андарти и костурските гъркомани. Затова и до днес последните го наричат Мала София.

Във всички тези села в турско време е имало български училища и църкви. Сега само в някои има албански училища, а в някои няма и такива даже. Така в с. Горица се назначава и изпраща албанец учител да открие училище. Той отива, стои три седмици, вижда, че не може да се разбере с населението и да се обяснява с децата, и сам напуска. Оттогава насам училище в с. Горица няма. В религиозно отношение тези села се обслужват от трима свещеници българи, останали от по-рано и причислени сега към албанската Корчанска епархия. Двамата от тях са на преклонна възраст, третият е млад, енергичен и голям патриот, получил образованието си в Охрид. Въпреки големите пречки, които им се правят от албанските официални власти, тези свещеници продължават да служат на български език.

Общият брой на българското население в този край достига до 8000 души.

Освен в тези български села българи в Албания има в град Тирана 15 къщи; гр. Шкодра - 20 къщи и по няколко семейства в градовете Корча, Елбасан и Дурацо.

Трябва да се споменат и двете големи села до гр. Корча - Дреново и Бобощица, вече почти поалбанчени, и село Лин на западния бряг на Охридското езеро, което е наполовина българско и наполовина албанско, но е на път да се поалбанчи.

Това е в общи черти положението на българите в Албания.

Относително живота на българите в албанската държава трябва да се каже, че те живеят сравнително взето добре. Действително от време на време административните и полицейски органи им създават ред мъчнотии, за което трябва систематически да се реагира, но това не се дължи на някакви директиви на централното управление или на някакви насоки на албанската вътрешна политика, а се крие по-скоро в обстоятелството на ниския интелектуален и политически уровен на албанските администратори и полицаи, в това че голямото болшинство от тях са бивши турски чиновници, които и досега по атавизъм гледат с малко неприязън на българите, като към бивши комитаджии и революционери, врагове на държавата. И най-после, на факта, че албанецът по душа е роден ксенофоб и че е свикнал от векове и поколения да притеснява и жевее на гърба на другите.

За да запазим цялостни българите в Албания, необходимо е да се вземат всичките мерки и то в най-скоро време за задоволяване на културно-просветните и религиозните им нужди, осигуряване културните им права на равноправни граждани на албанската държава и засилване духовните им връзки с отечеството - майка България. Без това рискува се един ден по силата на нещата българите в Албания да се асимилират и поалбанчат неусетно и незабелязано. Вярно е, че това ще стане по-мъчно и бавно благодарение на обстоятелството, че българите са по-културни от албанците, които ги окръжават и с които живеят. Но има и това обстоятелство, че по-интелигентните и събудени българи са емигрирали с целите си семейства, а са останали по-бедните и простички хорица. Липсва и един здрав и борчески еснаф, липсва и всякаква интелигенция, която да крепи, поддържа и ръководи и която евентуално би могла да заеме известни места и постове в албанската държавна администрация и да играе подходящата роль в държавата. В това отношение гърците и цинцарите са облагодетелствувани и далеч надминават българите в Албания. Те имат многобройна интелигенция, която се е майсторски приспособила и заела много ръководни места и постове /министри, депутати, лекари, учители и попове/. Имат и градска буржоазия, солидно закрепнала в лицето на много търговци, лекари, адвокати, аптекари и пр. Имат и своите села, на които културно-религиозните интереси са напълно задоволени, като обучението в училищата и богослужението в църквите се извършва на съответните езици.

Вярно е, че често пъти албанците силно и грубо реагират против вилнеещата гръцка пропаганда в Южна Албания, особено в така наречената Химара - областта около Аргирокастро, но са безсилни да се борят с тях вследствие на своя по-нисък културен уровен.

В реда на горните мисли за голямо съжаление трябва да се признае, че по едни или други причини досега българското правителство е проявило много малък интерес към албанските българи и в това направление са направени много грешки и много пропуски на благоприятни моменти и време. Липсвала е една ясна представа за положението на тези българи, липсвала е една ръководяща идея по отношение н задоволяването на техните културни нужди и една системна и планомерна работа в това направление.

Желателно и наложително е да се проявяват повече грижи от българското правителство към албанските българи. Това се налага по дълг и в името и с оглед на големите държавно-политически и племенни интереси.

Албанските българи ще бъдат живата връзка между Албания и България, които по логиката на историята и общите интереси и съдба ще трябва да вървят заедно и в унисон по всички балкански въпроси. Албанските българи са и живата връзка с българите от Югозападна Македония. Моралните връзки между албанските българи и ония отвъд граничната линия в Югозападна Македония са толкова силни и крепки, че всичко, което става в Албания, се носи и отразява веднага в Македония. С това ще се обясни голямата и нервна реакция на сръбската и гръцка преса, когато се подписа албано-българският протокол за взаимно припознаване правата на малцинствата, защото сърби и гърци почувствуваха и схванаха, че един ден естествено и логично ще се постави големият въпрос как е възможно да съществуват и живеят българи в Албания, а отвъд границите, в Охрид, Дебър и Лерин, да няма такива. И оттук произтича и голямото политическо значение за нас да закрепим на всяка цена българското малцинство в Албания, за да може то да се радва на всички културни права и да живее със своята национална душа и българско съзнание.

Албанските българи трябва да останат българи, да бъдат лоялни и честни албански граждани, борци и крепители на албанската независима държава.

Какво да се направи, за да се постигне горната цел?

Първото и най-главното е българското правителство да иска и да даде да се разбере тук в София пред албанския пълномощен министър и в Тирана пред албанското правителство и Краля, че то се живо интересува от съдбата на българите в Албания и за признаването на културните им права. Постъпките, които ще трябва да се направят, особено тези в Тирана, трябва да бъдат систематически и правени с нуждната енергия, достойнство и такт. Тези постъпки трябва да се правят и в приятелски дух, защото албанците са много мнителни и по природа и по възпитание обичат да протакат и отлагат въпросите.

Въпросите трябва да бъдат третирани ясно и открито, без да се будят всякакви подозрения, и винаги в името на добре разбраните интереси на двете държави с оглед на бъдещето и мира на Балканите.

Признаването културните права на българите трябва да се иска и като морална компенсация за всичко, което българите и България са правили в миналото за албанската кауза, в името на доброто третиране на сега живеещите албанци в България и на базата на еднаквото третиране на всички малцинства в Албания.

Всичко това трябва да бъде доведено до просветеното знание и внимание на Н. В. крал Зогу, защото той е единственият фактор в Албания и разрешението на всички тези въпроси ще излезе изключително от него. Един път големият въпрос за официално признаване на културните права на албанските българи, разрешен между двете правителства, всичко друго за практическото им прилагане ще бъде много лесно. За практическото уреждане на всички въпроси в свръзка с културно-просветните и религиозни интереси на албанските българи ще се пише допълнително.

СЕКРЕТАР: *Хр. Д. Минков*

[Бележки: (на първата страница) "Кога е изпратено това изложение"; (на последната страница) "Чий е този доклад?"]

ЦДА, ф. 166 к, оп. 1, а. е. 185, л. 95-99. Препис. Машинопис.

81

Молба от жителите на с. Горна Горица, Мала Преспа, до българската легация за застъпничество срещу съдебно решение в полза на претенциите на Малик бей Фрашери над землището на селото им и за евентуално изселване в България

Тирана, 2 септември 1932 г.

Молба от кмета и стареите на с. Горица,
Горна Преспа, Корчански окръг

Селото ни Горица, което има 62 къщи с 560 души чистобългарско население, е разположено в една много живописна местност, недалеч от бреговете на Горно-преспанското езеро и половин час от Югославянската граница.

От 25 години и повече селяните ни водят дело пред официалните държавни власти (още от турско време) против Малик Бей Фрашери и неговите роднини, които по незаконен и узурпаторски начин преди 60 години, след като убиха трима от кметовете ни, бяха се наложили в селото ни като покровители за първо време, а по-късно като стопани, без да имат за това нещо некакви официялни документи, откъдето би могло да се удостовери кога са купили като чифлик селото ни, както от кого и за каква сума.

Не можейки да докажат своята правособственост на селото ни, ний, селяните от Горица, отхвърлихме тъзи бегова протекция, като наложена силом, а Битолският съд, още в турско време, преди 30 години, реши въпроса в наша полза. Оттогава ний сме прави господари и собственици на селското землище и селската планина, покрита с гора и пасбища, където пасеше до преди три години селският ни добитък.

Така и по тоя начин населението в селото ни можа донекъде добре да прекара и се препитае до 1924 година. През същата година според последното разграничение селото ни попадна в Албанска територия и Малик Фрашери, окуражен от протекцията на зетя си д-р Башо, подигна наново дело пред Албанската власт за усвояване селото ни и добиване документи за правособственост. Дълго време се мъчи и тормози населението с разни хитри постъпки, за да ни принуди да влезем в условие за купуване селото от същия, - средство, чрез което искаше да докаже пред властта, че той и неговите роднини са прави и законни наследници на селото ни, та след това да вади тапии и да иска баснословни цени за откуп от населението.

Всичко това бе своевременно схванато и осуетено. Само селската ни гора и пасбище бе силом заграбено и усвоено 1928 година, вследствие на което биде опропастен селският добитък. Това бе първата стъпка и опит на Малик Фрашери, което нещо даде му кураж и надежда за по-нататъшни действия. И ето защо той миналата година подигна дело за присвояване и на целото ни село. Подпомогнат и протежиран от същите места, той става вече стопанин и на целото ни село - което нещо на 30/VIII ни биде съобщено в присъствие на 112 души селяни.

Вестта за горното бе поразителна, положението на селото ни е плачевно. А най-възмутително е съобщението на Корчанската съдебна власт, която ни нарежда в продължение на три дена да изпразним селото, защото последното за в бъдеще оставало като собственост на Малик Фрашери и неговите роднини и че прибраното ни досега жито и покъщнина щели да бъдат секвестирани от съдебните власти за изплащане на съдебни разноски по делото.

Както вижда Почитаемата Царска Легация от изложеното дотук, положението на всичкото ни население в селото е критическо. А то е такъво, защото работната земя, която е стопанисвало и работело от незапомнени времена, сега му се отнема по най-нечовечен начин и се хвърля на улицата заедно с жени и деца, за да измре от глад и студ с отниманието на прибраното му жито и настъпванието на зимния сезон.

Това е едно тежко, непоносимо и страшно наказание да се хвърлят на улицата 560 души за угаждане на един средневековен еничарин, чийто живот е само грабежи и убийства, за да завладява всичко, каквото не може да завладее по редовен и законен начин.

Ето защо, ако тая страшна наредба е действително от най-горната инстанция на държавата, ний като българи не остава към кого да се обърнем, освен към Българската Царска Легация в Тирана за застъпничество в случая да останем на родните огнища, както сме били свободни допреди; в противен случай да бъдем изселени в Царство България, защото не можем да гледаме насила отнетите ни имоти, нито можем да работим за беговете, както е било некога.

2/IX-1932 С отлично почитание:
Тирана Селски печат
[елипсовиден печат с надпис: "KRYEPLEQESIA E KATUNDIT - GORICE"]
Jovan Tole
Ламбо Янев
[правоъгълен печат с надпис: "LAMBI JANI"]

ЦДА, ф. 176 к, оп. 5, а. е. 663, л. 91-93. Оригинал. Ръкопис.

82

Резюме от рапорт № 136 на българската легация до МВРИ за развитието на случая със с. Горна Горица и настоятелното желание на селяните да се изселят в България

Тирана, 2 септември 1932 г.

Преди 2 години албанският бей Малик Фрашери заграбил гората на населението /българско/ на с. Горица, Корчанско, а миналия месец - въз основа на едно касационно решение, същият бей получил окончателно право на собственост и върху всичките покрити и непокрити имоти на българите-горичани.

Понеже това лишаване на българите от с. Горица от всичките им имоти, даже от добитъка им, ги застрашава и изселване, г. Минчев предприел многократни и най-настоятелни постъпки пред албанския Министър-Председател и Министра на външните работи, като е молил да се въздействува върху съда, ако ли не, да отхвърли иска на Малик Бея, поне да отложи присъдата за след тази-годишната реколта. Всичко това било напразно.

Кралят на Албания, сезиран с въпроса, възложил на Министра на Вътрешните работи да въздействува на Малик Бея и го склони да се спогоди със селените от Горица. Малик Бей бил склонен да продаде имотите си на селените-българи за 17.000 наполеона /около 9 милиона лева/, от които половината платими веднага, а останалите - в срок от 2 - 3 години. Албанското правителство очаквало тази сума да бъде изплатена от Българската държава и то не би се възпротивило на това, понеже се касаело за частна сделка между бея и селените.

Положението, създадено с касационното решение в полза на Малик Бея, би могло да се спаси, само ако се докаже, че тапиите на Бея не са автентични. Но за това ще трябва да се направи проверка в Тефтер-ханата в Цариград и то след като се добият сведения за тапиите.

На 1 того обаче делегация от двама селени от Горица се явила при г. Минчева и го уведомила, че съдебен пристав отишъл в селото им, прочел присъдата на касационния съд и поканил селените да напустнат жилищата си. Същите делегати заявили на Минчева, че за тях - горичани /около 560 българи/ - не оставало нищо друго, освен да се изселят в България, понеже не могли по никакъв начин да останат като роби /чифлигари/ на албанския бей.

Минчев моли да му се съобщи телеграфически какви постъпки да направи пред Албанското правителство, а особено, какво да отговори на селените-горичани.

Минчев доловил от думите на селените, че в миналото били им давани напразни големи надежди, какво те ще бъдат подпомогнати от Царската Легация и поради това те сега искали с голяма настойчивост да бъдат прибрани в България.

/Ив. Данчев/

ЦДА, ф. 176 к, оп. 5, а. е. 663, л. 104а. Препис. Машинопис.

83

Доклад на драгомана на легацията Ангел Пецев до главния секретар на МВРИ пълномощен министър Георги Радев за положението на българите в Албания и задачите на българската политика

Тирана, 20 ноември 1932 г.

Господин Министре,

Съгласно устната Ви заповед преди заминаването ми за Тирана да проуча и Ви осветля по истинското положение на нашите сънародници, останали в пределите на албанското кралство, и възможностите за откриване на български училища и църкви имам чест да Ви донеса следното:

За да издигне народностното съзнание до култ, албанското правителство се старае по всякакъв начин да насади това съзнание в душата не само на тия албанци, живущи в пределите на кралството, а и на тия, живущи вън от тях. Ето защо албанското правителство е възприело лозунга "Албания за албанците". Изхождайки от такова едно разбиране, албанското правителство, подпомогнато от създадената днес фанатизирана интелигенция, систематически работи за асимилирането на

малочислените малцинства, живущи изключително по цялото протежение на северната, източната и южната граница на Албания. За постигане на тази си начертана отдавна цел между другите си средства използува и това с провъзгласяването на Автокефална Албанска Православна Църква да изолира влиянието и давлението на другите съседни Автокефални Църкви върху сънародните им малцинства. От друга страна, отговорни и неотговорни фактори преследват всеки, който би посмеял да продума за черковни училищни права. През учебната 1932/3 г. са закрити повече от 30 гръцки училища. С това закриване на гръцките училища още повече се затруднява нашият въпрос, тъй като и нашите врати за претенции се затварят.

Достатъчно е да се прочете цитираният по-долу пасаж от Тронното слово, произнесено при откриването на Камарата, от самия Крал Зогу на 21 т. м., за да се разберат целите на албанското правителство относно просветата на малцинствата.

"НАРОДНАТА ПРОСВЕТА, ЗАПОЧНАЛА ДЕЯТЕЛНОСТТА СИ С ПОДОБРЯВАНЕ НА УЧИТЕЛСКИЯ СИ ПЕРСОНАЛ, С ОТВАРЯНЕ НА НОВИ ЖЕНСКИ УЧИЛИЩА, С ПРИГОТОВЛЯВАНЕ НА НОВА УЧИЛИЩНА ОРГАНИЗАЦИЯ, С КОЯТО, КАТО СЕ ИМА ПРЕДВИД И ЗА БАЗА НАРОДНОТО ЕДИНСТВО, ЛИШЕНО ОТ ЧУЖДО ВЛИЯНИЕ, ОСИГУРЯВА НА НОВОТО ПОКОЛЕНИЕ ИСТИНСКА НАЦИОНАЛНА КУЛТУРА..."

Като се има предвид гореизложеното, поставя се въпросът, какво трябва да направи и как трябва да постъпи българското правителство, за да издействува църковно-училищни права за нашите сънародници в Албания?

Далеч от мисълта да подбия престижа и накърня авторитета на лицата, които специялно са били натоварени да проучат тоя въпрос на самото място, признавайки ги като лично мен добре познати за ревностни, изпитани, родолюбци, с добро минало дейци на просветата и като такива познавачи на местностите, гдето дългът е поставил да работят, от водения ми разговор с последните преди моето заминаване за Тирана, днес в желанието си да помогнем на нашата кауза, сме на различни мнения.

Според моето скромно мнение от страна на българското правителство се изисква:

I-во. Да се престане да се публикуват каквито и да било статии относно църковно-училищните права на нашите сънародници по вестниците.

Защо?

Нека се постави въпросът така:

Принася ли се полза на нашата кауза тук в сегашния момент, където с най-голямо нетърпение се очакват признаването правата на нашите малцинства, отваряне на български училища, назначаване български свещеници там, където ги е имало в турско време, ако, разбира се, се продължава публично чрез печата да се третира въпросът? Именно тук е деликатната част и болното място на тоя въпрос.

Моят отговор е отрицателен. Той е такъв по мое схващане не защото въпросните статии са без значение и не допринасят за историята на нашето учебно дело, а защото се подига ПУБЛИЧНО още неуреден, неразрешен окончателно от надлежните места, със свойте големи цифри и данни в печата за българското малцинство в Албания почват да плашат и лошо да звучат в ушите на албанските фактори и интелигенция. Нито пък албанската власт би се помирила тъй лесно да й се откъснат в просветно отношение цели местности. Още по-лошо звучат цифрите на помашкото население. Не така лесно може да се жертвува помакът-българин от страна на албанското правителство, нито пък самият помак не желае да се посвещава на матерния си език – българския. Същият е фанатик мухамеданин-турчин и като такъв той не дошъл, нито ще дойде до съзнание да прави разлика измежду вяра и народност, вследствие на което се счита даже за по-прав турчин от този в Анадола. Злата съдба го е захвърлила в Албания след Балканската война и то в една държавица, населена повечето с мухамеданци, за да умре в мюсюлманска страна като правоверен турчин-мохамеданец. Такова е неговото разбиране, което се подхранва и поддържа от албанската интелигенция, на която е възложено асимилирането на малцинствата.

Имайки под съображение, че страната се дирижира от скрити неотговорни фактори, много вероятно е да се допусне, че прилагането в сила на протокола за взаимно зачитане на малцинствата да се осуети. От друга страна, чрез печата дава се възможност на съседните държави навреме да вземат здрави и целесъобразни мерки и отбранителни позиции. Особен интерес в това отношение проявлява Югославянската Дипломация

тук, която всичко следи със зорко око, познава всички слабости на отговорните и неотговорните фактори в страната и не се спира пред никакви средства, били те позволени или не, да осуети да се ратифицира протоколът, а камо ли да се приложи. От достоверен източник узнах, че един от секретарите на Югославянската Легация в един банкет, където е имало високостоящи албанци, открито е заявил на последните: "Вий действително имате сънародници в "Косово", на които трябва да се признаят правата като нация, обаче нито в Македония, нито пък в Албания има българи".

От горните изявления се вижда ясно, че Югославянската власт почнала е вече да рови устоите на албано-българския протокол за малцинствата.

II. Да се натовари Дебърското Братство в София да подаде една петиция на албанския пълномощен Министър в София, с която да изисква откриването на училищата в селата: Кърчища, Ърбеле, Връбница, Клене, Стеблево и Гиневец, защото при сегашните обстоятелства невъзможно е на тамошните селяни да изискват отварянето на горните училища, тъй като албанската власт при повдигането на тоя въпрос от страна на селяните ще ги третира като хора, които се занимават с политика.

III. Също така Дебърското Братство пак чрез петиция до Албанския Пълном[ощен] Министър в София да иска щото ръкоположеният свещеник българин Станко Илиев за местността Голо Бърдо и Поле, изпратен от албанския Епископ да священодействува в Шпатария /Елбасан/, да се премести в местността Голо Бърдо. Албанският Епископ Висарион категорически отказва, уж засега, да се изпрати казаният свещеник в българските села, като заявява, че било опасно отиването му там, защото ще бъде убит от сърбите.

4-то. Засега повече от необходимо е до разрешението на въпроса почитаемото Министерство да назначи или пък Легацията да посочи лице, което да служи като връзка между гореизброените села и Легацията, като работата на това лице ще се състои в поддържане духа на това население било словом, било чрез раздаване на вестници, списания, календарчета и пр.

Поддържането националния дух в казаните села е с още по-голямо значение, като се знае, че тия села са в роднински връзки с останалите в сръбска територия български села, така че тоя вече съществующ контакт между българските села в две съседни държави може да се използува и за други цели. Нека не е чудно никому, ако Ви кажа, че мнозина младежи от сръбска територия под формата на търговци специално дохождат в албанските български села, за да четат български вестници и се осведомяват за България.

Като лице, което най-добре би поддържало тия връзки, смея да Ви посоча и препоръча, Господине Министре, тукашния жител г. Христо Атанасов, родом от с. Пасинки, местността Голо Бърдо, дългогодишен наш главен учител и секретар при българската Митрополия в Дебър, който цели две години и половина служи за такъва връзка, като ежедневно взима от Легацията вестници и ги препраща чрез негови хора в казаните села. Същият досега не е получавал никакво възнаграждение за тая си дейност. Той е отличен и незаменим агитатор и човек с умение и главно такт. За неговата честност, почтеност и патриотизъм най-добри сведения, мисля, ще можете да вземете от Дебърското Братство и Националния Комитет.

Длъжа да добавя, че е необходимо да му се определи известна заплата, за да може по-ревностно да изпълнява дълга си, тъй като е лишен от всяка материялна подкрепа, нещо което ще го принуди с Легационни средства като беден да се прибере в България.

Заедно с това приложено изпращам Ви за сведение и по-нататъшно ваше разпореждание един поименен списък на християнското българско население в местностите: Голо-Бърдо и Поле, както и една скица от населената местност.

Приемете, Господин Министре, отличните ми към Вас почитания.

Драгоман-Отчетник при
Царската Легация в Тирана
А. Пецев

[Резолюция: "Докладвано на Гл[авния] Секретар. Моментът неудобен за извършване на препоръчените постъпки. 8/III 33 [/п/ не се чете]"]

ЦДА, ф. 166 к, оп. 1, а. е. 185, л. 118-122. Оригинал. Машинопис.

84

Статистика за броя на българите в Голо Бърдо и Поле, съставена от драгомана на легация Ангел Пецев

Тирана, 20 ноември 1932 г.

ОБЩА СТАТИСТИКА
НА
ХРИСТИЯНСКОТО БЪЛГАРСКО НАСЕЛЕНИЕ
в местностите "Голобърдо" и "Поле"
(Албания - Дебърско)

№	Название на селата	колко къщи има	Население			Забележка
			м	ж	всичко	
1	Вързмица	38	88	103	191	
2	Требища	6	20	20	40	
3	Тучепи	1	2	1	3	
4	Пасинки	12	32	31	63	
5	Мало-Острени	14	33	36	69	
6	Гиневец	21	39	59	98	До 1912 г. имало е бълг. у-ще
7	Кленйе	29	54	58	112	"
8	Стеблево	9	17	21	38	"
9	Кърчища	22	48	64	112	"
10	Ърбеле	15	33	37	70	"
		167	366	430	796	

ЦДА, ф. 166 к, оп. 1, а. е. 185, л. 133. Оригинал. Ръкопис.

85

Поверителен рапорт № 219 на управляващия легацията Минчо Минчев до МВРИ за разговорите му с албанския министър на външните работи Илиас Вриони по случая със с. Горна Горица

Тирана, 15 декември 1932 г.

На № 428 шиф[рована] тел[еграма]

На многократните ми постъпки по въпроса за с. Горица най-после днес Министерът на Външните работи г. Врионй ми съобщи, че понеже усилията на Албанското Правителство да склони Малик Бей да отстъпи на селяните имотите си срещу една сносна сума не се увенчали с успех, Правителството решило да отпусне държавни земи на друго място. Според думите на г. Министра Беят е искал първоначално 1 милион франка, а най-после бил слезал на 500000 фр. и понеже селяните не дали повече от 250000 фр., преговорите били прекъснати.

Моето мнение е, че и да беше се дошло до едно споразумение, като се има предвид миналото и нравът на Малик Бей, той ще обсеби пак след няколко години имотите под предлог, че селяните не му плащат редовно вноските или поради някои други причини. Вследствие на тия опасения моите усилия и постъпки бяха насочени в смисъл щото Правителството или да приложи веднага аграрната реформа, която все още не е приложена, или да обезщети Бея, като му плати стойността на имотите, а селяните да ги изплащат чрез годишни вноски на Държавата. За жалост Албанското Правителство не направи това за горичани, както не го направи и за другите албански селяни - чифлигари.

До днес нямам никакви сведения от селяните и не знам как те ще посрещнат поменатото решение на Правителството. Обаче имам основание да вярвам, че те мъчно ще се съгласят да отидат на други земи, защото се явява въпросът жилищата им, които те ще трябва да оставят на Бея.

Г-н Врионй ме увери, че Албанското Правителство, проникнато от най-приятелски чувства спрямо България и най-голяма симпатия спрямо българското малцинство в Албания, било употребило всички усилия, за да разреши въпроса в благоприятна смисъл за горичани и при невъзможността да ги помири с Бея, то решило да им отстъпи държавни земи, които били по-плодородни от земите на сегашното им село. Той добави, че ще пише подробно на г. Поппа в София, който да обясни на Почитаемото Министерство целия въпрос.

Понеже досега по тоя въпрос съм правил само полуофициални - устни постъпки, за да се предотвратят възможни изненади, мисля, че не ще бъде зле да се поиска, ако това

е удобно, от г. Поппа да даде един писмен отговор, макар във форма на една бележка или промемория, за да имаме едно какво годе основание, на което да обосновем, евентуално, бъдащите си постъпки по въпроса, който надали ще се разреши окончателно тъй скоро.

Ползувам се от случая да припомня на Почитаемото Министерство, че свещеникът на Горичанската Енория се е обръщал няколко пъти до Легацията за помощ, която му е била обещавана от моите предшественици. Понеже той е действително в голяма нужда поради беднотията на пасомите му, имам чест да помоля Почитаемото Министерство да му отпустне една каква да е еднократна помощ, ако, разбира се, разполага със свободни суми.

УПРАВЛЯЮЩ ЛЕГАЦИЯТА: *М. Минчев*

[Резолюции: "П[олитически] О[тдел] г. Кесяков да отговори 23/XII.932 *Т. К. П[авлов]*"; "Да се замоли да съобщи имената на всички свещеници, на които би следвало да се помогне, за да се направи нещо от М[инистерсво]то 23/XII.32 *Кесяков*"]

ЦДА, ф. 176 к, оп. 5, а. е. 663, л. 102-103. Оригинал. Машинопис.

86

Поверително писмо № 20252-2-I на МВРИ до легацията в Тирана да съобщи имената на българските свещеници в Албания, които се нуждаят от помощ

София, 26 декември 1932 г.

На № 219 от 15.XII.32 г. В отговор на писмото с насрещния № р Министерството на Външните Работи и на Изповеданията моли Царската Легация да яви имената на всички свещеници, на които би следвало да се отпусне известна помощ, за да се види какво може да се направи в случая от страна на Министерството.

I Секретар: [/п/ не се чете]

ЦДА, ф. 176 к, оп. 5, а. е. 663, л. 105. Препис. Машинопис.

87

Бързо поверително писмо № 3745-2-I на МВРИ - Политическа дирекция до легацията в Тирана да направи постъпки пред албанското правителство за предотвратяване на изселването на жителите на с. Горна Горица в Югославия

София, 22 февруари 1933 г.

На № 41 от 2 февруарий 1933 година.

Министерството на Външните Работи и на Изповеданията смята, че е крайно нежелателно изселването на селяните от с. Горица в Югославия, гдето те рискуват да бъдат изгубени за българщината. Ето защо, необходимо е да се положат усилия за задържането на тия българи в досегашното им местожителство. В тоя смисъл: Министерството ще направи нуждното пред тукашния Албански Пълномощен Министр. Министерството Ви моли и Вие от Ваша страна да настоите още венаж пред Албанското правителство за едно справедливо уреждане на тоя въпрос, като изтъкнете лошото впечатление, което едно насилствено преместване или изселване на селяните от вековните им огнища ще причини във всички среди в България. Едновременно умолявате се да разучите условията за евентуалното настаняване на същите в някой от предлаганите държавни чифлици в Музакията.

Във връзка с горното Министерството Ви моли да направите в нуждната дискретна форма един сондаж пред Албанското правителство досежно уреждането на въпроса за даване черковни и училищни права на българското малцинство в Албания, като се инспирирате от изявленията по тоя въпрос на Албанския Министр на Външните Работи, направени пред нашия Пълномощен Министр в Атина /справка рапорт № 67 от 19 януарий т. г. на г. П. Нейков[76], препис от който рапорт се прилага за сведение/. Министерството смята, че приятелските чувства, които албанските държавници неведнаж са манифестирали спрямо България, би трябвало да намерят реален израз чрез уреждането на тоя въпрос.

За направеното донесете.

Главен Секретар:

Пълномощен Министър: *Г. Радев*
Началник на Отдела:
Пълномощен Министър: *Т. К. Павлов*

ЦДА, ф. 176 к, оп. 5, а. е. 663, л. 107. Препис. Машинопис.

88

Рапорт № 71 на управляващия легацията Минчо Минчев до МВРИ с имената на българските свещеници в Албания, които се нуждаят от помощ

Тирана, 28 март 1933 г.

На № 20252-2-I от 26/XII 32 г.

В отговор на писмото под отсрещния номер Царската Легация в Тирана има чест да съобщи на Министерството на Външните Работи и на Изповеданията имената на следните български свещеници в Албания, които се нуждаят от помощ:

1/ свещ. Станко Илиев в с. Голобърдо
2/ " Лазо Мужов с. Връбник
3/ " Христо с. Горица
4/ " Димитър в Корчанско

Легацията закъсне да изпрати горните сведения, защото трябваше да ги събира чрез лица, които идват твърде рядко от вътрешността.

УПРАВЛЯЮЩ ЛЕГАЦИЯТА: *М. Минчев*

[Резолюция: П[олитически] О[тдел] г. Наумов. Да се съобщи на Вероизпов[едния] Отдел *Т. К. П[авлов]* 4/IV/933 г.”]

ЦДА, ф. 176 к, оп. 5, а. е. 663, л. 113. Оригинал. Машинопис.

89

Твърде поверителен рапорт № 74 на управляващия легацията Минчо Минчев до МВРИ за разговори с албанския министър на външните работи Джафер Вила

и аудиенция при крал Зог I във връзка със с. Горна Горица

Тирана, 3 април 1933 г.

На № 3745-2-I.

В отговор на писмото под отсрещния номер имам чест да съобщя на Министерството на Външните Работи и на Изповеданията, че преди няколко време по въпроса за имотите на Горичани говорих с Министра на Външните Работи г. Вила, който също като другите свои колеги се изказа много симпатично за селяните, нападна Малик Бея, с когото той тоже имал разправии за някаква гора, и ми обеща да говори лично на Краля по въпроса. След няколко дни отидох повторно при него, с цел да узная резултата от разговора му с Краля. Г-н Вила с непристорена тъга ми съобщи, че въпросът бил предрешен и че Н. Величество му бил казал, какво Малик Бей бил в правото си да завладее имотите и че селяните трябвало да се преселят в Музекията. От думите на г. Министра разбрах, че Кралят не желае да предприема нищо против Малик Бея.

След това получих съобщение, че на 14 Март селяните били изгонени от жилищата им и сега се намират на открито. Миналата седмица Правителството изпрати Директора на Аграрната Реформа, Главния Лекар и Префекта на Корча, за да увещават селяните да приемат предложените им земи, обаче всички усилия на властите останали безполезни.

Предвид на това безизходно положение поисках аудиенция от Н. Величество, за да му говоря лично. Както и при първата ми аудиенция и тоя път Н. Величество ми каза куп любезности: адмирацията, която имал към нашия Господар, от качествата на Когото Той винаги се вдъхновявал, големите симпатии към Българския Народ, чието трудолюбие трябвало да служи за пример на албанците, идентичните интереси на двата народа и пр. След това Той веднага зачекна въпроса за Горичани и ми каза, че при невъзможността да останат на сегашните им земи, Той бил дал заповед да им се дадат по-добри земи в Музекията и ме моли да употребя личното си влияние да ги склоня на това. Н. Величество добави, че Неговото искрено желание било щото тия българи да останат в Албания всички, пак наедно, за да могат да си имат своя църква и училище!... от тия последни думи разбрах, че това искрено желание е само на дума... защото тъкмо преди няколко седмици се гласува закон, с който се забранява на алб[анските] поданици да посещават инородни училища. При все това аз Му благодарих за грижите, които Той полага да даде едно правилно разрешение на тоя въпрос, за да се избегне лошото впечатление, което би направило у нас и в чужбина изселването на тия българи от Албания. Между другото казах на Н. Величество, че заместникът на Министр Председателя г. Абрами ми бе препоръчал да отида лично да увещавам Горичани да приемат предложението Правителството. Н. Величество ми отговори, че ще направя добре да сторя това и да се помъча да ги склоня, за да се тури един край на тоя неприятен за всички въпрос.

След като разменихме няколко думи по общата стопанска криза и тая на балканските държави, Н. Величество прекъсна аудиенцията и преди да излезе, пак ми повтори, че ще направи всичко, което зависило от него да задържи Горичани в Албания и да ги снабди с други земи. Аз апелирах към Неговите приятелски чувства към българите в Албания, които досега са се показали винаги примерни граждани и които ще допринесат много с трудолюбието си за икономическото подигане на страната и Го помолих наново да спаси тия 150 нещастни семейства от мизерията и терзанията, които ги очакват в Югославия.

Впечатлението ми от тая среща е, че Кралят не желае да бъде неприятен на личния си лекар Д-р Башо, зет и следователно наследник на Малик Бей. Между Министрите има 2 - 3 души, които искрено желаят да се помогне на Горичани, обаче не смеят да отидат против Кралската воля. Министрът на Вътрешните Работи, най-влиятелният между всички, е със старотурска психология, той очаква селяните да избягат в Македония, като смята, че те не са никаква загуба за Албания, понеже може във всеки момент да ги замести с чисти албанци - бежанци от Косовско, които само чакат знак, за да минат отсам границата.

Един от министрите, на когото един мой добър приятел е говорил за Горичани, се изпустнал и казал преди няколко дни, че всичко може да се нареди, ако Кралят само каже една дума, обаче "Той" не желае". Добре осведомени хора ме уверяват, че при наличността на неуспорими документи за правото на собственост на Горичани Малик Бей пак ще им заграби имотите благодарение на Д-р Башо. Това е и убеждението на селяните.

Според последните ми сведения селяните са били малтретирани и бити от стражарите, които са ги извадили от домовете им. Преди 3 дни едва те са им разрешили да се подслонят, доколкото това е било възможно в едно близко село Туменец, състояще се от 30 колиби. Някои от тях били ходили при Югославянския Консул в Корча да го молят да ги пропустне в Македония, обаче той им отговорил, че няма никакво нареждане от Правителството си. Съобщават ми тоже, че между жените и децата имало болни от студ и лишения. Утре ще отида при Министра на Външните Работи да му съобщя тия сведения и да го помоля да ходатайствува да се вземат по-скоро мерки. Както ми съобщават, това безчовечно третиране на Горичани е възмутило и самите албанци в целия Корчански край, гдето всички съжелявали, че 650 души мирни и трудолюбиви хора, които са живели със стотици години на къщите си, се гонят от огнищата им за угода на един престъпник, осъждан, на съвестта на когото тежат повече от 10 убийства.

Мисля, че моята среща със селяните не ще допринесе нищо и че те не ще склонят да отидат в Музекията, гдето се смята, че ще станат жертва на маларията. Някои албанци, които вероятно смятат, че интимната мисъл на Крал и Правителство е да заставят Горичани да се изселят, ме съветват да не предприемам нищо повече и даже намират, че моето отиване при Горичани може да им навреди повече. Във всеки случай, ако Почитаемото Министерство намира, че трябва да се опитам още веднаж да ги склоня да приемат предложението на Правителството, моля да ми се даде телеграфически нареждане, за да замина овреме.

Предвид на гореизложеното намирам, че моментът е дошъл да се направи малко шум в пресата по тоя въпрос, като се даде едно кратко съобщение за станалото в някой независим софийски вестник, което съобщение да се възпроизведе и в чуждата преса, напр. виенската. Може би това ще повлияе повече на Краля, отколкото всичко друго. В това съобщение ще трябва да се помене, че Горичани са станали причина да

се присъедини техният край към Албания, понеже на времето те са молили международната Комисия за разграничението на тия места да не ги оставя в Гърция, а да ги остави в Албания.

Относно въпроса за откриване на български училища ще донеса с отделен рапорт.

УПРАВЛЯЮЩ ЛЕГАЦИЯТА: М. Минчев

ЦДА, ф. 176 к, оп. 5, а. е. 663, л. 114-117. Оригинал. Машинопис.

90

Поверителен рапорт № 93 на управляващия легацията Минчо Минчев до министър-председателя и министър на външните работи и изповеданията Никола Мушанов за посещението му в с. Горна Горица, за разговорите със селяните и за тяхното твърдо намерение да се изселят в Югославия

Тирана, 19 април 1933 г.

Господине Министр-Председателю,

В изпълнение на телеграмата Ви от 12 того под № 129 имам чест да Ви съобщя, че понеже Министърът на Външните Работи г. Вила бе неразположен, ходих при Министра на Вътрешните работи г. Муса Юка - дясната ръка на Краля и най-влиятелния член на Кабинета - комуто заявих, че на изгонването на Горичани от Албания Българското Правителство ще погледне като на един acte peu amical и му изтъкнах за лишен път, че това ще направи недобро впечатление на всякъде, а в България ще възбуди общественото мнение, още повече, че албанците там са се радвали винаги и продължават да се радват на най-широко гостоприемство. Добавих, че тоя акт може би ще предизвика вълнение между македонските среди и ще създаде на живущите в България албанци неприятности, които Българското Правителство въпреки приятелските си чувства към Албания не ще бъде в състояние да предотврати. Казах му, че у нас не е като в Албания, Италия или Югославия, а има неограничена свобода на печата и че пресата, вземайки повод от тоя акт, ще настрои общественото мнение против Албания, нещо което ще се отрази зле върху отношенията на двете страни.

На всичко това г. Муса Юка ми отговори, че Албанското Правителство е употребило всички средства да задоволи Горичани, обаче последните отказали да приемат предложените им земи и ме помоли да им въздействувам лично аз.

На излизане от Министерството срещнах случайно италиянския Консул в Корча, с когото заговорихме за Горичани. Той ми каза, че техният въпрос бил решен и щели да се изселват в Югославия, понеже не искали да отидат в Музекията. Въпреки това и за да не се каже един ден, че не сме употребили всичко, за да ги предотвратим от това им намерение, реших да се срещна лично с тях и на 17 того заминах.

Веднага с пристигането си в Корча отидох при Префекта, който ми приповтори фактите, които вече Ви са известни и добави, че за да употреби давление върху тях, той интернирал в Берат 5 души селяни, които най-много агитирали за изселването, с цел да придума останалите да отидат в Музекията, гдето имало нареждание да им се дадат най-добрите земи, обаче и това не помогнало. Понеже по тоя случай аз бях правил постъпки, той получил нареждане да ги върне обратно, както и да предложи на всички, които се нуждаят от пари за храна. Обаче за голямо негово учудване всички до един отказали да приемат 7-тях наполеона, които той им предложил да им дава дневно, - докато заминат за Музекията или за Югославия. Той недоумява, как хора, които гладуват, могат да откажат предложената им помощ. Той ми каза също, че получил нареждане да улесни пътуването ми до Горица и даже ми предложи да ме придружи лично, обаче аз отказах, защото бях предупреден, че той говори нашия език.

След тоя разговор заминах сам, за да отида при Горичани, които намерих в с. Туменец /сега по албански Безмища/, което се намира на албанския бряг на Преспанското езеро на 2 - 3 км. близо до с. Горица. След като им преповторих причините, поради които засега не могат да отидат в България, казах им, че въпреки произнесената присъда техните права не са окончателно загубени и поради това те трябва да

останат още в Албания, докато се променят обстоятелствата и дойде ред пак да се върнат на старите си огнища. Обаче всички единодушно заявиха, че не желаят да отидат в Музекията и предпочитат да се изселят.

На въпроса ми защо не са изпратили, както им бях писал и говорил, двама - трима души от тях да прегледат земите, които правителството им предлага, и тогава да вземат едно решение, те отговориха, че било безполезно и че не искали да живеят под турци... запитах ги знаят ли къде ще отидат и какво ги очаква в Югославия. Отговориха, че им е безразлично, стига да не са в Албания. Помъчих се да ги склоня да оставят поне 5 - 6 семейства в Албания, за да могат един ден да дирят правата си, обаче и на това не се съгласиха, заявявайки, че са решени всички на едно да загинат, ако такъва им била съдбата. Предупредих ги, че всички обещания на сърбите са само една примамка и че сигурно те ще бъдат разхвърлени по различни села и че ще загубят съвсем, но те отговориха, че им е безразлично, понеже щели да бъдат поне между християни. Един даже се обади и каза, че сега и да ги връщат в Горица, те няма да приемат да отидат там. Всичките ми усилия останаха без резултат. Направи ми впечатление, че всички са озлобени, отчаяни и решени да заминат на всяка цена, за да изпълнят взетото веднаж решение. Опитах се да говоря на по-старите и им казах, че ако тям е безразлично какво ги очаква, да помислят за младите и децата. Един 70 годишен старец ми отговори, че целия си живот теглил и за това искал да спаси унуците си от тегло. След като се уверих, че всичко е безполезно, сбогувах се с тях и се върнах в Корча. Кметът на селото, който ме изпрати до шосето, при раздялата ми каза, че са взели това решение, защото имали надежда, че един ден Македония ще се освободи, а Албания никога.

След връщането ми в Корча Префектът дойде да ме посети в хотела, за да ми върне визитата и да узнае резултата от ходенето ми. Той е родом от Ипек и бивш депутат в сръбската Скупщина. Между другото той ми каза, че сръбското Консулство в Корча отдавна полагало усилие да ги пресели в Югославия. Аз вярвам, че той неохотно е противодействувал на Консулството, защото той е с манталитета на ония албанци, които се стараят да изчистят страната от инородни елементи.

Срещнах се с единствените двама българи в Корча, които ми изказаха възмущението си от постъпката на Правителството. Единият от тях - участвувал във всички войни, се надява, че в знак на протест македонската емиграция ще устрои бойкот срещу хилядите бозаджии и дюканджии албанци, които безнаказано търгуват в България като чужди поданици.

Преди само подозирах, но сега се убедих, че интимната мисъл на всеки албанец, въпреки привидното приятелство с нас, е да види всички българи вън от Албания. Действително Горичани са на 5 - 6 км. от югославянската граница, а гръцката е на отсрещния бряг на езерото. В същата местност има още 3 - 4 по-малки български чифлигарски села, които едва дишат поради алчността на беговете и неплодородността на земята им. Един от тях ми каза, че в турско време плащали едва една трета на беговете, а сега те са принудени да плащат почти двете трети от реколтата. Трябва да се предполага, че Правителството има намерение да изсели всички тия села и да ги замести с бежанци от Косово, които да бъдат като един аван-пост на албанските претенции върху Македония. Тук трябва да помена, че в училищата децата учат на географически карти, в които са показани като заробени албански земи не само Южния Епир, Дяковско, Косовско със самия град Скопие, но и Охридско и Битолско - включително градовете Охрид и Битоля!

Както Префектът в Корча ми каза, пасаваните на селяните били готови и след 2 - 3 дни той щял да им ги изпрати, понеже сръбският Консул вече получил разрешение да ги визира. Същият ми каза, че Консулът сам не знае где ще ги заселят, но му съобщил, че на югославянска граница щели да ги причакат държавни камиони. В Корча едни говорят, че щели да ги заселят пак в Преспанско, а други, [че] щели да ги настанят в Скопско на имотите на избягалите албанци.

На връщане в Тирана поисках да се срещна с Министра на Външните Работи, обаче той бе целия ден зает в Министерския Съвет, поради това говорих с главния секретар г. Берати, който се показа доста развълнуван, като му описах положението на Горичани, обаче както и своя шеф, той дига рамене, с което искаше да каже, че нищо не зависи от него и че всичко иде отгоре.

Изселването на Горичани се очаква всеки момент, освен

ако Кралят се сепне и реши да промени становището си по тоя въпрос.

Приемете, Господин Министре-Председателю, уверение в отличното ми към Вас почитание.

М. Минчев

[Резолюции: "г. Павлов. Да се даде и на г. Св. Попов да си вземе бележка. Да се съобщи и на г. Сакъзов" и Тошев[78]. *Р[адев]*"; "В печата да не се предприема нищо, преди да се обсъди въпросът. *Р[адев]*"]

[**Бележка към абзаца за препоръчвания бойкот на албанските търговци в България**: "Не бива"]

ЦДА, ф. 176 к, оп. 5, а. е. 663, л. 129-133. Оригинал. Машинопис.

91

Поверителен рапорт № 109 на управляващия легацията Минчо Минчев до МВРИ за изселването на жителите на с. Горна Горица в Югославия и за настаняването им в Косово

Тирана, 28 април 1933 г.

Към № 100

В допълнение на телеграмата ми под отсрещния н-р имам чест да съобщя за сведение на Министерството на Външните Работи и на Изповеданията, че днес узнах от сръбската Легация, какво Горичани на брой около 600 души преминали преди няколко дни в сръбска Македония и били отправени на групи през Ресен за Дяково. Те щели да бъдат поставени в нови жилища, построени нарочно за преселници преди няколко време, но досега незаети поради липса на преселници. Те щели да бъдат снабдени със земи, сечива и храни за семе. Жилищата се намирали на шосето за Призрен - Ипек до някакъв си аеродрум между чисто албански села.

УПРАВЛЯЮЩ ЛЕГАЦИЯТА: *М. Минчев*

ЦДА, ф. 176 к, оп. 5, а. е. 663, л. 143. Оригинал. Машинопис.

92

Заявление от енорийския свещеник на селата Горна и Долна Горица и Глобочани Христо Георгиев до Екзархийското заместничество в Цариград за изселването на част от неговите енориаши в Югославия и за нуждата му от парична подкрепа

Туменец, 15 май 1933 г.

Ваше Високо Преосвещенство Българска Екзархия в Цариград Епископ Охридско-Преславския г-н г-н Борис Македонски Митрополит Охрида в Цариград.

С настоящето се молим най-покорно, енорията избега в Югославия село Горна Горица и село Д. Горица и от с. Глобочани 14 къщи се готвят има две години не ми имает платено нищо енорийската плата нито обрадите с настоящето изповядвам Ви като най-покорно чадо останалите от сега, че не им служа и така и тия са без свещеник и аз останах в големо изтезавам сега чифлици работят само за беговете и не могат да си искарат прехраната им.

Аз сам фамилия която жестоко страдала и моля с настоящето да се уреди чрез Вашето ходатайство да ми се помага една плаща аз съм фамилия шест души и баща ми и майка ми братята изделиха оставиха ни а от къде изкараме прехраната фамилия която жестоко е страдала през гръцко сръбския режим на нашия край и е заслужила в народната ни кауза и верван че молбата ще се уважи.

Ваше покорно чадо
/п/ Свещеник Христо

ЦДА, ф. 176 к, оп. 5, а. е. 663, л. 152. Препис. Машинопис.

93

Изложение на анонимен информатор до Дирекцията на полицията в София за силното сръбско влияние в Албания и за реакцията на албанската емиграция по случая със с. Горна Горица

София, 16 юни 1933 г.

ИНФОРМАТОР ПО АЛБАНСКИТЕ РАБОТИ
ОКОЛО ИЗПЪЖДАНЕТО НА БЪЛГАРИТЕ ОТ С. ГОРИЦА

Изпъждането на селяните от с. Горица и преселването им в Югославия има не толкова вътрешна албанска политическа подкладка, колкото външна. Вътрешното политическо значение не е толкова важно, поради това, че преди около 4 години в Албания бе обявена аграрна реформа, съгласно която всички селяни трябва да бъдат оземлени. Тази земя така или иначе в недалечно бъдаще ще бъде раздадена на селяните, а селяните от с. Горица би могли да останат по домовете си, докато се прокара тази реформа.

Разбира се, смешно е да се говори, че решението на съда за изгонването на селяните е станало независимо от желанието на правителството, както последното твърди. Албанското правителство, както и всички други правителства, имаше всичката възможност и средства да отлага изпълнението на това решение на съда, което и без това е неправилно. Следователно изселването на селяните се явява не като дело на съда, а е чисто политически въпрос.

Трябва да се знае, че даването права на българското малцинство в Албания не е приятно на сърбите поради това, че когато няколко хиляди българи, живущи в Албания, бъдат признати за такива, би се извършила голяма пропаганда за българщината в Македония. Сърбия се старае всячески да попречи на това и от своя страна се мъчи тези няколко хиляди българи да бъдат изселени в Сърбия и така ползата за пропагандата да осигури за себе си.

От вестниците е известно какъв шум вдигнаха сърбите по повод заселването на тези селяни в техни земи: казаха, че това са братя сърби, които, изгонени от Албания, намерили братски прием; на всякъде им бяха устройвани големи посрещания; писаха, че българската легация предлагала да се заселят в България, обаче предпочели да отидат в Сърбия, понеже били сърби. По такъв начин с 600 души искаха да деморализират стотици хиляди македонци, живущи в Сърбия.

По всичко личи, че изгонването на българите от с. Горица бе началото за изгонване на всички българи, живущи в Албания и преселването им в Сърбия.

По повод на това, че уж отношенията между Албания и Югославия били обтегнати, трябва да се знае следното:

ОТНОШЕНИЯТА МЕЖДУ АЛБАНИЯ И ЮГОСЛАВИЯ

Както се знае, преди Албания да сключи заема в Италия, сръбското влияние върху сегашния крал Зогу беше голямо. Когато Зогу бе принуден да избяга от Албания, той отиде в Белград, където бе през цялото време на своето емигрантство, като гостенин на крал Александър, а по-късно със сръбска подкрепа /пари, оръжие, хора и пр./ нахлу в Албания и завзе властта. Навярно и след завземането на властта той си е останал със сърбите, ако последните биха могли да му дадат заем, обаче те нямат за себе си, а камо ли да дават на други. Тогава Зогу се видя принуден да сключи заем в Италия и се ориентира към нея. Но Албания и по-нататък продължаваше да бъде в добри отношения със сърбите. Като доказателство за това могат да послужат много факти, най-важните между които са следните:

1/ Въпреки това, че в Сърбия живеят около 1 милион албанци, в Албания не се разрешава издаването на нито един вестник или каквато и да е литература за Косово и в цяла Албания няма нито едно косовско дружество.

2/ Много от косовския комитет, които избягаха в Албания, бяха избити от властите.

3/ Не се допускат никакви македонски революционери в Албания. Даже на всички българи, които по търговията отиват в Албания, се правят всевъзможни пречки и биват постоянно следени. Има даже случаи, когато представители на големи български фирми, напр. Командарев, биват изпъждани от Албания.

4/ На всички български търговци, които желаят да водят търговия с Албания, се правят всевъзможни пречки и умишлено им се причиняват загуби, какъвто е напр. случаят с търговци, които внасяха царевица.

5/ Никакви черногорски революционери не се допускат в Албания, а има и случай, когато безпричинно бе убит един черногорски войвода.

По-незначителни случаи има много.

От горното се вижда, че официална Албания е в добри отношения със Сърбия, понеже днешните властодръжци там изхождат от беговски и байрактарски среди, които не вършат никаква национална политика, а политика на лични интереси. Много измежду тях получаваха и продължават да получават постоянна издръжка от сърбите.

Сърбия, начиная от Южна та чак до Северна Албания, особено в Дебър, Мати и Малена, имат свои големи организации, така че байрактарите от страх и за интерес поддържат добри отношения със сърбите. Такива отношения албанското правителство поддържаше и във времето, когато отношенията му с Италия бяха най-добри. Но тези добри отношения от няколко месеца насам се влошиха. Албанското правителство изпъди италянския генерал Паряни, който бе шеф на итал[ианските] инструктори в Албания, като продължава да пъди и други италянски офицери - инструктори от албанската армия и въобще всички други итал[иански} организатори, което още повече допринесе за заякване връзките между Албания и Югославия. Точно в това време стана изпъждането на българите от с. Горица.

КАК ПРОВЕЖДА ЮГОСЛАВИЯ СВОЯТА ПОЛИТИКА В АЛБАНИЯ

Лицата, чрез които Сърбия прокарва своята политика в Албания, са следните:

1/ Абдураман Кроси /Абдурахман Маил/, бивш кехая на Зогу и най-влиятелно лице след него. При него има тайно акредитирано поверено лице на сръбската народна отбрана.

2/ Муса Юка, министър на вътр[ешните] работи, известен стар сърбоманин.

3/ Министър на външните работи, Джефер Вила, бивш пълномощен министър в Белград.

4/ Рауф Фици, сегашен пълномощен министър в Белград.

Разбира се, това са главните лица-канали, освен които има и хиляди други по-незначителни канали за провеждане на сръбската политика. Но ясно е, че сръбската политика в Албания не се провежда от алб[ански] националисти, а само от хора, които имат материални интереси.

Със сигурност може да се каже, че добрите отношения между Сърбия и Албания ще продължат в горния дух и тогава, когато Албания сключи нов заем в Италия, което по всяка вероятност ще стане. Положението ще се промени само тогава, когато властта дойде в ръцете на албанските националисти, много от които са в затворите, а лидерите - в емиграция.

КАКВО ВПЕЧАТЛЕНИЕ ПРОИЗВЕДЕ ВЪРХУ АЛБАНСКИЯ НАРОД ИЗПЪЖДАНЕТО НА СЕЛЯНИТЕ ОТ С. ГОРИЦА И КАК РЕАГИРАХА АЛБАНСКИТЕ КОЛОНИИ

Изселването на селяните от с. Горица, за които нищо не се писа в албанската преса, произведе тежко впечатление сред албанския народ и албанските колонии, понеже това бе указание за дързостта на беговете, които държат днес властта в Албания. Албанският съюз в България “Дъшира”, след като узна за изпъждането, отправи по един протест до крал Зогу и правителството и издаде една декларация до българския народ, която бе напечатана в българската преса. Също така албанците, живущи в Ромъния, се солидаризираха с тези протести, а албанският вестник “Шкиперие ере” /Нова Албания/, излизащ от 15 годиини в Констанца, напечата означените протести и писа против албанското правителство.

Трябва да се знае, че този вестник се субсидираше от албанското правителство и, както той съобщава, имал заповед да не пише нищо по въпроса за с. Горица. Обаче, необръщайки внимание на голямата материална зависимост от албанското правителство, той от чисто патриотични подбуди прекрати връзките с албанското правителство, жертвувайки даже и своите абонаменти в Албания, понеже е вече забранен в Албания, произходящи на няколко хиляди, и се застъпи за изгонените българи.

На протеста на “Дъшира” албанското правителство отговори чрез албанската телегр[афна] агенция и официоза “Беса”, като се старае да покаже, че то не е виновно.

Тази борба продължава да се води сред албанските среди и вестници, из ден из ден тя става по-остра, тъй като това изпъждане откри много други болни национални въпроси. Що се отнася до другите български села, находящи се в Албания, може със сигурност да се каже, че поради това застъпничество няма да ги постигне, поне за известно време, съдбата на с. Горица.

16.VI.933 г.

ЦДА, ф. 176 к, оп. 5, а. е. 663, л. 155-158. Препис. Машинопис.

94

Твърде поверителен рапорт № 186 на управляващия легацията Минчо Минчев до МВРИ за отношението на

албанското правителство и за ролята на сръбската пропаганда в случая със с. Горна Горица.

Тирана, 8 юли 1933 г.

На № 1164-26-I

В отговор на писмото под отсрещния н-р имам чест да съобщя на Министерството на Външните работи, че повечето от фактите и сжденията, поместени в изложението до Дирекцията на Полицията, са верни и се схождат със сведенията, които Легацията е донесла своевременно до знанието на Почитаемото Министерство /спр. № 136, 148, 155 от 1932 г., 74/33 г. и пр./ Относно преценката на някои факти и събития трябва да отбележа, че тя в тоя момент не е много точна, понеже изглежда да е направена от лице, което отдавна не е било в Албания и съди за сегашните събития с едновремешните си впечатления или впечатления, които е добило от емигрантската албанска преса. За да се преценят по-точно изложените факти в съобщението на Дирекцията на Полицията, те трябва да се съпоставят със сведенията, които Легацията е донесла и които сведения могат да се резюмират както следва:

Албанското Правителство не може да се обвини, че е “изпъдило” Горичани, защото Префектът на Корча, Директорът на Аграрната реформа и един Инспектор ходиха по заповед на Краля да ги молят да не напущат Албания, а да приемат предложените им земи в Музекията, гдето италиянците от години насам се мъчат напразно да получат концесия за да настанят свои сънародници колонисти.

Учредената преди четири години Дирекция на Аграрната Реформа не е дала никакъв резултат, макар и да струва на Държавата значителни суми годишно. Тя е оземлила само няколко емигранти-косовари и служи за приют на няколко протежирани чиновници. Тук никой не вярва, че Аграрната Реформа ще бъде сериозно приложена, докато трае сегашният режим. Поради това Горичани предпочетоха да се изселят в Югославия, а най-вече защото бяха съблазнени от сръбските обещания още преди 6 - 7 години. Както ми съобщават, сърбите още тогава са разколебали националното им чувство, като им са изпращали пари, сръбски икони, книги и пр., без никой да е противодействувал на тия сръбски домогвания.

Както съм обеснявал в рапортите си, пасивното държание на Албанското Правителство по въпроса за Горичани се дължи само на явното желание на Краля да облагодетествува личния си лекар Д-р Башо и Малик Бей.

Противодействието на албанците да се учредят и засилят българските общини не е от чувство на сърбофилство, а от страх да не дразнят сърбите, защото подобно засилване на българското малцинство в Албания би предизвикало репресалии върху албанското малцинство в Югославия, което не е 1 милион, а 5-600 хиляди души. Естествено е, че интимната мисъл на всеки албаанец е да види страната си очистена от всички чужди малцинства. Обаче Министрът на Външните работи г. Вила недавна ми каза, "че ако други българи - чифлигари се опитат да се изселят в Югославия, правителството ще вземе най-енергични мерки, за да се противопостави на това".

Относно казаното в изложението за отношенията на сърби и албанци ще потвърдя, че то е било съвършено вярно преди 4 - 5 години, когато сърбите са диктували на Краля - тогава Председател на Републиката. Действително по онова време българите са били преследвани, затваряни и даже бесени произволно, както бе случаят с обесените трима българи в Дурацо затова, че уж били болшевики. Тогава Кралят трябваше да се отплаща на сърбите и изпълняваше благосклонно всички техни пожелания. Днес обаче Той е стъпил здраво на краката си и отдавна се е отърсил от сръбското попечителство. Няма съмнение, че Той не може да се обяви открито против сърбите, защото Той е бил облагодетелстван на времето от тях и го е страх, че един ден може би пак да има нужда от тяхната помощ. Поради тая причина Той не смее да допустне противосръбски вестник в Албания, да разреши на ВМРО или на черногорските емигранти да действуват от Албания срещу Югославия и пр. Той не предприема нищо против сръбските емисари в Албания, защото знае от опит, че те са много щедри към неговите поданици, които винаги се нуждаят от пари и на които сръбските динари не пречат никак да бъдат големи албански патриоти. Същото може да се каже и за италиянските емисари и всички други, които имат излишни пари за раздаване.

Генерал Парияни не е бил "изпъден" от албанците, а отзован поради причините, изложени в рапортите ми № 114 и 134 от т. г., а останалите италиянски организатори, освен учителите, са още по местата си.

Досега не е ставало дума за никакъв нов италиянски заем на Албания.

За подобрение на албано-сръбските отношения тоже засега няма никакъв изглед, освен ако Кралят се реши да скъса окончателно с Италия, което ще проличи след няколко месеца.

Изселването на Горичани направи и на тукашните албанци неприятно впечатление, обаче това впечатление не остави никакви следи, защото всички албанци са родени ксенофоби, не обичат никого, готови да защищават всяка кауза, която може да им даде облаги и са покорни слуги на Господаря си.

Въпреки горецитираните думи на Министра на Външните Работи никой не може да гарантира за участта на чифлигарските български села, които изнемогват в неплодородните си землища, защото изкушението е голямо поради облагите, които сърбите могат да им дадат в Югославия. Знаейки това, Албанското Правителство сега съжелява, макар и малко късно, че е допустнало прецедента със селяните от Горица. Моето мнение е, че опастността може да се отстрани, само ако Кралят сломи опозицията на бейовете и реши да приложи сериозно Аграрната Реформа в тия села. Но за това Той трябва да скъса с досегашните си сътрудници и повери властта на по-млади и по-напредничави управници. За тая евентуалност в тоя момент няма никакви изгледи.

УПРАВЛЯЮЩ ЛЕГАЦИЯТА: *М. Минчев*

ЦДА, ф. 176 к, оп. 5, а. е. 663, л. 160-162. Оригинал. Машинопис.

95

Поверителен рапорт № 194 на управляващия легацията Минчо Минчев до МВРИ за разговорите му с директора на Политическия отдел на Министерството на външните работи в Тирана Екрем бей Влора по въпроса за

изселването на българите от Албания и за съдбата на настанените в Косово жители на с. Горна Горица

Тирана, 17 юли 1933 г.

Имам чест да съобщя за сведение на Министерството на Външните Работи и на Изповеданията, че недавна Директорът на Политическия Отдел Екрем Бей Влора по заповед на Министра на Външните Работи ми съобщи съвсем поверително, че 12 семейства от българското село ГЛОМБОЧ /Преспанско/, подмамени от сръбското консулство в Корча, били решили да се изселят в Югославия. Полицията заловила един от първенците на селото в момента, когато излизал от Консулството. Разпитан, той признал на властите, че Консулът му дал по три наполеона за семейство, за да ги снабди с нуждните паспорти за изселване. Г-н Влора добави, че Правителството ще употреби всички средства, за да предотврати изселването и ме помоли да им въздействувам и аз от моя страна по начин, какъвто намеря за добре, да не се подават на домогванията на Консулството. Същевременно той настоя да донеса до знанието на Българското Правителство, че Албанското Правителство било против изселванията на българите от Албания и че ако такива частични изселвания последват, те ще станат мимо волята и желанието на Правителството.

Използувах случая да приповторя на г. Влора съжаленията си, задето Албанското Правителство допустна прецедента с Горичани, който може да зарази с манията на изселване и останалите българи в Преспанско и който даде на сърбите повод да експлоатират случая и обвиняват Албанското Правителство в преследване на малцинствата и нетолерантност. Аз му изтъкнах, че тия българи в Албания станаха навремето причина, щото техните землища да бъдат присъединени към Албания с надеждата, че ще им бъде оставена поне свободата, на която те са се радвали в турско време, обаче сега тяхното разочарование е голямо, защото не им е позволено нито да имат свои училища, нито да се молят на матерния си език! Добавих, че ако Албания им бе оставила поне тия най-елементарни свободи, те никога не биха помислили да се изселват от Албания и нямаше сега да става нужда Албанското Правителство да ги задържа насила.

Понеже приема на Министра на Външните Работи не се състоя в определения ден, след два дни посетих на ново г. Влора, който ми бе обещал да ми даде допълнителни сведения за действията на въпросните 12 семейства. Тоя път той ми съобщи с нескрито самодоволство, че всички мерки са били взети навреме и че въпросните няма да се изселят. След това успокоително съобщение завързахме по-интимен разговор, в който г. Влора ми призна, че Албанското Правителство нямало нищо против изселването на малцинствата от Албания, защото имало много бежанци албанци, които чакали да бъдат настанени в страната, но Албанското Правителство искрено искало да задържи българите в Албания, понеже били мирен елемент и понеже не искало да дава с тяхното изселване оръжие в ръцете на сърбите.

По въпроса за оземляването на чифлигарите той тоже ми призна в качеството си на Бей земевладетел, че той лично може би да има интерес да не се прилага Аграрната Реформа, обаче той смята, че тя един ден ще се приложи както за албанци, тъй и за малцинствата. Той изрази учудването си, че Гломбочани искали да се изселят, макар и да не са чифлигари, и ми обясни това тяхно желание с големите сръбски обещания. Г-н Влора ми съобщи тоже, че според съобщенията на Албанските Консули в Битоля и Скопие на Горичани са били дадени осемнадесет къщи на изгонени албанци от Дяковско, а останалите тридесет и няколко къщи, които им са били дадени, били новопостроени - на един етаж само, неизмазани и с две - три стаи. На всички Горичани се донасяло ежедневно храна с походни кухни от най-близката до селището им казарма. Дадени им били само по двадесет и пет декара земя и може би и семена. Той смята, че тия сръбски любезности са временни и че в близко бъдаще те ще престанат и че преселниците ще почнат да бъдат обезпокоявани от местното албанско население. Г-н Влора е уверен, че в скоро време те щели да съжеляват за Албания.

Понеже предполагам, че ще стане може би нужда да влезна във връзка с българите в Преспанско и понеже ми е неловко да ходя лично аз, Моля Почитаемото Министерство, ако намира за уместно, да ми изпрати един кредит от около 100 зл. франка, които ще употребя за пътни разноски на доверени лица, които евентуално бих изпратил оттук.

УПРАВЛЯЮЩ ЛЕГАЦИЯТА: *М. Минчев*

[Резолюции: "г. Наумов. Да се поиска от Бюд[жето]-Контр[олен] Отд[ел] превеждането на сумата и да се съобщи на г. Минчев. *Т. К. П[авлов]* 26/VII/933 г."; "Доложено! Да се отпуснат 100 (сто) зл. франка. *Р[адев]* 27.VII.33"]

ЦДА, ф. 176 к, оп. 5, а. е. 633, л. 163-165. Оригинал. Машинопис.

96

Поверителен рапорт на управляващия легацията Минчо Минчев до МВРИ за желанието на 17 семейства от с. Гломбоч, Мала Преспа, да се изселят в Югославия

Тирана, 25 септември 1933 г.

Имам чест да съобщя за сведение на Министерството на Външните Работи и на Изповеданията, че според едно съобщение, което получих вчера от Корча, около 17 семейства от с. Гломбоч /Корчанско/ се явили при Корчанския Окръжен Управител и го молили да им даде паспорти за Югославия. Причината на тая тяхна постъпка били, че те, за да закупят земите си от бея на селото, били принудени преди една-две години да заемат пари с 50-60 % лихва и сега поради кризата и поради голяма лихва останали без пари и без имоти. Тия същите били подмамени от сръбското Консулство в Корча, което, за да ги склони да се изселят в Югославия, докарало на границата специално няколко души от изселените се миналата пролет Горичани, с цел да ги придумат и убедят да последват примера им. Макар че албанските власти да се мъчили да предотвратят една среща на горичани гломбочани, изглежда, че тайно тая среща се е състояла, защото иначе не може да се обясни дързостта на гломбочани да направят постъпки пред властите за изселване.

На постъпките, които направих по тоя случай пред Директора на Политическия Отдел г. Влора, последният ме увери, както и по-напред, че ако моето съобщение се окаже вярно, Албанското Правителство ще направи всичко, за да предотврати това желание на Гломбочани и ме помоли да го посетя след 2-3 дни, за да ми съобщи какво знаят властите по същия въпрос.

УПРАВЛЯЮЩ ЛЕГАЦИЯТА: *М. Минчев*

[Резолюция: "Бързо. П[олитически] О[тдел]. Да се запита наново г. Минчев и да настои за неизселването им. *Р[адев]*"]

ЦДА, ф. 176 к, оп. 5, а. е. 633, л. 168. Оригинал. Машинопис.

97

Поверителен рапорт на драгомана на легацията Ангел Пецев до МВРИ за намерението на 17 семейства от с. Гломбоч да се изселят в Югославия и за ролята на сръбската пропаганда в този случай

[*Тирана, септември 1933 г.*]

Считам за излишно да изреждам по отделно пакостните последици за народностната ни борба от изселването на Горичани в Сърбия и придобивката за Сърбия от това изселване. Достатъчно е да помена само, че това изселване е станало точно тогава, когато се разтръби чрез печата, че се е постигнало едно разбирателство между албанската и българската национални групи за взаимно признаване и почитане малцинствата в двете държави. С това изселване раздрусаха се устоите на това българско-албанско разбирателство и се даде в ръцете на сърбите един аргумент, чрез който казаха на чуждото обществено мнение, че останалите в албанска територия славяни от Македония не са, както твърдят българите - българи, а чистокръвни сърби, тъй като без принуждение и давление сами са се определили и предпочели да се изселят в Сърбия, вместо в България. Считайки този аргумент като най-силно оръжие против нашите претенции за Македония, сърбите не са спрели ни ден, ни нощ да работят за изселването и на останалите български села в Корчанско. За постигане целта си сърбите не се спират пред никакви простени и непростени средства. Те използуват слабостта и алчността за пари на албанците, от една страна, и, от друга, някои ренегати. Сърбите са влезли в споразумение с някои бегове и чрез техни агенти предлагат на евтини цени земята, като им предлагат и ипотека по 5 зл. гроша за наполеон месечна лихва. Така изчислена лихвата, при сложна такава достига и даже надминава 80 %. Такъв е случаят със с. Гломбоч /Корчанско/, недалеч от Горица. Селяните от това село, подмамени от ренегатите /някои си Лазо и Павел, за които ще узная по-подробно кои са и допълнително ще донеса/, съгласиха се на тия условия и кой 100, кой 200 наполеона дал, като предплата за посочените земи. Като се има предвид високият курс на тукашната валута, безценицата на житата, лошите съобщителни средства, става ясно, че това нещастно население, не само че нямало възможност в тия 2 години да погаси дълга си, но не е имало възможността да изплати тия чудовищни лихви, така че след две години селяните на с. Гломбоч изгубили внесения капитал, тъй като лихвите надвишили главницата. Поставени селяните в с. Гломбоч в такова едно безисходно положение и подкрепа и нямайки друг отдушник, на 16 того СЕДЕМНАДЕСЕТ семейства от същото село се явиха пред Префекта на гр. Корча и с една внушителна сериозност искаха настоятелно да им се разреши да се изселят в Сърбия. Тази тяхна решителна постъпка и държане учуди не само Префекта, но и находящите се там жители на Корча.

ВЪПРОСЪТ ЗА СРЪБСКАТА ПРОПАГАНДА ПО ТИЯ МЕСТА НЕ Е ВЧЕРАШЕН; ТОЙ ДАТИРА ОТДАВНА, ДАЖЕ СЕ ЗАСИЛИЛ ОЩЕ ПОВЕЧЕ СЛЕД ИЗСЕЛВАНЕТО НА ГОРИЧАНИ, А КОЛКОТО СЕ ОТНАСЯ ЗА САМОТО СЕЛО ГЛОМБОЧ, ГОВОРИЛО СЕ ОЩЕ ТОГАВА, ЧЕ ЩЕ СЕ ИЗСЕЛИ...

Въпреки изявленията на албанското правителство, че уж няма да допусне изселването на селяните от с. Гломбоч, аз съм напълно уверен, че това им е добре дошло, тъй като те не желаят да имат чужд елемент по самата им граница по чисто стратегически причини.

Като донасям горното, считам за дълг да подчертая, че ако не се желае да сполети с. Гломбоч участта на Горичани, трябва да се действува чрез нашите власти тук и то ПО ЕДИН ЯСЕН И КАТЕГОРИЧЕН НАЧИН.

За сведение ще цитирам тук един факт как сърбите покровителствуват техните хора. Албанското правителство взе решение да екстернира един сърбин. Въпреки разменените ноти между албанското правителство и сръбската Легация тук по това екстерниране албанците не са отменили решението си и сърбинът биде екстерниран. Същия ден сръбският пълномощен министър тук телеграфически разпореди да се екстернират веднага 200 души най-видни и богати албанци без предупреждение.

[Ангел Пецев]

[Резолюция: "За сведение на легацията в Тирана. *Р*[аде]в"]

[**Бележка на последната страница:** "От кого е този доклад???"].

ЦДА, ф. 166 к, оп. 1, а. е. 185, л. 110а-110б. Препис. Машинопис.

98

Поверителен рапорт № 136 на драгомана на легацията Ангел Пецев до МВРИ за допуснати грешки при поддържане на църковно-училищното дело на българите в Албания и за възможността за поправянето им чрез назначаване на свещеник и учител при легацията

[*Тирана, октомври 1933 г.*]

Въпреки големите жертви, направени от страна на Министерството на Външните Работи и на Изповеданията за откриване на църкви и училища в Албания, и то там, където такива съществуваха още в турско време, те не дадоха очакваните резултати. Изпращането от същото Министерство на разни инспектори по учебното дело /без да има училища и църкви/ със заплати с 35 наполеона месечно и то в продължение на 4 - 5 години разходи около 1.200.000 лева, не са дали очакваните резултати. Отварянето отсега нататък на училища и църкви в Албания е нещо невъзможно според официалните изявления на Големеца и правителството, като са заявили, че отварянето на инородни църкви и училища не значи друго, освен внасянето на отровен бацил против националната цялост. На основания на тая декларация се измени и конституцията и бидоха затворени всички неалбански училища, които съществували от 50 - 60 години.

Следователно искането по официален начин отварянето на наши училища и църкви е нещо немислимо, поне засега.

Според моето скромно мнение едничкото, което може да се направи засега и което ще даде за кратко време блестящи резултати и то със съвсем малко жертви на българското правителство, е:

1/ Министерството на Външните Работи и на Изповеданията да назначи легационен свещеник и то млад, енергичен, представителен, с добро слово и приятен глас, като една от стаите /каквито ги има много/ на Легацията се превърне в параклис. Една заплата от 3000 лева месечно за тоя свещеник ще бъде предостатъчна, за да може достойно да изпълни бляскаво възложената му мисия. Откриването на параклис в самата Легация и назначението на свещеника в същата Легация ще се разтръби като мълния по всички български села и то не само в Албания, но даже и отвъд границата. Свещеникът, облечен в права на български чиновник при Легацията, ще бъде свободен да обикаля не само тукашните български семейства, а ще може още поне на 4 - 5 месеца един път да обхожда българските селища, където има само един свещеник и то в с. Връбник.

По това дължа да изтъкна за сведение, че тукашното Вън[шно] Министерство поддържа в България един учител и учителка, като частни преподаватели. Като се има това предвид и случайното присъствие тук на главния учител и секретар на Дебърската Митрополия Хр. Атанасов, мисля, че той е най-удобният да бъде назначен за учител и псалт при Легацията.

С една такава скромна жертва от страна на нашето Правителство, която няма да надмине 40 - 50000 лева годишно, не само ще се поддържа духът на тукашното население, а ще се подигне и духът на населението в поробена Македония.

От българските вестници се научавам, какво Н. В. Преосвещенство Висарион отпуснал пояса си с раздаване епископати на български епископи в Корча, като забравил, види се, че хората не държат сметка, какво ръкоположеният български свещеник Илиев е просто заточен в областта Шпатария, където е длъжен да чете и пее на неразбран за него език. Най-добре ще направи Негово В. П. и то, за да убеди българското обществено мнение в искреността на неговите изявления, ако телеграфически разпореди, още докато той е в София, да бъде изпратен въпросният свещеник в Голобърдо, за където бе ръкоположен.

В събота изпратих през Бари - Цариград - Бургас избягалите младежи от Охрид: Наум Наумов, братята Димитър и Никола Алчев. Тъй като Легацията не е получила досега предвидените кредити за целта, младежите са били репатрирани със средства, дадени от следните: 10 наполеона от тукашния жител, родом от Охрид - Динко Фурнаджията, за когото разправят, че симпатизирал, който симпатизирал [sic] на шандановистите, 1 наполеон от д-р Янко, охридчанин, гърkоман, 1/2 наполеон от д-р Лъв Огнянов, тоже от Охрид, и 2 наполеона лично от мен, тъй като не им достигнали парите.

За да се избягват неприятностите и за да се уреди веднаж завинаги въпросът с избягалите от Сърбия бежанци, необходимо е да се направят следните постъпки в Министерството на Външните Работи:

1/ Да се даде заповед тук, щото без предварително искане разрешение от Министерството да се издават пътни билети, тъй като избягалите лица са принудени, докато се получи отговор, да скитат немили - недраги по Тиранските улици и рискуват да бъдат интернирани от властите по изричното давление на сръбската легация тук.

2/ Да се предвиди и СЕ ИЗПРАТИ /ГЛАВНОТО/ един постоянен кредит от 20 - 25 наполеона, тъй като за човек са нужни 5 наполеона пътни пари.

[Ангел Пецев]

[**Бележка на последната страница:** "От кого е този доклад???"]

ЦДА, ф. 166 к, оп. 1, а. е. 185, л. 111-113. Препис. Машинопис.

99

Поверителен рапорт № 331 на управляващия легацията Минчо Минчев до МВРИ за мнението му по доклада на драгомана Ангел Пецев

Тирана, 25 октомври 1933 г.

На № 113-46-I

Имам чест да съобщя на Министерството на Външните Работи и на Изповеданията, че донесението, за което е реч в писмото под отсрещния н-р, е направено през моето отсъствие от Тирана от Драгоманина при поверената ми Легация г. Пецев, който е натоварен да дава сведения на Министерството на Войната и между другото е съобщил и въпросните сведения, които са верни.

Предложенията, формулирани в тия сведения, без съмнение ще допринесат за повдигането духа на нашата колония в Албания, стига Почитаемото Министерство да се съгласи да направи финансовите жертви, необходими за осъществяването на тия предложения. При все това трябва да се има предвид противодействието, което осъществяването на тия проекти ще възбуди от страна на тукашната Югославянска Легация и донякъде от страна на самите албанци, начело с Архиепископ Висарион, в чието добро разположение и приятелство към нашата кауза имам основание да се съмнявам, въпреки всички уверения, които той е дал през последното си пребиваване в София.

Целта на идването ми в София, макар и в кратковременен отпуск, бе между другото и да получа нуждните инструкции за евентуални постъпки пред Албанското Правителство, както и да се обмислят мерките, които би трябвало да се вземат от наша страна, за да се получат желаните резултати.

УПРАВЛЯЮЩ ЛЕГАЦИЯТА: *М. Минчев*

[Резолюции: "Г. Груеву. За прочит и обмисляне на мерки за бълг[арското] дух[овно] просветно дело в Албания 6/XI 933. *Т. К. П[авлов]*"; "Със заповед № 71 от 7 XI/33 назначен е за свещеник в гр. Тирана св. Христо Георгиев от с. Туменец от Албания; а със заповед № 72 от 7 XI/33 за учител и черковен певец в гр. Тирана е назначен Христо Атанасов от Албания. Нач[алник] Вер[оизповеден] от[дел] /не се чете/ 7/XI 33"]

ЦДА, ф. 166 к, оп. 1, а. е. 185, л. 114. Оригинал. Машинопис.

100

Поверително писмо № 373 на МВРИ - Вероизповеден отдел до легацията в Тирана за назначаване на свещеник и учител-певец за българската колония в града

София, 9 ноември 1933 г.

Министерството съобщава на Царската Легация:

1/ Че със заповед № 71 от 7.XI.1933 година от 1 ноемврий 1933 година се открива длъжността свещеник при българската колония в гр. Тирана и че за свещеник и помощник на българския учител в същия град се назначава Христо Георгиев от с. Туменец, местността Мала-Преспа, Корчанска околия, с 2500 лв. мес. възнаграждение;

2/ Че със заповед № 72 от 7.XI.1933 г. се открива длъжността учител-черковен певец в гр. Тирана и за такъв се назначава Христо Атанасов с 2500 лв. мес. възнаграждение.

Назначението на гореказаните двама чиновници да се счита от деня на встъпване в длъжност.

НАЧАЛНИК НА ОТДЕЛА: [/п/ не се чете]

ЦДА, ф. 325 к, оп. 1, а. е. 91, л. 9. Оригинал. Машинопис.

101

Поверително писмо № 17923-2-I на МВРИ-Политически отдел до българската легация в Тирана за невъзможността да подпомогне четиримата български свещеници в Албания

София, 18 ноември 1933 г.

На № 316/933 г.

Поради оскъдните кредити, с които разполага Вероизповедният отдел, и необходимостта да се посрещнат на първо място най-належащите нужди, Министерството не е в състояние понастоящем да изпрати помощи за посочените четирима свещеници. При все това Вероизповедният отдел ще се погрижи да направи възможното по въпроса и би желал да знае дали въпросните свещеници са запазили своите енории и дали действително служат в църква и то на какъв език.

Същевременно Министерството моли Легацията да следи отблизо и донася своевременно за начина, по който се развива въпросът за изселването на българите от с. Гломбоч.

НАЧАЛНИК НА ОТДЕЛА,
ПЪЛНОМОЩЕН МИНИСТЪР: Т. К. Павлов

ЦДА, ф. 325 к, оп. 1, а. е. 91, л. 20. Оригинал. Машинопис.

102

Молба от дружество "Св. Йоан Кръстител" на българите от Голо Бърдо и Поле в София до МВРИ за поставяне и разрешаване на въпроса за националните права на сънародниците им в Албания

София, 3 януари 1934 г.

МОЛБА

от сдружените българи - български поданици,
живущи в ст. София, а родом от местностите
"Голо-Бърдо" и "Поле" - Дебърско - сега в
границите на Албания - за по-голяма грижа към
нашите сънародници, които и сега живеят там.

Господин Министре,

В турско време в нашите родни села: Горно-Кърчища, Ърбели, Обуки и др. в местността "Поле" и във: Връбница, Стеблево, Кление, Гиневец, Малоостреni, Пасинки и др. в местността "Голо Бърдо" имаха български училища и българско богослужение в църквите ни.

От като тия села останаха под Албания, прекъсна се учение и служение на български език, макар селяните да искат и макар Албанското правителство и Албанският Крал да заявяват на всеослушание, че законите им дават пълни народностни права на българите там.

С благодарност признаваме, че българското правителство е употребило усилия и е жертвувало средства, за да се открият за българите там български училища и въобще да се дадат народностни права на нашите братя и на всички българи в Албания; но ние не виждаме и не знаеме да се използуват тия усилия и дадените жертви на дело - т. е. да се изисква и да се получи народностни права на българите там. Годините вървят, десетки стават - и все само се говори за такива права. Причините на това са следните:

1.- Много от селата се боят да подават заявления за отваряне **на църкви и училища**, защото на подалите такива заявления, едно, че не се отговаря, но и не се гледа на тях с добро око.

2.- **Елинизираните и мухамеданизирани** албанци не само пречат за тия права, но има случаи да нагрубяват българите, гдето говорят и четат български.

3.- Албанското правителство със замълчаванието отлага въпроса и чака **албанизирането на българите**.

4.- Българското правителство не виждаме да поставя въпроса категорично за даване на българите такива права, каквито имаха в турско време или най-малко каквито имат **албанците в България**.

5.- Ние до днес сме мълчали и чакаме от гореспоменатите страни и фактори да се подеме въпросът и да се разреши веднаж завинаги.

Най-сетне на Вас е известно, Господин Министре, че през 1932 година в столицата на България - София, заседаваха представители на двете държави, които съгласно пакта за Балканското споразумение додоха до пълно споразумение. Също така известно Ви е, че това споразумение направи голям ефект между обществото на тия две страни в ущърб на онова, което със злъч се поде в гръцката, а особено в сръбската преса.

Нека добавим при това, че шефът на православната албанска църква Негово Високо Преосвещенство Архиепископът Висарион, който в една публична реч във Военния Клуб по време на конференцията на Всемирния Съюз за приятелство и мир чрез църквите заяви на всеослушание, че **не може да има мир, докато правата на малцинствата не бъдат осъществени**, показва, че Албанското правителство е наклонно да даде тия права.

Предвид гореизложеното и като знаеме, че Повереното Ви Министерство разполага с всички данни и права да постави тоя въпрос пред Албанското правителство и да го разреши благоприятно за българщината там /Албания/, молим да направите потребното за разрешаването му и за назначавание на сили по учебното и по църковното дело в Албания, за да не се губят българите - наши братя, които са останали в границите на сегашна Албания, както са изгубени много големи части българи в други страни.

Накрая считаме за дълг да Ви донесем за сведения, Господин Министре, че дебранинът със своите наследени добродетели, макар и с цената на големи жертви, ще съумее както в миналото да запази свято и ненарушимо българските ценности: вяра, език и народността си, Ваш дълг е да се притечете, за да стане това по-безболезнено.

Ние вярваме, че Вашата стойкост, показана пред Обществото на Народите, която постигна много, ще бъде направена и пред Албанското правителство, още повече, че това ще бъде и в негов интерес - за албанската емиграция в България.

Приемете уверения, Господин Министре, в нашите неизменни чувства към нашето родно пепелище - ДЕБЪРСКО.

ПРЕДСЕДАТЕЛ: *Д. Дуков*
СЕКРЕТАР: *Хр. Янков*

[печат с надпис: "Д-ВО "СВ. ЙОАНЪ КРЪСТИТЕЛЪ" ЗА ПОДПОМ. НА БЪЛГ. ОТЪ ГОЛО БЪРДО И ПОЛЕ ВЪ БЪЛГАРИЯ - СОФИЯ"]

ЦДА, ф. 166 k, оп. 1, а. е. 185, л. 150-151. Оригинал. Машинопис.

103

Поверителен рапорт № 105 на управляващия легацията Минчо Минчев до МВРИ за възможни нови изселвания на българи от Албания като следствие от предстояща спогодба за погранична търговия с Югославия и за необходимостта от откриване на българско консулство в Корча

Тирана, 22 март 1934 г.

На № 17041-2-I. 1933 г.

Имам чест да съобщя на Министерството на Външните Работи и на Изповеданията, че след постъпките, които направих навремето по изселването на 16-тях семейства от с. Гломбоч и след уверенията, които новият Министр на Външните Работи г. Вила ми бе дал още от първите ми срещи с него, тоя въпрос бе замрял от 6 месеца насам. Вчера обаче ми съобщиха от Корча, че тамошния Югославянски Консул наново почнал да примамва Гломбочани да се изселят и даже разправил на някои свои близки, че получил 200 наполеона за разноски по изпращането на въпросните семейства, които броят около 100 души заедно с жените и децата.

Очевидно е, че тая дейност на Консула се улеснява от новия курс на политиката на сближение с Югославия, която Албанското Правителство - респективно Кралят - води от няколко месеца насам. Във вчерашния ми разговор с Министра на Външните Работи му изтъкнах лошото впечатление, което би направило в България едно повторно масово изселване на албански българи в Югославия, и настроението, което то би създало в общественото мнение, а особенно в македонските среди у нас. Г-н Вила както и напред ми отговори, че Правителството ще се противопостави с всички средства на изселването на тия българи и че той е убеден, че това изселване няма да се осъществи. Аз благодарих на г. Вила за старанията на Правителството, обаче оставам с убеждението, че привидно Правителството ще направи всичко, за да ни увери, че то се противопоставя на масовото изселване на Преспанските българи, но в същност то не ще има нищо против частичното им изселване. Това изселване ще почне неминуемо след влизане в сила на новата Албано-Югославянска спогодба за пограничната търговия. Тогава всички наши сънародници, които живеят в 15 км зона, ще могат да ходят в Югославия с прости погранични билети и един по един незабелязано ще имат възможност да се прехвърлят на другата страна на границата.

За да се предотврати тази евентуалност, би било целесъобразно Преспанските села да се посещават по-често, да се работи върху по-будните елементи на населението в тоя забравен край - нещо, което е твърде трудно да се върши от Тирана. Мисля, че е дошъл моментът да се обсъди въпросът дали не би било уместно откриването на едно наше Вице-Консулство в Корча, гдето функционират отдавна чужди Консулства /италиянско, сръбско и гръцко/. С влизане в сила на гореспоменатата спогодба, ще се появи може би и една друга евентуалност. Допускам да се почне една търговия с пограничните билети, които под предлог, че се губят, ще се продават от албанците на ония българи от Македония, които възнамеряват да бягат в България през Албания - а такива охотници има много. Но и без пограничните билети числото на бежанците ще се увеличи, щом като населението от вътрешността узнае, че охраняването на границата от югославянска страна е намалено.

Понеже сумата, за която е реч в писмото на Почитаемото Министерство от 28.VII.33 г. под № 12843-2-I, не се получи, моля да ми се съобщи мога ли, ако стане нужда, да отида лично аз до Корча или да командировам Драгоманина при поверената ми Легация.

Управляющ Легацията: *М. Минчев*.

ЦДА, ф. 325 к, оп. 1, а. е. 48, л. 173. Оригинал. Машинопис.

104

Изложение на Дебърското благотворително братство в София до Министерството на народното просвещение за изпращане на буквари и читанки на българите в Голо Бърдо и Поле и за уреждане на служебното положение на Христо Атанасов като техен пътуващ учител

София, 9 юли 1935 г.

Господин Министре,

Известно Ви е териториялното разпределение на Дебърския край между Албания и Югославия след последните мирни договори. В територията на Албания останаха 10 български села: Голобърдо - селата: Стеблево, Кленье, Гинеец, Требища, Вормица, Мало-Острени, Тучепи и Пасинки, и Поле - селата: Кърчища и Ърбели. Вън от това в град Тирана, столицата на Албания, се е създала една колония от дебрани и дебърски семейства, една част от която е бежания от територията на Югославия, а другата от Албания, която подобно на град Солун в миналото ще почне да дава не само тон, но и български колорит на града. Жалното е, че това българско население, което се ползува с граждански и политически права, лишено е от религиозни и училищни - в черквите и в училищата се чете и учи албански. Младото поколение няма възможност да научи да чете и пише български, освен ако някой притежава буквари и читанки и върши това сам.

По тоя въпрос не само Братството, но и д[ружест]вото "Св. ЙОАН" сме правили постъпки и пред албанското правителство чрез тукашния негов представител и пред албанската православна църква, и пред нашето външно м[инистерст]во за удовлетворение желанието на местното българско население за отваряне на български училища и черкви. Всичко това обаче не даде никакви резултати и населението днес там почна да забрава писмения български език. Направеното от Братството с ограничените средства е капка в море.

Ето защо Братството в силата на всички тия условия с писмо № 55 от 25.VI Ви моли да се отпуснат буквари и читанки за малките деца, обаче н[ачални]кът на културното отделение при повереното Ви министерство отговори, че последното не разполагало с такива книги, а в бюджета не били предвидени суми за такива книги. Ако се схване вопиющата нужда в тоя случай, смятаме, че повереното Ви министерство е в сила да стори това, макар с взети суми от г г за покупка на съчинения за читалищата и библиотеките.

За удовлетворение нуждите на тия села са потребни около 50 буквара и 50 читанки.

Засега в Тирана се намира бившият дългогодишен учител в Дебър Христо Атанасов, който в миналото е бил и секретар на дебърската митрополия, а през 1918 год. - околийски началник в град Дебър. Хванат от сърбите, бива осъден на

5 години затвор, който излежава в град Скопие. След освобождението заповедано е било да не му се дава никаква служба. Узнал, че искат да го убиват, избегва в Албания, където стоя 1 1/2 година под строго наблюдение. След освобождението му остана в Тирана без никаква служба. Молено бе м[инистерст]вото на външните работи да бъде назначен на някаква служба в агентството, още повече че владее турски и албански и писмено, и устно. Обаче и тая наша молба остана без последствие.

Настоятелството на Братството Ви моли, господин Министре, щото учителят господин Атанасов да бъде назначен за учител в някоя тукашна гимназия, а остане в Тирана за да може да бъде там като пътуващи учител по селата и град Тирана и предава на децата българско четмо и писмо, както днес имат албанците в България такива учители. От друга страна, ще се даде възможност на тоя народен учител не само да издържа своето голямо семейство, което е далеч от него - гр. Дебър, а от друга страна, той да послужи за пенсия, за която му остават още 4 - 5 години.

Самото условие, че тия българи в Албания при съществуващите условия стоят там и крепат българщината по своите стари огнища, заслужават нещо повече от това, което молят.

Считаме, че министерството на българската просвета ще възхвали това тяхно патриотическо чувство и ще направи възможното да удовлетвори техните желания.

Приемете, господин Министре, нашите към Вас почитания и нашите неизменни чувства към нашия историчен и античен Дебърски край.

С братски поздрав,

Председател: *Стаматов Ст. Полковник О. З.*
Секретар: *С. Богданов*

ЦДА, ф. 166 к, оп. 1, а. е. 185, л. 158. Оригинал. Машинопис.

105

Поверителен рапорт № 139 на секретаря на легацията Пейчо Пеев до МВРИ за дейността на учителя Христо Атанасов и на свещеника Христо Георгиев

Тирана, 13 септември 1935 г.

На № 3160-50-V от 22.VIII.1935 г.

В отговор на писмото на Министерството на Външните Работи и на Изповеданията под отсрещния н[оме]р, Царската Легация в Тирана има чест да съобщи, че в Албания не съществуват никакви български културни мисии било тайни, било явни.

Лицето Атанасов Атанас Христо, който се числи като учител-певец и който получава не заплата, а помощ-възнаграждение, до средата на 1934 година е занимавал в една от стаите на Легацията по един път седмично 5 - 6 деца на българи, живущи в Тирана. Качеството на учител на горното лице не е достояние нито на властта, нито на обществото.

Свещеникът Георгиев п. Георги Христо, който също така получава помощ-възнаграждение, а не заплата, е получил от Легацията известни църковни книги и одежди. Според твърдението на същия, твърдение, което Легацията не е имала възможност да провери, той служел на български в църквата на с. Туменец. В това село, състояще се от 35 къщи - всички български, нямало никакво училище и нито едно от децата не знаело да пише и чете. Сам свещеникът имал деца, които според личните му показания той никога не бил учил да четат и пишат на български език.

При последното му идване в Тирана Легацията даде на свещеник Георгиев някои български църковни книги, които той обеща да предаде на свещеника в българското село Пустец и да го съветва да чете в църква на български, а не на гръцки, както досега.

СЕКРЕТАР: *П. Пеев*

ЦДА, ф. 166 к, оп. 1, а. е. 185, л. 170. Оригинал. Машинопис.

106

Писмо № 5379-4-V на МВРИ - Дирекция на изповеданията до Министерството на народното просвещение - Отделение за основно и средно образование за

доставяне на учебници, книги и календари за българите в Албания

София, 21 февруари 1936 г.

Както е известно на Почитаемото Министерство, в пределите на Албания са останали да живеят доста българи. За тяхното просвещение и за повдигане тяхното национално съзнание се работи от известно време при твърд неблагоприятни условия. Интересът на тия българи към българската книга напоследък е повишен. Затова Царската Легация в Тирана се обръща към Министерството с молба да й се изпратят за раздаване на децата на живущите в Албания българи следните книги:

50 буквара - читанки за I отд[еление]
30 читанки за II отд[еление]
20 " " III отд[еление]
20 " " IV отд[еление]
300 - 400 джебни календарчета
80 - 100 стенни календара и разни христоматии, книги за прочит, песнопойки и пр.

Като предава горната молба на Царската Легация в Тирана, Министерството на Външните Работи и на Изповеданията моли тя да бъде удовлетворена в кръга на възможното.

ДИРЕКТОР НА ИЗПОВЕДАНИЯТА,
ПЪЛНОМОЩЕН МИНИСТЪР: *Д-р К. М. Сарафов*
I Секретар: /п/ не се чете

ЦДА, ф. 177 к, оп. 2, а. е. 792, л. 4. Оригинал. Машинопис.

107

Статистика на българската легация в Тирана за българите в Албания

Тирана, 19 юли 1936 г.

СПИСЪК
на градовете и селата в АЛБАНИЯ,
в които живеят българи

гр. Тирана	15 къщи	68 души	нямат нито бълг[арско] училище нито бълг[арска] църква
" Шкодра	20	85	
I. **Дебърско**:			
с. Кърчища	22	112	чисто бълг[арско] население
Ърбеле	15	70	има и албанско население
Пасинки	12	63	+ 7 къщи помаци
Тучепи	1	3	+ 50 " "
Мало Острени	14	69	+ 60 " "
Вързмица	38	191	+ алб[анско] население
Требища	6	31	+ 450 къщи помаци
Гиневец	21	98	+ 25 " "
Кленье	29	112	+ 3 " "
Стеблево	10	44	+ 7 " "
II. **Стружко**:			
с. Лин	15	73	+ 20 " "
III. **Преспанско**			
гр. Билища	30	143	
с. Връбник	70	328	
Туменец	40	281	
Гломбоч	45	290	
Мала Горица	5	29	
Шулин	37	215	
Пустеец	70	505	
Леска	15	118	
Зърновско	20	143	
Церье	15	112	
IV. **Корчанско**:			
Бобощица	къщи 300		Тези 2 села са чисто бъл[гарски], но населението им е изгубило нац[ионалното] си бъл[гарско] съзнание, то говори много хубаво бълг[арски] език със старобългарско носово произношение / Ѫ = ън/
Дреново	" 70		

Всичко - за три града и 19 села без Бобощица и Дреново:

= 560 къщи и 3154 души

ЗАБЕЛЕЖКА: Никъде в Албания няма българско училище, нито българска църква. В село Туменец има един свещеник, комуто Министерството плаща и който, според уверенията, които дава, четял на български език. В Тирана има един учител-певец, тоже плащан от Министерството, който обаче няма ученици.

ЦДА, ф. 166 к, оп. 1, а. е. 1023, л. 21. Препис. Машинопис.

108

Изложение на Дебърското благотворително братство в София до МВРИ за усилията на албанските власти да асимилират българите в Голо Бърдо и Поле и за необходимостта от извоюване на същите права, с каквито се ползват албанците в България

София, 10 декември 1936 г.

Господин Министре,

Известно Ви е, че от Дебърско останаха 10 села в Албанска територия и че тия села не се ползуват с черковни и училищни права – т. е. нямат български свещеници и български учители, въпреки че в миналото до 1912 год. имаха.

Тия села са в землището Голобърдо: Вормица, Требище, Тучепи, Пасинки, Мало-Острени, Гинеец и Стеблево, а в землището Поле: Кърчища и Ърбеле – виж скицата.

Всичките свещеници и учители се изгониха, а черквите и училищата – затвориха. По този начин българското население е лишено от да се учи и се моли на Бога на своя роден език. Тия два въпроса, специално за българското население, Албанската власт ги е разрешила по следния начин.

Тя отдавна е отворила училища почти във всички по-големи и по-малки или смесени от албанци и българи села. Назначила е учители албанци и старателно се стреми да поалбанчи тоя чист български край – легендарен във всяко отношение. Младите българчета са заставени по силата на това нареждане да посещават тия училища. Нещо повече, и в антрактите на децата не им е позволено да говорят български. Българския език са говорили още и в селата: Себища, Големо-Острени, Лешничани, Радоеща, Койовци, Ладемирица и Торбач – като помашки.

По отношение на черковния въпрос ето що е направено: До 1926 г. свещенодействуваше свещеникът от с. Дренок – Югославянска територия. Наклеветен пред югославянската власт като българин, тя му е запретила да отива. В продължение на 2 – 3 години селата останаха без свещеник и никакви треби не са били изпълнявани. През 1929 г. властта почна да назначава албански свещеници, които четяха ту албански, ту гръцки, въпреки че населението нищо не разбира.

През 1931 год. биде ръкоположено едно момче българче от с. Гинеец за тия села, обаче то биде пратено по албанските села – Елбасанско. От две години е повърнато, обаче запретено му е да чете български. Изпратените книги от братството му се отнеха от Архиепископа Висариона. Същият тоя свещеник трябваше да ходи от Голобърдо чак в Поле – път от 8 – 9 часа.

Вън от това ние Дебраните имаме в гр. Тирана една доста голяма колония, състояща от гурбетчии и преселници. На тая българска колония не се разрешава даже да си създаде едно СДРУЖЕНИЕ, каквито имат гърци и сърби, па и самите албанци в София – "ГЕОРГИ КАСТРИОТИ" и "ДЕШИРА", а камо ли черква и училище.

Албанските малцинства в България имат ПЪТУЮЩИ УЧИТЕЛИ, които обучават децата албански, защото не могат да имат училище. На нас българите в Албания да ни се разреши за тия 10 села поне един такъв учител.

За такъв ний посочваме бившия директор на трикласно училище в Дебър, бивш секретар на митрополита Козма Пречистански, бивш околийски началник през време на голямата война в гр. Дебър, осъден от сърбите на 5 години затвор в Скопие, когото излежа, сега намиращ се в Тирана като учител на Легацията – ХРИСТО АТАНАСОВ.

Повдигайки тия въпроси, Господин Министре, ние вярваме, че би могли да се уредят в полза на българското население, ако нашият представител в Тирана издействува от Албанското правителство в замяна на онова, което имат албанците в България.

На първо време ние молим: ДА СЕ НАЗНАЧИ УЧИТЕЛЯТ ХРИСТО АТАНАСОВ ЗА ПЪТУЮЩ ТАКЪВ ПО СЕЛАТА НА ГОЛОБЪРДО И ПОЛЕ И СЕ ПРАТАТ ДОСТАТЪЧНО БУКВАРИ И ЧИТАНКИ; ДА СЕ РАЗРЕШИ НА СВЕЩЕНИКА В ТИЯ СЕЛА ДА ЧЕТЕ НА СЛАВЯНОБЪЛГАРСКИ.

Ние вярваме, Господин Министре, че молбата ни ще бъде удовлетворена, оставаме с братски поздрав.

Председател: *Стамат Стаматов*
Полковник О. З.
Секретар: *Симеон Богданов*
[печат на братството]

[Резолюция: "Да се третира поверително. Докладвано на г-н М[инистъ]р Пр[едседателя] и М[инистър]р на В[ъншните] Р[аботи и] Из[поведанията], който заповядва да се поиска мнението по въпроса на нашия пълн[омощен] м[инистъ]р в Тирана. При това да се има предвид както обстоятелството относително становището на самото албанско правителство, така и това, че се касае за погранични с Югославия селища и най-главно отношенията ни с тая последна страна. 16.XII. 1936. *Сарафов*"]

ЦДА, ф. 166 к, оп. 1, а. е. 185, л. 172а. Оригинал. Машинопис.

109

Писмо на пълномощния министър Янко Пеев до председателя на Всебългарския съюз "Отец Паисий" за причините да не се организира честване на 3 март от българската колония в Тирана

Тирана, 22 април 1938 г.

Господине Председателю,

В отговор на писмото Ви от 13 того под № 717 чест имам да донеса до знанието Ви, че

1. Брошурките, изброени в точка първа на писмото, се получиха навреме и в изправност;

2. По причините, обстойно изложени в по-ранното писмо на поверената ми Легация, и понеже още продължава агитацията и пропагандата от страна на някои македонци против "Отец Паисий", която пропаганда бавно и търпеливо ще може само да се разбие поради обстоятелството, че тукашната българска колония брои само 60-70 македонци срещу само 2-3 българи, българоподанни, та подобни контраагитации не могат да се преодоляват бързо и рязко, а се изисква време и тактично целесъобразно действуване в Тирана, се избегна отпразнуване деня на трети март. Предпочете се тоя път да се отстрани създаване предизвикателства и недоразумения чрез опити да се пее македонския марш и пр. Легационният персонал чествува тоя ден, като изпрати от страна на българската колония поздравителна телеграма до НЕГОВО ВЕЛИЧЕСТВО ЦАРЯ тоже.

3. Касателно точка 5-а на Вашето писмо, с която препоръчвате общо шумно отпразнуване деня на Светите братя Кирил и Методи в Тирана, поверената ми Легация изпраща тия дни обстоен доклад до Господина Министър Председателя. Вероятно Господин д-р Сарафов ще има грижата да Ви даде някои пояснения по тая съща точка на писмото Ви след получаване въпросния доклад.

Приемете, моля, Господине Председателю, уверение в отличната ми към Вас почит и най-добри чувства.

ЦАРСКИ ПЪЛНОМОЩЕН МИНИСТЪР:

ЦДА, ф. 325 к, оп. 1, а. е. 163, л. 4. Препис. Машинопис.

110

Поверителен рапорт № 275 на пълномощния министър Янко Пеев до директора на изповеданията Константин Сарафов за увеличаване заплатата на учителя-певец Христо Атанасов

Тирана, 22 август 1938 г.

Господине Министре,

Чест имам да потвърда личните ми постъпки пред Вас през време на неотдавнашното ми пребиваване в София, в полза на учителя певец Христо Атанасов, който изпълнява тоже преводаческата служба при Легацията, гдето липсва Драгоман и въобще чиновник, владеющ писмено албански език, та същият чиновник следи албанския печат и върши тоже и преводаческата работа, като е извънредно способен. Той е заслужил човек, дългогодишен, скромен, но полезен държавен служител, заемал някога важни длъжности. Сега служи вече няколко години в Албания, с мизерна за тукашните условия заплата от 2500 лева месечно, която моля нареждането Ви да се увеличи поне на 3500 лева. Притежавам благосклонното Ви обещание да наредите потребното в случая и смятам, че предлаганото от мене скромно повишение в заплатата на Христо Атанасов, напълно заслужена от същия, ще бъде възприето и осъществено от ваша страна, за което Ви поднасям предварителната си благодарност.

Приемете, моля, Господине Министре, уверение в отличната ми към Вас почит и съвършена преданност.

Я. Пеев

[Резолюция: “Г. Кърпов. Да се има предвид при изготвяне бюджета за 1939 г. 1.IX.1938. *Сарафов*”; “Взета бележка. 3.IX.38. К.”]

111

Писмо на Иван Златарев от Корча до българската легация в Тирана за църковно-религиозните потребности на българите в Преспанско

Корча, 20 декември 1938 г.

Уважаеми г-н Пеев,

Съжалявам, че лично не Ви познавам, заради това много рядко писвам и само тогава, когато се докосва интересът на националността. Ето какво става при нашите преспански села: както се знае, тия девет села са останали с един свещеник, който живее в най-отдалеченото село Туминец, близко до Югославянската граница и тъй, без да си определи време и нужда, самият свещеник гдето му кимне отива, без да прави сметка за другите.

До преди една година в с. Пустоец бе свещеник Димитър, родом от същото село, гръцки възпитаник, при все че знаеше да чете и пише на български, а в черква само гръцки пееше, при все неговите съселяни му настояваха да пее на български, а той за претекст същото ми е казвал и на мен, че немал черковни книжки български, та за това не пеал, а на против той гърчулейше и така той продължи свещеничеството си до преди една година, като се разболе и умре, та както се вижда, тия девет села са останали на нашия не толкова свесен свещеник Христо Х. Георгиев.

Преди един месец Корчанският владика заобиколи всички тия села и останал учуден как толкова села с един свещеник и решил да ръкоположи сина на бившия свещеник от Пустоец, който нито дума български не знае да чете и пише, той е гръцки възпитаник, бетер от баща си, повече от съселяните са против неговото ръкоположение, но под натиск на самия владика, както и на него, идва му по гайдата гъркоманин, както се вижда, ако не се вземат мерки, ще го ръкоположи.

Тия дена от сигурен източник научавам, че преди един месец тукашният сръбски консул за св. Никола е изпратил парична помощ да се раздаде на ония семейства, що са се записали и искат да се изселат от тук в Югославия, също и за Коледа ще направел същото и казал да направят някакви заявления всичките села и се подпишат, като търсят подкрепата на Сърбия и им обещал, ако това направат, чрез неговото застъпничество животът и поминакът ще им се поудобри и уж някакви училищни облаги.

За тия девет села било определено некое село да ги настанят към Кавадарци, гдето посред село минавал тренът, името му не зная.

Моето мнение е това:

Първо – наскоро да се заповеда на поп Христо веднага да се изсели от Туминец и се пресели в с. Пустоец, без да прави сметка за печалби.

Второ – да се вземат няколко техни момчета и се изпратят [в] България да свършат семинария, за да бъдат годни за свещеници и учители.

Трето – да се потърсат некакви материялни помощи от Българското правителство и се раздадат на по-бедните от тия села, понеже умират от глад и по неволя търсят други пътища.

Четвърто – да се говори на черковния албански глава Н. В. Преосвещенство Киси да пише на тукашния владика да не настоява да ръкоположи нов свещеник, ами да остави на селото, докато си наредят самите тоя въпрос, като се вземат по-енергични мерки от страна на Бълг[арската] Легация, къде е нужно по тия въпроси.

Моля, Г-н Пеев, ако се завърнал г-н Министрът от България, то моля всичко му достави по тоя въпрос, за да се направи нуждното по-скоро.

Много сърдечни поздрави Вам и домашните, също ще поздравите г-н Министра от наша страна.

Ваш завинаги: /п/ Ив. Златарев
Вярно с оригинала при Царската Легация в Тирана:
Канцлер: [/п/ не се чете]

ЦДА, ф. 325 к, оп. 1, а. е. 163. Препис. Машинопис.

112

Малба от 19 български села в Албания до царица Йоанна да се застъпи пред италианските власти за разрешаване на употребата на българския език в техните училища и църкви

[б. м., август 1939 г.]

МОЛБА
от българи, жители на села и градове,
откъснати през 1912 г. от майка България

Ваше Величество,

Черни дълги години делят поробените села и градове, откъснати чрез несправедливите тежки договори от майка България и придадени към страни, чиито нрави, характери, обичаи и разбирания в някои случаи /Ромъния, Гърция и др./ мъчно съвпадат с благородната душа на българина. Живяхме под гнета на бившата албанска управа, чиито тормози мъчеха нас поробените сирачета да забравим светостта на своя рожден произход, да приклоним ниско главите си и забравим историята на минали светли за нас времена, когато гордо и открито носехме името българи. Но доживяваме времето, когато колелото на живота пак разгръща за нас нови дни, дни на надежди, дни на спасение. Велика Италия, покровителка на унижените поробени души, зае мястото на бившето полугръцко албанско управление, освободени от тежките вериги, всички ония, които носеха товара на техните долни разбирания – да унищожиш светостта [на] българщината и създадеш от нея друга душа.

Обръщаме се към Вас, майко на всички българи, към Вас, в чиито жили тече благородната кръв на Краля Император Виктор Емануел III, Ваш баща и покровител на онези българи, останали да живеят под покривите на малка Албания. Вас молиме да ходатайствувате пред светлейшия си отец да ни се даде малкото право да можеме в храмовете божии да слушаме евангелието и свещените книги на езика на нашите деди. Да ни се даде правото в малкото училища, които имаме в селата си, да учим децата си на езика, който са учили нас нашите бащи и деди. Нека в душите на тези малки същества живее светлият лъч на българщината, нека се закорави в тях мисълта, че те са българи и че ще доживеят деня, когато с гордост ще носят пак безнаказано името българи.

Като поднасяме на Ваше Величество най-почтително изразите на горещата ни признателност за Вашето мощно посредничество и като се ласкаем с надеждата, че то ще даде така горещо желаните от нас благотворни резултати, подписаните представители на селата с българско население в Албания – надлежно изброени по-долу, с означение на всяко село по отделно числото на семействата и членовете им – молим Ви, всемилостивейше да благоволите да приемете уверенията ни в дълбоката ни почит и безпределна преданост към Ваше Величество.

село Кърчища 24 къщи	*Алексо Камбуров*
село Ърбеле 15 къщи	*Андрея Пепов*
село Пасинки 12 къщи	*Стрезо Лумев*
село Мало Острени 14 къщи	*Петре Новов*
село Върбица 40 къщи	*Кузман Стрезов*
село Требища 6 къщи	*Стамат Търпчев*
село Гиневец 20 къщи	*Георги Илиев*
село Клене 28 къщи	*Будин Петров*
село Стеблово 9 къщи	*Петре Станков*
село Лин 20 къщи	*Ламбро Маркулев*

село Върбник 70 къщи
град Билища 30 къщи
село Туменец 40 къщи
село Гломбоч 45 къщи
село Шулин 37 къщи
село Пустеец 70 къщи
село Леска 15 къщи
село Зърновско 20 къщи
село Церие 15 къщи

Никола А. Пандовски
Ламбро Каранжа
Христо Темелков
Сотир Калешков
Гоге Ламбров
Тодор Посталов
Лазо Трайков
Миаг Секула
Фоте Фотев

Бужбов Димитър К. Михаилов.

ЦДА, ф. 166 к, оп. 1, а. е. 185, л. 179. Оригинал. Машинопис.

113

Съпроводително писмо № 2213 на Царската канцелария до министър-председателя и министър на външните работи и изповеданията Георги Кьосеиванов към молбата на българските села в Албания

София, 14 септември 1939 г.

Уважаеми Господин Министър-Председателю,

Имам честта да Ви изпратя по Височайша заповед тук приложената просба от българи, жители на села в Албания, с молба да наредите да се направи възможното по техните искания.

Моля приемете, уважаеми господин министър-председателю, уверение в отличната ми почит.

за Началник на Канцеларията
[/п/ не се чете]

[Резолюция: "Докладвано на Г[оспод]н М[инистъ]р Пр[едседателя] и М[инистъ]р [на] В[ъншните] Р[аботи и] Из[поведанията]. Предвид политическото положение засега няма да се направи нищо, а ще се чака по-благоприятен момент. 16.IX. 1939. [/п/ не се чете]"]

ЦДА, ф. 166 к, оп. 1, а. е. 185, л. 176а. Оригинал. Машинопис.

114

Писмо № 123 на Дебърското благотворително братство в София до председателя на Св. Синод Видинския митрополит Неофит за опасността от обръщане на българите в Дебърско към католическата църква и за необходимостта от по-скорошно изпращане на български свещеници и учители

София, 19 октомври 1939 г.

ВАШЕ ВИСОКОПРЕОСВЕЩЕНСТВО,

Мирните договори от 1919 год. оставиха 10 български села от Дебърско в Албания - подчертани с червено мастило в приложената карта, списанието "Дебърски глас". С минаването под албанска власт църквите бидоха затворени, а свещениците прогонени.

Дълго време в тия села никакво священодействие не се извършваше нито на религиозен праздник, нито по къщите, нито на родено или умряло.

След дълги оплаквания пред съответните български и албански инстанции албанската власт назначи за всички 10 села един свещеник, който свещенослужеше на гръцки или албански - на славянобългарски му беше запретено.

През 1931-32 год. биде ръкоположен за свещеник един българин от Гинеец, но вместо да бъде оставен за българските села, той биде пратен в албанските села - Елбасанско.

Също така след дълги молби тоя свещеник биде повърнат, но запретено му бе да чете славянобългарски. Днес същият чете на албански. Същото е и за внушителната българска колония в столицата на Албания - Тирана.

Същият метод се прилага и за училищата. Нещо повече, на децата и в междучасието не е позволено да говорят на български. Целта на албанската власт е да албанизира това здраво българско население.

За всичко това нашето Министерство на Външните Работи и Изповеданията е уведомявано много пъти и е молено да се направи нещо, щото и българите от тия села да се ползуват с църковни и училищни права, както другите националности - гърци и сърби. Обаче всичките наши молби са останали напразно.

Днес положението е променено - от времето на италиянската окупация на Албания.

Властта не само разрешава, но и иска за църквите и училищата българите да се молят на Бога и учат на български.

Липсата на свещеници и учители е причина щото и сега да не може да се удовлетворят желанията на населението.

От донесенията, молбите и оплакваанията на това население до организацията ни, Братството, се вижда, че то иска да подаде молба до католическата лига в Албания, за да им назначат свещеници от Римокатолическата църква, а това ще доведе щото и населението да промени църквата. Тая опасност братството се мъчи да я избегне и ето защо то, братството, е молило Министерството на Външните Работи и Вероизповеданията, респективно г. Пълномощния Министър на тая служба господин Сарафов, да се вземат овреме мерки и се избегне тая опасност.

ВАШЕ ВИСОКОПРЕОСВЕЩЕНСТВО,

Представлявайки Ви картината на българското население от тия села, ние Ви молим да се застъпите и се удовлетвори молбата на това здраво българско население, останало страж по тия стари български места, като се назначат необходимото число свещеници, а и учители, за да бъде то, населението, поне за Светлите Христови Праздници възрадвано. До тогава братството ще упражни своето влияние и го възпре да прави каквито и да са постъпки.

В надежда, че молбата ни ще бъде удовлетворена, ние оставаме Ваши чеда.

Целуваме светата Ви десница.

Приложение - карта.

ПРЕДСЕДАТЕЛ: Стаматов Ст.
/Ст. Стаматов, полковник о. з./
СЕКРЕТАР: М. п. Арсов
/Мартин поп Арсов/
[печат на братството]

[Резолюция: "На М[инистерството на] В[ъншните] Р[аботи и изповеданията] да направи потребното"]

ЦДА, ф. 166 к, оп. 1, а. е. 185, л. 186-187. Оригинал. Машинопис.

115

Писмо № 26384-8-V на МВРИ - Дирекция на изповеданията до Синода за молбата на Дебърското братство

София, 9 ноември 1939 г.

На № 7749 от 2.XI.1939 г.

По повод изложението на Дебърското благотворително братство, получено с писмото под горния номер, уведомява се Почитаемият Св. Синод, че Министерството ще проучи въпроса за назначението на свещеници и учители в Албания и ще постъпи съобразно днешните политически условия.

ДИРЕКТОР НА ИЗПОВЕДАНИЯТА,
ПЪЛНОМОЩЕН МИНИСТЪР: *Д-р К. М. Сарафов*
I Легационен Секретар: *С. П.*

ЦДА, ф. 166 к, оп. 1, а. е. 185, л. 190. Препис. Машинопис.

СПИСЪК НА ДОКУМЕНТИТЕ

1. Рапорт на иконом Търпо Поповски и Павел Христов до генералния консул във Валона Тодор Павлов за предстоящите им пътувания до Шкодра и Дебърско. Дурацо, 25 декември 1913 г. 77

2. Рапорт на иконом Търпо Поповски до генералния консул във Валона Тодор Павлов за резултатите от мисията му в Шкодра за организиране на българска църковно-училищна община и за откриване на училище и параклис. Дурацо, 7 януари 1914 г. 78

3. Списък на българите в Шкодра. Дурацо, 7 януари 1914 г. 79

4. Шифрована телеграма № 7 на генералния консул Тодор Павлов до МВРИ за арестуването на иконом Търпо Поповски и Коста Мирчев в Дурацо. Валона, 9 януари 1914 г. 81

5. Рапорт на иконом Търпо Поповски и Павел Христов до генералния консул във Валона Тодор Павлов за необходимостта от назначаване на учители в българските села в Голо Бърдо и Поле. Дурацо, 28 януари 1914 г. 81

6. Рапорт на иконом Търпо Поповски и Павел Христов до генералния консул във Валона Тодор Павлов с молба за уреждане на тяхното служебно и финансово положение и за предстоящото им пътуване до Корча. Дурацо, 30 януари 1914 г. ... 84

7. Рапорт на Павел Христов до генералния консул във Валона Тодор Павлов за резултатите от обиколката му в Дебърско. Дурацо, 30 януари 1914 г. 84

8. Рапорт на Григор Ошавков до генералния консул във Валона Тодор Павлов за резултатите от мисията в Дебърско и за споразуменията с албанските байрактари. Дурацо, 30 януари 1914 г. 86

9. Твърде поверителен рапорт № 41 на генералния консул Тодор Павлов до МВРИ за необходимостта от финансово подпомагане на войводата Григор Ошавков. Валона, 5 февруари 1914 г. 90

10. Поверителен рапорт № 42 на генералния консул Тодор Павлов до МВРИ за напредналата възраст на иконом Търпо Поповски и за необходимоста от заместването му с по-млад и енергичен свещеник. Валона, 5 февруари 1914 г. 92

11. Поверителен рапорт № 43 на генералния консул Тодор Павлов до МВРИ за необходимостта от изпращане на нови учители и свещеници в Албания и за по-внимателния им подбор. Валона, 5 февруари 1914 г. 93

12. Рапорт № 91 на генералния консул Тодор Павлов до МВРИ за сръбската пропаганда в Албания и положението в пограничните райони. Валона, 13 април 1914 г. 95

13. Рапорт № 106 на генералния консул Тодор Павлов до МВРИ за пропуснатите шансове и за бъдещите перспективи на българското църковно и училищно дело в Албания. Валона, 18 април 1914 г. 99

14. Поверителен рапорт № 137 на управляващия легацията в Дурацо Тодор Павлов до МВРИ за слухове за появата на български четници в Албания и за предстоящи българско-турски четнически акции в Македония. Дурацо, 7 май 1914 г. 102

15. Поверителен рапорт № 138 на управляващия легацията Тодор Павлов до МВРИ за пристигането на петима български учители в Албания и за разпределението им по села и райони. Дурацо, 7 май 1914 г. 103

16. Рапорт № 148 на управляващия легацията Тодор Павлов до министър-председателя и управляващ МВРИ Васил Радославов за заминаването в Корча на Никола Киров, Павел Христов и иконом Търпо Поповски и за необходимостта от уреждане на финансовото положение на новопристигналите учители. Дурацо, 24 май 1914 г. 105

17. Рапорт на иконом Търпо Поповски, Павел Христов и Никола Киров до управляващия легацията Тодор Павлов за посещението им в Корча и с. Бобощица и за настроенията на местните българи. Дурацо, 6 юли 1914 г. 107

18. Строго поверителен рапорт № 3 на Димитър Михайлов до МВРИ за опитите му да установи контакт с българите в Албания чрез българската колония в Цариград и за необходимоста от ръкополагането на архимандрит Кирил за Дебърски митрополит. Цариград, 28 октомври 1922 г. 112

19. Поверителен рапорт № 962 на управляващия легацията в Цариград Тодор Марков до министър-председателя и управляващ МВРИ Александър Цанков за събрани чрез италиански офицери сведения за българите в Албания. Цариград, 15 септември 1923 г. 121

20. Рапорт от Петричкия народен представител Сребрен Поппетров до МВРИ с копия до Синода в София и до Екзархията в Цариград за българите в Албания и за необходимостта от изпращане на учители и свещеници. София, 10 февруари 1925 г. 122

21. Поверителен рапорт № 178 на управляващия легацията Иван Икономов до МВРИ за броя на българското население в Албания и за усилията на румънския пълномощен министър да уреди училищния въпрос на арумънското малцинство. Тирана, 25 юни 1925 г. ... 126

22. Поверително писмо № 28893 на Министерството на народното просвещение до МВРИ за желанието на българските села в Корчанско да имат учители българи. София, 11 ноември 1925 г. 129

23. Поверителен рапорт № 7 на управляващия легацията Иван Икономов до МВРИ за разговори с албанския министър на външните работи и директора на народното просвещение за откриване на български училища в Албания. Тирана, 7 април 1926 г. 130

24. Поверителен рапорт № 10 на управляващия легацията Иван Икономов до МВРИ за новия законопроект за просветата на малцинствата в Албания. Тирана, 7 май 1926 г. 132

25. Поверителен рапорт № 12 на управляващия легацията Иван Икономов до МВРИ за новия законопроект за народното просвещение и за предоставяните от него възможности за откриване на български училища в Албания. Тирана, 22 май 1926 г. 134

26. Поверително писмо № 240 на екзархийския заместник в Цариград Охридския митрополит Борис до МВРИ за подпомагане на свещеника Стоян Гюргинов, служил шест години в Албания. Цариград, 25 юни 1926 г. 136

27. Строго поверително изложение на Перо Шанданов до Централния комитет и до Задграничното представителство на ВМРО за необходимостта от осигуряване на малцинствени права за българското население в Албания. [б. м.] 26 юли 1926 г. 137

28. Поверителен рапорт № 25 на управляващия легацията Иван Икономов до МВРИ за съгласието на албанската Дирекция на народното просвещение да се назначат учители по български език в българските села в Албания в рамките на албанската училищна програма. Тирана, 16 април 1927 г. 139

29. Поверителен рапорт № 27 на управляващия легацията Иван Икономов до МВРИ за готовността на албанското правителство да назначи български учители. Тирана, 27 април, 1927 г. 141

30. Изложение на Боян Дановски до Централния комитет на ВМРО за мисията му в Албания по проучване на условията за нелегална дейност и за среща с български затворници в Корча. Рим, 1927 г. 142

31. Писмо на Георги Попхристов до Централния комитет и Задграничното представителство на ВМРО за условията за нелегална дейност в Албания и за необходимоста от промени в организацията на досегашната дейност. Дурацо, 11 август 1927 г. ... 149

32. Изложение на Пецо Трайков до Централния комитет на ВМРО за условията за нелегална революционна дейност в Албания и за необходимостта от подмяна на служителите в българската легация. [б. м.] 21 ноември 1921 г. 151

33. Рапорт № 103 на завеждащия легацията Апостол Грежов до МВРИ за преследвания на българи в с. Връбник, Корчанско, заради български надписи върху иконите и за изпратени там църковни книги. Тирана, 18 май 1928 г. 156

34. Поверителен рапорт № 16 на завеждащия легацията Апостол Грежов до главния секретар на МВРИ за пристигането на училищния инспектор Димитър Илиев и за допълнителни инструкции по неговата мисия. Тирана, 14 август 1928 г. 157

35. Поверителен рапорт № 20 на завеждащия легацията Апостол Грежов до МВРИ за пристигането на главния инспектор-организатор на църковно-училищното дело на българите в Албания Сребрен Поппетров. Тирана, 26 октомври 1928 г. 161

36. Изложение на Сребрен Поппетров и Димитър Илиев до председателя на Дебърското благотворително братство в София копие до Св. Синод за появата на сръбски свещеник в Голо Бърдо и Поле и за необходимостта от изпращане на български свещеници и книги в Албания. Тирана, 28 октомври 1928 г. 162

37. Поверителен рапорт № 21 на завеждащия легацията Апостол Грежовн да МВРИ за политическата полза от присъствието на българско малцинство в Албания. Тирана, 10 ноември 1928 г. 163

38. Поверително писмо № 252 на МВРИ до легацията в Тирана за мисията на главния инспектор-организатор на църковно-училищното дело на българите в Албания Сребрен Поппетров. София, 13 ноември 1928 г. 165

39. Поверителен рапорт № 2 на завеждащия легацията Апостол Грежов до МВРИ за интервю на бившия албански министър на външните работи Илиас Вриони пред български журналист и за неверни твърдения в него по въпроса за българското църковно-училищно дело в Албания. Тирана, 21 януари 1929 г. 166

40. Поверителен рапорт № 6 на завеждащия легацията Апостол Грежов до МВРИ за усърдието на главния инспектор Сребрен Поппетров и бездействието на неговия колега Димитър Илиев. Тирана, 31 януари 1929 г. 168

41. Рапорт № 7 на Сребрен Поппетров до МВРИ за срещи с представители на Св. Синод на БПЦ, Националния комитет на македонските емигрантски организации и настоятелствата на македонските благотворителни братства в София по проблемите на училищно-църковното дело на българите в Албания. София, 18 февруари 1929 г. 169

42. Рапорт № 8 на Сребрен Поппетров до МВРИ за отпускане на стипендии на български младежи от Албания в педагогически и свещенически училища в България. София, 20 февруари 1929 г. 172

43. Рапорт № 9 на Сребрен Поппетров до МВРИ с препоръка за назначаване на петима учители в българските села в Голо Бърдо и Поле. София, 23 февруари 1929 г. 173

44. Поверителен рапорт № 10 на Сребрен Поппетров до МВРИ за назначаване на Григор Филипов Попов за свещеник на българските села в Голо Бърдо и Поле. София, 23 февруари 1929 г. 175

45. Поверителен рапорт № 11 на Сребрен Поппетров до МВРИ за заслугите на Будин Петров и препоръки за неговите синове. София, 23 февруари 1929 г. 175

46. Поверителен рапорт № 12 на Сребрен Поппетров до МВРИ за специфичните условия в селата Бобощица, Дреново и Лин и за необходимостта да се яви на личен доклад пред министъра. София, 25 февруари 1929 г. 176

47. Писмо на Сребрен Поппетров до наместник-председателя на Св. Синод Врачанския митрополит Климент с молба да се изпратят църковни одежди и книги в българските села в Албания. София, 25 февруари 1929 г. 177

48. Поверителен рапорт № 14 на Сребрен Поппетров до МВРИ за разговора му с управляващия албанската легация в София Али Аслани по проблеми на българско-албанските взаимоотношения. София, 26 февруари 1929 г. 178

49. Рапорт на Димитър Илиев до МВРИ за причините, които са възпрепятствали мисията му в Голо Бърдо и Поле. София, 9 март 1929 г. 180

50. Статистически данни на Димитър Илиев за българското население в Голо Бърдо и Поле. София, 9 март 1929 г. 183

51. Поверителен рапорт № 16 на Сребрен Поппетров до МВРИ за появата на албански свещеник в българските села в Голо Бърдо и Поле. Тирана, 16 април 1929 г. 186

52. Поверителен рапорт № 19 на Сребрен Поппетров до МВРИ за албанската национална доктрина, за броя на българското население в Албания и за основанията, на които трябва да се търсят техните права на национално малцинство. Тирана, 1 май 1929 г. 187

53. Поверителен рапорт № 20 на завеждащия легацията Апостол Грежов до главния секретар на МВРИ за нежеланието на българите в Голо Бърдо и Поле да подават молби за български училища и отказа на легацията по този повод да визира паспортите им. Тирана, 11 май 1929 г. 191

54. Поверителен рапорт № 20 на Сребрен Поппетров до МВРИ за неудовлетворени молби на села от Мала Преспа за български училища и за пасивността на българските села в Голо Бърдо и Поле по същия въпрос (Приложени заявленията на с. Връбник). Тирана, 26 май 1929 г. 193

55. Поверителен рапорт № 24 на Сребрен Поппетров до МВРИ със статистически данни за броя на българите в Албания и за нежеланието на албанските власти да осигурят техните църковно-училищни права. Тирана, 10 юли 1929 г. 196

56. Поверителен рапорт № 25 на Сребрен Поппетров до МВРИ за пасивността на българите в Голо Бърдо и Поле по въпроса за църковно-училищните права и за противобългарската дейност на Иван Тръпков от с. Кърчища. Тирана, 4 октомври 1929 г. 200

57. Поверителен рапорт № 27 на Сребрен Поппетров до МВРИ за конфискувани български книги и за арестувани българи в с. Връбник. Тирана, 19 октомври 1929 г. 202

58. Поверителен рапорт № 26 на завеждащия легацията Апостол Грежов до МВРИ за арестувани и интернирани българи от с. Връбник. Тирана, 23 октомври 1929 г. 204

59. Поверителен рапорт № 28 на Сребрен Поппетров до МВРИ за противобългарската дейност на албанските власти и за необходимостта от ясна българска позиция по този въпрос. Тирана, 14 декември 1929 г. 205

60. Рапорт № 29 на завеждащия легацията Апостол Грежов до МВРИ за асимилаторската политика на албанските власти спрямо българското население и критика на досегашната организация на българското църковно-училищно дело в Албания. Тирана, 25 декември 1929 г. 206

61. Поверителен рапорт № 29 на Сребрен Поппетров до МВРИ за контраста между свободата на албанците в България и преследването на българите в Албания. Тирана, 31 декември 1929 г. 210

62. Поверителен рапорт № 30 на Сребрен Поппетров до МВРИ за освобождаването на интернираните в Круя българи от с. Връбник и за необходимостта от официални постъпки за освобождаване на интернирания Христо Атанасов. Тирана, 31 декември 1929 г. 212

63. Поверителен рапорт № 31 на Сребрен Поппетров до МВРИ за просръбската пропаганда на Иван Тръпков в Голо Бърдо и Поле. Тирана, 31 декември 1929 г. ... 212

64. Поверителен рапорт № 32 на Сребрен Поппетров до МВРИ за нуждата от изпращане на български книги в Албания със съдействието на македонските благотворителни братства и Св. Синод. Тирана, 11 януари 1930 г. 214

65. Поверително писмо на МВРИ - Политическа дирекция до завеждащия легацията в Тирана Апостол Грежов да не прави спънки на Сребрен Поппетров. София, 14 януари 1930 г. 216

66. Поверителен рапорт № 3 на завеждащия легацията Апостол Грежов до главния секретар на МВРИ Живко Добрев за принудителната замяна на българските надписи с албански върху иконите в църквата на с. Връбник. Тирана, 8 февруари 1930 г. 216

67. Поверителен рапорт № 37 на Сребрен Поппетров до МВРИ за необходимостта от изпращане на български книги в Албания. Тирана, 21 февруари 1930 г. 217

68. Поверителен рапорт № 44 на Сребрен Поппетров до МВРИ за голямото желание на българите в Албания да четат български книги. Тирана, 5 април 1930 г. ... 218

69. Поверителен рапорт № 46 на Сребрен Поппетров до МВРИ за пренебрегване на българския език в църковните служби по случай Великденските празници в Тирана. Тирана, 25 април 1930 г. 219

70. Поверителен рапорт № 54 на Сребрен Поппетров до МВРИ за обиколката му в областта Малесия и сведения за числеността, бита и нравите на българите християни и мюсюлмани в Голо Бърдо, Поле и Гора. Тирана, 14 август 1930 г. 221

71. Поверителен "обобщителен" рапорт № 55 на Сребрен Поппетров до МВРИ за българите в Албания и задачите на българската политика за съхраняване на тяхното национално съзнание. Тирана, 16 август 1930 г. 232

72. Писмо на Апостол Грежов до деец на ВМРО в София за пакостното поведение на Сребрен Поппетров и за необходимостта да бъде отзован. Тирана, 17 август 1930 г. 241

73. Поверителен рапорт № 68 на Сребрен Поппетров до МВРИ за ползата от разпространяването на българския превод на Корана сред българите мюсюлмани в Албания. Тирана, 20 декември 1930 г. 244

74. Поверително писмо № 1152-2-I на МВРИ - Политическа дирекция до временно управляващия легацията в Тирана Христо Минков с инструкции да реагира срещу публикация в албански вестник за българите мюсюлмани в Голо Бърдо. София, 14 януари 1930 г. 245

75. Поверителен рапорт № 93 на Сребрен Поппетров до МВРИ за разпространението на български книги и вестници в Албания. Тирана, 14 април 1931 г. 246

76. Поверителен рапорт на Сребрен Поппетров до МВРИ за развитието на българското църковно-училищно дело в Албания след 1914 г. Тирана, юни 1931 г. .. 248

77. Доклад № 100 на Сребрен Поппетров до министър-председателя и министър на външните работи и изповеданията Александър Малинов за спънките, които е срещал от служителите на българската легация в Тирана при изпълнение на мисията му в Албания. София, юли 1931 г. 250

78. Рапорт № 39 на временно управляващия легацията в Тирана Христо Минков до МВРИ за обтегнатите отношения на Сребрен Поппетров със служителите на легацията. Тирана, 24 октомври 1931 г. 257

79. Рапорт № 20 на управляващия легацията Минчо Минчев до министър-председателя и министър на външните работи и изповеданията Никола Мушанов за посещение на архиепископ Висарион в легацията и за заявени от него пробългарски чувства. Тирана, 23 февруари 1932 г. 261

80. Изложение на секретаря на легацията Христо Минков до МВРИ за местоположението, броя и поминъка на българите в Албания, тяхното значение за държавнополитическите интереси на България и за задачите на българската политика за съхраняване на националното им съзнание. [Тирана, 15 юни 1932 г.] 262

81. Молба от жителите на с. Горна Горица, Мала Преспа, до българската легация за застъпничество срещу съдебно решение в полза на претенциите на Малик бей Фрашери над землището на селото им и за евентуално изселване в България. Тирана, 2 септември 1932 г. 268

82. Резюме от рапорт № 36 на Българската легация в Тирана до МВРИ за развитието на случая със с. Горна Горица и настоятелното желание на селяните да се изселят в България.

Тирана, 2 септември 1932 г. 271

83. Доклад на драгомана на легацията Ангел Пецев до главния секретар на МВРИ пълномощен министър Георги Радев за положението на българите в Албания и задачите на българската политика. Тирана, 20 ноември 1932 г. 272

84. Статистика за броя на българите в Голо Бърдо и Поле, съставена от драгомана на легацията Ангел Пецев. Тирана, 20 ноември 1932 г. 277

85. Поверителен рапорт № 219 на управляващия легацията Минчо Минчев до МВРИ за разговора му с албанския министър на външните работи Илиас Врионі по случая със с. Горна Горица. Тирана, 15 декември 1932 г. 277

86. Поверително писмо № 20252-2-I на МВРИ до легацията в Тирана да съобщи имената на българските свещеници в Албания, които се нуждаят от помощ. София, 26 декември 1932 г. 279

87. Бързо поверително писмо № 3745-2-I на МВРИ - Политическа дирекция до легацията в Тирана да направи постъпки пред албанското правителство за предотвратяване на изселването на жителите на с. Горна Горица в Югославия. София, 22 февруари 1932 г. ... 280

88. Рапорт № 71 на управляващия легацията Минчо Минчев до МВРИ с имената на българските свещеници в Албания, които се нуждаят от помощ. Тирана, 28 март 1932 г. 281

89. Твърде поверителен рапорт № 74 на управляващия легацията Минчо Минчев до МВРИ за разговори с албанския министър на външните работи Джафер Вила и аудиенция при крал Зог I във връзка със с. Горна Горица. Тирана, 3 април 1933 г. 281

90. Поверителен рапорт № 93 на управляващия легацията Минчо Минчев до министър-председателя и министър на външните работи и изповеданията Никола Мушанов за посещението му в с. Горна Горица, за разговорите със селяните и за тяхното твърдо намерение да се изселят в Югославия. Тирана, 19 април 1933 г. 285

91. Поверителен рапорт № 109 на управляващия легацията Минчо Минчев до МВРИ за изселването на жителите на с. Горна Горица в Югославия и за настаняването им в Косово.

Тирана, 28 април 1933 г. 289

92. Заявление от енорийския свещеник на селата Горна и Долна Горица и Глобочани Христо Георгиев до Екзархийското заместничество в Цариград за изселването на част от неговите енориаши в Югославия и за нуждата му от парична подкрепа. Туменец, 15 май 1933 г. 290

93. Изложение на анонимен информатор до Дирекцията на полицията в София за силното сръбско влияние в Албания и за реакцията на албанската емиграция по случая със с. Горна Горица. София, 16 юни 1933 г. 290

94. Твърде поверителен рапорт № 186 на управляващия легацията Минчо Минчев до МВРИ за отношението на албанското правителство и за ролята на сръбската пропаганда в случая със с. Горна Горица. Тирана, 8 юли 1933 г. 294

95. Поверителен рапорт № 194 на управляващия легацията Минчо Минчев до МВРИ за разговорите му с директора на Политическия отдел на Министерството на външните работи в Тирана Екрем бей Влора по въпроса за изселването на българите от Албания и за съдбата на настанените в Косово жители на с. Горна Горица. Тирана, 17 юли 1933 г. 297

96. Поверителен рапорт на управляващия легацията Минчо Минчев до МВРИ за желанието на 17 семейства от с. Гломбоч, Мала Преспа, да се изселят в Югославия. Тирана, 25 септември 1933 г. 300

97. Поверителен рапорт на драгомана на легацията Ангел Пецев до МВРИ за намерението на 17 семейства от с. Гломбоч да се изселят в Югославия и за ролята на сръбската пропаганда в този случай. [Тирана, септември 1933 г.] 301

98. Поверителен рапорт № 136 на драгомана на легацията Ангел Пецев до МВРИ за допуснати грешки при поддържане на църковно-училищното дело на българите в Албания и за възможността за поправянето им чрез назначаване на свещеник и учител при легацията. Тирана, октомври 1933 г. 303

99. Поверителен рапорт № 331 на управляващия легацията Минчо Минчев до МВРИ за мнението му по доклада на драгомана Ангел Пецев. Тирана, 26 октомври 1933 г. 306

100. Поверително писмо № 373 на МВРИ – Вероизповеден отдел до легацията в Тирана за назначаване на свещеник и учител-певец за българската колония в града. София, 9 ноември 1933 г. 307

101. Поверително писмо № 17923-2-I на МВРИ – Политически отдел до легацията в Тирана за невъзможността да подпомогне четиримата български свещеници в Албания. София, 18 ноември 1933 г. ... 307

102. Молба от дружество "Св. Йоан Кръстител" на българите от Голо Бърдо и Поле в София до МВРИ за поставяне и разрешаване на въпроса за националните права на сънародниците им в Албания. София, 3 януари 1934 г. 308

103. Поверителен рапорт № 105 на управляващия легацията Минчо Минчев до МВРИ за възможни нови изселвания на българи от Албания като следствие от предстояща спогодба за погранична търговия с Югославия и за необходимостта от откриване на българско консулство в Корча. Тирана, 22 март 1934 г. 310

104. Изложение на Дебърското благотворително братство в София до Министерството на народното просвещение за изпращане на буквари и читанки на българите в Голо Бърдо и Поле и за уреждане на служебното положение на Христо Атанасов като техен пътуващ учител. София, 9 юли 1935 г. 312

105. Поверителен рапорт № 139 на секретаря на легацията Пейчо Пеев до МВРИ за дейността на учителя Христо Атанасов и на свещеника Христо Георгиев. Тирана, 13 септември 1935 г. 314

106. Писмо № 5379-4-V на МВРИ – Дирекция на изповеданията до Министерството на народното просвещение – Отделение за основно и средно бразование за доставяне на учебници, книги и календари за българите в Албания. София, 21 февруари 1936 г. .. 315

107. Статистика на българската легация в Тирана за българите в Албания. Тирана, 19 юли 1936 г. 316

108. Изложение на Дебърското благотворително братство в София до МВРИ за усилията на албанските власти да асимилират българите в Голо Бърдо и Поле и за необходимостта от извоюване на същите права, с каквито се ползват албанците в България.

София, 10 декември 1936 г. 318

109. Писмо на пълномощния министър Янко Пеев до председателя на Всебългарския съюз "Отец Паисий" за причините да не се организира честване на 3 март от българската колония в Тирана. Тирана, 22 април 1938 г. 320

110. Поверителен рапорт № 275 на пълномощния министър Янко Пеев до директора на изповеданията Константин Сарафов за увеличаване на заплатата на учителя-певец Христо Атанасов. Тирана, 22 февруари 1938 г. 321

111. Писмо на Иван Златарев от Корча до легацията в Тирана за църковно-религиозните потребности на българите в Преспанско. Корча, 20 декември 1938 г. 322

112. Молба от 19 български села в Албания до царица Йоанна да се застъпи пред италианските власти за разрешаване на употребата на българския език в техните училища и църкви. [б. м. август 1939 г.] 324

113. Съпроводително писмо № 2213 на Царската канцелария до министър-председателя и министър на външните работи и изповеданията Георги Кьосеиванов към молбата на българските села в Албания. София, 14 април 1939 г. 326

114. Писмо № 123 на Дебърското благотворително братство в София до председателя на Св. Синод Видинския митрополит Неофит за опасността от обръщане на българите в Дебърско към католическата църква и за необходимостта от по-скорошно изпращане на български свещеници и учители в Алабния. София, 19 октомври 1939 г. .. 327

115. Писмо № 26384-8-V на МВРИ - Дирекция на изповеданията до Синода за молбата на Дебърското братство. София, 9 ноември 1939 г. 329

БЕЛЕЖКИ

1 ***Тодор К. Павлов*** (1878 - неизв.) - депутат в Отоманския парламент 1909 - 1912 г., управляващ българското генерално консулство във Валона и Дурацо 1913 - 1915 г., след Първата световна война е управляващ легациите в Цариград и Будапеща, началник на Политическия отдел в МВРИ, български пълномощен министър в Турция.

2 ***Есад паша Топтани*** - крупен албански земевладелец, генерал от турската армия, командва гарнизона в Шкодра по време на Балканската война 1912 - 1913 г., министър на войната в правителството на Исмаил Кемали и министър на войната и на вътрешните работи в правителството на Турхан паша; на 2 октомври 1914 г. със сръбска подкрепа се провъзгласява за министър-председател и върховен главнокомандващ, командва албански отряди в състава на съглашенските войски на Солунския фронт по време на първата световна война, убит на 13 юни 1920 г. в Париж от студента Авни Рустеми.

3 ***Хасан бей Прищина*** - водач на албанската иридента в Косово, депутат в Отоманския парламент 1909 - 1912 г., ръководител на албанското въстание през април - август 1912 г. в Скопския (Косовския) вилает, министър на пощите и телеграфите и управляващ Министерството на правосъдието в правителството на Турхан паша през 1914 г., политически емигрант при управлението на Ахмед Зогу, председател на Комитета за освобождение на Косово.

4 ***Иконом Търпо Поповски*** (1864, с. Косинец, Костурско - неизв.) - екзархийски учител в Македония отпреди Руско-турската война 1877 - 1878 г., ръкоположен за свещеник през 1893 г., председател на Българската църковна община в Костур, член на Битолския окръжен комитет на ВМОРО през 1904 - 1906 г.

5 ***Павел Христов*** (1874, с. Цапари, Битолско - 6 юни 1922, София) - екзархийски учител и деец на ВМОРО, ръководител на Костурска революционна околия, член на Битолския окръжен комитет и битолски окръжен войвода в следилинденския период, член на ЦК и задграничен представител на ВМОРО 1908 - 1912 г., един от ръководителите на българско-албанското въстание срещу сръбската окупация в Дебърско, Охридско и Стружко през септември 1913 г.; Битолски окръжен

управител в годините на Първата световна война.

6 ***Григор Ошавков*** (неизв., Дебър - 7 ноември 1914, Дурацо) - екзархийски учител в Дебърско и деец на ВМОРО, в следилинденския период е привърженик на фракцията на Борис Сарафов, член на Битолския окръжен комитет 1904 - 1906 г., Дебърски околийски войвода, участник в българско-албанското въстание през 1913 г.

7 ***Георги Пасаров*** - главен секретар на МВРИ през 1913 г., управляващ българската легация във Виена през 1914 г., пълномощен министър в Гърция през 1914 - 1915 г. и в Швейцария през 1917 г.

8 ***Българско-албанското въстание през септември 1913 г.*** срещу първия сръбски режим в Македония. В резултат на успешна първоначална офанзива са освободени Дебърско, Охридско и Стружко, а в градовете е установено временно самоуправление. Въстанието е потушено с жестоки репресии от сръбската армия (виж *Пърличев, К.* Сръбският режим и революционната борба в Македония (1912 - 1915 година). С., 1917, с. 27 - 31).

9 ***Исмаил Кемали*** (1844 - 1919) - представител на видна албанска фамилия от Валона (Вльора), висш чиновник в турската администрация, политически емигрант през 1900 - 1908 г., депутат в Отоманския парламент 1909 - 1912 г., председател на Националния конгрес във Валона през ноември 1912 г., който провъзгласява независимостта на Албания, министър-председател на първото албанско правителство.

10 ***Никола Семенов*** - управляващ българското търговско агенство в Битоля и Серес, консул в Серес от 1908 до 1912 г., началник на Вероизповедния отдел на МВРИ 1913 - 1918 г.

11 ***Недялко Колушев*** (1876 - 1935) - управляващ българското търговско агентство в Солун през 1902 г., български дипломатически агент в Черна Гора през 1906 - 1908 г. и пълномощен министър в същата страна през 1908 - 1912 г., автор на първата в България студия за албанците, публикувана с псевдоним (*Маренин, Н.* Албания и албанците. С., 1902).

12 Виж бел. № 37 (Ахмед Зогу).

13 Така е в текста. Очевидно става въпрос за Ахмед бей Зоголи (Ахмед Зогу). Виж бел. № 37.

14 ***Вилхелм фон Вид*** (1876 - 1945) - немски аристократ от протестантско вероизповедание, капитан от пруската армия, племенник на румънската кралица Елизабет, определен от великите сили за княз на Албания; заема престола на 7 март 1914 г., но само след два месеца, на 3 септември с. г., е принуден да напусне страната вследствие на въоръжено въстание.

15 ***Йован Киркович*** (17 юни 1871, Цетина, Черна Гора - 22 май 1928, Теслич, Босна) - деец на сръбската пропаганда в Македония, учителства три десетилетия в Куманово, Тетово, Скопие, Велес и др., секретар на Велешко-Дебърската епархия 1905 - 1907, инспектор на сръбските училища в Битолския вилает 1907 - 1909, председател на сръбския комитет в Битоля 1909, началник на сръбската народна канцелария в Цариград 1910 - 1913; Охридски окръжен управител 1913, делегат в Солун и Битолски окръжен управител в годините на Първата световна война, депутат в Скупщината 1920 - 1927.

16 ***Абдул Хамид*** (1842 - 1918) - османски султан от 1876 до 1909 г., когато е детрониран от младотурците.

17 ***Мехмед Решад V*** - последният султан на Османската империя от 1909 до 1923 г.

18 ***Михайло Гаврилович*** (8 май 1868, Алексинац - 1 ноември 1924, Лондон) - сръбски историк и дипломат, завършил история в Сорбоната, управител на Държавния архив в Белград 1900 - 1910, пълномощен министър в Цетина 1910 - 1914, временно управляващ сръбската легация в Дурацо 1914, пълномощен министър във Ватикана и Рим 1914 - 1918 и в Лондон 1919. Автор на многобройни научни трудове.

19 ***Васил Христов Радославов*** (15 юли 1854, Ловеч - 21 октомври 1929, Берлин) - български политически и държавен деец, лидер на Либералната партия, министър в различни кабинети в следосвобожденска България, минис председател от 4 юли 1913 до 21 юни 1918 г., като същевременно управлява Министерството на вътрешните работи и народното здраве и Министерството на външните работи и изповеданията, два пъти съден от Държавния съд за националните катастрофи в Междусъюзническата и Първата световна война.

20 В. "Съветник" - първият български църковн религиозен вестник, излиза от 1879 г. под името "Селянин", през 1894 г. приема новото си име и се налага като неофициален орган на свещеническите братства; редактор-стопанин на вестника е йеродякон Игнатий Рилски (1842 - 1920), един от най-популярните и авторитетни свещенослужители на БПЦ от онова време.

21 ***Яне Иванов Сандански*** (18 май 1872, с. Влахи, Кресненско - 22 юни 1915, с. Пирин) - деец на македоно-одринското революционно движение, секретар на македоно-одринското дружество в Дупница 1899 - 1901, четнически войвода в Серски революционен окръг, след Илинденско-Преображенското въстание ръководител на т. нар. "Серска група" - една от фракциите на ВМОРО, намираща се под влиянието на социалистическата идеология; учредител и ръководител на Народната федеративна партия (българска секция) в Македония след младотурската революция през 1908 г.; през 1913 г. в навечерието на Междусъюзническата война е изпратен с тайна мисия в Албания да преговаря за военно и политическо взаимодействие срещу Сърбия.

22 Христо Атанасов (10 май 1872, с. Пасинки, Голо Бърдо - неизв.) - екзархийски учител и училищен инспектор в Македония, секретар на българската митрополия в Дебър 1916 - 1917, Дебърски околийски управител 1918; след войната лежи 5 години в сръбски затвор, екстрадиран през 1927 г. в Албания, учител и църковен певец в българската легация в Тирана 1934 - 1943 г.

23 Никола Киров Майски (28 юни 1880, Крушово - 1962, София) - екзархийски учител и училищен испектор в Македония, член на ВМРО и участник в създаването на "Крушовската република" по време на Илинденско-Преображенското въстание; след Първата световна война е финансов инспектор към Върховната сметна палата в София и Сметната палата във Варна, занимава се с публицистична и литературна дейност, участва в дейността на Македонското културно-просветно дружество "Гоце Делчев", Съюза на емигрантските организации и др.

24 Брошурата за гръцките жестокости - съставена от учени от БАН в отговор на пропагандна брошура на гръцки професори за насилия на българските войски спрямо гръцкото, влашкото и турското население в Македония и Одринска Тракия по време на Балканските войни; брошурата на българските учени разкрива престъпленията на гръцките войски срещу българското население; първоначално е публикувана на френски език и е разпратена до всички университети и изявени учени в чужбина (Respons à la brochure des proffesseurs des Universités d'Athens "Atrocités Bulgares en Macedoine". Sofia, 1913).

25 Автономията на Епир и Корча - политическа проява на гръцката иридента в Южна Албания. По време на Балканската война през 1912 - 1913 г. Гърция окупира част от Южна Албания и предявява претенции за нейното анексиране. Под натиска на великите сили през февруари 1914 г. гръцките войски се изтеглят, но в Южна Албания остават паравоенни формирования. С тяхна помощ на 2 март с. г. в Гирокастра е провъзгласена автономията на Северен Епир (т. е. Южна Албания) и е съставено временно правителство начело със Зографос. Сепаратисткото движение заглъхва по време на Първата световна война.

26 Архимандрит Кирил Рилски (Киприан Вельов Стефановски) (12 февруари 1861 г., с. Битуше, Дебърско - неизв.) - посвещава се на духовно поприще в Рилския манастир през 1880 г., завършва духовна семинария и духовна академия в Киев 1888 - 1895, заема редица църковно-административни длъжности в Българската екзархия - председател българските църковни общини в Ксанти, Гевгели и Цариград, временно управляващ Одринската, Драмската и Видинската епархия, протосингел на Видинската митрополия; от януари 1916 - до декември 1918 г. управлява Дебърската епархия, след което е интерниран в сръбския манастир Студеница 1919 - 1920, служител в Екзархийското заместничество в Цариград през 20-те години (виж *Архимандрит Кирил Рилски*. Кратки спомени от управлението на Драмската и Дебърската епархии от 1910 до 1920 г. С., 1924).

27 Виж бел. № 5 (Иконом Търпо Поповски).

28 Велешки митрополит Мелетий (29 февруари 1868, Битоля - 14 август 1924, Цариград) - завършва свещеническо училище в Одрин и духовна семинария в Киев, протосингел на Българската екзархия 1899 - 1903, управляващ Одринската епархия 1903 - 1908, ръкоположен за епископ и избран за Велешки митрополит през 1908 г., екзархийски заместник в Цариград през 1913 - 1916 и 1917 - 1924 г.

29 Фан Ноли (Теофан Стилиан Ноли) (6 януари 1882 г., с. Ибрик тепе, Одринско - 13 март 1965, САЩ) - виден албански религиозен, политически и културен деец, ръкоположен за православен свещеник на албанската колония в САЩ през 1908 г., завършва история в Харвард, превежда църковни и светски книги на албански език, хиротонисан за епископ през 1922 г., министър-председател на Албания от юни до декември 1924 г., политически емигрант и организатор на борбата срещу диктатурата на Ахмед Зогу; през 1932 г. излиза от политиката и се връща в САЩ, където се отдава на религиозна, литературна и музикална дейност.

30 Димитър В. Михайлов - родом от Охрид, деец на македоно-одринското дружество и на Охридската благотворителна дружба "Св. Климент" в София в края на XIX - началото на XX век, един от основателите на Македонската дружба през 1920 г., участник в две помирителни комисии през 1928 и 1931 г., убит на 16 май 1932 г. в Пловдив от фракцията на Перо Шанданов и Пецо Трайков.

31 Георги Цветинов - началник на Вероизповедния отдел на МВРИ през 1919 и 1931 - 1933.

32 Атанас Димитров Буров (30 януари 1875 г., Горна Оряховица - 15 май 1954 г., Пазарджик) - български политически и държавен деец, един от лидерите на Народната партия и от създателите на Демократическия сговор, министър на външните работи и изповеданията от 1926 до 1931 г., осъден от Народния съд след 9 септември 1944 г.

33 Иван Тодоров Икономов - син на известния възрожденски деец Тодор Икономов, управляващ българското консулство в Скопие 1908 - 1912 г., генерален консул и управляващ легацията в Тирана 1925 - 1928 г., чиновник в МВРИ.

34 Александър Цолов Цанков (29 юни 1879, Оряхово - 27 юли 1959, Буенос Айрес) - български политически и държавен деец, председател на Народния сговор, министър-председател 1923 - 1926, народен представител и водач на Националното социално движение; след 9 септември 1944 г. е политически емигрант, осъден задочно на смърт от Народния съд.

35 Охридски митрополит Борис (30 януари 1875 г., Ст. Загора - 22 октомври 1938 г., София) - завършва Киевската духовна академия, учител в Самоковското богословско училище 1899 - 1903, протосингел на Екзархията в Цариград 1903 - 1910, ръкоположен за епископ и избран за Охридски митрополит през 1910 г., екзархийски заместник 1924 - 1936 г.

36 Петър (*Перо*) ***Димов Шанданов*** (20 юли 1895, Охрид - 1971, София) - завършва Софийското военно училище през 1916 г., офицер от българската армия по време на Първата световна война, уволнен от служба през 1921 г. с чин поручик; от 1925 г. е заместник председател на Битолския окръжен комитет, битолски околийски войвода и резервен член на ЦК на ВМРО; след убийството на Александър Протогеров през 1928 г. заема мястото му в ЦК, вплита се в терористична война с фракцията на Иван Михайлов, впоследствие - сътрудничи с БКП и завежда Военния отдел на Втора (Пловдивска въстаническа оперативна зона 1943 - 1944 г.

37 Ахмед Зогу - роден през 1895 г. в областта Мат, в съседство с Голо Бърдо, в семейство на байрактар; политическата му кариера започва след Първата световна война като министър на вътрешните работи през 1920 г. и министър-председател от декември 1922 до юни 1924 г.; свален от Юнското въстание през 1924 г. бяга в Югославия и в края на годината със сръбска военна и финансова помощ нахлува в страната, узурпира властта и се обявява първоначално за президент, а от 1928 г. за крал под името Зог I; след дебаркирането на италианските войски през април 1939 г. Ахмед Зогу е принуден да абдикира от престола и да емигрира.

38 Андрей Тасев Ляпчев (30 ноември 1866, Ресен - 8 ноември 1933, София) - български политически и държавен деец, участник в македоно-одринското движение, редактор на в. “Реформи” - орган на Върховния комитет 1899 - 1905, министър в различни кабинети след 1908 г., един от лидерите на Демократическата партия и Демократическия сговор, министър-председател 1926 - 1931 г.

39 Пецо (***Петър***) ***Трайков*** (1896, с. Върбени, Леринско - 1964, София) - четнически войвода на ВМРО в Егейска Македония, член на ЦК на ВМРО (протогеровисти) от август 1931 г., след 1934 г. се сближава с комунистите, през 1944 - 1945 г. командва партизанската бригада “Гоце Делчев” в Македония.

40 Александър Николов Протогеров (23 февруари 1867, Охрид - 7 юли 1928, София) - български военен и политически деец, един от създателите и ръководителите на офицерските братства 1897 - 1912, командир на бригада в Македоно-одринското опълчение, заема важни военноадминистративни длъжности по време на Първата световна война, член на ЦК на ВМРО от 1915 г.

41 Кастолди - началник на разузнавателната служба на италианския окупационен корпус в Албания по време на Първата световна война, експерт към италианската делегация за Парижките мирни договори, върховен граждански комисар в Албания през 1920 г., впоследствие се оттегля от военна служба с чин полковник и се отдава на дипломацията.

42 В. “Демократически сговор” - започва да излиза на 1 октомври 1923 г. като орган на едноименната политическа организация; от 16 март 1932 г. със същото име излизат две издания, които отразяват политическите възгледи на двете крила на Демократическия сговор начело с Андрей Ляпчев и с Александър Цанков; и двата вестника преустановяват съществуването си през юни 1934 г.

43 Мехмед Коница - министър на външните работи в правителството на Сюлейман Делвина през 1920 г., албански пълномощен министър в Лондон, политически емигрант и противник на Ахмед Зогу.

44 Боян Иванов Дановски (19 август 1899, Русе - 9 март 1976, София) - театрален режисьор и педагог, следва инженерство и музика в Италия през 1919 - 1921 г., специализира режисура в Германия и СССР, гравитира към комунистическото движение в междувоенния период, член на БКП от 1945 г., директор на Държавния сатиричен театър, главен режисьор на Софийската опера и Народния театър, професор и преподавател по актьорско майсторство.

45 Петър Ангелов - Кривопалански околийски войвода в османския период, след Първата световна война е Преспански околийски войвода и за своя база често използва Албания; убит на 18 септември 1932 г. от терористи от фракцията на Иван Михайлов.

46 Кирил Заринчев - деец на ВМРО от Леринско, привърженик на протогеровистката фракция.

47 Перо - Перо Шанданов (виж бел. 36).

48 Лоенгрин - псевдоним на Наум Томалевски (14 април 1882, Крушево - 2 декември 1930, София) - деец на македоно-одринското движение, учител и журналист, ръководител на Крушовска революционна околия в следилинденския период, кмет на Крушово по време на Първата световна война, сътрудник на редица български вестници и списания, член на Задграничното представителство на ВМРО от 1925 г., убит от терористи от фракцията на Иван Михайлов.

49 Форов - псевдоним на Георги Попхристов (1876, с. Кръстофор, Битолско - 19 февруари 1962, София), екзархийски учител и деец на македоно-одринското движение от османския период, член на ЦК на ВМРО от 1925 г., през 1931 г. под натиска на михайловистите се отказва от активна революционна дейност.

50 Петър Чаулев (1882, Охрид - 23 декември 1924, Милано) - екзархийски учител и деец на македоно-одринското движение от османския период, член на ЦК на ВМОРО от 1911 г., след Първата световна война е представител в Албания, сближава се с дейците на българското комунистическо движение и Коминтерна, изиграва важна роля в подписването на Майския манифест през 1924 г., заради което е осъден и екзекутиран от организацията.

51 На 6 октомври 1927 г. в Щип бойна група на ВМРО убива сръбския генерал Михайло Ковачевич, военен комендант на Брегалнишката област. Във връзка с атентата сръбските власти арестуват над 470 души и убиват бащата и брата на члена на ЦК на ВМРО Иван Михайлов.

52 Данаил Кацев - Бурски - български публицист и писател от периода между двете световни войни.

53 “Абецедар” - учебник за първо отделение на началните училища, отпечатан от Министерството на просветата в Атина на леринско-битолски говор с латиница, предназначен за българите в Егейска Македония под гръцка власт.

54 Димитър Михайлов Бужбов - деец на ВМРО от Охрид, след Първата световна война емигрира в Албания и държи бръснарница в Тирана.

55 Христо Арапнаков Станишев (24 декември 1863, Кукуш - 13 декември 1952, София) - деец на македоно-одринското движение, член и председател в различни състави на Върховния комитет от 1896 до 1903 г., след Първата световна война е ръководител на Изпълнителния комитет на македонските братства, член на Македонския научен институт в София.

56 Врачански митрополит Климент (Григор Иванов Шивачев) (1873, Сопот - 3.V.1930, Враца) - завършва Киевската духовна академия, учител в Самоковското богословско училищ 1898 - 1904, ректор на Софийската духовна семинари 1904 - 1906, протосингел на Св. Синод 1909, викарий на Ловчанската митрополия 1909 - 1913, Врачански митрополит и синодален член 1914 - 1930, наместник-председател на Св. Синод 1928 - 1930.

57 Албанският представител - управляващият албанската легация в София през 1928 - 1930 г. Али Аслани.

58 По-често се среща в документите като Лазар Мушмов.

59 Вероятно Василий Маркори - виж. бел. № 61.

60 Висарион Джовани - родом от Елбасан, завършва Богословския факултет на Атинския университет, свещенослужител от клира на Цариградската патриаршия, след Първата световна война е свещеник в гръцката легационна църква в София, един от основателите на Албанската автокефална църква, ръкоположен за епископ през 1925 г. в Югославия; Дурръски митрополит и архиепископ на Албания 1929-1936 г.

61 Василий Маркори - свещенослужител от клира на Цариградската патриаршия, един от основателите на Албанската автокефална църква, член на Временния върховен църковен съвет 1922 - 1929 г., “велик иконом-митрофор” и член на Св. Синод на АПЦ от 1929 г.

62 Културно-просветни и благотворителни дружества на албанците в България. Дружество “Дъшира” (Копнеж) е основано на 1 януари 1893 г. в София. Дружество “Георг Кастриоти” е основано в следвоенния период (за дейността на албанската емиграция в България ви: *Соколова, Б.* Албанския възрожденски печат в България. С., 1979).

63 ***Мандрица*** - албанско село в Одринския вилает, основано според преданието още през XV век, присъединено към България през 1912 г.; административно спада към Ивайловградска околия; през 30-те години жителите му се изселват в Албания.

64 ***Али Яшар Рибаря*** - Али Яшар Еребара, завършил Военното училище в София, син на депутата от албанския парламент Яшар Еребара.

65 ***Димитър Михайлов Вужбов***, виж бел. № 54.

66 ***Кристо Люараси*** - албански печатар и издател, един от лидерите на албанската колония в София от края на XIX - началото на XX век, собственик на печатница "Мбротъсия" (Напредък), основана в София през 1897 г., издател на албански учебници, книги, календари и вестници; след Балканските войни се изселва в Албания, където продължава печатарската и издателската си дейност (*Соколова, Б.* Пос. съч.).

67 ***Кацев*** - виж бел. № 52.

68 ***Георги Тодоров Данаилов*** (3 май 1872, Свищов - 22 октомври 1939, София) - икономист, юрист и политик преподавател в Софийския университет и член на БАН, секретар на Централното бюро на Демократическата парт Демократическия сговор след Първата световна война, депутат и министър в два кабинета 1918, 1930 - 1931.

69 ***Живко Добрев*** (1875 - 1939) - дипломат, управляващ легацията в Атина 1908, пълномощен министър в Гърция 1923 и главен секретар на МВРИ през 20-те години.

70 Всебългарски съюз "Отец Паисий" - националнопатриотична организация, учредена на 16 ноември 1927 г. с цел да пропагандира българското национално единство и да защитава интересите на българските малцинства в съседните държави; издава сп. "Отец Паисий" (1928 - 1943), в което има няколко публикации за българите в Албания; разформирована е след 9 септември 1944 г.

71 "Илинден" - организация на бившите участници в Илинденско-Преображенското въстание и македоно-одринското революционно движение, учредена след Първата световна война; издава в. "Илинден" (1921 - 1926), в. "Пирин" (1923 - 1924), в. "20 юли" (1924) и сп. "Илюстрация Илинден" (1928 - 1944); разформирована е непосредствено след 9 септември 1944 г.

72 ***Христо Люараси*** - Кристо Люараси, виж бел. № 66.

73 ***Иван Михайлов*** (26.VIII.1896, с. Ново село, Щипско - 5.IX.1990, Рим) - деец и ръководител на българскот националноосвободително движение в Македония в следвоенния период, един от основателите на Македонското студентско дружество "Вардар" в София, секретар на Задграничното представителство на ВМРО, член на ЦК на ВМРО от 1924 г. на мястото на убития Тодор Александров; след преврата на 19 май 1934 г. емигрира в Турция и Полша; след Втората световна война живее в Рим.

74 ***Софийски митрополит Стефан*** (Стоян Попгеоргиев Шоков) (7 септември 1878, с. Широка лъка, Смолянско - 14 октомври 1957, с. Баня, Карловско) - завършва Богословското училище в Самоков и Духовната академия в Киев, секретар и протосингел на българската екзархия в Цариград 1910 - 1915, епископ 1921, Софийски митрополит от 1922 - 1948 и екзарх 1945 - 1948; през 1948 г. по заповед на Георги Димитров е освободен от църковно-административна длъжност и е въдворен на принудително местожителство в с. Баня, Карловско.

75 ***Георги Радев*** (1873 - неизв.) - дипломат, управляващ легацията в Гърция, пълномощен министър в Швейцария, Италия и Испания, главен секретар на МВРИ (1931 - 1935).

76 ***Петър Нейков*** (1879, Браила - 1968, София) - дипломат, пълномощен министър в Атина 1931 - 1935, член на българската делегация в конференциите за Балканския съюз в началото на 30-те.

77 ***Янко Иванов Сакъзов*** (24 септември 1860, Шумен - 2 февруари 1941, София) - обществен и политически деец, член на ЦК на Българската работническа социалдемократическа партия от 1896 г., народен представител, член на българската делегация на конференциите за Балканския съюз.

78 ***Андрей Славов Тошев*** (4 април 1867, Стара Загора - 1 октомври 1944, София) - учен, дипломат, политик държавник; търговски агент в Битоля 1903-1905 и Цариград 1905, дипломатически агент в Цетина 1905, Атина 1906 - 1907 и Белград 1908, пълномощен министър в Белгр 1908 - 1914, Цариград 1915 - 1916 и Виена 1916 - 1919, министър-председател 1935; автор на политически памфлети, книги и статии, член на БАН.

ПОКАЗАЛЕЦ НА ЛИЧНИТЕ ИМЕНА

Абаджиев, Деко 47-50
Абдул Хамид II 60, 96, 345
Абдураман Кроси 293
Абе Манян 87, 89
Абидин Ходжа 208, 238
Абрами 283
Акиф паша 89
Авни Рустеми 343
Александров, Тодор 36, 38, 353
Алексо, Свещеник 185
Али 82
Али Аслани 34, 53, 165, 178, 217, 336, 351
Али бей Заими 85, 88
Али бей Зоголи - вж. Ахмед Зогу
Али Марке 89
Али Меркет 89
Али Яшар Еребара 153, 220, 352
Алил Калош 88
Алчев, Димитър 305
Алчев, Никола 305
Анастас, свещеник 186
Анастасиев, Манол 74
Ангелов, Миле 174
Ангелов, Петър 149, 350
Ариф Икмет 85, 88
Ариф Хикмет 96, 97, 106
Арсений, свещеник 184
Арсо Кръчишки 83, 94
Асан бей - вж. Хасан бей Прищина
Асенков, Георги 39, 41, 45
Аслани бей - вж. Али Аслани
Атанасов, Филип 36, 37
Атанасов, Христо 16, 17, 23, 69, 103, 104, 212, 238, 241, 248, 249, 275, 304, 307, 312-315, 319, 321, 337, 341, 342, 346
Атанасова, Е. 48
Ахмед бей Зогола - вж. Ахмед Зогу
Ахмед бей Зоголи - вж. Ахмед Зогу
Ахмед Зогу 16, 26, 32, 33, 40-46, 48-52, 66, 68, 70, 85, 86, 88, 148, 151-154, 190, 210, 251, 254, 268, 272, 282, 292, 344, 347-349

Баждаров, Георги 45
Байрам Даклян 11
Байрам Цури 11
Бар Дуга 88
Башо, д-р 269, 283, 284, 296
Бедри бей 86
Белев, Александър 80
Белев, Илия 80
Белев, Константин 80
Белкамени 242
Берати 288
Биб Дода 21
Блажев, Лазар 155
Бобев, Боби 8, 21, 26, 46, 59
Богданов, Симеон 314, 320
Борис, Охридски митрополит 29, 40, 136, 137, 290, 348
Борис I, княз 57, 245
Бояджиев, Рафаил 174
Бранков (Ат. Шопов) 126
Бриан, А. 59
Будимов, Петър 174
Будимов, Щерю 175
Будинов, Петър 175, 182

Бужбов, Димитър 36, 37, 220, 326, 351, 352
Буров, Атанас 53, 54, 125, 135, 161, 348

Ванев, Михо 195, 196
Ванчев, Георги 108
Васил Маркори 199, 351
Василев, В. 37
Василев, Христо 108
Василий Григори 182
Велков, Никола 79
Велков, Серафим 79
Венизелос 23
Вид - вж. Вилхелм I Вид
Виктор, епископ 66
Виктор Емануил III 325
Вилла - вж. Джафер Вила
Вилхелм I Вид 11, 12, 21, 97, 248, 249, 344
Висарион Джовани, архиепископ 66-68, 70, 71, 199, 208, 261, 262, 275, 304, 306, 309, 319, 351
Вители, полковник 121
Вукотич, Йован 74
Вълканов, Тодор 47-50
Вълканова-Абаджиева, Орания 47-49, 51

Гаврилов, Г. 48, 49
Гаврилович, Михайло 97, 98, 345
Генадиев, Никола 10
Георги Пантели 220
Георгиев, М. 22
Георгиев, Тодор - вж. Абаджиев, Деко
Георгиев, Христо 63, 70, 171, 281, 290, 306, 307, 315, 323, 340,341
Горов 145-147
Гоцев, Д. 11, 16, 22
Грежов, Апостол 49, 50, 52, 55, 57, 59, 156, 157, 161-164, 166, 168, 169, 191, 193, 204, 206, 216, 217, 228, 241, 244, 249, 256, 259, 333-338
Грозданов, Илия 195, 196
Гълъбов, Лазар 80
Гълъбов, Яким 79
Гюргинов, Стоян 136, 332

Дан Цан 14, 82, 85, 89
Данаилов, Георги 242
Дановски, Боян 41-43, 46, 142, 149, 154, 333, 350
Данчев, Ив. 272
Делев, Иван 19, 94
Делов, Кръстю 206
Дем Цан 89
Джафер Вила 33, 281, 282, 285, 293, 296, 311
Диметре Попа 61, 278, 279
Димитров, Георги П. 171
Димитров, Леонид 237-238
Димитров, Сотир 74
Димитър, свещеник 281, 322
Димов, Васил 171
Димов, Никола 108
Димов, Христо 195, 196, 203, 206
Дмимов, Христо Д. 172
Димче 143, 146, 148, 243
Дине бей 82
Динко Фурнаджията 305
Диониси 109
Добрев, Живко 216, 245, 337, 352
Добринов, Дечо 38
Дуков, Д. 310

Екрем бей Влора 297-300, 340
Елдъров, Светлозар 9, 11, 23
Елес Юсуф 88
Епаминонд Баламаче 17
Есад паша Топтани 14, 20-22,

25, 26, 77, 78, 81, 82, 85, 88, 89, 97, 248, 343
Ещреф Фрашери 152

Зак Зуна 88
Занков, Георги 38, 48
Заричинов, Киро 74
Заринчев, Кирил 149, 350
Зафиров, Михаил 16, 17, 19, 103, 104, 248, 249
Зендел бей 88
Златанов 260
Златарев, Иван 324, 342
Златка 42, 145
Зог I - вж. Ахмед Зогу
Зографов, Крум 36
Заграфос 21, 347

Иванов, Александър 115
Иванов, Манол 115
Иванов, Петър 191
Иванов, Филип 242
Иванов, Христо 80
Игнатий Рилски 345
Икономов, Иван 32-35, 38, 39, 50, 51, 126, 129, 130, 132-135, 139, 141, 142, 144, 146, 151, 152, 158, 332, 333, 348
Икономов, Тодор 348
Илиас Вриони 33, 34, 61, 132, 133, 166, 167, 277, 278, 335, 339
Илиев, Георги 325
Илиев, Димитър 52, 55, 56, 70, 115, 157, 160-163, 168, 169, 180, 183, 186, 201,228, 334, 336
Илиев, Станко 67, 68, 70, 275
Илиев, Стоян 171
Иса Чауш 87, 90
Ислям Коля 11

Исмаил Кемали 5, 14, 82, 85, 344

Йоанна, царица 324, 342
Йорганджиев, Александър 108

Каваев, Андрея 78, 80
Калайджиев, Сотир 80
Калайджиев, Спасител 80
Калайджиев, Тале 108
Калешков, Сотир 326
Калинов, Христо 114
Калфов, Христо 33
Камбуров, Алексо 227, 228, 325
Камбуров, Блаже Милев 201
Камбуров, Миле 227
Кандев, Ламби 49
Кандева, Райна 49-51
Кара Хасан 88
Каралиев, Борис 74
Карамитрев 242
Каранжа, Ламбро 326
Каранджов, Марко 114
Каранджов, Илия 114
Кастолди 12, 146, 349
Кацев-Бурски, Димитър 166, 228, 351, 352
Кацори, Т. 21, 26, 46, 59
Кесяков 279
Киранов, Вангел 80
Кирил Преславски 25
Кирил Рилски, архимандрит 23, 28, 30, 112, 113, 116, 118, 119, 331, 347
Киркович, Йован 96, 97, 345
Кироз, Никола 16, 17, 20, 103-112, 248, 249, 331, 346
Киси - вж. Христофор Киси
Китанов, Никола 80
Климент, Врачански митрополит 29, 170, 177, 335, 351
Ковачевич, М. 156, 350
Козма, Дебърски митрополит

29, 319
Кокошчев, Анастас 79
Кокошчев, Георги 80
Колйо 243
Колушев, Недялко 84, 344
Коменджиев, Филип 80
Константин, крал 23
Котев, Христо 108
Коумджиев, Христодул 80
Кочо Гърмени 42, 145, 150
Кочо Кота 251
Кочов, Наум 80
Кочов, Танаил 80
Кочов, Теофил 80
Крал, Август 12
Кристо Люараси 220, 258, 352
Кръстев, Нове 174
Кръсто 242
Кузманов, Стоян 176
Кузо Преспанчето 108
Кърънов, Г. 322
Кьосеиванов, Георги 71, 73, 326, 342

Лазаров, Стоян 16, 17, 19, 103, 104, 248, 249
Лазо 302
Ламбров, Гоге 326
Лефтеров, Никола 24
Лещаров, К. 95
Лиман Леш 96
Лоди 146
Лоенгрин - вж. Томалевски, Н.
Лумев, Стрезо 325
Льондев, Кръстю 36
Льотич, Яша 74
Лапчев, Андрей 57, 144, 349

Маиса 31, 121
Макарий, Неврокопски митрополит 29
Максим, Пловдивски митрополит 29
Малик бей Фрашери 60, 61, 268, 269, 271, 278, 282-284, 396, 339
Малинов, Александър 250
Малич Казан 89
Манев, Славе 80
Манов, Зафир 80
Манов, Иван 80
Марков, Тодор 32, 121, 122, 331
Марковски, Дельо 18, 109
Маркулев, Ламбро 238, 325
Матеева, М. 10, 22, 31, 77
Матов, Димитър 80
Матов, Никола 80
Матов, Петруш 79
Матов, Стефан 80
Махмуд бей 148
Мелетий Велешки митрополит 38, 40, 117, 347
Мерджанов, Арсо 174
Мерсим Демо 14, 82, 85, 89
Методий, Старозагорски митрополит 29
Мехмед Коница 148, 349
Мехмед Решад V 345
Миленко 184
Минков, Христо 59, 65, 245, 257, 260-262, 268, 338, 339
Минов, Кърсте 80
Минов, Христо 80
Минчев, Д. 24
Минчо, Минчев 59, 61-65, 68-72, 261, 262, 271, 272, 279, 281, 285, 289, 294, 297, 300, 301, 306, 310, 312, 339-341
Мирчев, Коста 13, 14, 78, 79, 81, 330
Митрев, Вонде 80
Михайлов, Димитър - вж. Бужбов, Димитър
Михайлов, Димитър В. 27, 28,

30, 112, 120, 331, 347
Михайлов, Иван 46, 242, 259, 350, 353
Моисов, Симон 78, 80
Мужов, Лазар - вж. Мушмов, Лазар
Муса Юка 152, 285, 286, 293
Мушанов, Никола 285, 338, 340
Мушмов, Лазар 58, 171, 203, 206, 212, 238, 253, 282, 351
Мушмов, Тачо 206
Мъндреску 128, 129

Наим Старова 152
Нако Коджабашията 108
Нанов, Спиро 108
Нанов, Тома 108
Наумов 300
Наумов, Д. 67
Наумов, Наум 305
Наумче 149
Негрий, поп 116
Недев, Н. 216, 245
Недков, Тодор 25
Нейков, Петър 280, 353
Неофит, Видински митрополит 327, 342
Несторов, Кръсте 80
Несторов, Милан 80
Николов, Стерйо 108
Николов, Т. 40, 41
Николова, Мариянти 203
Новов, Петре 325

Огнянов, Лъв 305
Ошавков, Живко 20
Ошавков, Григор 14-16, 19, 20, 22, 78, 81, 85, 86, 90, 91, 93, 99, 330, 344

Павел 302
Павел, Драговитийски епископ 29
Павлов, Тодор К. 10-16, 18, 19, 22, 77, 81, 84, 86, 90, 92, 93, 95, 99, 101-103, 105, 107, 279, 281, 300, 306, 308, 330, 343
Палешутски, К. 36, 37
Пандева, Стойна 108
Пандо Дреновар 108
Пандовски, Никола 326
Парияни 297
Пасаров, Георги 81, 84, 344
Пеев, Пейчо 71, 314, 315, 322, 324, 341
Пеев, Янко 72-75, 320-322, 342
Пепов, Андрея 325
Перлица, Димитър 108
Петков, Е. 60
Петров, Будин 175, 176, 182, 325, 335
Петров, Велко 115
Петров, Р. 16, 22, 77, 79-81, 84-86, 90, 103, 112
Пецев, Ангел 59, 68, 69, 71, 76, 272, 276, 277, 301, 302, 305, 306, 339-341
Плевнешков, Йосиф 79
Плевнешков, Наум 79
Попарсов, Мартин 16, 17, 103, 104, 248, 249, 328
Попвасилев, Ангел 36
Попов, Григор 175, 335
Попов, Св. 289
Поповски, Илия 206
Поповски, Лазар 32, 33, 38, 39, 41, 42, 48-51, 142, 143, 146, 151, 153
Поповски, Търпо 13, 14, 16, 17, 19, 20, 27, 38, 77, 79-81, 83, 84, 92-95, 99, 100, 105-108, 112, 114, 248, 249, 330, 331, 343
Поппетров, Сребрен 7, 53-58, 65, 70, 76, 122, 125, 161-163, 165, 168, 169, 172-179, 186, 187, 191, 193, 194, 196, 199, 200, 202, 204-206, 210-221, 232, 241, 242, 244-250, 257-260, 332-337
Попстанков, Иван 83, 93
Попхристов, Георги 42-46, 149, 151, 333, 350
Посталов, Тодор 326
Протогеров, Александър 24, 36-38, 46, 71, 146, 349
Пърличев, Кирил 11, 46, 344

Радев, Георги 262, 272, 281, 289, 300, 302, 339, 353
Радославов, Ал. 130
Радославов, Васил 12, 99, 101, 102, 107, 325, 331, 345
Райчевски, Стоян 9
Рауф Фици 293
Рашков, Гаврил 143
Ризов, Димитър 12

Садък бей 18
Садък бей 82, 85
Сакъзов, Янко 289, 353
Сал Цан 89
Самуил, цар 56, 221
Сандански, Яне 102, 345
Сарафов, Борис 344
Сарафов, Константин 73, 316, 320-322, 328, 329, 342
Сармабожов, Климент 220
Секула, Миаг 326
Селим Дема 89
Селим Ноке 88
Селищчев, Афанасий 7, 56
Селман Алия 88
Селман Асени 88
Семенов, Никола 84, 344
Сербезов 145
Симеон, Варненско-Преславски митрополит 29
Симеон, цар 56, 221
Смилянич, Милан 74
Снегаров, Ив. 59, 66
Соколова, Б. 352
Сотиров, Борис 171
Сотиров, Димитър 171
София, княгиня 11
Стаматов, Стамат 314, 320, 328
Стамболийски, Александър 27, 120
Станишев, Христо 170, 174, 175, 215, 218, 351
Станков, Петре 325
Станкова, Евантия 108
Станчев, К. 95
Стефан, свещеник 113
Стефан, Софийски митрополит 29, 68, 70, 261, 262, 353
Стефанов, Пандо 172
Стоянов, Кърсте 80
Стоянов, Петър 171
Стрезов, Кузман 325
Стружан, Стефан 108
Сулеман бег 89
Сюлейман Делвина 26, 349

Табаков, Н. 6
Таир Кадия 88
Таир Тефа 88
Ташев, Спас 8, 9
Теиелков, Христо 326
Темистокли Гермени 42
Теодосиев, Харилаос 220
Тепавичаров, Хр. 10, 22, 31, 72
Тодор, свещеник 117, 185
Толев, Йован 270
Томалевски, Наум 37, 39, 41, 42, 46, 151, 350
Тортев, Ив. 79
Тортев, Климент 80
Тортев, Ст. 78, 80
Тошев, Андрей 72, 289, 353
Трайков, Лазо 326

Трайков, Петър (Пецо) 40-44, 46, 151, 156, 333, 349
Трайков 149
Трайчев, Георги 6, 7
Тримчев, Илия 79
Трънков, Иван 191
Тръпков, Иван 200-202, 212, 213, 228, 336, 337
Турхан паша Пермети 11, 12, 35
Търпо, поп - вж. Поповски, Търпо
Търпчев, Стамат 325

Фазли Фрашери 148
Фан Ноли 26, 28, 29, 32, 119, 120, 347
Фейзи Ализоти 35, 141
Ферид бей 220
Филе 145
Форов - вж. Попхристов, Георги
Фотев, Фоте 326
Фрашери, К. 26, 59

Хабедин Ходжа - вж. Абидин ходжа
Хасан ага 87
Хасан бей 90
Хасан бей Прищина 12, 13, 17, 37, 48, 49, 77, 86, 105, 248, 249, 343
Ходжа Мурея 88
Христо, свещеник - вж. Георгиев, Христо
Христо Пасинка - вж. Атанасов, Христо
Христов, Нове 184
Христов, Павел 13-20, 36, 37, 77, 78, 81, 83, 84, 86, 91-95, 100, 103, 105-112, 248, 249, 330, 331, 343
Христофор Киси 326
Хюсеин 146

Цавальов, Иван 108
Цанков, Александър 121, 130, 242, 332, 348, 349
Цанков, Стефан 8, 59
Цанцов, Зиси 108
Цветинов, Георги 125, 348
Цветков, Христо 36
Цветкова-Печеникова, Росица 8

Чаулев, Петър 6, 38, 48, 155, 350
Чакъров, Димитър 80
Чепунов, Вангел 80
Чепунов, Константин 79

Шабан 88
Шайн бей 88
Шанданов, Петър (Перо) 40, 42, 46, 137, 138, 150, 332, 348, 350
Ше Сула 88
Шеих Ембрула 88
Шекеров, Пантелей 108
Шекеров, Христодул 108
Шулев, Илия 109
Шулев, Христо 108
Шхяхов, Тома Василев 108
Шукри бей 82

Юсуф 82
Юсуф бей 88
Юсуф бей Деошица 85
Юсуф бей Деушица 97

Янев, Ламбо 270
Янко, д-р 305
Янков, Костаки 108
Янков, Хр. 310
Яшар Еребара 12, 143, 144, 148

СЪДЪРЖАНИЕ

Част I. ИЗСЛЕДВАНЕ 3
Историографски бележки 5
Първият опит за реанимиране на екзархийското наследство (1913-1914) 9
Във вихъра на Световната война (1914-1918) 21
По околните пътеки на безвремието (1919-1924) 25
Ново начало - нови надежди (1925-1928) 31
Революция или еволюция - ВМРО в Албания (1925-1928) 36
Бомба за президента - българската следа в един осуетен атентат (1928) 47
Великата илюзия на главния инспектор (1928-1931) 51
Катастрофата (1931-1933) 58
Последни надежди или как архиепископ Висарион заслужи български орден (1933-1934) 65
Пленници на политическата конюнктура (1934-1939) 71

Част II. ДОКУМЕНТИ 77

СПИСЪК НА ДОКУМЕНТИТЕ 330

БЕЛЕЖКИ 343

ПОКАЗАЛЕЦ НА ЛИЧНИТЕ ИМЕНА 354